

Oversendes UB dato 21.06.1989

Kan/

Eksamensinspektør

W. Holand

INGEGERD HOLAND

GRAVER OG SAMFUNN

SAMFUNNSUTVIKLING OG -ORGANISASJON
I NORD-HÅLOGALAND I JERNALDEREN,
BASERT PÅ ENDRINGER OG VARIASJON I GRAVSKIKK

Magistergradsavhandling i arkeologi,
Universitetet i Tromsø,
1989

FORORD

Når denne avhandlingen nå endelig foreligger, vil jeg gjerne få takke en rekke personer og miljøer som har støttet meg gjennom en lang studietid, med en del uforutsette vanskeligheter.

Takken går først til min veileder, Olav Sverre Johansen, for stø og konstruktiv hjelp med en oppgave som etterhvert tok en noe annen retning enn egentlig planlagt. Derneft vil jeg imidlertid også takke mine 2 andre lærere, Ericka Engelstad og Reidar Bertelsen, for diskusjoner, kommentarer og oppmuntring.

En takk også til deltakerne på Borg-prosjektet for 5 lærerike sesonger, til Kåre Ringstad for diskusjoner og hjelp, til Helmer Liland som hjalp meg under mine utgravninger på Bøstad og Borgsjøen, og til alle de andre på Bøstad og Liland som jeg har lært å kjenne gjennom 6 gravningssesonger på Borg.

Også støtten fra mine medstudenter, særlig Anne Fossnes og Keth Lind, har vært til stor hjelp, både personlig og praktisk. Det samme gjelder all hjelp og omtanke fra personalet på Arkeologisk avdeling ved Tromsø Museum, som har vært min arbeidsplass under oppholdene i Tromsø i de senere år. En spesiell takk til Inger-Helene Nilsen og Solbjørg Ottesen som alltid hadde en plass å avse! I tillegg vil jeg også takke Ellbjørg Schultz, Dikka Storm og Ivar Bjørklund ved Samisk-etnografisk avdeling for all støtte gjennom en vanskelig tid.

En helt spesiell takk går til Gerd Stamsø Munch og Jens Storm Munch, som har vært min reserve-familie og mitt faste punkt under alle opphold i Tromsø i de siste 3 årene.

Den største takken går imidlertid til John, som er årsaken til at dette skrives i London, og som har vært min beste og aldri sviktende støtte, personlig, faglig og praktisk, gjennom mesteparten av den lange prosess som ligger bak avhandlingen.

London, mars 1989

Ingegerd Holand

Innholdsfortegnelse:

Liste over tabeller:	s.	5
Liste over figurer:	s.	7
1. INNLEDNING OG PROBLEMSTILLING	s.	8
1.1 Avhandlingens generelle ramme	s.	8
1.2 Geografisk og tidsmessig avgrensning	s.	8
1.3 Kildematerialet	s.	9
1.3.1 Fornminnebeskrivelser	s.	9
1.3.2 Dataetablering	s.	12
1.3.3 Topografisk registrering	s.	14
1.4 Problemstillingen og dens teoretiske grunnlag . .	s.	15
1.4.1 Problemstilling	s.	15
1.4.2 Teoretisk grunnlag	s.	16
1.4.3 Arkeologiens og arkeologens rolle i samfunnet . .	s.	18
2. FORSKNINGSHISTORIKK	s.	22
2.1 Forskningshistorikk generelt	s.	22
2.1.1 Perioden før 1960	s.	22
2.1.2 Perioden 1900-1960	s.	22
2.1.3 Perioden etter 1960	s.	23
2.2 Utviklingen i norsk arkeologi	s.	29
2.2.1 Perioden før 1900	s.	29
2.2.2 Perioden 1900-1960	s.	30
2.2.3 Perioden etter 1960	s.	31
2.3 Nordnorsk gravskikkforskning	s.	31
2.3.1 Perioden 1850-1924	s.	31
2.3.2 Perioden 1924-1960	s.	32
2.3.3 Perioden 1960-1980	s.	33
2.3.4 Perioden etter 1980	s.	35
3. GRAVMORFOLOGI	s.	38
3.1 Generelt	s.	38
3.2 Gravtyper	s.	39
3.2.1 Generelt	s.	39
3.2.2 Spesielle gravtyper	s.	41
3.3 Gravform	s.	43
3.3.1 Generelt	s.	43
3.3.2 Langhauger	s.	44
3.4 Graver med formelement	s.	45
3.4.1 Generelt	s.	45
3.4.2 Datering fotgrøft	s.	47
3.5 Gravstørrelse	s.	49
3.5.1 Generelt	s.	49
3.5.2 Runde graver	s.	49
3.5.3 Lange graver	s.	50
3.6 Orientering gravkamre/langhauger	s.	51
3.7 Likbehandling	s.	51
3.8 Sammenfatning	s.	53
4. GRAVGODS	s.	55
4.1 Generelt	s.	55
4.2 Gjenstandsfordeling	s.	57

4.2.1	Smykker	s.	58
4.2.2	Våpen	s.	59
4.2.3	Redskaper	s.	61
4.2.4	Diverse	s.	63
4.3	Materialfordeling	s.	64
4.4	Sammenfatning	s.	66
5.	KVINNE- OG MANNSGRAVER	s.	70
5.1	Generelt	s.	70
5.2	Kjønnsbestemmelse av graver	s.	72
5.2.1	Sikker kjønnsbestemmelse	s.	72
5.2.2	Sannsynlig kjønnsbestemmelse	s.	73
5.3	Antall gjenstander	s.	77
5.4	Fordeling utvalgte gjenstandsgrupper	s.	78
5.5	Kjønn og gravmorfologi	s.	79
5.5.1	Generelt	s.	79
5.5.2	Resultater fra undersøkelsesområdet	s.	82
5.6	Sammenfatning	s.	86
6.	GENERELL MODELL FOR SAMFUNNSUTVIKLINGEN I ELDRE OG YNGRE JERNALDER	s.	88
6.1	Generelt	s.	88
6.2	Teoretiske retninger	s.	89
6.3	Tolkningseksempler	s.	90
6.4	Materialet fra undersøkelsesområdet	s.	95
6.4.1	Oppsummering	s.	95
6.4.2	Forslag til tolkning	s.	97
7.	BOSETNINGENS UTBREDELSE I ELDRE OG YNGRE JERNALDER	s.	104
7.1	Sannsynlig gravdatering, basert på morfologi og gravgods	s.	104
7.2	Sannsynlig gravdatering, basert på gravantall	s.	106
7.3	Bosetningsutbredelse i eldre og yngre jernalder	s.	109
8.	TOPOGRAFISK VURDERING GRAVMATERIALET - GRAVMORFOLOGI/LIKBEHANDLING	s.	111
8.1	Generelt	s.	111
8.2	Gravmorfologi	s.	113
8.2.1	Gravtyper	s.	113
8.2.2	Gravform	s.	114
8.2.3	Formelement	s.	116
8.2.4	Gravstørrelse	s.	117
8.2.5	Orientering gravkamre/langhauger	s.	119
8.2.6	Likbehandling	s.	120
8.3	Sammenfatning	s.	120
9.	TOPOGRAFISK VURDERING GRAVMATERIALET - KJØNNSFORDELING/GRAVGODS	s.	124
9.1	Generelt	s.	124
9.2	Kjønnsfordeling	s.	124
9.3	Gravgods	s.	126
9.3.1	Gjenstandstyper	s.	126
9.3.2	Materialer	s.	130

9.3.3	Import	s. 132
9.4	Sammenfatning gravgodsets kvalitet/kvantitet og gravantall	s. 134
9.4.1	Sentralbygder	s. 134
9.4.2	Sentralgårder	s. 136
10.	ANDRE FUNN OG FORNMINNER	s. 140
10.1	Generelt	s. 140
10.2	Senterindikerende fornminner	s. 140
10.2.1	Generelt	s. 140
10.2.2	Nausttufter	s. 140
10.2.3	Tunanlegg	s. 144
10.2.4	Ødegårder	s. 147
10.3	Etnisitetsindikerende funn/fornminner	s. 149
10.3.1	Generelt	s. 149
10.3.2	Skattefunn	s. 149
10.3.3	Løsfunn	s. 153
10.3.4	Gårdshauger (middelalderbosetning)	s. 157
11.	TOPOGRAFISK SAMMENFATNING	s. 163
11.1	Generelt	s. 163
11.2	Topografisk sammenfatning	s. 164
11.2.1	Generelt	s. 164
11.2.2	Topografisk fordeling grav- og funnantall	s. 164
11.2.3	Karakteristikk av de enkelte distrikt	s. 169
11.3	Etnisk differensiering	s. 173
11.4	Senterdannelser	s. 176
11.4.1	Sentralherreder	s. 176
11.4.2	Sentralgårder	s. 178
11.5	Konklusjon	s. 180
	LITTERATURLISTE	s. 185
	Appendix A: Dataprogram	s. 199

LISTE OVER TABELLER

Tab.nr.:	Tittel:		
3/1	Funnomstendigheter.	s.	39
3/2	Sikre og sannsynlige gravfunn.	s.	39
3/3	Daterte graver: gravtyper.	s.	40
3/4	Daterte graver: gravform.	s.	44
3/5	Daterte graver: ytre og indre formelement. .	s.	46
3/6	Daterte graver: distriktsvis fordeling fotgrøft.	s.	48
3/7	Daterte graver: diameter.	s.	49
3/8	Daterte graver: lengde (alle typer).	s.	50
3/9	Daterte graver: orientering gravkamre/ langhauger.	s.	51
3/10	Daterte graver: likbehandling.	s.	51
3/11	Daterte graver: forholdet fotgrøft/ kremering.	s.	52
3/12	Daterte graver: fordeling alle undersøkte trekk.	s.	53
4/1	Datert gravgods: antall gjenstander pr. gruppe.	s.	57
4/2	Datert gravgods: gjennomsnittlig antall funn pr. grav og periode.	s.	58
4/3	Datert gravgods: smykkefordeling.	s.	59
4/4	Datert gravgods: våpenfordeling.	s.	60
4/5	Datert gravgods: redskapsfordeling.	s.	62
4/6	Datert gravgods: diverse-fordeling.	s.	63
4/7	Datert gravgods: materialfordeling.	s.	65
4/8	Datert gravgods: samlet fordeling gjenstander/materialer.	s.	67
5/1	Kjønnsfordeling gravgodsgrupper/ undergrupper.	s.	75
5/2	Kjønnsfordeling daterte graver.	s.	76
5/3	Kjønnsfordeling antall gjenstander.	s.	77
5/4	Gjennomsnittlig antall gjenstander pr. grav/kjønn/periode.	s.	78
5/5	Kjønnsfordeling gull-, sølv- og importerte gjenstander.	s.	79
5/6	Kjønnsfordeling gravtyper.	s.	82
5/7	Kjønnsfordeling gravform.	s.	83
5/8	Kjønnsfordeling formelement.	s.	84
5/9	Kjønnsfordeling gravdiameter	s.	85
5/10	Kjønnsfordeling gravlengde	s.	85
5/11	Kjønnsfordeling likbehandling.	s.	86
7/1	Distriktsvis fordeling sikkert og sannsynlig daterte graver pr. periode.	s.	105
7/2	Teoretisk antall bevarte graver pr. gård. .	s.	107
7/3	Faktisk og prosentvis antall gårder fra undersøkellesområdet i de teoretiske bevaringsgruppene.	s.	108
7/4	Distriktsvis fordeling sikre, sannsynlige og mulige Eja-gårder, samt Yja-gårder. . . .	s.	109

8/1	Antall gårder, graver, graver pr. gård og prof./semiprof. utgravde graver pr. distrikt.	s. 111
8/2	Distriktsvis fordeling gravtyper.	s. 114
8/3	Distriktsvis fordeling gravform.	s. 115
8/4	Distriktsvis fordeling formelement.	s. 116
8/5	Distriktsvis fordeling kombinasjoner av formelement.	s. 117
8/6	Distriktsvis fordeling størrelsesgrupper.	s. 118
8/7	Distriktsvis fordeling orientering.	s. 119
8/8	Distriktsvis fordeling likbehandling.	s. 120
9/1	Distriktsvis fordeling sikkert og sannsynlig kjønnsbestemte graver.	s. 124
9/2	Distriktsvis fordeling smykkefunn.	s. 126
9/3	Distriktsvis fordeling våpenfunn.	s. 127
9/4	Distriktsvis fordeling redskapsfunn.	s. 129
9/5	Distriktsvis fordeling Diverse-funn.	s. 130
9/6	Distriktsvis fordeling vanligste materialer.	s. 131
9/7	Distriktsvis fordeling importgjenstander.	s. 132
9/8	Distriktsvis fordeling av materialer importert til Nord-Norge.	s. 133
9/9	Distriktsvis fordeling gjennomsnittlig kvantitet/kvalitet gravgods, samt antall graver.	s. 135
9/10	Distriktsvis fordeling gårder med høystatus-indikasjoner.	s. 136
10/1	Registrerte nausttuffer i undersøkelsesområdet, gruppert ut fra lengde/bredde-index.	s. 141
10/2	Registrerte nausttuffer i undersøkelsesområdet, fordelt på lengdegrupper.	s. 142
10/3	Mulige jernaldernaust i undersøkelsesområdet.	s. 143
10/4	Registrerte tunanlegg i undersøkelsesområdet.	s. 145
10/5	¹⁴ C-dateringer fra tunanleggene i undersøkelsesområdet.	s. 146
10/6	Registrerte ødegårder i undersøkelsesområdet.	s. 148
10/7	Skattefunn fra undersøkelsesområdet.	s. 150
10/8	Løsfunn smykker fra undersøkelsesområdet.	s. 154
10/9	Løsfunn våpen fra undersøkelsesområdet.	s. 155
10/10	Fordeling pilespisser fra gravfunn og løsfunn.	s. 156
10/11	Løsfunn redskaper fra undersøkelsesområdet.	s. 156
10/12	Registrerte gårdshauger i undersøkelsesområdet.	s. 158
11/1	Distriktsvis fordeling sikkert og sannsynlig daterte gravfunn.	s. 165
11/2	Distriktsvis fordeling sikkert og sannsynlig daterte gjenstander i gravene.	s. 167
11/3	Gjennomsnittlig antall gjenstander pr. grav/periode/distrikt.	s. 168
11/4	Revidert fordeling gårder med høystatus-indikasjoner pr. distrikt.	s. 177
11/5	Sentralherreder og -gårder pr. distrikt.	s. 178

LISTE OVER FIGURER

Fig.nr.:	Tittel:	
1	Kart over undersøkelsesområdet, med herreds- og distriktsinndeling.	s. 21
2	Store gravhauger.	s. 123
3	Edelmetall (inkl. forgyldt/forsølvet bronse) fra gravfunn.	s. 138
4	Importgjenstander fra gravfunn.	s. 139
5	Store nausttufter.	s. 160
6	Tunanlegg og ødegårder.	s. 161
7	Skattefunn og løsfunn pilespisser.	s. 162
8	Eldste gravfunndatering fra herredet.	s. 182
9	Sentralgårder og -herreder.	s. 183
10	Middelalderkirker.	s. 184

1. INNLEDNING OG PROBLEMSTILLING

1.1 Avhandlingens generelle ramme

Avhandlingen tar sitt utgangspunkt i forestillingen om at arkeologiske undersøkelser også kan lede fram til begrunnede antakelser omkring sosial og politisk organisasjon i en tid uten skriftlige kilder. Den søker altså å avdekke ikke-materielle samfunnsstrukturer ved hjelp av et fag som hovedsaklig beskjeftiger seg med materielle kilder, og benytter derfor kildematerialets utsagnskraft, ikke kildene per se, eller, sagt på en annen måte, det immaterielle aspekt av et materielt kildemateriale.

Generelt sett er problemstillingen en todelt analyse av samfunnsendringer i jernalderen i tid og rom. Dette vil bli gjort gjennom en kronologisk analyse av gravskikk (gravgoods, gravmorfologi, størrelse, antall o.s.v.), hvis mål er å utvikle en modell for de verdier og oppfatninger som kan ha ligget bak de spesifikke former begravelsen tok, til forskjellig tid og over et stort geografisk område. Ett aspekt av denne analysen vil være når daterbar gravlegging ble tatt i bruk innen undersøkelsesområdet, da denne endringen i seg selv må betraktes som radikal i forhold til tidligere praksis. Den topografiske delen av analysen vil undersøke utbredelsen av ulike gravskikker og bruke materialet til å diskutere bl.a. etnisitetsdifferensiering og senterdannelser. I den grad det ansees relevant, vil også andre fornminnetyper enn graver bli benyttet.

Praktisk vil analysen bli gjennomført i flere stadier: Første trinn er en gjennomgang av sikkert daterte gravfunn for å etablere en generell modell for utviklingen av gravskikken gjennom jernalderen i undersøkelsesområdet. Dette gjelder såvel gravmorfologi, som gravgoods, og bør også lede til at en større andel av de mange udaterte gravene kan dateres ut fra morfologiske trekk. Annet trinn vil være en beregning av bosetningsutbredelsen i eldre og yngre jernalder basert på en slik datering. Endelig vil så siste trinn være en topografisk analyse av materialet for å se hvilke distribusjonsmessige forskjeller det oppviser, både m.h.t. gjenstandsmateriale og gravformer. Det området avhandlingen omfatter, er tradisjonelt regnet som et grenseområde mellom den norrøne og den samiske befolkningen. Det er derfor naturlig å anta at dette også gir seg identifiserbare utslag i gravmaterialet over store deler av området.

1.2 Geografisk og tidsmessig avgrensning

Geografisk omfatter avhandlingen de gamle fogderier Tromsø, Senja, Andenes, Vesterålen og Lofoten, samt Ofoten. Grunnen til at Ofoten, som egentlig hører til Salten fogderi, er tatt med, er at jeg fant det naturlig å se bygdene omkring den nordligste delen av Vestfjorden i sammenheng med områdene lenger nord. Tysfjord-området, som er sparsomt representert i jernaldermaterialet, framsto da som en naturlig sydgrense. (Jfr. fig. 1.)

Tidsmessig inkluderer avhandlingen hele jernalderen, dog eksklusive keltertid, ettersom daterte graver ikke foreligger fra denne perioden. Innenfor avhandlingens teoretiske ramme ansees imidlertid dette også som relevante data. Fordi data fra et så langt tidsrom vil måtte sees i sammenheng, foreligger det en fare for

kobling av data som kronologisk ingen sammenheng har med hverandre og for feilslutninger basert på slike koblinger. Et vesentlig punkt vil derfor være å komme fram til daterende trekk i materialet, slik at en så stor del av det som mulig kan settes inn i en kronologisk ramme.

1.3 Kildematerialet

1.3.1 Fornminnebeskrivelser

Som allerede nevnt, tar avhandlingen i hovedsak utgangspunkt i registrerte gravminner innenfor den geografiske avgrensningen, som med sikkerhet eller stor sannsynlighet kan dateres til jernalderen.

Beskrivelsen av gravene er hentet fra følgende kilder:

- A. Registreringer for Økonomisk Kartverk
- B. Andre registreringer i Topografisk arkiv, Tromsø Museum
- C. Utgravningsrapporter i Topografisk arkiv, Tromsø Museum
- D. Publiserte registreringer foretatt i slutten av det forrige og begynnelsen av dette århundre for Tromsø Museum
- E. Publiserte utgravninger i forbindelse med registreringene under pkt. D.
- F. Nyere publiserte utgravninger/registreringer.

A. Registreringer for Økonomisk Kartverk

Innenfor avhandlingens geografiske område finnes det ØK-registreringer for alle herreder unntatt N39 Øksnes, T21 Karlsøy og T22 Helgøy, samt store deler av T09 Tranøy (Holm-Olsen 1986:145) (for herredsbenevningene henvises det til pkt. 1.3.3). Førstegangsregistreringene er foretatt mellom 1964 og 1987, og registreringene for endel kommuner er dessuten revidert i de aller seneste år.

Når det gjelder ØK-registreringene, er det imidlertid viktig å være klar over at "de gir dårlig dekning utenfor bosetningsområdene langs strandflaten. Spor etter utnyttelse av de indre områdene mangler nesten helt i de registreringene vi nå har." (Holm-Olsen 1986:155) Det er grunn til å tro at dette i første rekke har gått ut over samiske kulturminner. Sitatet gjaldt Troms fylke, men må også gies generell gyldighet for hele området, unntatt kanskje T02 Trondenes, der det under ajourføringen på 1980-tallet ble lagt vekt på også å registrere de indre områdene. Heller ikke kystområdene er imidlertid registrert i sin helhet. F.eks. er deler av N37 Hadsel overhodet ikke registrert, og i de aller fleste kommuner vil det finnes lommer som p.g.a. vanskelig atkomst, tidsnød e.l. ikke er kommet med. ØK-registreringene representerer likevel den mest omfattende, systematiske registrering vi har, og er derfor brukt som grunnlag for avhandlingens kildemateriale.

En annen svakhet ved registreringene er at kvaliteten varierer. Dette skyldes delvis tidsspennet mellom de tidligste og seneste undersøkelsene, idet større erfaring og kunnskap om ulike fornminnetyper generelt leder til flere registreringer, men også det faktum at den nye Lov om Kulturminner av 1978 inkluderte samiske kulturminner eldre enn 100 år blant de automatisk fredete kultur-

minnene. Slike kulturminner ble tidligere bare sporadisk registrert og er også av den grunn underrepresentert i kommuner registrert før loven trådte i kraft. Antakelig har dette i første rekke gått ut over registreringen av gammetufter, som i utgangspunktet var definert som samiske, mens det kanskje ikke har hatt den samme diskriminerende virkning overfor gravmaterialet, som ikke hadde en tilsvarende etnisk merkelapp.

Heller ikke er beskrivelsene alltid standardisert. Typiske mangler er f.eks. at grav- og tuftorientering er utelatt, eller at det ikke framgår om mål fra tufter er utvendige eller innvendige. I tillegg vil registreringer av store fornminnefelt ofte bare inneholde en kvantitativ, og ikke en kvalitativ, beskrivelse (jfr. pkt. 1.3.2).

B. Andre registreringer i Top.ark.

I Arkeologisk avdelings topografiske arkiv finnes også en rekke andre registreringsrapporter, utarbeidet både av amatører og profesjonelle arkeologer/arkeologistudenter. For amatørernes vedkommende har disse oftest sin bakgrunn i spesiell interesse for og kjennskap til et bestemt område, mens de profesjonelle rapportene vanligvis er utarbeidet i forbindelse med befaringer av plansaker (reguleringsplaner, veiplaner o.l.) eller er tilknyttet utgravningsprosjekter (f.eks. Helgøy-prosjektet).

For det store området som avhandlingen dekker, finnes det hundrevis av slike rapporter, delvis bare i form av håndskrevne notater, og av svært varierende kvalitet. Jeg har derfor vurdert det som umulig tidsmessig å gå systematisk igjennom samtlige. I stedet har jeg konsentrert meg om rapporter for større områder, utarbeidet av profesjonelle arkeologer/studenter eller av velkvalifiserte amatører, d.v.s. personer som benyttes av muséet for befaringsarbeid. Jeg pretenderer derfor ikke å ha fått med i datagrunnlaget absolutt alle registrerte gravminner innenfor undersøkelsesområdet, men anser likevel materialet for å være så stort at enkeltregistreringer ikke burde bringe vesentlige forstyrrelser inn i det bildet som framstår.

C. Utgravningsrapporter i Top.ark.

En vesentlig del av arbeidet med gravmaterialet vil være å knytte spesielle gravformer til daterende gravgods. Sjøvolds 2 bøker om "The Iron Age Settlement of Arctic Norway" (1962, 1974) har vært den viktigste kilden i dette arbeidet, men det har også vært nødvendig å gå gjennom rapportene fra senere undersøkelser i den grad de foreligger tilgjengelig i Topografisk arkiv. For ordens skyld vil jeg nevne at Sjøvolds oversikter ikke omfatter samtlige gravfunn fram til de respektive bøker er utgitt, men bare unntaksvis nevner f.eks. graver uten og med vanskelig daterbart gravgods. Dette gjelder bl.a. en rekke graver utgravd av Nicolaisen (jfr. pkt. E).

Endel av de daterte gravfunnene stammer fra ikke-profesjonelt utgravde graver eller tilfeldig framkomne funn. I den grad beskrivelser av selve gravminnet foreligger i slike tilfelle, er opplysningene tatt med, selvom det er klart at disse ofte er mangelfulle. Jeg har imidlertid valgt å godta som riktige de opplysninger som faktisk gies, f.eks. at funnet stammer fra en

rund haug, omtrent 5 meter i diameter, med en ring av stein langs kanten og ble gjort i et hulrom under en helle. I et slikt tilfelle er gravminnet registrert som: gravhaug, rund, d=5 m, med fotkjede og kammer. Jeg har således gått ut fra at den største svakheten ved denne type funn ikke så mye er gale, som mangelfulle opplysninger, spesielt når det gjelder konstruksjonsdetaljer ved gravene, men også om grava i det hele tatt har vært markert med haug eller røys. Heller ikke kan vi regne med at gravgodset foreligger i sin helhet.

D. Gamle publiserte registreringer

Denne delen av kildematerialet utgjøres av registreringer utført i perioden 1872-1924 av de 3 første avdelingsbestyrerne ved Tromsø Museum: Th. Winther (1874-77), H. Horst (1877-80) og O.M. Nicolaissen (1880-1924). Ingen av disse 3 var profesjonelle arkeologer, men innehadde bestyrerstillingen ved siden av sin lærergjerning. Da Tromsø Museum ble opprettet i 1872, var svært lite kjent om fornminnebestanden i landsdelen, og en hovedoppgave for de 3 første bestyrerne ble derfor å skaffe fram mest mulig slik viten. Innsatsen ble konsentrert om gravhaugene, og i løpet av disse 50 årene ble ca. 3500 gravhauger registrert. (Holm-Olsen 1988:3-5) Mange av disse er senere forsvunnet og kjennes således bare fra de gamle registreringene.

E. Gamle publiserte utgravninger

Dette er utgravninger utført i det samme tidsrom og av de samme personer som omtalt ovenfor, dog i første rekke av Nicolaissen. I alt ble ca. 800 graver i Nord-Norge utgravd inntil 1923, mot bare 100 i hele perioden siden (Holm-Olsen 1988:5). Det sier seg derfor selv at svært mye av analysen må baseres på disse gamle utgravningene, selvom kvaliteten i mange tilfelle lar meget tilbake å ønske. Disse utgravningene er i det følgende kalt semi-profesjonelle for å skille dem fra senere utgravninger av profesjonelle arkeologer.

Jeg har også her fulgt prinsippet om å godta de opplysningene som faktisk gies, selvom de ofte vil være mangelfulle. I enkelte tilfeller er f.eks. ikke engang størrelse angitt, og senere undersøkelser av de samme gravene har vist at gravgods kan være oversett (O.S. Johansen, pers. medd.). Ettersom jeg er mer interessert i forholdet mellom den samlede forekomst av enkelttrekk og datering enn i en sammenligning mellom de enkelte gravfunn, vil imidlertid alle opplysninger som faktisk framkommer, være av interesse og nytte i den videre analysen. Knyttet til daterbart gravgods, vil trekket i seg selv gis en sannsynlig datering, som igjen kan benyttes til datering der gravgods ikke finnes. Det ville åpenbart ha vært en styrke å kunne se så mange elementer som mulig i sammenheng; når materialet ikke tillater dette, vil i alle fall endel av sammenhengene fremdeles være tilgjengelige.

F. Nyere publiserte utgravninger/registreringer

Disse er delvis beskrevet i Sjøvolds 2 bøker (1962,1974), men i tillegg er en rekke mindre artikler fra publikasjoner som Ottar, TROMURA og diverse lokalhistoriske tidsskrifter benyttet. Det er ikke spesielt henvist til disse artiklene i teksten, men de vil framgå av litteraturlista.

1.3.2 Dataetablering

I pkt. 1.3.1 er redegjort for hvilke kilder som er benyttet som grunnlag for de data avhandlingen bygger på. For å få et mest mulig komplett bilde av gravminnebestanden innenfor avhandlingens område har det imidlertid vært nødvendig å sammenholde ØK-registreringene og de andre registreringene der de overlapper hverandre. Ved ØK-registreringen vil registrator alltid ha tilgang til alle foreliggende opplysninger om fornminner i det angjeldende distrikt. Registrator vil så langt som mulig prøve å gjenfinne tidligere registrerte fornminner for å sjekke beskrivelsen og kartfeste fornminnet. Dette gjelder også fjernede fornminner, hvis det er mulig. I ØK-registreringene vil en derfor finne henvisninger til andre registreringer med opplysninger om hvilke fornminner som er gjenfunnet, og hvilke som må antas å være fjernet i mellomtiden. Dette har vært utgangspunktet for min sammenligning av registreringene.

Av forskjellige grunner vil det imidlertid ofte ikke være mulig for registrator å angi nøyaktig hvilken av de eksisterende gravene som f.eks. tilsvarer et bestemt nummer eller en bokstav i de gamle registreringene. Dette kan skyldes at den gamle beskrivelsen inneholder gale eller ufullstendige opplysninger, men også at senere tids virksomhet har endret gravas eller områdets utseende. I slike tilfeller vil ØK-registreringen f.eks. bare angi at "av 20 tidligere registrerte gravhauger kan nå bare følgende 5 gjenfinnes . . . uten at det er mulig å si hvilke disse tilsvarer i den opprinnelige registreringen". Dette har vært et problem ved utarbeidningen av datagrunnlaget, fordi de gamle registreringene ofte er langt mer detaljerte i sin beskrivelse enn ØK-registreringene, som for store gravfelt tenderer til beskrivelser i retning av "20-25 gravhauger, runde og ovale, med diameter 5-15 m og lengde 3-10 m". Dette gir naturligvis en kvantitativ beskrivelse, men er lite tilfredsstillende kvalitativt.

For å omgå problemet har jeg valgt følgende løsning: Jeg har i hvert enkelt tilfelle valgt å ta som tallmessig utgangspunkt den registreringen som omfatter flest graver, og holde meg til den som en kvantitativ grense. Bare i de tilfelle der det ut fra beskrivelsen er helt åpenbart at den ene av registreringene omfatter én eller flere graver som ikke er med i den andre registreringen (f.eks. en meget stor haug, båtformet grav e.l.), vil denne/disse komme i tillegg. Deretter er beskrivelsen av de enkelte gravene sammenlignet. Ofte vil ØK-registraturator ha angitt at "gravhaug 2 tilsvarer d) i Nicolaissens registrering", men i svært mange tilfelle har jeg også sittet igjen med 2 ikke helt identiske beskrivelser av det samme gravfeltet. I disse tilfellene har jeg, som sagt, holdt meg til regelen om ikke å overstige det samlede antallet i den mest omfattende beskrivelsen, og det blir således et spørsmål om å arbeide 2 beskrivelser sammen til én.

Dette blir naturligvis et spørsmål om skjønn, og jeg har da sett først og fremst på form (rund eller lang) og dernest på det størrelsesmessige forhold mellom de enkelte gravene. I praksis vil da "rund gravhaug, 3 m" og "rundhaug, 4 m" bli betraktet som identiske dersom de utgjør minste haug i hver sin beskrivelse. Dersom én av beskrivelsene i tillegg angir "med fotkjede", er også dette godtatt som beskrivende element, dog vil slike til-

felle ikke være mange. Jeg kan imidlertid nevne at jeg selv under ajourføring av ØK-registreringene i T02 Trondenes i 1987 sjekket beskrivelsen av en stor og karakteristisk gravhaug (gnr. T02-104/05 For), som ved førstegangsregistreringen i 1964 ble oppgitt å ha d=16 m og fotgrøft, men som nå var uten grøft og et par meter mindre. Ettersom gravhaugen ligger midt i en pløyd åker, finner jeg imidlertid ingen grunn til å tvile på opplysningen om en tidligere grøft, og jeg vil anta at dette ofte vil være tilfelle. Der de gamle registreringene inneholder opplysninger om detaljer som lett kan være fjernet i årenes løp, har jeg derfor valgt å godta opplysningene.

En ekstra vanskelighet ved sammenligningen har vært at de gamle registreringene ofte angir størrelse ved hjelp av skritt. Storli har i sin avhandling omregnet Winthers og Horsts skritt til 0,8 m, Nicolaissens til 0,65 m (1985:14). Jeg har imidlertid valgt å følge Sjøvold som bruker 0,8 m som generell omregningsfaktor (1962:146). En sammenligning av Nicolaissens målangivelse med ØK-registreringene gir ikke noe entydig bilde, slik at dette også kan forklare avvikene i forhold til ØK-registreringene.

Denne samarbeidningen av opplysninger fra forskjellige registreringer er altså gjort etter skjønn, men ut fra de prinsipper jeg har redegjort for ovenfor. Jeg innser at dette nok har ført til at jeg i enkelte tilfeller har betraktet som identiske 2 gravhauger som ikke er det, men jeg vil likevel hevde at framgangsmåten i hovedsak har gitt et riktigere bilde av gravminnebestanden enn bruken av bare den ene typen registrering ville ha gjort, ikke minst fordi svært mange distrikter bare er dekket av en type registrering. Min vesentligste innvending mot framgangsmåten er at den i verste fall kan ha beskåret antallet graver sterkt. Dette forhold forsterkes ytterligere ved at antallet for en rekke gravfelt/gårder kun er oppgitt som "mange", "flere" e.l. I disse tilfellene er det bare regnet med et minimumstall på 2 for "flere" og 5 for "mange". I tillegg kommer så problemet med et ukjent antall fjernede gravminner, som alltid må taes i betraktning. Alt i alt representerer derfor gravantallet pr. gård et minimumsantall, framkommet gjennom en rekke forskjellige reduserende faktorer, som også kan ha gitt ulike utslag i de ulike distrikter.

Kildematerialet er imidlertid også meget stort og uoversiktlig i foreliggende form, og det har derfor i tillegg vært nødvendig å bringe det over på en form som gjorde det lettere tilgjengelig. Av denne grunn er opplysningene lagt inn i en database (jfr. App. A) i form av standardiserte beskrivelser av alle registrerte jernalderfornminner i undersøkelsesområdet. Databasen inneholder ca. 10.300 enkeltregistreringer, hvorav graver utgjør ca. 7.600. Ved opprettelsen av databasen var det følgelig nødvendig å velge hvilke egenskaper ved fornminnene som skulle inngå i den skjematisk beskrivelsen. Generelt er databaseinnførselen beskrivende for selve fornminnet, men ikke for dets omgivelser.

Det må i denne forbindelse også understrekes at selve det forhold at registreringene ikke finnes tilgjengelige i et sentralt EDB-register, har vært en vesentlig arbeidsmessig belastning, da det er nesten utelukket å behandle et så stort materiale uten bruk av en datamaskin. Mer enn halvparten av den medgåtte tid er derfor brukt til å overføre materialet til databasen, noe som langt på

vei umuliggjør omfattende, regionale undersøkelser.

1.3.3 Topografisk registrering

For den topografiske registreringen av materialet har jeg tatt utgangspunkt i Oluf Rygh's serie "Norske Gaardnavne", bindene 17 og 18: Nordland og Troms (1905,1911). Alle gårder er gitt en alfanumerisk kode bestående av en bokstav som betegner fylke (N=Nordland og T=Troms), et 2-sifret tall som betegner herred iflg. Ryghs bøker, samt et 3-sifret tall som betegner matrikelnummer samme sted. M.a.o. er matrikelgård brukt som minste topografiske registreringsenhet.

Matrikelgård defineres som: "Den enhet som i matrikkelen har ett gårdsnummer (matrikelnummer). M. kan bestå av flere bruk med ulike bruksnummer." (Fladby, Imsen & Winge 1974:228). I Ryghs bøker er imidlertid ofte gårder med 2 matrikelnummer, men samme navn, slått sammen (f.eks. 20. 22. Kjøbsnes nedre og mellom, Rygh 1905:277), og jeg går ut fra at dette skyldes at de i 1886 var å betrakte som én gård. Enheten blir i dette tilfellet tilnærmet lik navnegård, d.v.s. "i bosetningshistorisk terminologi uttrykk for den enhet som blir - eller man antar at har vært - betegnet med ett gårdsnavn (eks. Berg, Smestad, Rud). N. kan omfatte flere matrikelgårder og bruk" (Fladby, Imsen & Winge 1974:235). Dog finnes i eksemplet ovenfor ytterligere 2 gårder, nemlig: 21. Kjøbsneshaugen og 23. Kjøbsnes øvre, slik at det må være rimelig å anta at den opprinnelige navnegården her har omfattet alle disse 4.

Jeg har valgt å henføre fornminnene til de gårder som framgår av Ryghs bøker, selvom disse i enkelte tilfeller omfatter 2 eller flere matrikelnummer, og da som oftest utgjør en navnegård. Det kunne ha vært ønskelig å slå sammen enda flere matrikelgårder til navnegårder under vurderingen av materialet fra de enkelte gårder, da senere oppdelinger i enkelte tilfeller har ført til at hovedmengden av fornminnene fra gamle gårder befinner seg på en gårdpart som først på 1700- eller 1800-tallet er skilt ut som egen gård. Dette er imidlertid ikke gjort, i første rekke av tidsmessige årsaker, men også fordi matrikelgården som oftest tilsvarende navnegården.

Holmsen har i "Gård, skatt og matrikel" (1979:193) undersøkt forholdet mellom matrikelgård og navnegård og konkluderer her med at "I hele kystområdet sto matrikelgården navnegården meget nær." For undersøkelsesområdet varierer det gjennomsnittlige antall matrikelgårder pr. navnegård i 1723 mellom 1,04-1,08, og bare rundt 5% av navnegårdene var delt i 2 matrikelgårder, et forsvinnende lite antall i flere (Holmsen 1979:237,240).

Ryghs bøker bygger på opplysninger innsamlet i forbindelse med utarbeidelsen av en ny matrikel i 1886. Jeg har valgt å følge hans administrative inndeling i herreder i stedet for den moderne kommuneinndelingen, da jeg antar at herredsinndelingen er mer i tråd med eldre inndelinger enn de moderne kommunegrensene. Dette skyldes hovedsaklig kommunikasjonsmessige forhold, idet nye kommuneinndelinger ofte avspeiler et kommunikasjonsystem basert på veier, og senere flyruter, mens det tradisjonelle kommunikasjonsmiddelet i Nord-Norge var sjøen, noe som sterkt preger den gamle herredsinndelingen. (Jfr. fig. 1.)

1.4 Problemstillingen og dens teoretiske grunnlag

1.4.1 Problemstilling

Denne avhandlingen startet ut som sterkt prosessuelt påvirket, forankret innenfor en neo-evolusjonistisk forklaringsmodell (jfr. pkt. 1.4.2), noe som til en viss grad gjenspeiles i valg av empiri og karakteristika ved denne. Påvirkningen fra den kontekstuelle arkeologien har imidlertid ledet til en noe annen tilnærming og problemstilling enn den opprinnelige.

Med et så tallmessig stort materiale som gravminnene utgjør i undersøkelsesområdet, mente jeg det burde være mulig å besvare 3 konkrete spørsmål:

1. Hvilke generelle endringer over tid kan leses ut av det daterte materialet (som utgjør ca. 10% av totalantallet), og hvordan kan disse endringene tolkes som uttrykk for spesifikke holdninger og intensjoner?
2. Er det mulig å datere en større del av det registrerte antall gravminner ut fra morfologiske trekk, basert på påviste korrelasjoner for de daterte gravene? Hvis dette er mulig, hva kan det isåfall fortelle om bosetningens utbredelse i h.h.v. eldre og yngre jernalder?
3. Vil en topografisk undersøkelse av distribusjonen av enkelttrekk innenfor undersøkelsesområdet kunne fortelle oss noe om bosetningens karakter i de enkelte distrikter, herunder også om etniske forskjeller mellom distriktene? Er det videre mulig å peke ut herreder/gårder i undersøkelsesområdet som kan ha utgjort sentra, og hvilken tidsdybde har isåfall disse?

Problemstillingen deler naturlig behandlingen av materialet i 3:

1. Den første delen av avhandlingen vil bestå av en analyse av det sikkert daterte gravmaterialet: gravmorfologi, gravgods og kjønnsstilknytning. På grunnlag av denne analysen vil en generell modell for samfunnsutviklingen bli presentert.
2. I neste omgang vil statistisk påviste, daterende trekk bli brukt til å datere så mange som mulig av de udaterte gravene, og omfanget av sikkert og sannsynlig daterte graver vil bli brukt til å anslå bosetningens utbredelse i h.h.v. eldre og yngre jernalder.
3. Til slutt vil utbredelsen av trekk ved gravmaterialet (morfologi, gravgods, kjønnsfordeling) danne grunnlag for en karakteristik og sammenligning av de enkelte distrikter innenfor undersøkelsesområdet. For å kunne gå nærmere inn på spørsmålene om etnisitet og senterdannelser vil i tillegg utbredelsen av endel andre, spesielt utvalgte funn og forninner bli inkludert.

Avhandlingen bygger på tanker og idéer hentet fra mange forskjellige forfattere og teoretiske retninger og inkorporerer derfor tilnæringsmåter og tolkninger som kan karakteriseres både som prosessuelle og kontekstuelle. Endel av de oppfatninger som dannet utgangspunkt for valget av gravmateriale som empiri utgangspunkt og for tilnærmingen, er presentert nedenfor.

1.4.2 Teoretisk grunnlag

Som nevnt innledningsvis, bygger avhandlingen på en positiv oppfatning av de arkeologiske kildenes utsagnskraft også når det gjelder immaterielle forhold som sosial og politisk organisasjon. Dette er en retning innen arkeologien som særlig har utviklet seg på 1970- og 1980-tallet, og som kalles "social archaeology". I innledningen til boka "Approaches to Social Archaeology" formulerer Renfrew det slik (1984:3): "The past twenty years have seen a fundamental change in the objectives, the methods and in particular the aspirations of the archaeologist. Nowhere is this clearer than in the approach to the study of what has been termed 'social archaeology' . . . , that is the reconstruction of past social systems and relations."

Åren for selve begrepet tilfaller imidlertid langt på vei Gjesing, som introduserte benevnningen "socio-archaeology" i en kort artikkel fra 1963, som siden ble publisert i en utvidet og omarbeidet form i 1975. Både Gjesing (1975:324-25) og Klejn (1975:333) fører imidlertid selve idéen om en "sosial arkeologi" tilbake til 1930-åra og V. Gordon Childe, som i sin tur var sterkt påvirket av idéer fra russisk arkeologi, slik han lærte dem å kjenne under et besøk der i 1934.

Gravfunn har alltid inntatt en sentral plass i arkeologisk forskning. "Indeed there is little to match the discovery of an impressive new grave assemblage in generating both professional and public enthusiasm and demonstrating 'the universal impact of death'" (Chapman & Randsborg 1981:1). Eksempler på slik profesjonell og offentlig entusiasme er Oseberg og Gokstad her hjemme, Vendel-gravene i Sverige og Sutton Hoo i England. Interessen har i disse tilfellene mest vært knyttet til den rikdom og status gravfunnene indikerer, og funnene har vært med på å skape en slags målestokk for spennvidden i jernaldersamfunnene. Samtidig har de kanskje også skapt en målestokk for entusiasmen: gravfunn karakteriseres som fattige og derfor av mindre interesse når de ikke inneholder et visst minimum av gravgods.

Analyse av gravgods er imidlertid bare én av mange mulige tilnæringsmåter i bruken av gravmaterialet (Holand 1988a), og i de siste 20 årene har arkeologene fornyet sin interesse og entusiasme for gravmaterialets mange muligheter. Boka "The Archaeology of Death" (Chapman, Kinnes & Randsborg 1981, eds.) (jfr. kap. 2) presenterer endel av de nye retningene innen gravskikkforskningen: forskning omkring rang og status, eiendomsmarkering, migrasjon, gruppemarkering, rettighetsmarkering, kjønns- og aldersdifferensiering, sykdom og ernæring.

Vi kan kanskje si at gravfunn tidligere ble behandlet hovedsaklig under synsvinkelen distribusjon, der distribusjon av artefakter og gravformer ble satt = distribusjon av folkegrupper og økonomisk tilpasning, m.a.o. distribusjon som passiv refleksjon av en faktisk og funksjonalistisk virkelighet. Distribusjonen ble så satt inn i en kronologisk ramme for å vise utviklingen over tid (f.eks. Sjøvold 1962,1974). Moderne undersøkelser benytter også distribusjon, men tenderer mot å se den som uttrykk for aktiv markering, av grupper, eiendom, interesser, status, sosiale system, ideologi o.s.v. Ettersom distribusjonen således ikke nødvendigvis avspeiler et faktisk forhold, men er en bevisst og

intensjonell framstilling av endel av virkeligheten, prøver tolkningen å trenge bak det ytre sløret av selvfølgelighet og inn til én eller flere mulige realiteter bak.

Dette synet på gravskikk baserer seg på oppfatninger som f.eks. er kommet til uttrykk hos antropologene Huntington & Metcalf, når de innleder sin bok "Celebrations of Death" slik (1979:1): "What could be more universal than death? Yet what an incredible variety of responses it evokes. Corpses are burned or buried, with or without animal or human sacrifice; they are preserved by smoking, embalming, or pickling; they are eaten - raw, cooked, or rotten; they are ritually exposed as carrion or simply abandoned; or they are dismembered and treated in a variety of these ways. Funerals are the occasion for avoiding people or holding parties, for fighting or having sexual orgies, for weeping or laughing, in a thousand different combinations. The diversity of cultural reaction is a measure of the universal impact of death. But it is not a random reaction; always it is meaningful and expressive."

Dette betyr også at "death and its rituals not only reflect social values, but are an important force in shaping them" (Huntington & Metcalf 1979:5-9). Bak den enorme variasjonen i ritualer, og da ikke bare rundt døden, skjuler det seg en "social function of recruiting and incorporating individuals that mature, age, and die into a fixed system of culturally defined roles and statuses". Denne funksjonen nødvendigjøres av det faktum at samfunnet som helhet overlever de enkelte medlemmene. Hodder uttrykker det slik (1982a:10): "Burial pattern, then, is not a direct behavioural reflection of social pattern. It is structured through symbolically meaningful codes which can be manipulated in social strategies." Disse utsagnene understreker alle at gravskikk aldri er tilfeldig, men fungerer som utsagn innenfor en sosial kontekst, og at ritualer generelt er et nøkkelement i etablering og vedlikehold av samfunnsstrukturer.

Oppfatningen av gravskikk som menings- og uttrykksfull og med en sosial funksjon har hovedsaklig ledet til en rekke undersøkelser av rang og status. Brown (1981:25) forklarer interessen for "hereditary inequality" som et resultat av de arkeologiske kildenes spesielle karakter: "Where great aggregates of wealth are concentrated in the graves of a minority, visions of hereditary status distinctions are readily evoked. A certain forcefulness emanates from the great contrasts between rich and poor graves." I enkelte arbeider er hovedvekten lagt på en meget detaljert beregning av den faktiske verdi gravgodset i de enkelte gravene representerer (Mainfort 1985, Lehtosalo-Hilander 1982).

Det er m.a.o. kostnadene, enten i form av rikdom (gravgods) eller energi (gravstørrelse), som har vært i fokus for undersøkelsene. Målet har vært å identifisere statusforskjeller og sosiale grupper, som så er satt inn i et samfunnsmessig klassifikasjonssystem. Dette har gjerne vært den evolusjonistiske samfunnsmodellen som er beskrevet f.eks. i Service's tidlige arbeider (1971), med en utvikling fra "band" til "state" karakterisert av en stadig økende kompleksitet og hierarkisering. Gravmaterialets sammensetning har derfor vært brukt til å avgjøre hvor komplekst et samfunn er, hvoretter det plasseres på det "riktige" sted på utviklingsstigen.

Selvom den lineære utviklingsmodellen fra "band" til "state" ikke lenger aksepteres som ufravikelig, er det likevel fremdeles en sterk tendens til å tolke gravmaterialet i retning av en automatisk utvikling mot større kompleksitet og hierarkisering over tid. "Høvdingemakt" og "maktsentra" er stikkord for denne synsvinkelen (Storli 1985, Ringstad 1986, 1987), der analysen går inn i toppen av samfunnspyramiden og forklarer samfunnet "sett ovenfra" og ut fra en økonomisk synsvinkel. Goldstein (1981:56) finner denne type undersøkelser nyttige, men langt fra tilstrekkelige: "The result is a new classification or pigeon-holing. Burials are classified by internal differentiation, but the context of the classes is not taken into account."

Analytisk har fokusering på makt den åpenbare fordel at det reduserer materialet: langt den største del defineres bort fordi det ut fra forutsetningene ikke representerer makt og status. Den bortdefinerte andelen opptre i stedet som hvite/tomme områder mellom maktsentrene og deles opp med sirkler eller polygoner som tilhørende det ene eller andre senter. Kanskje fordi jeg selv har min bakgrunn i et slikt hvitt og tomt område, og dertil i den ytterste utkant av analyseområdet (Kvæningen), synes imidlertid ikke senterpåvisning og -rangering (Ringstad 1986) alene som en adekvat beskrivelse og forklaring av utviklingen i jernalderen. Innenfor en slik forklaringsmodell vil selv daterte fornminner bare komme i betraktning når de tilfeldigvis ligger i et senter eller dets definerte oppland; ellers er de pr. definisjon usynlige, uinteressante eller, i beste fall, en indikasjon på handelskontakt.

Et par eksempler tydeliggjør denne utvelgelsen. Storli opererer (1985:29-31) i sin behandling av gravmaterialet fra Sør-Salten med et samlet antall på 443 graver (runde og lange). Disse fordeles i 4 grupper etter størrelse, og ut fra denne fordelingen defineres ca. 4% som "storhauger" og ytterligere ca. 8% i den neste størrelsesgruppen, d.v.s. de gruppene som normalt vil indikere sentra i slike undersøkelser. Nesten 70% av gravene defineres som små og faller derfor bort. I en tilsvarende undersøkelse for Helgeland regner Wik (1985:235) bare med gravene i gruppe 1, d.v.s. tilsvarende 4% av Sør-Salten-materialet. Ut fra en lignende vurdering av de 7659 registrerte gravene innenfor denne avhandlingens område ville således bare 3-700 komme i betraktning; inntil 7000 registrerte fornminner ville pr. definisjon være fraskrevet det meste av sin informasjonsverdi. Dette har jeg prøvd å unngå ved den problemstilling og tilnæringsmåte som her er valgt, men medgir allerede nå at det bare delvis har lyktes.

1.4.3 Arkeologiens og arkeologens rolle i samfunnet

Et moment som har kommet sterkt fram i debatten på 1980-tallet, er arkeologens rolle i tolkning og presentasjon av fortida. Debatten har i Norge særlig vært utløst av Alta-konflikten, og motpolene har vært representert f.eks. i synet på etnisitet som et "legalt" studieobjekt og i bruken av fortida (slik den er konstruert av arkeologer) innenfor dagens politiske strategier. (F.eks. Schanche & Olsen 1983, Olsen 1986a)

Olsen har (1986a:37) karakterisert det tradisjonelle, positivistiske synet, i moderne arkeologi knyttet til "ny-arkeologien",

som en oppfatning av forskeren som en nøytral observatør, løst fra klasser og konflikter i det samfunnet han/hun selv lever og forsker i. Til grunn for dette syn, som bl.a. Hagen har gjort seg til talsmann for (Olsen 1986a:36), ligger troen på en absolutt distinksjon mellom verdier og fakta, mellom forskeren som privatmenneske og som forsker. Denne oppfatningen bestrides sterkt av de seneste retninger i arkeologien.

"Ny-arkeologien" (jfr. kap. 2.1.3) er iflg. disse retningene ikke bare positivistisk og funksjonalistisk, men den er selv det beste bevis på at arkeologien ikke er verdinøytral og upåvirket av sin samtid. Dens bilde av det forhistoriske mennesket er nemlig som "en passiv agent hjelpeløst prisgitt Systemet", et bilde som Olsen mener er overensstemmende med menneskesynet innenfor mange moderne, vestlige samfunn. Samtidig gir den funksjonalistiske oppfatningen av kultur som et tilpasningsredskap legitimitet til den kapitalistiske oppfatningen av mennesket som primært økonomisk kalkulerende. (Olsen 1986b:5/7)

Oppfatningen av arkeologi som en ikke-verdinøytral disiplin, men derimot nøye knyttet til forskerens og samfunnets oppfatninger av samtida, har kommet sterkt fram særlig innenfor de marxistiske retningene i faget. Leone (1982:750) uttrykker det slik: "Once an archaeologist understands that history and archaeology are not neutral or culture-free pursuits, but part of the ideological process of his or her own society, then the categories that generate a particular reconstruction of the past may be examined for their role in generating interpretation of it." Det er imidlertid naivt å tro at bevisstgjøring alene er nok til å befri oss for forutinntatte og ubevisste holdninger. I stedet bør vi godta at det finnes "mange og konkurrerende fortider i henhold til ulike sosiale og politiske verdier som opererer både i nåtid og fortid" (Olsen 1986b:5/16-17, jfr. også Hodder 1982a).

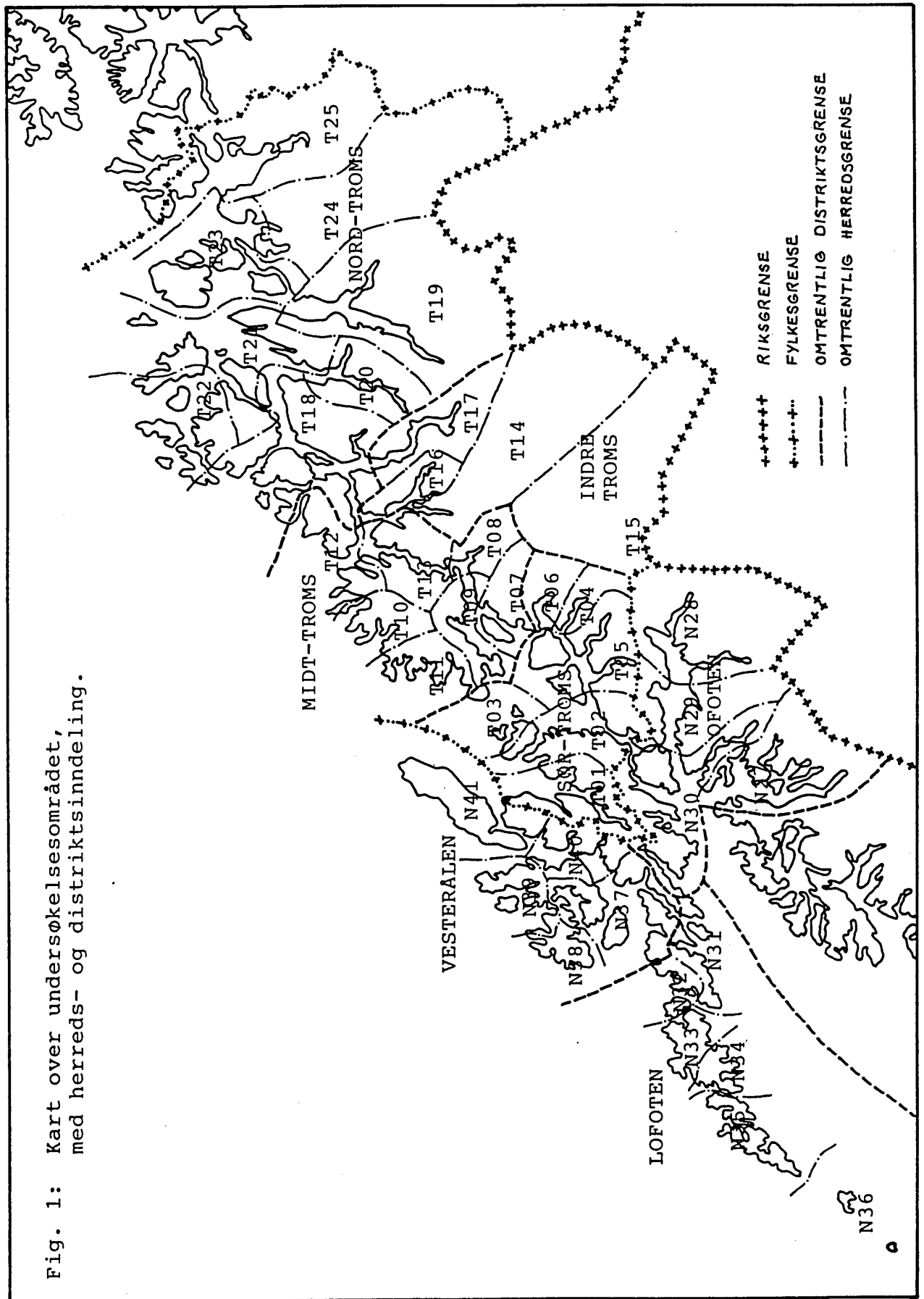
Sammenhengen mellom spørsmål og svar, d.v.s. at den fortid vi som arkeologer presenterer, bare er én av mange mulige, og at den er bestemt ikke av en objektiv virkelighet, men av vår subjektive tilnærming, er kommet til uttrykk hos mange arkeologer i de senere år. Renfrew (1984:9) uttrykker dette meget klart når han hevder at "very often the form of the question determines the form of the answer. It is inherent in the undertaking of research that we do not know the answer before the data reveal it to us, yet we cannot learn more from it than the confinements of the question allow."

Arne B. Johansen behandlet i et foredrag på NAM-symposiet i Trondheim i 1983, kalt "Aksiomer i arkeologi", de ubevisste aksiomenes styring av forskningsprosessen. Han hevder her at "styringen foregår både ved at visse iakttagelser blir gjort og andre ikke, og ved at disse iakttagelsene blir satt sammen bare på visse måter." Han mener at empirikere har en tendens til å forestille seg at bare ett hendelsesforløp finnes, og at forskningen består i å gi en mest mulig korrekt beskrivelse av dette. En slik oppfatning bygger imidlertid på gale premisser, fordi "kunnskapen består aldri av noe annet enn forskeres oppfatninger eller beskrivelser", og "virkeligheten konstitueres gjennom den forskning som gjøres." (Johansen 1984:33-35) Dommasnes (1987:7) uttrykker det slik: "At the same time one should keep in mind that there is no one truth about the past to be sought after and found

if only we are competent enough, but many. The theory applied determines the perspective, makes systematization possible, and helps us to focus on what is interesting to us right now."

Avhandlingen representerer således ett mulig utvalg av empiri, samt én mulig tilnærming og tolkning av denne, og har først og fremst sin bakgrunn i ønsket om å studere en så stor del som mulig av befolkningen i undersøkelsesområdet i jernalderen. Jeg har villet unngå en analyse som bare besvarte spørsmål om de øverste 5% i samfunnet, men innser samtidig at empiriens tilknytning til de øverste sosiale sjikt nødvendigvis har farget analysen.

Fig. 1: Kart over undersøkelsesområdet, med herreds- og distriktsinndeling.

2. FORSKNINGSHISTORIKK

2.1 Forskningshistorikk generelt

2.1.1 Perioden før 1900

Fra arkeologiens spede begynnelse på 16/1700-tallet har gravhauger stått sentralt i tolkningen av fornminner som uskrevet historie. Gravhaugene ble betraktet som forfedrenes hvilested og var ofte sentrale i konflikter omkring nasjonsgrenser. Vel så ofte sentret imidlertid interessen om hvem som hadde bygd "kjempegravene", og forslagene var ofte svært fantasifulle etter våre begreper: egyptere og fønikere som byggherrer for megalittgravene i Irland, eller dansker i Nord-Amerika. (Chapman & Randsborg 1981)

De første systematiske utgravningene fant sted i slutten av det attende og i det nittende århundre, da hundrevis av gravhauger ble undersøkt både i Europa og Amerika. Utgravningene produserte enorme mengder materiale, stimulert også av opprettingen av regionale muséer og andre antikvariske institusjoner på 1800-tallet. Materialet ble snart tatt i bruk for kronologiske og typologiske studier som kom til å danne grunnlaget for studiet av Europas forhistorie i dette århundret. Gravmaterialets sentrale stilling ble ytterligere forsterket av at boplasser bare sporadisk var kjent, slik at "the early history of archaeology was very much the history of burial studies" (Chapman & Randsborg 1981:2-3).

2.1.2 Perioden 1900-1960

I vårt eget århundre var de første 50 år dominert av "the normative, cultural approach" (Chapman & Randsborg 1981:3). En rekke "kulturer" ble definert ut fra distribusjon og kombinasjon av gjenstander og adferdsmønster, og "kulturene" ble oppfattet som "folk", d.v.s. etniske grupper. Likheter mellom ulike "kulturer" ble forklart ved diffusjon av idéer eller migrasjon av mennesker. En teori med bakgrunn i disse forklaringsmodellene er f.eks. spredningen av indo-europeisk språk i Europa gjennom det såkalte "stridsøks-folket", samt de beslektede teoriene om en "arisk" folkegruppe, i første rekke knyttet til den tyske arkeologen Kossinna. Hans teorier om ariernes rasemessige superioritet og opprinnelige utbredelse ble utnyttet av nazistene i en slik grad at det fremdeles kaster skygger over arkeologisk forskning omkring etnisitet.

Når det gjaldt arkeologiens mulighet til å fortelle noe om sosial og politisk organisasjon, var imidlertid holdningen skeptisk, og Renfrew gjengir (1984:6) som eksempel et ofte sitert avsnitt fra M. A. Smith's artikkel "The limitations of inference in archaeology" (1955): "Since historical events and the essential social divisions of prehistoric peoples don't find an adequate expression in material remains, it cannot be right to try to arrive at a knowledge of them in archaeological interpretation." Iflg. Smith må arkeologen innse at de arkeologiske kildene bare gir grunnlag for begrensede konklusjoner om menneskelig aktivitet, og at de derfor er uforenlige med et altfor ambisiøst program for arkeologien. Hvis derfor arkeologene prøver å gjenskape fortida eller beskrive forhistoriske samfunn ut fra de materielle etterlatenskapene, slik f.eks. historikere og antropologer kan gjøre

det, vil utenforstående som kjenner den svake logikken bak, lett komme til den konklusjon at arbeidet er uten en sunn intellektuell basis.

Selv V. Gordon Childe, som i 1930-åra hadde argumentert for denne type arkeologi (jfr. kap. 1), ble etter hvert skeptisk til hva som praktisk kunne oppnåes. I boka "Social evolution" (1951,55, sitert i Renfrew 1984:7) skriver han: "Examples already given show that in certain circumstances and always with reserve, archaeology can provide some indications of the form of government and of the family, the recognition of rank, the distribution of the social product, and the practice of war." Derimot mente Childe at arkeologien aldri ville bli i stand til å si noe om rettsvesen, straffeutmåling eller lovinnhold, heller ikke om arverett eller omfanget av høvdingens makt og autoritet. Og selv om rike graver og palasser nok fortalte om et samfunn styrt av høvdinge, var det motsatte ikke tilfelle: mangel på slike fornminner kunne ikke taes som bevis for at samfunnet var egalitært.

Disse utsagnene var i tråd med en generell pessimisme som gjorde seg gjeldende i arkeologien på denne tida. Allerede på 1930- og 1940-tallet hadde endel arkeologer (deriblant Childe) ivret for en prosessuell tilnærming innen faget i tillegg til den tradisjonelle rekonstruksjon av kulturhistorie og levevis. Lite ble imidlertid gjort for å følge opp disse idéene, og på 1950- og tidlig 1960-tall var faget preget av en pessimistisk vurdering av egne muligheter (Binford 1968:78-80), slik sitatene ovenfor eksemplifiserer.

2.1.3 Perioden etter 1960

A. "New Archaeology"

Det var framvoksten av den såkalte "ny-arkeologien" i slutten av 1960- og begynnelsen av 1970-tallet som ledet til en markert holdningsendring innen faget. Renfrew uttrykker det slik (1984:3-4): "The great contribution made by the New Archaeology of that time was the clearer realisation that we have no direct knowledge of anything at all from the remote past. All that we do know has to be wrested from the relics of that past by a process of inference."

Jeg skal ikke her gå i detaljer når det gjelder utviklingen av teoretisk arkeologi på 1970- og 1980-tallet (for en kortfattet oversikt med ytterligere referanser vises f.eks. til Olsen (1984, kap. 3: Teori)). I stedet skal jeg ved å presentere et par av de mest sentrale navn i debatten og deres synspunkter prøve å gi et omriss av de tanker og idéer som har preget arkeologien i de siste 20 år, og dermed nødvendigvis også min holdning og tilnærming.

Utformingen av "ny-arkeologien", eller den prosessuelle arkeologien, er i første rekke knyttet til amerikaneren Louis R. Binford og engelskmannen David Clarke, og mye av tankegangen bak kommer til uttrykk i boka "New Perspectives in Archaeology" (Binford & Binford, eds., 1968). Her definerer Binford også hva han legger i begrepet "cultural process". Ulike forfattere hadde tidligere brukt begrepet om ulike fenomener. Hos noen refererte det til "the dynamic relationships (causes and effects) operative among

sociocultural systems, to those processes responsible for changes observed in the organization and/or content of the systems, or to the integration of new formal components into the system", hos andre til "patterns or configurations in the temporal or spatial distributions of the archaeological materials themselves". Binford og "ny-arkeologene" sluttet seg til den første definisjonen, d.v.s. "dynamic relationships operative among cultural systems". (Binford 1968:87)

Disse prosessene ble altså målet for studiene, men målet fordret samtidig en ny metodisk tilnærming, og det er denne som sterkest karakteriserer "ny-arkeologien". Binford avviste den tradisjonelle tilnærmingen som induktiv, d.v.s. at de arkeologiske kildene ble betraktet som "a body of phenomena from which one makes inductive inferences about the past". I stedet lanserte Binford den hypotetisk-deduktive metode som "the appropriate scientific procedures to be followed in investigating the past". Metoden var hentet fra naturvitenskapene og baserte seg på hypoteseoppstilling og -testing mot (etter "ny-arkeologenes" mening) uavhengige data. En slik framgangsmåte betydde også (fremdeles iflg. Binford) at påliteligheten i arkeologens kunnskap om fortida kunne måles, og målestokken var hvorvidt utsagnene om fortida ble bekreftet eller avkreftet ved hypotesetesting. Det ville m.a.o. være mulig å nå fram til en objektiv kunnskap og sannhet om fortida, uavhengig av arkeologen som person. (Binford 1968:89-90)

Binford angrep den pessimisme som kom til uttrykk f.eks. hos Smith. Han stilte seg også kritisk til skillet mellom kulturens materielle og ikke-materielle aspekter og den derav følgende hierarkiske rangering av "pålitelig" arkeologisk kunnskap. Ingen gjenstander fungerte i et sosiokulturelt vakuum, uavhengig av de immaterielle variablene. Gjenstandene hadde alle en historie: de startet som råmateriale, gikk gjennom en framstillingsprosess, ble brukt og endelig kassert, og det var helt usannsynlig at de mange uavhengige variablene som bestemte gjenstandenes form og distribusjon, skulle være begrenset bare til én del av et kulturelt system. Følgelig ville "data relevant to most, if not all, the components of past sociocultural systems (be) preserved in the archaeological record." (Binford 1968:94-96)

Dette synet ledet til en ganske annerledes optimistisk vurdering av arkeologiens muligheter: "The practical limitations on our knowledge of the past are not inherent in the nature of the archaeological record; the limitations lie in our methodological naiveté, in our lack of development of principles determining the relevance of archaeological remains to propositions regarding processes and events of the past." (Binford 1968:94-96) Denne oppfatningen av arkeologiske data som konstituert innenfor en samfunnsmessig kontekst og rekonstituert gjennom forskerens innsats går som en rød tråd gjennom de siste 20 års metoddebatt innenfor arkeologien, til tross for de til dels store meningsforskjeller som også har preget perioden.

"New Archaeology" og gravskikkforskning

I gravskikkforskningen ledet "ny-arkeologien" også til en mer systematisk tilnærming. Selv om etnologisk og arkeologisk forskning på indiansk kultur hadde dannet utgangspunkt for tolkninger av sosial organisasjon og struktur i Nord-Amerika, og rike grav-

funn hadde ledet til konklusjoner om status og rang i Europa, ble spesifikke begravelsesformer hovedsaklig forklart som moter eller utslag av religiøse forestillinger, begge deler like utilgjengelige for arkeologisk forskning. "Ny-arkeologiens" syn på gravskikk som direkte relatert til samfunnsorganisasjonen skapte en ny basis for gravskikkstudier. Viktige arbeider fra den tidligste perioden er Binford (1971): "Mortuary practices: their study and potential" og Saxe (1970): "Social dimensions of mortuary practices".

Sentralt i disse arbeidene sto begrepet "social persona", definert som "a composite of the social identities maintained in life and recognized as appropriate for consideration after death", samt sammensetningen og størrelsen av den sosialgruppen som "recognized status responsibilities to the deceased". Konklusjonen var at en rekke dimensjoner ved "the social persona" kunne studeres gjennom gravskikk: alder, kjønn, sosial posisjon, sosial tilhørighet, omstendigheter ved og lokaliseringen av dødsfallet. Antallet påviste dimensjoner representerte samtidig "a very crude index of societal complexity". (Binford 1971, sitert i Chapman & Randsborg 1981:7) Dette betød at 2 hovedproblemer i "social archaeology" kunne studeres gjennom gravskikk (Shanks & Tilley 1987:42-43): a) organisasjonsformen, d.v.s. om samfunnet var egalitært eller hierarkisk organisert, og b) kompleksiteten, d.v.s. graden av strukturell differensiering.

Boka "The Archaeology of Death" (Chapman, Kinnes & Randsborg 1981, eds.) presenterer en oppsummering av gravskikkundersøkelser utført på 1970-tallet. Her er eksempler på forskjellige problemstillinger, men de fleste går dog i retning av å analysere "the variety within the mortuary practices of a particular social unit in attempting to identify social ranking" (Shanks & Tilley 1987:43-44). Felles for mange av analysene var også at de benyttet tildels sofistikerte og computerbaserte, statistiske teknikker til å teste og påvise signifikans og sammenhenger i materialet. Mange av dem støttet seg også til tverrkulturelle, etnografiske tester og oversikter og prøvde å utvikle mer eller mindre deterministiske korrelasjoner mellom folk, ressurser og gravskikk.

B. Kritikk av "New Archaeology"

Kritikken av "ny-arkeologien" på 1980-tallet gikk dels på dens positivistiske holdning, d.v.s. troen på sann og verifiserbar kunnskap i form av "general laws", dels på dens forankring innenfor funksjonalismen, uttrykt f.eks. gjennom den ofte siterte definisjonen av kultur som "the extrasomatic means of adaptation for the human organism" og ikke som normative idéer om "the proper ways of doing things" (Binford 1972, sitert i Hodder 1982a:3). Kritikken er hovedsaklig knyttet til den engelske arkeologen Ian Hodder, som selv definerte den funksjonalistiske oppfatningen av kultur slik (1982a:6): "A culture is seen as the way material bits and pieces are assembled and associated in a geographical area in order to allow human adaptation."

I boka "Symbolic and Structural Archaeology" (Hodder 1982a) kritiserte han Binford's skille mellom kultur og funksjon (jfr. dog Binford's kritikk av det samme skillet hos tidligere arkeologer, kap. 1.4.2). Hodder hevdet at alle handlinger fant sted innenfor

et kulturelt rammeverk, og at deres funksjonelle verdi derfor ble vurdert ut fra de eksisterende oppfatninger og holdninger. Selv dagligdagse aktiviteter, som matlagning og -konsum, samt deponering av avfall, var ikke et resultat av en adaptiv nytteverdiering, men bestemt av et kulturelt betinget sett av idéer og normer. Denne oppfatningen ledet Hodder tilbake til en kulturhistorisk tilnæringsmåte, fordi "the cultural framework within which we act, and which we reproduce in our actions, is historically derived and . . . each culture is a particular historical product. The uniqueness of cultures and historical sequences must be recognised." (Hodder 1982a:4-5)

Et annet ankepunkt mot "ny-arkeologien" var at det handlende individet ble borte i et system der eksterne lover styrte enkeltmenneskets handlinger. Iflg. Hodder (1982a:5) var imidlertid ikke individer "simply instruments in some orchestrated game", og det var vanskelig å se hvordan "subsystems and roles can have 'goals' of their own".

Den prosessuelle arkeologiens forsøk på oppstilling av generelle lover med tverrkulturell gyldighet var en naturlig følge av synet på kultur som ahistorisk og generelt tilpasningsrettet. Forsøkene hadde imidlertid ofte ledet til "a series of low-level generalizations that some critics have called 'Mickey Mouse laws'" (Flannery 1973:51). Beslektet med troen på generelle lover var bruken av statistikk utviklet på grunnlag av nåtidige samfunn for å "spå om fortida", noe Hodder også avviser fordi metoden ikke inneholder noe element av "understanding of causal links and of the relevant context for human action" (1982a:5). Endelig førte også den funksjonalistiske tankegangen til utvikling av separate teorier for det som ble oppfattet som separate aspekt av menneskelig oppførsel, mens Hodder hevdet at "both material items and their deposition are actively involved in social relations and we cannot separate independent levels of theory" (1982a:6). Ekkoet fra Binford's uttalelser i 1968 er likevel forbausende tydelig her.

C. Contextual Archaeology

Hodders egen tilnærming tok som utgangspunkt struktur som kode, "not as system, pattern or style, but as the codes and rules according to which observed systems of interrelations are produced" (1982a:7). Struktur var et sentralt begrep både for funksjonalismen og for en annen retning innen antropologi og arkeologi som fikk stor betydning på denne tida, nemlig strukturalismen. Forskjellen var at funksjonalistene oppfattet struktur som "the visible social system (the social relations) which exists separately from the perceptions of men", mens strukturalistene så "structure (as) an ideal order in the mind" (Leach 1973b, 1977, 1978) eller "an internal logic, not directly visible, which is the underlying order by which the apparent order must be explained" (Lévi-Strauss 1968, begge sitert i Hodder 1982a:7).

Det blir m.a.o. et spørsmål om struktur skal oppfattes som resultat eller årsak, og dermed om en beskrivelse av ytre struktur er en tilstrekkelig forklaring av mening og intensjon. Den samme diskusjonen finner vi også igjen f.eks. i lingvistik, der Chomsky's transformasjonsgrammatikk hadde fokusert på mening og form som separate aspekt, og der analysen gikk ut på å trenge inn til

meningen ved å klargjøre transformasjonene, d.v.s. språket. Påvirkningen fra lingvistikken er merkbar også i omtalen av forninnene som et språk eller et kommunikasjonsmiddel.

Til tross for den ulike definisjonen av struktur, så Hodder det som en felles svakhet at verken funksjonalistene eller strukturalistene kunne forklare hvordan aktører var i stand til å handle innenfor og til og med endre de strukturelle reglene; de manglet begge "a theory of practice" (Bourdieu 1977, sitert i Hodder 1982a:8). Det var derfor nødvendig å utvikle en kontekstuell arkeologi som overkom dikotomien mellom "cultural norm and societal adaptation". I denne kontekstuelle arkeologien var målet å undersøke "the role of material culture in the ideological representation of social relations" (Hodder 1982a:9-10).

Sentralt for Hodder var menneskets aktive bruk av materielle symboler for å manipulere samfunnsstrukturen, det være seg for å legitimere den eksisterende eller for å avstedkomme endringer. Materieell kultur var spesielt velegnet som "språk" fordi den var tvetydig, den baserte seg på assosiasjoner, og dens utsagn var varige. Derimot var symbolfunksjonen ikke tverrkulturell, men forankret innenfor sin historiske kontekst, d.v.s. at bruken av en spesiell gjenstand eller form måtte forklares innenfor en historisk ramme.

Dette var Hodders "reactionary view" (1982a:1), ettersom også tradisjonelle arkeologer hadde betraktet gjenstander som kulturspesifikke, en oppfatning som de "nye" arkeologene avviste som normativ. Vanskeligheten for de tidligere arkeologene hadde vært at de manglet en teori for sammenhengen mellom forskjellige aspekter av tilværelsen: de teknologiske, økonomiske, sosiale og ideologiske, som iflg. Hawkes (1954) ga en fallende rangering av aspekter arkeologene med noen grad av sikkerhet kunne nærme seg. (Hodder 1982a:12). Et av de få unntakene var iflg. Hodder Childe's bok "Man Makes Himself" (1936), og den kontekstuelle arkeologien ble på mange måter en videreutvikling av og et forsøk på å omsette i praksis idéer og tanker formulert av Childe 30-50 år tidligere.

Hodder innrømmet samtidig det slektskap med "ny-arkeologien" som også var åpenbart i sitatene foran, og som baserte seg på at interessen fremdeles sentret om "social processes and . . . the use of material items in those processes". Forskjellen var at den kontekstuelle arkeologien overkom dikotomien mellom kultur/funksjon og statisk/dynamisk ved å betrakte mening og ideologi som en integrert del av dagliglivets gjøremål. I tillegg ble individet oppfattet som aktivt handlende, ikke underlagt styrende ytre eller indre strukturer. Dette var nødvendig for i det hele tatt å forklare endringer. (Hodder 1982a:11) En gjenklang av Thatcherismens vekt på individet renner en uvilkarlig i hu ved disse og lignende uttalelser fra engelske arkeologer i 1980-årene.

Også Shanks & Tilley (1987) skiller mellom "the patterning and organization of social relationships" og "the rules and concepts which give meaning to system". De hevder at både den prosessuelle arkeologien og endel nyere arbeider, med en marxistisk tilnærming, konsentrerer seg utelukkende om det første aspektet og dermed reduserer materieell kultur til et produkt av "social

behaviour" (Shanks & Tilley 1987:51-52). Viktigere er imidlertid den sosiale struktur, fordi "behind the social system is a structure of meaning which determines the relationship between material culture and society" (Hodder, sitert i Shanks & Tilley 1987:53-54).

For eksempler på en kontekstuell tilnærming innen gravskikkforskningen vises det til kap. 6.

D. Kritikk av kontekstuell arkeologi

Avslutningsvis må også et par hovedpunkter fra kritikken mot den kontekstuelle arkeologien refereres. Stikkord her har vært partikularisme og relativisme, og jeg skal derfor gjengi et par synspunkter som tar sitt utgangspunkt nettopp i disse begrepene.

Sosialantropologen Aram A. Yengoyan har i en kritikk av Hodders 3 bøker: "Symbolic and Structural Archaeology" (1982), "Symbols in action" (1982) og "The Present Past" (1983) hevdet at Hodders mål er å skrive "particular ethnographic portraits of material cultures in the plural, since it would be an impossibility to understand meaningfully constituted symbolic systems as a universal concept". Dette målet gjør det iflg. Yengoyan nødvendig å forkaste alle idéer om kulturelle prosesser, adaptering, generalisering og sammenligning, og også muligheten for en generell teori om materiell kultur, selvom Hodder samtidig hevder at en slik teori er mulig.

Et partikularistisk symbolsystem gjør det videre nødvendig å forkaste en rekke begreper som antropologer og arkeologer alltid har betraktet som mer eller mindre universelle, nemlig økonomi, slektskap, religion, ritualer, verdenssyn, samfunn og materiell kultur. Slike begreper må betraktes som "eurosentrisk" og vil derfor inkludere en rekke kulturelt bestemte oppfatninger som forvrenger selve det objekt og subjekt vi prøver å forstå innenfor andre kulturer. Samtidig overser Hodder selv denne innebygde motsetningen og bruker nettopp disse begrepene for å beskrive andre kulturer. (Yengoyan 1985:331)

Earle & Preucel (1987) er enda mer absolutte i sin kritikk, og selvom de godtar endel av den kritikk som er reist mot den prosessuelle arkeologien, mener de at "the radical approach (som de foretrekker å kalle den post-prosessuelle arkeologien) provides little guidance for the future of archaeology" (1987:509-10). Etter deres mening representerer disse retningene mer en kritikk av "ny-arkeologien" enn et alternativt paradigme, og det største problemet for "the radicals" (som inkluderer både kontekstuell arkeologi og strukturell marxisme) er den kognitive, relativistiske holdningen de inntar.

Denne fører til at teorier bare kan testes gjennom praksis, noe som iflg. Hodder må være tillatt ettersom det ikke finnes en "virkelig" fortid eller et gitt arkeologisk kildemateriale, og det kun er de til enhver tid rådende teorier som bestemmer tolkningene. Realiteten i tolkningene eksisterer derfor bare innenfor sin egen kontekst. Testingen skjer ved at fortolkeren (arkeologen) projekterer seg selv inn i det fortidige samfunnet, med den umiddelbare fare for etnosentrisme og fantasifull myte-skapning som dette medfører. (Earle & Preucel 1987:509-510) Gilman

(1987:516) finner at post-prosessualistene når fram til den mest plausible tolkningen når etnografiske eller historiske kilder gjør det mulig å dechiffrere symbolene, og at dette skaper alvorlige vanskeligheter for bruken av metoden på prehistorisk materiale, der ingen slike "kodenøkler" foreligger.

2.2 Utviklingen i norsk arkeologi

2.2.1 Perioden før 1900

Langt på vei kan utviklingen av skandinavisk arkeologi betraktes under ett, selvom nasjonale forskjeller også gjør seg gjeldende. Moberg (1981:209) ser f.eks. selve perioden som dekkes av arkeologisk forskning i Skandinavia, som vesentlig forskjellig fra resten av Europa, idet Skandinavia ikke har en paleolitisk befolkning, og den prehistoriske perioden fortsetter lenge etter resten av Europa.

Egentlig startet dansk (og norsk) arkeologi allerede på 1600-tallet med Ole Worms innsamling av topografisk-antikvarisk materiale fra Danmark og Norge. En stor del av dette var opplysninger om gravhauger og gravfunn. Arbeidet fortsatte fram til den egentlige arkeologiens begynnelse på 1800-tallet, og endel utgravninger av gravhauger ble også foretatt, først og fremst for å legitimere den gudsinnsatte enevoldskongens stilling. (Mahler, Paludan-Müller & Hansen 1983:19-21)

Første halvdel av 1800-tallet var preget av en romantisk holdning til arkeologi og fornminner. Interessen hadde en sterkt nasjonalpolitisk bakgrunn; fornminnene ble brukt "to glorify the archaeologist's own country or to denigrate its neighbours", som Moberg (1981:210) uttrykker det. Samtidig førte imidlertid dette til at arkeologien allerede tidlig fikk en meget sterk stilling, noe som bl.a. ga seg utslag i en unik lovgivning for å beskytte fornminnene tildels allerede før arkeologien var etablert som et eget fag. (Moberg 1981:210, Kristiansen 1984:206)

I løpet av andre halvdel av 1800-tallet vokste 3 ulike tradisjoner fram i skandinavisk arkeologi:

- 1) kronologisk og distribusjonsmessig klassifikasjon av arkeologiske gjenstander i perioder og kulturer, basert på typologiske prinsipper
- 2) økologisk analyse av bosetning og økonomi basert på tverrfaglige forskningsprogram
- 3) total registrering av alle synlige fornminner ved hjelp av systematiske registreringer. (Kristiansen 1984:205)

Den første tradisjonen er gjerne knyttet til navn som Oscar Montelius i Sverige og Sophus Müller i Danmark, den andre til J.J. Worsaae og "kjøkkenmødding-kommisjonen" i Danmark. Disse og andre danske og svenske arkeologer fra den samme perioden utførte et pionerarbeid som fikk innflytelse langt utover Skandinavias grenser. (Moberg 1981:211)

1800-tallet er blitt kalt "gravhaugperioden" i norsk arkeologi (Brøgger 1930, sitert i Haavaldsen 1984:165). Iflg. Næss (1984) var gravfunnene "den første kildekategori som ble tatt i bruk i arkeologisk forskning her til lands". Materialet ble samlet inn

mellom 1860-1920, som Næss karakteriserer som "den store innsamlingsbølgen i norsk arkeologi". Den falt sammen med profesjonaliseringen av faget, opprettelsen av allmenhistoriske muséer der arkeologi skulle inngå som en del av virksomheten, opprettelsen av rikets antikvarstilling, det første professorat i arkeologi o.s.v., og omfattet både markregistreringer og utgravninger. (Næss 1984:93-94) Forskningen besto i denne tiden stort sett av å beskrive og ordne det innkomne materialet (Haavaldsen 1984:165). Næss kaller perioden den "deskriptivt/systematiserende" (1984:95), og de mest kjente navn i Norge er antakelig O. Rygh, I. Undset og N. Nicolaysen, alle aktive på slutten av 1800-tallet.

2.2.2 Perioden 1900-1960

Den "deskriptivt/kulturfortolkende" (Næss 1984:95) perioden etter 1900 domineres først og fremst av 2 navn: H. Shetelig og A. W. Brøgger, som til tross for en svært ulik tilnærming, begge var sterkt opptatt av jernalderens gravfunn. Brøgger sto f.eks. bak Vikingskipshuset i Oslo og fredningen av Borre-gravfeltet i Vestfold, begge deler må sees innenfor rammen av den nasjonale konsolideringen og den rolle monumenter som dette spilte i etableringen av en nasjonal identitet. Sheteligs bok om gravfunn fra Vestlandet (Shetelig 1912,1915) blir ofte betraktet som en videreføring av Ryghs systematiseringsarbeid, men i likhet med Næss (1984:103) vil jeg hevde at boka vel så meget er preget av et forsøk på en samfunnsmessig tolkning av gravfunnene. Rent systematiserende var imidlertid Jan Petersens behandling av jernaldermaterialet (Petersen 1919,1928,1951).

Samtidig grodde det etter 1900 fram en ny og sterk retning innen norsk arkeologi: bosetningsarkeologi. Haavaldsen (1984) setter dette i forbindelse med G. Gustafsons tiltredelse som professor ved Universitetet i Oslo i 1901, der han i sin tiltredelsesforelesning for første gang brukte uttrykket "bebyggelseshistorie" og understreket nødvendigheten av systematiske registreringer for å muliggjøre slik forskning. Lignende arbeider ble på denne tiden utført i Danmark og Sverige. (Haavaldsen 1984:165-66).

Den første til å forsøke en bosetningshistorisk analyse basert på funn, fornminner og gårdsnavnstyper var imidlertid A.M. Hansen i 1904 og 1906, noe som bl.a. provoserte Brøgger til et kraftig angrep på Hansens teorier i 1906. Disse arbeidene introduserte samtidig 2 retninger i norsk bosetningsarkeologi som har bestått siden: Hansens kombinasjon av funn, fornminner og gårdsnavn, og Brøggers kombinasjon av fornminner og naturmiljø. En tredje tilnæringsmåte representerte A. Hellands demografiske analyse basert på funnenes kvantitet og utbredelse, men denne er bare i liten grad blitt fulgt opp siden (f.eks. Johansen 1982b, Myhre 1983). (Haavaldsen 1984:169)

Bortsett fra endel spredte arbeider fikk imidlertid ikke bosetningshistoriske undersøkelser sitt gjennombrudd før på 1920-tallet, med arbeider av H. Gjessing og S. Grieg. Også dette skjedde samtidig med at lignende problem ble tatt opp i Sverige, Danmark og England. I en rekke studier fra de følgende 40 år ble gravfunn brukt i kombinasjon med økologiske variabler og gårdsnavn til å beskrive den bosetningshistoriske utviklingen i flere strøk av landet, dog i første rekke det sørlige Norge og spesielt

i jernalderen. En av de mest kjente undersøkelsene er B. Hougens "Fra seter til gård" fra 1947. (Haavaldsen 1984:171-72)

2.2.3 Perioden etter 1960

Næss har hevdet at det skjedde svært lite i norsk gravskikkforskning mellom 1920 og 1960, og at selv de arbeider som ble produsert i perioden 1960-80, stort sett er forblitt upubliserte (1984:106). Selvom gravfunnene utgjorde hovedkilden for bosetningsundersøkelsene fra jernalderen, ble svært lite gjort for å utvide og systematisere selve studiet av gravskikk (Næss 1972). Med gjennomslaget av "ny-arkeologien" på 1970-tallet er imidlertid gravfunn og gravskikk påny blitt sentrale og nå for forskning omkring sosial organisasjon, men det kan vel fremdeles diskuteres hvorvidt dette har ledet til den type forskning Næss etterlyste i 1972. Gravfunn har fortsatt å bli brukt i bosetningshistoriske undersøkelser, som til tross for en ny og mer bevisst modellbruk (Haavaldsen 1984:178) er sterkt forankret i den økologiske tradisjonen. Utvalgte gravfunn har i tillegg vært brukt til å undersøke senterdannelser (Myhre 1987, Farbrege 1986, Wik 1985) og rang og status (Solberg 1985, Ringstad 1986, 1987, Dommasnes 1982, 1987), mens Gjøstein Resi (1986) bl.a. har undersøkt sosial organisasjon innen et lokalsamfunn basert på de omfattende utgravningene fra gravfeltet på Hunn i Østfold.

Gravskikkforskningen har således også her konsentrert seg om elite og makt, mens forholdsvis lite er gjort for å komme det store flertall av befolkningen nærmere inn på livet. Denne siden er i stedet overlatt til boplassundersøkelsene (f.eks. Løkens utgravninger på Forsand i Rogaland (1983) og Johansens på Vestvågøy i Lofoten (1979a)). Dette har ført til en fordeling av problemstillinger mellom de 2 typer undersøkelser, der flertallets historie studeres gjennom relativt få og oftest begrensede undersøkelser (boplassutgravninger), mens mindretallets (elitens) historie studeres gjennom bredt anlagte, regionale undersøkelser av et stort materiale (gravfunn). Satt på spissen blir kanskje resultatet mye kunnskap om de få og lite kunnskap om de mange.

2.3 Nordnorsk gravskikkforskning

2.3.1 Perioden 1850-1924

Også i Nord-Norge startet arkeologisk forskning med gravundersøkelser, nemlig utgravningene av et samisk gravfelt på Mortensnes i Varanger. Dette skjedde allerede på 1850-tallet, og undersøkelsene ble utført av handelsmannen på stedet, A.G. Nordvi, som hadde en viss faglig bakgrunn fra sitt opphold i København rundt 1830-40. Fram til 1870-årene og etableringen av Tromsø Museum representerte disse undersøkelsene den eneste form for arkeologi bedrevet i Nord-Norge. Utgravningene betydde samtidig starten på en sterk forskningsinnsats i Varanger-området og en todeling av gravskikkforskningen som med få unntak har preget Nord-Norge siden: samisk gravskikkforskning i Øst-Finnmark, norrøn i resten av landsdelen omtrent nordover til Tromsø-området.

Tromsø Museum ble opprettet i 1872, samtidig som arkeologien som fag konsoliderte sin stilling sørpå, og allerede i 1874 ble "Den Historisk-Antikvariske Avdeling" skilt ut som egen avdeling med en bestyrer i deltidsstilling. Denne stillingen var i tida 1874-

1924 besatt av 3 lærere: Th. Winther (1874-1911), H. Horst (1877-80) og O.M. Nicolaissen (1880-1924), hvorefter stillingen sto ubesatt i hele 12 år. (Simonsen 1972:82-83, Edm-Olsen 1988:3) Disse 3 så alle fornminneregistrering og samling som sin hovedoppgave, og allerede ved århundredskiftet var en registrant for hele Nord-Norge ferdig. Opplysningene ble imidlertid publisert av Rygh (1901) i hans "Faste fornlevninger i Tromsø Stift", som konsentrerte seg utelukkende om gravhaugene, mens andre fornminnegrupper, som hus- og nausttufter, ble helt utelatt. (Simonsen 1972:92)

Av de 3 bestyrerne var Nicolaissen, som inneide stillingen i hele 44 år, nesten utelukkende interessert i jernalderen, og i løpet av disse 50 årene ble ca. 3500 gravhauger registrert og 800 av dem utgravd. Materialet utgjør fremdeles den vesentligste del av kildegrunlaget for jernalderstudier i landsdelen. Bortsett fra endel avsnitt i registreringsrapportene og noen kortere artikler, særlig av Nicolaissen (f.eks. Nicolaissen 1920a/b, 1924b), ble imidlertid ikke materialet bearbeidet eller fortolket. Med tanke på innsatsen i de sydligere delene av landet i den samme perioden, er det kanskje rimelig å se dette som en bevisst prioritering av ressurser til distrikter som ga større uttelling arkeologisk i et norsk, nasjonalt perspektiv. Samtidig tyder nok det arbeidet som faktisk ble gjort her nord, på et bevisst ønske om å gjøre Nord-Norge til en del av det norske Norge. (Jfr. også Schanche & Olsen 1983:119)

2.3.2 Perioden 1924-1960

Fra 1924 til 1936 var Tromsø Museum uten bestyrer ved den arkeologiske avdelingen, og det lille som ble gjort av arkeologisk feltarbeid i landsdelen, ble utført av arkeologer sørfra som tok med seg materialet til muséene sørpå. (Simonsen 1972:85) Nordnorsk materiale ble i denne tiden presentert i et par korte artikler av Gjessing (1929, 1930), der han brukte gravfunnene til å sette fram hypotesen om en norrøn innvandring til Nord-Norge i yngre romertid. Teorien fikk støtte av Th. Petersen (1930), mens derimot Brøgger i sin bok "Nord-Norges bosetningshistorie" (1931) så jernalderbosetningen som resultat av en indre utvikling i landsdelen. Også disse arbeidene var imidlertid bare konsentrert om den norrøne befolkningen, og Schanche & Olsen (1983:122-125) ser dem som uttrykk for de nasjonalistiske strømningene i samfunnet på denne tiden.

Først i 1936 fikk muséet sin første fagutdannete arkeolog, Gjessing, som imidlertid var mest interessert i steinalderstudier. Derimot var både H. Egenæs Lund og Th. Sjøvold, som bestyrte avdelingen i 1941-45 og 1946-51, jernalderarkeologer. Lunds interesse gikk hovedsaklig i retning av høvdingedømmeorganisasjonen, og på 1950-tallet gjennomførte han tildels omfattende registreringer og utgravninger relatert til dette forskningsfeltet. Han var spesielt interessert i de ringformede tunanleggene som han så som ledd i en nordnorsk høvdingedømmeorganisasjon, men også graver ble undersøkt i tilknytning til disse. Bortsett fra et par artikler om nordnorske høvdingesæter av ham selv (1955, 1959) og en sammenfattende presentasjon av tunanleggundersøkelsene (Johansen & Søbstad 1977) er imidlertid hans undersøkelser stort sett upubliserte og vanskelig tilgjengelige.

2.3.3 Perioden 1960-1980

Omkring 1960 startet de første bosetningsarkeologiske undersøkelser fra jernalderen her nord, og denne tradisjonen er fortsatt mer og mindre uavbrutt fram til idag. Uavhengig av disse undersøkelsene, og basert utelukkende på nordnorske gravfunn, presenterte Sjøvold i sine 2 bøker, "The Iron Age Settlement of Arctic Norway" (I & II) (1962,1974), en bred sammenfatning av den nordnorske jernalderbosetningens utbredelse og utvikling. Bøkene er i første rekke en materialpublikasjon, den mest omfattende for nordnorsk jernalder, og bare korte kapitler er avsatt til en fortolkende diskusjon. Denne konsentrerer seg om 4 hovedtemaer: a) funnenes distribusjon og kronologi som en indikator for bosetningsutbredelse og -utvikling, b) bosetningens lokalisering og økonomiske tilpasning, c) jernalderkulturens bakgrunn: innvandring eller diffusjon, og d) etnisk bakgrunn.

Når det gjelder aspekt som sosial og politisk organisasjon, er imidlertid Sjøvold svært pessimistisk til bruken av arkeologisk materiale, da dette etter hans mening er et av de områder der "archaeological evidence tends to be inadequate" (1962:231). Bare få referanser er derfor gjort til en mulig sosial organisasjonsform. For eldre jernalder begrenser disse seg til et par henvisninger til et mulig økonomisk overskudd som følge av handel. Iflg. Sjøvold vil selv handel i beskjedent omfang kreve en viss form for organisasjon og lederskap. Fra senere tiders Nord-Norge er "nessekongene" et velkjent begrep, og Sjøvold antyder at en slik institusjon kan ha røtter helt tilbake til jernalderen.

Svært få graver som kan klassifiseres som høvdingegraver, er kjent her nord, men de få som er funnet, kommer til gjengjeld fra områder med stor funnfrekvens, som Steigen og Bø i Vesterålen. Til denne typen funn hører også Bjarkøy-kjelen. Sjøvold finner derfor at det er fristende å betrakte slike funntyper som "expressions of small communities grouped around a chieftain's family; and it is natural to visualize members of these families organizing and directing the trade with other parts of the country." (Sjøvold 1962:231) Til tross for at gravmaterialet altså ikke indikerer høvdinge av den type som vi f.eks. møter på Vestlandet i eldre jernalder, ser det likevel ut til at Sjøvold forutsetter at de har eksistert og inngått i en organisasjon tilsvarende den vi møter i yngre jernalder.

I analysen av yngre jernalder-materialet er henvisningene enda færre, muligens fordi den organisasjonsform som er beskrevet ovenfor, nå taes for gitt. Den eneste indikasjon på en mulig endring i samfunnsstrukturen fra eldre til yngre jernalder er basert på en utvidelse av bosetningen (d.v.s. funnene) innover i fjordene, noe som tolkes som en indikasjon på "certain changes in social structure: a breaking up of the old, central farms and a scattering of the settlement over a larger number of minor units" (Sjøvold 1974:340).

Når det så gjelder de aspektene Sjøvold tar opp til diskusjon, er hans konklusjoner som følger:

a) I eldre jernalder er den sammenhengende bosetningen begrenset til ytterkysten t.o.m. Bjarkøy/Tranøy, med en isolert funngruppe i Karlsøy i Nord-Troms. I yngre jernalder sprer bosetningen seg

innover i fjordene og blir noenlunde sammenhengende t.o.m. Karlsøy, med isolerte funn nordøstover langs Finnmark-kysten.

b) I eldre jernalder er bosetningen sterkt knyttet til ytre kyststrøk, mens også endel indre fjordstrøk blir bosatt i yngre jernalder. Vekten ligger imidlertid hele tida på en maritim tilknytning. I 1962 tolker Sjøvold dette som en økonomi med vekt på maritime ressurser (1962:228), mens han i 1974 har skiftet standpunkt (1974:347) og nå mener at jordbruk/fedrift har spilt hovedrollen. Han baserer dette på funn av jordbruksredskaper i gravmaterialet, bosetningens tilknytning til områder med muligheter for korndyrking og den innvandrende befolkningens bakgrunn som bønder.

c)d) I begge bøkene konkluderer nemlig Sjøvold med at den norske jernalderkulturen som opptrer fra yngre romertid, må ha sin bakgrunn i en storstilt innvandring fra Sørvestlandet i eldre jernalder (1962:226, 1974:346). Han begrunner dette med at fysisk antropologiske undersøkelser av skjelettmaterialet har vist at det utelukkende stammer fra en befolkning med "norske" rasetrekk, gårdsnavnene i Nord-Norge er av samme type som de sørvestnorske, tunanlegg forekommer bare på Sørvestlandet og i Nord-Norge, og endel av de tidligste smykkeformene, samt keramikken, er identiske med de sørvestnorske. Utvandringen fra Rogaland har antakelig skjedd under ledelse av og vært organisert av lokale høvdinge (1962:237).

Bøkene føyer seg således inn i en tradisjon som legger hovedvekten på å framstille Nord-Norge som en del av det norske Norge fra 2-300 e.Kr., og som ser de innvandrende nordmenn som bærere av en høyerestående kultur. Innvandrerne må, etter Sjøvolds mening, ha møtt en tidligere befolkning da de kom til Nord-Norge. Denne befolkningen var lingvistisk og etnisk forskjellig fra dem selv og besto antakelig delvis iallfall av samer som på denne tiden var i bevegelse sørover langs kysten, samtidig som nordmennene ekspanderte nordover. Om her også fantes andre folkegrupper, er vanskelig å avgjøre nå. Det som er klart, er imidlertid at "the original population consisted of hunters, trappers and fishermen, thus standing on a lower cultural level than the immigrant Norsemen". Selvom nordmennene således sto høyere kulturelt sett, behøver likevel ikke dette å ha hindret samene i å spille en viktig rolle i et handelsnettverk som kan ha strukket seg langt utenfor Nord-Norges grenser. (Sjøvold 1962:227)

I den samme tradisjonen hører også Vinsryggs magistergradsavhandling "Merovingertid i Nord-Noreg. Studie i utvalt materiale frå gravfunn" (1979) hjemme. Her brukes et meget begrenset utvalg av gravgodset, nemlig spenne- og perlematerialet fra merovingertid, til å etablere kronologiske skillelinjer innenfor en del av jernaldermaterialet og undersøke kontaktområder utenfor Nord-Norge (Vinsrygg 1979:58). Gravskikken generelt benyttes så til å teste holdbarheten av de etablerte skillelinjene. Til slutt settes resultatene inn i en samfunnsmessig kontekst, som imidlertid etableres ved hjelp av skriftlige kilder fra vikingtid og tidlig middelalder, ettersom "dei arkeologiske kjeldene fortel oss heller lite om sosial struktur eller klassesdeling i samfunnet" (Vinsrygg 1979:75). Analysen går ut på å forene Nord-Norges skiftende handelsmessige kontakter utad, slik de kommer til uttrykk i importmaterialet, med den samfunnsorganisasjon som de

tidligste skriftlige kildene viser oss. Vinsrygg avslutter med å si at det kan reises en rekke motforestillinger mot at arkeologien dermed "går utover sitt egentlige domene for å finne forklaringar som må bli hypotetiske. Men dette faktum bør ikkje heilt lamme freistnader av denne art." (Vinsrygg 1979:77)

En bosetningshistorisk undersøkelse som også tar opp spørsmål omkring sosial organisasjon, er Støren Binns' magistergrads-avhandling "Jernalderbosetningen på Kvaløy i Troms" (1978,1983), der gravfunn benyttes som én av flere kildekategorier for å undersøke bosetningens utbredelse, tilpasning og organisasjon. En av konklusjonene er at bosetningen har vært konsentrert til de ytre kyststrøk gjennom hele jernalderen, med en viss ekspansjon til indre områder av øya i yngre jernalder. Organisatorisk ansees gårdene på yttersida av Kvaløya å ha utgjort et sosialt og økonomisk senter, som har vært del av et redistributivt høvdingedømmesystem. (Støren Binns 1978:190-201)

Begge disse arbeidene har vært kritisert for sin etnosentriske holdning: I Vinsryggs avhandling presiseres det aldri at det undersøkte materialet ansees som norskt, og til tross for at Støren Binns behandler et område med en fleretnisk befolkning, problematiseres overhodet ikke forholdet (Schanche & Olsen 1983:131-132).

2.3.4 Perioden etter 1980

Bosetningshistoriske undersøkelser med utgangspunkt i gravmaterialet, eventuelt kombinert med andre kildekategorier, har fortsatt å utgjøre den vesentligste del av gravforskningen også etter 1980. Eksempler her er f.eks. Johansens artikkel "Viking Age Farms: Estimating the Number and Population Size. A Case Study from Vestvågøy, North Norway" (1982b) og kapitlet om "Den eldste bosetninga i Borge og Valberg" i "Borge og Valberg bygdebok" (1982a), samt Bertelsens analyse av jernalderbosetningens utvikling i "Lofotens og Vesterålens historie. Fra den eldste tida til ca. 1500 e.Kr." (1983,1984). Arbeidene bruker bl.a. gravfunn til å lokalisere jernalderbosetningen og forklarer lokaliseringen ut fra en bestemt økologisk tilpasning. Konsentrasjoner av funn og fornminner og spesielle fornminnetyper brukes til å antyde sentra i en høvdingedømmeorganisasjon.

Det neste arbeidet som skal presenteres, Storli's magistergrads-avhandling "Håloyghøvdinge. Om grunnlaget for og vedlikeholdet av høvdingmakt i jernalderen, med vekt på Sør-Salten" (1985), kan sees som en direkte utvikling fra de ovennevnte arbeidene. Problemstillingen her er imidlertid først og fremst "å undersøke hvorvidt det nord-norske jernaldermaterialet kan sies å avspeile redistributive enheter, og i hvor stor grad en på grunnlag av materialet kan trekke slutninger om enhetenes utstrekning. . . . Deretter . . . å avdekke grunnlaget for en slik organisasjon ved å gjøre 'Sør-Salten' til gjenstand for en mer detaljert naturgeografisk, bosettingsarkeologisk og økonomisk analyse". Hovedvekten legges altså på å undersøke den sosiale organisasjon, men dessuten rettes søkelyset mot "karakteren av samhandling mellom den norrøne og den samiske befolkninga". (Storli 1985:1-2)

Avhandlingen bygger hovedsakelig på gravmateriale. Ved hjelp av gravstørrelse og forekomst av tunanlegg blir det antydnet "en

rekke mulige territorielle enheter i Nordland og Sør- og Midt-Troms". Disse var knyttet til de beste jordbruksdistriktene og den største befolkningskonsentrasjonen (Storli 1985:154-155). Videre mener Storli at høvdingemakt var "ei forutsetning for, og ikke et resultat av handelen med pelsverk", og at oppkomsten av markeds plasser i Sør-Skandinavia og på Kontinentet i yngre jernalder førte til en intensifisering av pelshandelen, en "mer profittorientert handel" som utløste stresstendenser både innenfor det norrøne samfunnet og i forholdet til samene (1985:158-159). Avhandlingen bruker således arkeologisk materiale, og i dette tilfelle hovedsaklig gravmateriale, til å nærme seg nettopp de spørsmål som Sjøvold 20 år tidligere fant problematiske, nemlig sosial organisasjon. I tillegg tar avhandlingen aktivt opp problematikken omkring den etniske dualismen.

Også Schanches magistergradsavhandling, "Nordnorsk jernalderarkeologi. Et sosialgeografisk perspektiv" (1986), har sin bakgrunn i den tradisjonelle bosetningshistoriske tilnærmingen. Avhandlingen fokuserer imidlertid på "årsakene til kildegrunnlagets karakter, og på sentrale problemstillinger og forklaringsmodeller". Dens mål er "en konkret undersøkelse av holdbarheten i de forklaringer jernalderens bosetningsmønster er gitt." (Schanche 1986:1)

Avhandlingen konsentrerer seg om et område i Sør-Troms, Vågsfjordbassenget, og bygger i det vesentlige på gravmateriale for å lokalisere den norrøne jernalderbosetningen. I motsetning til tidligere arbeider konkluderer den imidlertid med at den territorielle grensedragningen for den norrøne bosetningen ikke er økologisk betinget, d.v.s. at "en økonomisk spesialisering med en derav følgende etnisk organisering i tilknytning til adskilte 'nisjer' har ikke nedfelt seg i landskapet." (Schanche 1986:122) Schanche forklarer i stedet bosetningens østgrense i jernalderen som et resultat av at de enkelte høvdingedømmer "holdt hverandre i sjakk", d.v.s. gjensidig så til at ingen av dem trengte ut over et definert territorium og dermed satte den politiske stabiliteten i fare (1986:129). Dette forhold endres imidlertid radikalt ved overgangen til tidlig middelalder da samene ble trengt bort fra de områdene de tidligere hadde okkupert, og over i langt mer marginale områder. Dette må igjen sees i relasjon til etableringen av en sentralisert kongemakt. (Schanche 1986:133-134)

Et noe tidligere arbeid med en helt annen synsvinkel er Reymerts magistergradsavhandling "Arkeologi og etnisitet. En studie i etnisitet og gravskikk i Nord-Troms og Finnmark i tiden 800-1200" (1980). Problemstillingen her er "å komme på sikrere grunn når det gjelder å betegne et arkeologisk materiale som samisk og derved føre den samiske kultur bakover i førhistorisk tid" (Reymert 1980:?), og avhandlingen baserer seg på daterbart grav- og gjenstandsmateriale fra Nord-Troms og Finnmark.

Reymert konkluderer med at det i dette området finnes 3 forskjellige gravskikker: "rund" (hauger/røyser/flatmarksgraver), "trekantet" (urgraver) og "firkantet" (rekkebranngraver). De 2 siste kan antakelig sees som varianter av samme gravskikk, men med forskjellig distribusjon: den "trekantede" langs kysten og den "firkantede" på vidda. Mer spesifikt hører de "runde" gravene hjemme i Nord-Troms, de "trekantede" i Varanger og de "firkantede" på Finnmarksvidda. En liten gruppe blandede funn for-

deler seg med flesteparten like nord for Malangen, et par på Loppa i Vest-Finnmark og et enkelt funn ved Vadsø. Etnisk henfører Reymert de "runde" gravene til den norrøne befolkningen, de "trekantede" til den samiske, mens de "firkantede" kan representere ytterligere en gruppe som ikke kan bestemmes nærmere. Reymerts konklusjon blir således at arkeologisk materiale, og i dette tilfelle gravmaterialet, er egnet også for studier av etnisitet. (Reymert 1980:125-133)

De 3 sistnevnte arbeidene skiller seg ut ved at de alle behandler forskjellige aspekter av forholdet mellom de 2 etniske gruppene i landsdelen. Arbeidene er alle magistergradsavhandlinger fra 1980-tallet, noe som viser en dreining av forskningsinteressen blant yngre arkeologer i retning av etnisitetsspørsmål, d.v.s. en problemstilling med bakgrunn i nordnorske samfunnsforhold og den stadig sterkere problematisering av forholdet nordmenn/samer. Dermed beveger de seg inn på emner som tidligere enten var tabu (etnisitet) eller uproblematiske (forskningens forhold til samfunnet). Dette er temaer som har kommet i søkelyset i kjølvannet av "ny-arkeologien" og fokuseringen på urbefolknings- og minoritetsspørsmål på 1980-tallet (f.eks. Næss og Syversen 1985).

Fremdeles gjør kildegrunnlaget det vanskelig å behandle samisk forhistorie i Nordland og Troms direkte, ettersom lite daterbart kildemateriale er definert som samisk. Spørsmålet har også sammenheng med hvordan vi definerer etnisitet, og hvor langt tilbake i tid vi fører en etnisk differensiering. Dette var på mange måter definisjonsmessig enklere så lenge den norrøne befolkningen i Nord-Norge ble betraktet som innvandrere med en "medbrakt" etnisitet. Idag avviser de fleste arkeologer innvandringsteorien, noe som gjør det nødvendig å betrakte også den norrøne befolkningen som etterkommere etter den opprinnelige befolkningen - hvis man da ikke ønsker å skyve innvandringen enda lenger bakover i tid. Norrøn etnisitet fra eldre jernalder eller tidligere blir isåfall en tilskrevet etnisitet på linje med den vi møter hos samene på samme tid (Olsen 1984, Odner 1983,1985), og de må sees som komplementære deler av samme prosess.

3. GRAVMORFOLOGI

3.1 Generelt

Av gravmaterialet fra undersøkelsesområdet er ca. 10% datert gjennom utgravning og gravgods; resten kan bare dateres til jernalderen. Første del av analysen baserer seg utelukkende på de daterte gravfunnene for å etablere karakteristika ved materialet i h.h.v. eldre og yngre jernalder. Disse karakteristika vil så bli brukt til å oppstille en kronologisk utviklingsmodell, og i neste omgang til å datere en så stor del som mulig av de øvrige gravene. For å etablere statistisk signifikante dateringskriterier vil korrelasjonen datering/trekk ved gravene bli testet ved hjelp av en Chi square-test (jfr. App. A).

De trekkene jeg vil analysere i dette kapitlet, er: gravtype og gravform, formelementer, størrelse, orientering og likbehandling. Analysen baseres på alle sikre og sannsynlige, daterte gravfunn fra undersøkelsesområdet. Sannsynlige gravfunn er funn som ikke er positivt forbundet med skjelett eller gravstruktur, men der funnet i seg selv gjør det rimelig å anta at det dreier seg om gravfunn. F.eks. vil de fleste funn av våpen og smykker være definert som sannsynlige gravfunn. I tillegg er medtatt tapte funn som er omtalt i registreringene, men ikke er innkommet til muséet, eller funn som er gått tapt i muséet. Tapte og ikke innkomne funn som er benyttet, vil som oftest være leirkarskår fra graver, noe som bør være en sikker indikasjon på eldre jernalders grav.

Funn som er datert til overgangen vikingtid/middelalder, er i det følgende ført under sen vikingtid. Dette gjelder 3 funn. I alt 20 funn datert til vikingtid?, er ført under yngre jernalder. Graver datert til middelalder (2) og steinalder (1) er ikke medtatt. I alle følgende tabeller og analyser er for korthets skyld benyttet forkortelsene: romertid=Rt, eldre romertid=Rte, yngre romertid=Rty, folkevandringstid=Fvt, eldre jernalder=Eja, merovingertid=Mvt, vikingtid=Vt, tidlig vikingtid=Vtt, sen vikingtid=Vts, yngre jernalder=Yja, jernalder=Ja, middelalder=Ma, totalt=Tot.

Funnene utgjør kvantitativt:

Rt:	Rte:	Rty:	Fvt:	Eja:	Tot.:	Mvt:	Vtt:	Vts:	Vt:	Yja:	Tot.:
1	2	37	79	103	222	123	116	91	98	111	539

Eller forenklet:

Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Totalt:
40	79	103	222=29%	123	305	111	539=71%	761=100%

Av tab. 3/1 framgår det at bare 9% av det totale antall graver er utgravd profesjonelt. Ytterligere 20% er utgravd av Winther/-Horst/Nicolaissen; av disse er 1% ettergravd av muséet senere. Hele 71% av funnene stammer således fra tilfeldige "bondegravninger", med de usikkerhetsmomenter dette medfører.

Interessant er det imidlertid her å legge merke til den store forskjellen mellom Eja- og Yja-gravfunn: Mens hele 86% av Yja-funnene er "bondegravd", gjelder dette bare 36% av Eja-funnene.

Jeg vil senere argumentere for at dette i første rekke skyldes gravformen.

Tab. 3/1: Funnomstendigheter.

(I tabellen står tilfeldig for "bondegravninger", semi-profesjonell A for utgravninger ved Winther/Horst/Nicolaissen, semi-profesjonell B for utgravninger ved Nicolaissen som senere er ettergravd av Tromsø Museum og profesjonell for utgravninger ved Tromsø Museum i tiden etter Nicolaissen.)

Utgr.:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
Tilfeld.:	11	37	31	79= 36%	104	267	90	461= 86%	540= 71%
Semi-prA:	17	33	58	108= 49%	4	11	15	30= 6%	138= 18%
Semi-prB:	2	3	5	10= 5%	-	-	1	1= -	11= 1%
Prof.:	10	6	9	25= 11%	15	27	5	47= 9%	72= 9%

Totalt:	40	79	103	222=100%	123	305	111	539=100%	761=100%

Tab. 3/2 viser fordelingen mellom sikre og sannsynlig gravfunn. Det framgår her at 11% av det totale gravantallet er definert som sannsynlige gravfunn og derfor behandlet som gravfunn i gjennomgangen. Igjen er usikkerheten først og fremst knyttet til Yjafunnene (13%), noe som har direkte sammenheng med tabellen ovenfor, d.v.s. hvordan funnene er framkommet.

Tab. 3/2: Sikre og sannsynlige gravfunn.

Def.:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
Sikre:	39	76	97	212= 96%	123	258	88	469= 87%	681= 89%
Sanns.:	1	3	6	10= 4%	-	47	23	70= 13%	80= 11%

Totalt:	40	79	103	222=100%	123	305	111	539=100%	761=100%

3.2 Gravtyper

3.2.1 Generelt

Blant de daterte gravene er følgende gravtyper representert: gravrøys/haug, steinsetning, flatmarksgrav, hellegrav, urgrav, hulegrav, fordypning (d.v.s. grav som var/er synlig bare som fordypning), strandvollgrav og udefinerte graver (her bare kalt grav), samt sekundære begravelser.

Typeinndelingen i seg selv innebærer en del vanskeligheter og usikkerhetsmomenter. F.eks. er overgangen mellom en lav røys og en steinsetning flytende, og definisjonen vil avhenge av registrators oppfatning av grava. Til tider kan også en haug eller røys være fjernet slik at bare bunlaget ligger igjen og blir definert som steinsetning eller flatmarksgrav. Både "fordypning" og "strandvollgrav" henviser hovedsaklig til graver i rullesteinsvoller og kunne nok således vært slått sammen (tildels er dette også gjort senere). Igjen vil det ofte avhenge av registrator hvorvidt slike graver er kalt lave røyser eller strand-

vollgraver. Generelt er derfor benevnelsen fordypning benyttet når grava er beskrevet som sådan, selvom registrator har kalt den gravrøys.

I datagrunnlaget er ikke høyde tatt med, selvom dette kunne ha vært ønskelig ut fra ovenstående og for å beregne volum. Med et så stort materiale har det imidlertid vært nødvendig å begrense variablene for i det hele tatt å kunne hanskes med materialet, og høyde vil i de aller fleste tilfelle være gitt ut fra øyemål og derfor ikke nøyaktig. I likhet med Sjøvold (1962:147) finner jeg imidlertid at høyden oftest vil være ca. 1/10 av diameteren.

I likhet med Støren Binns (1974:134) har jeg ikke sett noen hensikt i å skille mellom gravrøys og gravhaug, da det ofte er umulig å avgjøre byggemåten visuelt, og de forskjellige registratorene ikke har vært konsekvente i sine benevninger. Prinsipielt har jeg også ansett valget av den ene eller den andre byggemåten som betinget av lokale forhold og tilgangen på byggemateriale.

Tab. 3/3: Daterte graver: gravtyper.

Type:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
Gravrøys/ gravhaug:	30	63	85	178= 51%	32	90	48	170= 49%	348=100%
Steins.:	2	-	-	2= 18%	5	4	-	9= 82%	11=100%
Flatm.g.:	4	4	2	10= 8%	47	60	11	118= 92%	128=100%
Helleg.:	-	-	-	-	1	1	-	2=100%	2=100%
Urgrav:	-	-	-	-	-	1	-	1=100%	1=100%
Hulegrav:	-	-	-	-	-	2	-	2=100%	2=100%
Fordypn.:	-	-	-	-	-	5	-	5=100%	5=100%
Str.voll- grav:	-	-	-	-	-	1	-	1=100%	1=100%
Grav:	4	12	15	31= 12%	38	136	52	226= 88%	257=100%
Sek.begr.:	-	-	1	1= 17%	-	5	-	5= 83%	6=100%

Samlet:	40	79	103	222= 29%	123	305	111	539= 71%	761=100%

Tab. 3/3 viser fordelingen på gravtyper for de 761 daterte gravfunnene. Av disse stammer 29% fra Eja og 71% fra Yja. Av et samlet gravantall på 222 Eja-graver er 31 (14%) ikke definert. De tilsvarende tall for Yja er 539, 226 og hele 42%. De udefinerte gravene hører altså i første rekke hjemme i Yja. Av de 504 definerte gravene er 191 (38%) datert til Eja og 313 (62%) til Yja.

Av gravhaugene/røysene stammer 51% fra Eja og 49% fra Yja. Av steinsetningene kommer 18% fra Eja og 82% fra Yja, mens flatmarksgravene fordeler seg med 8% i Eja og hele 92% i Yja. Den sterkeste tendensen synes således å være at flatmarksgraver hører hjemme i Yja. Dette samsvarer f.eks. med Ambrosianis resultater fra Mälär-området (1964:64). En Chi square-test av korrelasjonen gravtyper/datering ga som resultat signifikant korrelasjon ($\chi^2=147.464$, signifikansnivå=.01) mellom gravhauger/røys og Eja, og mellom flatmarksgraver/undefinerte graver og Yja. Ser vi bare på gravtypene som kan dateres til de 4 periodene i jernalderen, viste gravhauger/røys statistisk signifikant korrelasjon.

sjon ($X^2=120.971$, s.nivå=.01) med både Rt og Fvt, flatmarksgraver med Mvt og udefinerte graver med Vt. De øvrige gravtypene viste ikke statistisk signifikant korrelasjon.

Undersøkelsen foran har vist at begravelse i haug eller røys var det vanlige i Eja, disse utgjør hele 79% av gravene, mens andelen faller til 32% i Yja. Den langt større andelen av udefinerte graver i Yja kan nok forklare noe av forskjellen, idet endel av disse kan ha vært gravhauger/røysler. Mer nærliggende er det kanskje likevel å anta at de er udefinerte fordi de fleste av dem var flatmarksgraver uten markering (jfr. også Sjøvold 1974:182). Kontrasten mellom Fvt og Mvt er særlig slående.

Sjøvold har også behandlet forholdet mellom flatmarksgraver og gravhauger/røysler i hele Nord-Norge gjennom Yja (1974:186). Hans konklusjon er at overgangen til igjen å begrave i haug skjer på 700-tallet på Helgeland, på 8/900-tallet i Lofoten og Vesterålen, mens flatmarksgravene forblir like vanlige som haugene gjennom hele Vt i Troms.

3.2.2 Spesielle gravtyper

A. Steinsetninger

Normalt dateres steinsetninger i Norden til Eja. Dette gjelder f.eks. Øst-Norge (Løken 1974, referert i Storli 1985:84) og Mälär-området i Sverige (Ambrosiani 1964:74). Støren Binns finner (1978:136) at 16 nordnorske steinsetninger som er undersøkt av Nicolaissen, alle ga funn fra Eja. I Storlis materiale er det registrert 6 steinsetninger, hvorav 5 er udaterte, mens 1 har gitt funn fra Yja (Storli 1985:84). Ut fra de øvrige undersøkelsene velger hun likevel å datere steinsetninger til Eja.

Ambrosiani har i sin avhandling karakterisert Eja-gravskikken i Mälär-området som variert (1964:64). Gravfeltene består av fylte og ufylte steinsetninger, hauger og røysler, samt reiste stein. Formene er kvadratiske, rektangulære, tresidige, ovale og runde. I motsetning er Yja-gravskikken langt mer stereotyp. Gravene består her oftest av runde, tilnærmet runde eller svakt ovale og ofte slurvet bygde hauger og steinsetninger. Størrelsen er også jevnere enn i Eja. I tillegg er lokaliseringen gjerne en annen: gravene finnes i Yja innenfor den dyrkbare marka i tilslutning til jordbruksbebyggelsen, mens de i Eja gjerne lå på høyereliggende åser i utkanten av jordbruksbygda. Ambrosiani henfører m.a.o. ikke steinsetninger generelt til Eja; dateringen gjelder i første rekke de velbygde og veldefinerte steinsetningene fra de varierte gravfeltene.

Av de 11 daterte steinsetningene i undersøkelsesområdet er 6 profesjonelt utgravd. Av disse er 2 datert til Eja, 4 til Yja. De øvrige er fjernede graver, men med gode funnopplysninger. De 2 fra Eja stammer begge fra Nordland/Sør-Troms, mens de 4 fra Yja kommer fra Bjarkøy (2) og Lyngen (2). 4 av de uprofesjonelt utgravde steinsetningene som er datert til Mvt, kommer fra T12-008 Austein i Hillesøy og dannet en gruppe. Sjøvold (1974:155) kaller dem "flat grave . . . covered only with smallish stones", alle lange, 3,5x2 m. Den siste steinsetningen stammer fra N32 Gimsøy i Lofoten og dateres også til Mvt. Det kan derfor synes som om det er en geografisk forskjell når det gjelder datering av

steinsetninger: overveiende Eja i sør, Yja i nord. For øvrig kan det være verdt å merke seg at også Ambrosiani finner at endel gravfelt fra tidlig Vendeltid i hovedsak består av små, flate graver som ikke skiller seg nevneverdig fra Eja-gravene (1964:70). Usikkerheten tatt i betraktning, har jeg ikke funnet å kunne bruke steinsetning som daterende gravtype i undersøkelsesområdet.

B. Hellegraver, ur/hulegraver, strandvollgraver/fordypninger

Ett slående trekk er at typene hellegrav, urgrav, hulegrav, strandvollgrav og fordypning alle opptrer utelukkende i Yja, men tallene her er tildels uhyre små, fra 1-5. Statistisk er det derfor ikke mulig å påvise noen signifikant korrelasjon.

Jeg har her (i likhet med f.eks. Simonsen 1982, sitert i Holm-Olsen 1985) gått ut fra at hellegravene virkelig representerer graver, selvom dette er et omstridt spørsmål. Selve forekomstmønsteret gjør det imidlertid vanskelig å tenke seg noen annen funksjon; av øvrige fornminner er det bare graver som opptrer i slike konsentrasjoner i denne perioden. De er først og fremst knyttet til den nordligste delen av undersøkelsesområdet og Finnmark. I alt 7 hellegraver er profesjonelt utgravd (Holm-Olsen 1985:69): én i Sørøysund k., 2 i Gamvik k., én i Måsøy k., alle Finnmark, samt 2 i Skjervøy k., Nord-Troms. Det er disse 2 som er representert i tab. 3/3.

Ingen steder er det funnet gjenstander i hellegravene, og de 4 dateringene som foreligger (inkl. 2 fra Finnmark), er alle gjort på trekull, som så godt som alltid finnes i et lag i bunnen av gravene. Det er heller ikke funnet beinrester i de utgravde gravene, og liket må således ha vært ubrent og ha gått fullstendig i oppløsning (Holm-Olsen 1985:70). Av de 4 dateringene ligger én (Finnmark) i Rt, 2 (Finnmark og Troms) i Mvt og én (Troms) i Vt (ibid. s. 72). Reymert (1980:82-84) har i sin avhandling valgt å se bort fra hellegravene p.g.a. usikkerheten omkring funksjon og fordi ingen var datert på dette tidspunktet. Så lenge det imidlertid ikke foreligger avgjørende indikasjoner på at hellegravene har hatt en annen funksjon enn som graver, velger jeg likevel å inkludere dem i datagrunnlaget.

Urgraver er behandlet f.eks. av Reymert (1980) og av Storli (1985:144-47, 1988), som også refererer andre undersøkelser. De "klassiske" urgravene på Mortensnes i Varanger dateres gjerne til 800-1200 e.Kr. på grunnlag av smykkematerialet, mens never fra én grav kan være fra Fvt. Tendensen er den samme i resten av Nord-Norge, men gravene fortsetter helt opp på 14/1500-tallet. (Storli 1988:24) Både Reymert og Storli anser gravene for å være samiske. Den eneste daterte urgrav i undersøkelsesområdet stammer fra T02-098 Alvestad på Grytøya og er datert til Vts. Hos Sjøvold (1974:136) angis funnet å stamme fra en røys, mens ØK-registreringene i 1964 og 1986 (bl.a. ved forfatteren) viste at grava har ligget i en ur, muligens markert med en form for røys. Gravgodset er imidlertid typisk norrønt: 3 ovale spenner og et spinnehjul, slik at det er vanskelig å kalle denne grava samisk. Da det er registrert 2 klare gravrøysen i det samme området, må antakelig også denne grava defineres som røys i ur og således ikke en typisk urgrav. Dateringen er imidlertid i tråd med de typiske urgravene.

Gravene som er kalt fordypninger i tabellen ovenfor, stammer alle fra N28-045 Ankenes i Ofoten og kunne antakelig like gjerne vært definert som strandvollgraver. To av dem ble utgravd av amatører i 1907, de øvrige av Nicolaissen i 1911 og 1912. Sjøvold beskriver de 2 gravfeltene slik: "A couple of burial places from the transitional period Viking Period/early Middle Ages have been found here, in gravel ridges close to the sea. The graves were not covered by barrows but appeared as longish depressions in the surface. Coffins or grave chambers had not been used but in several cases bronze bowls had been used to cover the faces of the buried persons." (1974:82) Tilsammen gravde Nicolaissen 17 graver her i tillegg til de 2 uprofesjonelt utgravde; bare 5 av disse ga altså daterende funn.

3.3 Gravform

3.3.1 Generelt

Dette punktet behandler graver med en overflatemarkering i form av haug, røys eller steinsetning. Graver som i de gamle registreringene ikke er målgitt, men kalt "stor", "svær", "liten" e.l., er her antatt å være runde, da lange graver ser ut til å være benevnt "langhauger".

Da lange graver i registreringene vil omfatte graver av meget varierende form, fra nesten runde til meget langstrakte, har jeg her funnet det hensiktsmessig å dele dem i 4 grupper: ovale, lange, skipsformede og rektangulære. For å foreta denne oppdelingen har jeg dels tatt utgangspunkt i selve beskrivelsene, d.v.s. at rektangulære graver er definert som rektangulære i registreringene, mens de skipsformede er definert enten som skipsformet (båtformet) eller "med spisse ender". Oppdelingen mellom ovale og lange graver er gjort på grunnlag av en undersøkelse av forholdet mellom lengde og bredde for samtlige lange graver i materialet, tilsammen 564.

Undersøkelsen ga 3 meget tydelige topper: ved forhold 1,25, 1,55 og 2,05, tilsammen 201 graver, d.v.s. 36%. Utvider vi toppene til også å omfatte forhold på h.h.v. 1,35 og 1,65, dekker dette 310 graver, d.v.s. 55%. Det ser altså ut til at de favoriserte forhold lengde/bredde har vært ca. 1,25, 1,5 og 2,0. For forhold over dette faller tallene radikalt, men også her får vi topper ved h.h.v. 2,25, 2,5, 3,0, 3,3, 3,55, 4,0, 4,3, 4,7 og 5,0, d.v.s. i intervall på ca. 0,25.

Jeg har ut fra ovenstående valgt å kalle gruppen mellom 1,20 og 1,49 for oval, mens forhold f.o.m. 1,50 er kalt lang. Forhold under 1,2 er kalt rund, selvom målene angir forskjell mellom lengde og bredde. Denne er imidlertid så liten at jeg har valgt å betrakte den som tilfeldig.

Form er angitt for 259 graver, derav 205 runde, 3 ovale, 41 lange, 3 skipsformede og 7 rektangulære. Fordelingen er vist i tab. 3/4.

Av de runde gravene er 132 (64%) og av de lange 22 (54%) datert til Eja. De 3 skipsformede er alle datert til Yja, det samme gjelder de 3 ovale, mens 6 (86%) av de rektangulære er datert til Eja. Storli oppgir (1985:86) at det i Nicolaissens materiale fra

perioden 1883-1912 er beskrevet 26 skipsformede graver, hvorav gravgods daterer 4 til Yja og 1 til Eja. Hun benytter selv elementet fotgrøft til å datere ytterligere 12 til Yja.

Tab. 3/4: Daterte graver: gravform.

Form:	Rt:	Fvt:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja tot.:	Tot.:
Rund:	24	44	132=64%	12	38	73= 36%	205=100%
Oval:	-	-	- -	1	1	3=100%	3=100%
Lang:	2	9	22=54%	6	10	19= 46%	41=100%
Skipsf.:	-	-	- -	-	3	3=100%	3=100%
Rektang.:	3	2	6=86%	-	1	1= 14%	7=100%

Tot.:	29	55	160=62%	19	53	99= 38%	259=100%

Vi ser av tab. 3/4 at andelen runde graver synker sterkt i Yja, mens andelen lange graver holder seg bedre. Dette skyldes nok i første rekke at flatmarksgravene kommer for fullt i Yja, og da ser ut til å erstatte en stor del av de runde gravene. De lange gravene berøres antakelig i mindre grad av omleggingen, men splittes til gjengjeld opp i lange, ovale og skipsformede graver.

En Chi square-test av korrelasjonen gravform/datering viste statistisk signifikant korrelasjon ($\chi^2=11.2429$, s.nivå=.05) mellom oval/skipsformet og Yja. De øvrige formene viste ingen korrelasjon, men det er verdt å huske at gravtypen haug/røys i seg selv korrelerte med Eja (pkt. 3.3).

3.3.2 Langhauger

En undersøkelse av fordelingen på lengde/bredde-forhold for de daterte gravene alene, samt korrelasjonen til datering viste 2 interessante trekk. For det første var fordelingen svært lik den vi fikk for det samlede materialet, d.v.s. at toppene kom ved 1,5, 1,7 og 2,0, noe som bør indikere at det daterte utvalget er noenlunde representativt. Dernest viste graver med et forhold mellom 2,3-4,2 signifikant korrelasjon med Eja ($\chi^2=8.34741$, s.nivå=.05). I denne gruppen er bare en haug (forhold 3,25) datert til Yja, og det kan derfor være verdt å se nærmere på den. Haugen stammer fra N34-065 Ramsvik i Buksnes og ble utgravd av Nicolaissen i 1916. Haugen var 13x4 m, med kammer, og funnene (Ts. 2390) besto av: jernfragmenter, et par klinksøm og et lite skår av en steinskål. Både forholdstallet og det faktum at haugen inneholdt et kammer peker altså mot Eja, og dateringen hviler da på funnene. Disse er av Nicolaissen datert til Yja, men ut fra det som er sagt foran, kan det vel kanskje være noe tvilsomt hvor riktig denne dateringen er. Funnene i seg selv er jo forholdsvis ubestembare og er f.eks. ikke medtatt av Sjøvold i hans oversikt over Yja-funn (1974). Det kan også nevnes at det eneste andre gravfunn fra gården, utgravd av Nicolaissen ved samme anledning i det samme gravfeltet, er et Eja-funn, og at 2 av 3 øvrige beskrevne graver i feltet har Eja-kjennetegn (fotkjede og bauta). Det er således mye som taler for at langhaugen er feildatert, og at samtlige 9 hauger i denne gruppen stammer fra Eja.

Det er videre påfallende at 2 av de 3 skipsformede haugene har nesten samme forholdstall (4,60 og 4,64), til tross for at dette avviker sterkt fra de andre langhaugene. Den ene haugen stammer fra N41-026 Dverberg og inneholdt en skipsformet steinsetting, inndelt i 3 rom, der det ble funnet rester etter både manns-, kvinne- og barneskjelett, samt gravgodset Ts. 5034 a-1. Sjøvold (1974:125) sier at det "probably belongs to the Late Iron Age, preferably the Viking Period: IX-X Century". Den andre ble utgravd av Lund i 1953 på T03-017 Øvergård, Bjarkøy, og var 13x2,8 m, med fotkjede og nedskåret kiste. Den var én av en gruppe på 20 hauger som ble undersøkt samtidig, og funnene fra disse, Ts. 5055 a-y, "appear to belong to the Viking Period" (Sjøvold 1974:146). De skipsformede gravene skiller seg altså ut både ved sin form, den overdrevne lengden i forhold til bredden og ved å inneholde konstruksjonstrekk som peker tilbake til Eja, mens funnene peker mot Yja. Farbregd (1988:63) oppgir at i Trøndelag viser langhauger seg nesten alltid å inneholde kvinnegraver, helst fra vikingtid. For ordens skyld kan derfor nevnes at den tredje skipsformede haugen, fra N41-062 Skarstein, Andøya, også inneholdt en steinsetting som markør for grava, og at alle 3 ser ut til å ha inneholdt bl.a. en ubrent kvinnebegravelse.

3.4 Graver med formelement

3.4.1 Generelt

Som formelement er her regnet: bauta, gravklot, fotkjede, fotgrøft og brem (ytte elementer), samt kammer/kiste (bare kalt kammer nedenfor), nedskåret kiste, båt i grava, rammer/ringer e.l. av stein som en indre markering for gravrommet (kalt ramme nedenfor), samt trekull (indre elementer).

Forekomst av trekull i skjelettgraver er inkludert som et formelement, d.v.s. et bevisst definerende trekk ved grava, på bakgrunn av en utgravning jeg selv foretok i 1986 (Holand 1986) på T12-030 Edøy (Hillesøy). Edøy-grava, som på grunnlag av gravgodset kunne dateres til Rty, inneholdt et velbevart skjelett med et forholdsvis rikholdig gravgods (Ts. 8472 a-m). Liket var begravd i hvit skjellsand og var nå kommet til syne gjennom sandflukt. Det mest bemerkelsesverdige forhold ved begravelsen var imidlertid at liket var lagt på et ca. 2 cm tykt lag av ren trekull, omhyggelig avgrenset for å danne en oval flate under liket. Det var altså tydelig at trekullet var brukt som et, og, i dette tilfelle, antakelig det eneste, definerende trekk ved grava. Gjennom sandflukt var hele området på et senere tidspunkt blitt dekt av et tykt sandlag, som nå påny var forsvunnet over store deler av grava gjennom ny sandflukt og senere utrasing. Det var derfor umulig å si om grava opprinnelig kunne ha hatt en overflatemarkering i form av haug e.l. I andre utgravningsrapporter har jeg flere ganger kommet over opplysninger om funn av trekull i graver, og selvom opplysningene ofte er noe vage, har jeg likevel valgt å inkludere dem som et eget element.

Tab. 3/5 omfatter alle gravfunn der formelement er angitt, men for ordens skyld angis i linje 2 tallene fra de profesjonelt og semi-profesjonelt utgravde gravene. Dette gjør det mulig å se hvor tendensene eventuelt baserer seg hovedsaklig på tilfeldige funn og derfor er mer usikre. Elementene er også gruppert som "ytte" og "indre", d.v.s. synlige og usynlige, for å se om et

slikt skille har kronologisk betydning, noe som viste seg ikke å være tilfelle. Begge typer elementer fordeler seg med 70-80% i Eja, 20-30% i Yja.

Sammenligningen mellom tendenser i de profesjonelt utgravde gravfunnene og i det totale antallet viser stor overensstemmelse; for de aller fleste elementer forsterkes tendensene om vi ser utelukkende på de profesjonelle utgravningene. Dette kan antakelig forklares ved at profesjonelle utgravere er mer observante når det gjelder slike elementer, og at så mange element er knyttet til Eja-funn der hele 63% av funnene er profesjonelt utgravd (mot bare 15% av Yja-funnene).

En Chi square-test av korrelasjonen formelement/datering viste at bare kammer og båtbegravelse viste statistisk signifikant korrelasjon, med h.h.v. Eja og Yja ($X^2=26.4609$, s.nivå=.01). Periodevis korrelerte kammer med Fvt, ramme med Vt og trekull med Mvt ($X^2=27.0507$, s.nivå=.01). Det betyr at i undersøkelsesområdet er det ikke mulig med den test som er benyttet her, å påvise signifikant korrelasjon mellom Eja og elementer som bauta, gravklot, brem og fotkjede, og heller ikke mellom fotgrøft og Yja.

Tab. 3/5: Daterte graver: ytre og indre formelement.
(NB! Linje 2 angir observasjoner fra profesjonelt/semi-profesjonelt utgravde graver.)

Element:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Totalt:
Ytre:									
Bauta:	1	2	2	5= 83%	1	-	-	1= 17%	6=100%
	1	2	2	5=100%	-	-	-	-	5=100%
Gravklot:	-	1	1	2=100%	-	-	-	-	2=100%
	-	1	1	2=100%	-	-	-	-	2=100%
Fotkjede:	2	5	5	12= 71%	1	3	1	5= 29%	17=100%
	2	4	4	10= 83%	1	1	-	2= 17%	12=100%
Brem:	-	-	2	2=100%	-	-	-	-	2=100%
	-	-	2	2=100%	-	-	-	-	2=100%
Fotgrøft:	-	3	10	13= 72%	-	3	2	5= 28%	18=100%
	-	3	9	12= 80%	-	2	1	3= 20%	15=100%

Totalt:	3	11	20	34= 76%	2	6	3	11= 24%	45=100%
	3	10	18	31= 86%	1	3	1	5= 14%	36=100%

Indre:									
Kammer:	12	30	27	69= 82%	3	7	5	15= 18%	84=100%
	10	23	22	55= 90%	-	3	3	6= 10%	61=100%
Nedskåret:	-	1	-	1= 50%	-	1	-	1= 50%	2=100%
	-	1	-	1= 50%	-	1	-	1= 50%	2=100%
Båtbeogr.:	-	-	-	-	2	3	3	8=100%	8=100%
	-	-	-	-	-	1	1	2=100%	2=100%
Ramme:	-	-	-	-	-	3	-	3=100%	3=100%
	-	-	-	-	-	3	-	3=100%	3=100%
Trekull:	2	2	4	8= 53%	4	2	1	7= 47%	15=100%
	2	2	2	6= 55%	3	1	1	5= 45%	11=100%

Totalt:	14	33	31	78= 70%	9	16	9	34= 30%	112=100%
	12	26	24	62= 78%	3	9	5	17= 22%	79=100%

Ser vi på tilknytningen til de enkelte perioder, er de eneste trekk som kan henføres til Rt ut fra de daterte funnene, bauta, kammer/kiste, fotkjede og trekull. Elementene gravklot og fotgrøft er ikke registrert i Rt (gravklot bare for én grav datert til Fvt). Det eneste trekk som entydig indikerte Yja, var båtbegravelser.

Tab. 3/5 viser også at bortsett fra kammer/kiste som er et forholdsviss vanlig trekk i Eja (forekommer i 1/3 av gravene), er samtlige formelementer sjeldne. Bare 1-5% av gravene i undersøkelsesområdet har andre formelementer av noe slag, og ettersom det også hender at flere element forekommer i kombinasjon, er i realiteten tallet enda noe lavere. Spesielt er dette tilfelle i Yja, der formelementer er registrert for bare 8% av gravene totalt, mot 51% i Eja.

Kombinasjoner av formelementer forekommer enda sjeldnere, bare for h.h.v. 7% i Eja og 3% i Yja. De vanligste kombinasjonene er: fotkjede/kammer (registrert 5 ganger), bauta/kammer og flere kamre i samme grav (3 ganger hver). De øvrige kombinasjonene som alle forekommer én gang hver, er: fotkjede/fotgrøft/kammer, brem/fotgrøft/kammer, brem/fotkjede/kammer, fotgrøft/kammer, fotgrøft/båtbegravelse og flere bautaer på samme grav.

3.4.2 Datering fotgrøft

Storli har i sin avhandling (1985:80) benyttet endel av de samme formelementene for datering av gravminnene i Sør-Salten: bauta-stein, fotkjede, fotgrøft og steinkiste, og da på grunnlag av konklusjoner som er trukket i andre, tilsvarende arbeider. Disse omfatter: Ambrosianis undersøkelser i Mälar-området i Sverige (1964), Støren Binns' oppsummering av Nicolaissens undersøkelser i Nord-Norge, samt hennes egen undersøkelse fra Kvaløya i Troms (1978), Løkens undersøkelser i Øst- og Vestfold (1974), Selinges i Medelpad, Västernorrland (1977), Solbergs undersøkelse fra Sunnmøre (1976) og Sjøvolds fra Nord-Norge (1962, 1974). (Storli 1985:79-80)

Ettersom resultatene fra disse undersøkelsene til dels er brukt direkte av Storli i hennes datering av gravminner (dette gjelder f.eks. fotgrøft), skal jeg kort referere konklusjonene fra de ovennevnte undersøkelsene (Storli 1985:80-82):

Formelement: Ambrosiani: Selinge: Løken: Solberg: Nicolaissen: Binns:

Bautastein:	Eja		Eja	Eja	Eja	Eja?
Fotkjede:	Eja	Eja	Eja	Eja	Eja	Eja
Steinkiste:				Eja	Eja	Eja?
Fotgrøft:		Yja	Yja		Yja?	Yja

Sjøvold nøyer seg med å datere steinkister til Eja. Resultatene samsvarer med gjennomgangen av gravmaterialet fra undersøkelsesområdet når det gjelder kammer (steinkiste), mens bauta, fotkjede og fotgrøft alle syntes å peke mot Eja ut fra den prosentvise fordelingen, noe som imidlertid ikke lot seg bekrefte statistisk. Storli godtar datering til Eja for bauta, fotkjede og kammer, mens hun finner fotgrøft noe mer usikkert som kriterium (1985:83). Hun velger imidlertid å følge de sydligere undersøkelsene som med stor grad av sikkerhet henfører fotgrøft til Yja,

mens de nordligere viser en sannsynlig tendens i samme retning (ibid. s. 82). Binns (1978 : App. C - 6-7) mener å ha vist statistisk at denne sannsynligheten er signifikant. Ettersom indikasjonen innenfor undersøkelsesområdet er den samme for både fotkjede og fotgrøft, skal jeg for ordens skyld se nærmere på dette materialet.

Som det framgikk av tab. 3/5, var fotkjede og fotgrøft registrert h.h.v. 17 og 18 ganger, for ialt 34 gravhauger (én gang i kombinasjon). Av disse er 26 profesjonelt utgravd; de øvrige er fjernede eller uprofesjonelt utgravde hauger der elementet imidlertid var inkludert i beskrivelsen. For de profesjonelt utgravde gravene alene er tallene som følger:

Element:	Eja:	Yja:	Totalt:
Fotkjede:	10= 83%	2= 17%	12=100%
Fotgrøft:	11= 79%	3= 21%	14=100%

Vi ser altså at tendensene fra den fullstendige tabellen forsterkes. En gjennomgang av Storlis tabeller over graver fra Sør-Salten viser at ingen graver med fotkjede er positivt datert gjennom funn i dette distriktet, mens 13 graver med fotgrøft er datert: 11 (85%) til Yja og 2 (15%) til Eja. Det kan derfor være av interesse å undersøke om det er vesentlige geografiske forskjeller innenfor undersøkelsesområdet som forårsaker de uklare tendensene her. Den distriktsvise fordeling av fotgrøft er vist i tab. 3/6.

Tab. 3/6: Daterte graver: distriktsvis fordeling fotgrøft.

Herred:	Eja:	Yja:	Totalt:
N30 Lødingen	1=100%	- -	1=100%
N32 Gimsøy	1= 50%	1= 50%	2=100%
N34 Buksnes	2= 67%	1= 33%	3=100%
N37 Hadsel	- -	1=100%	1=100%
N40 Sortland	4=100%	- -	4=100%
N41 Dverberg	1=100%	- -	1=100%
T03 Bjarkøy	2=100%	- -	2=100%

Det kan her se ut som det er en tendens i materialet til at det er nordre del av Vesterålen, samt Sør-Troms-distriktet som dominerer tabellen (Lødingen, Sortland, Dverberg og Bjarkøy), og det kan allerede nå være verdt å merke seg at det ofte ser ut til at Vesterålen/Sør-Troms danner en grensesone for "normalutbredelsen" av enkelttrekk. Lenger nord er forholdene avvikende, i dette tilfellet fordi elementet ikke er registrert i Yja. Dette tilsvarende f.eks. utbredelsen av steinsetninger, der de nordlige områdene imidlertid avvek ved å opprettholde en form som gikk ut av bruk lenger sør. I tillegg har nok den manglende forekomsten av fotgrøft også sammenheng med den generelle tendensen til færre gravhauger/røyser enn lenger sør (jfr. Sjøvold 1974:186).

3.5 Gravstørrelse

3.5.1 Generelt

Av de daterte gravene er størrelse oppgitt for 228, 177 runde og 51 lange. I utgangspunktet er det en meget stor tallmessig overvekt for Eja-graver i dette materialet (150 mot 78), noe som har sammenheng med selve gravskikken i de 2 periodene. I tillegg stammer en langt større del av Yja-funnene fra amatørgravninger eller graver fjernet under jordarbeid, der detaljer om konstruksjon og størrelse ikke er kjent. Jeg vil anta at dette skyldes at en stor del av de uspesifiserte gravene fra Yja er flatmarksgraver.

Størrelsesfordelingen er vist i tab. 3/7 (runde graver) og 3/8 (lange graver).

3.5.2 Runde graver

Tab. 3/7: Daterte graver: diameter.

Diam.:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
1-5	3	12	10	25= 20%	3	6	3	12= 22%	37= 20%
5-10	15	26	46	87= 69%	3	19	14	36= 65%	123= 68%
10-15	3	4	2	9= 7%	1	-	4	5= 9%	14= 8%
15-20	1	1	-	2= 2%	-	1	-	1= 2%	3= 2%
> 20	1	-	2	3= 2%	1	-	-	1= 2%	4= 2%

Tot.:	23	43	60	126=100%	8	26	21	55=100%	181=100%

Av de runde gravene har ca. 88-94% en diameter på 3-10 m både i Eja og Yja, mens de øvrige 6-10% fordeler seg på meget små graver, samt graver med diameter opp til 22 m. Chi square-testen viste ingen korrelasjon mellom størrelse og datering for de runde gravene.

Storli (1985) har i sin avhandling benyttet størrelse som et daterende trekk, og det kan derfor være av interesse å se nærmere på hennes argumentasjon. Hun refererer først Solberg (1976) som finner at storhaugene på Sunnmøre, d.v.s. 30-40 m i diameter, hovedsaklig må henføres til Eja, og går så over til å undersøke om det nordnorske materialet også her viser likhetstrekk med Vestlandet (1985:88). For dette formål benytter hun både de daterte haugene fra Sør-Salten og Nicolaissens materiale fra hele Nord-Norge.

Resultatet blir at graver i Storlis grupper 1, 2 og 3, diameter h.h.v. 21-30, 15-20 og 9-14 m, forekommer i noenlunde likt antall i begge perioder, og at størrelse i seg selv derfor ikke er daterende. I stedet bruker hun formelementet fotgrøft (som hun tidligere har henført til Yja) som en indikasjon på at storhaugene (gruppe 1) i Nord-Norge vesentlig hører hjemme i Yja. Av 9 hauger i Sør-Salten har 4 fotgrøft, av 5 i Nicolaissens materiale har 2 fotgrøft. Argumentasjonen avhenger således av hvordan elementet fotgrøft plasseres kronologisk, og Storli daterer det selv til Eja når det opptrer i kombinasjon med fotkjede, stein-

kiste og/eller bautastein. Det er uklart på hvilket grunnlag hun velger å datere graver under 10 m til Eja. (Storli 1985:90) Storlis argumentasjon for å datere de nordnorske storhaugene til Yja er altså hovedsakelig knyttet til forekomsten av fotgrøft i tilknytning til disse haugene, og til Sjøvolds bemerkning om at Yja-haugene gjennomsnittlig ser ut til å være litt større enn Eja-haugene (Sjøvold 1974:184). Sjøvold mener imidlertid selv at dette kan skyldes tilfeldigheter i det lille materialet han behandler, bare 27 hauger fra Yja.

I avhandlingen "Vestlandets største gravminner" har Ringstad behandlet de vestnorske storhaugenes datering ut fra et samlet antall daterte hauger på 119 (1986:206). Han finner at ca. 14% kan henføres til bronsealder, 57% til Eja og 29% til Yja, med en topp i byggingen av storhauger i perioden 350-550 e.Kr. Mvt representerer et brudd i byggingen før den påny tar seg opp i Vt. "Skikken ble imidlertid aldri så vanlig under vikingtiden som den var under yngre romertid/folkevandringstid. En relativt stor del av funnene fra yngre jernalder er også gjort sekundært i gravminner fra eldre jernalder. Kun seks av gravminnene kan en med sikkerhet si er bygd i yngre jernalder." (Ringstad 1986:209)

Ut fra resultatene foran og en sammenligning med vestlandske forhold, finner jeg derfor ikke å kunne bruke rundhaugenes størrelse som et daterende trekk.

3.5.3 Lange graver

De lange gravene fordeler seg med 84% i Eja og 40% i Yja mellom 5-15 m. Gravene mellom 15-20 m utgjør ca. 15% i Eja og 20% i Yja, mens en enkelt grav på hele 34 m er datert til Yja. Ingen Eja-graver er under 5 m, mens denne gruppen utgjør hele 33% av Yja-gravene. Det kan derfor se ut som om Eja-gravene samler seg mellom 5-15 m, med en definitiv topp rundt 10 m i lengde, mens Yja-gravene fordeler seg over hele spektret. Chi square-testen viste signifikant korrelasjon mellom de minste gravene (1-5 m) og Yja ($X^2=11.7968$, s.nivå=.05), mens den positive korrelasjonen mellom de 2 neste gruppene og Eja ikke var signifikant.

Tab. 3/8: Daterte graver: lengde (alle typer).

Lengde:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
1-5	-	-	-	-	4	4	-	8= 33%	8= 16%
5-10	2	5	4	11= 41%	1	2	1	4= 17%	15= 29%
10-15	2	4	6	12= 44%	1	4	2	7= 29%	19= 37%
15-20	-	2	2	4= 15%	-	3	1	4= 17%	8= 16%
> 20	-	-	-	-	-	1	-	1= 4%	1= 2%

Totalt:	4	11	12	27=100%	6	14	4	24=100%	51=100%

Storli har i sin avhandling entydig henført graver under 10 m til Eja og graver over 18 m til Yja (det siste bl.a. basert på forekomsten av fotgrøft), mens hun finner spekteret 10-17 m usikkert for datering (1985:87).

3.6 Orientering gravkamre/langhauger

Beklageligvis er orientering bare unntaksvis angitt i registreringene, slik at det samlede antall daterte graver med angitt orientering bare er 55. Fordelingen er vist i tab. 3/9.

Tab. 3/9: Daterte graver: orientering gravkamre/langhauger. (NB! Or. NNV-SSØ og NNØ-SSV er inkludert i N-S, ØNØ-VSV og ØSØ-VNV i Ø-V.)

Retning:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
N-S	1	7	7	15= 63%	4	4	1	9= 37%	24=100%
NØ-SV	-	3	3	6= 60%	1	1	2	4= 40%	10=100%
Ø-V	1	3	5	9= 53%	-	6	2	8= 47%	17=100%
NV-SØ	-	1	1	2= 50%	-	2	-	2= 50%	4=100%

Totalt:	2	14	16	32= 58%	5	13	5	23= 42%	55=100%

Chi square-testen viste her ingen signifikante korrelasjoner.

Sjøvold har undersøkt orientering for hele det nordnorske materialet (1962:150, 1974:188), uten å finne noen definitive tendenser eller kronologisk utvikling. Han påpeker imidlertid at orientering NV-SØ er så sjelden at den må betraktes som en egen gruppe (1962:149).

3.7 Likbehandling

Tab. 3/10 viser fordelingen brent/ubrent begravelse for de daterte gravene. Også her gjelder tallene i linje 2 profesjonelt utgravde graver.

Tab. 3/10: Daterte graver: likbehandling. (NB! Linje 2 angir prof./semi-prof. utgravde graver.)

Likbeh.:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Totalt:
Ubrent:	20	25	30	75= 33%	41	90	18	149= 67%	224=100%
	17	16	24	57= 64%	9	15	8	32= 36%	89=100%
Brent:	1	3	11	15= 71%	3	-	3	6= 29%	21=100%
	-	1	11	12= 67%	3	-	3	6= 33%	18=100%

Totalt:	21	28	41	90= 37%	44	90	21	155= 63%	245=100%
	17	17	35	69= 64%	12	15	11	38= 36%	107=100%

Når det gjelder likbehandling som daterende trekk, er det god overensstemmelse mellom de profesjonelle og de tilfeldige funnene om at brent begravelse indikerer Eja, evt. Mvt. For de ubrente gravene synes imidlertid tendensene å være stikk motsatte for de profesjonelle og de tilfeldige funnene. Dette skyldes nok antakelig det forhold at av 221 profesjonelt utgravde funn er hele 143 eller 65% fra Eja. Ethvert trekk vil derfor tendere mot Eja av rent tallmessige årsaker, og det totale antall funn kommer således inn som et nyttig korrektiv. For det totale antall funn

er de tallmessige forhold stikk motsatte: 539 eller 71% av samlet antall på 761 funn er datert til Yja, noe som omtrent tilsvarende fordelingen av de ubrente funnene på Eja og Yja. Chi square-testen viste imidlertid statistisk signifikant korrelasjon mellom ubrente begravelser/Yja, d.v.s. Vt, og brente begravelser/Eja, d.v.s. Fvt ($X^2=11.896$, s.nivå=.01). I Rt og Mvt var fordelingen tilfeldig.

Sjøvold (1962:145) har i sin vurdering av kremeringsgravskikkens utbredelse påpekt at den har en markert konsentrasjon i nordre Nordland/Sør-Troms, altså omtrent tilsvarende utbredelsen av fotgrøft (jfr. pkt. 3.4.2). For ordens skyld har jeg derfor også undersøkt hvordan sammenhengen mellom de 2 trekkene er i undersøkelsesområdet. Bare de tilfeller der likbehandling faktisk er angitt, er tatt med i tabellen (der B=brent, U=ubrent).

Tab. 3/11: Daterte graver: forholdet fotgrøft/kremering.

Herred:	Eja:	Yja:	Totalt:
N30 Lødingen	1 (B)	-	1
N32 Gimsøy	1 (B)	-	1
N34 Buksnes	1 (B)	1 (U)	2
N40 Sortland	2 (U)	-	2
N41 Dverberg	2 (U)	1 (U)	3
T03 Bjarkøy	2 (B)	-	2

Tot.:	9	2	11

Det ser ikke ut til å være noe direkte sammenfall mellom de 2 elementene, men det kan være verdt å merke seg at hele 28% (5) av gravene med fotgrøft (18) inneholdt en brent begravelse, mot bare 5% av det totale antall graver med likbehandling angitt fra Eja. Dette kan ha sammenheng med at registrering av begge deler er sterkt avhengig av profesjonell utgravning. Det kan imidlertid også sees i sammenheng med den lave forekomsten av formelementer overhodet og kanskje tyde på at begge trekk hørte hjemme i en gravskikk som ble opptatt i landsdelen i Eja, men som forholdsvis snart ble oppgitt igjen her nord og derfor i liten grad gjenfinnes i materialet fra Yja. Sammenhengen mellom de 2 elementene kan også tyde på at fotgrøft er tilknyttet Eja i undersøkelsesområdet.

Når det gjelder forholdet mellom ubrente og brente begravelser og formelement overhodet, er et par trekk karakteristiske: Ubrente begravelser er forbundet med en lang rekke elementer og kombinasjoner av disse, mens brente begravelser er forbundet med langt færre og da fortrinnsvis enkeltelementer. Samtidig er det også påfallende i hvor stor grad brent begravelse er forbundet med formelementer (62% av alle registrerte tilfelle av brent begravelse, men hele 73% i Eja). De tilsvarende tall for ubrent begravelse er h.h.v. 27 og 45%. Dette er i tråd med den observerte sammenhengen mellom fotgrøft og brent begravelse foran og forsterker inntrykket av kremering som hjemmehørende i Eja, og som del av en elaborativ gravskikk.

3.8 Sammenfatning

Gjennomgangen av enkelttrekk ved gravmorfologien og bruken av Chi square-testen har vist at en rekke trekk statistisk indikerer datering til enten Eja eller Yja, mens andre er langt mer ambivalente. Det siste gjelder f.eks. størrelse, som ofte har vært brukt som et daterende trekk for rundhauger. I enkelte tilfelle synes resultatene fra undersøkelsesområdet å være i strid med den gjengse oppfatningen av elementenes datering (fotgrøft og steinsetning), noe som kan se ut til å ha en geografisk forklaring.

I tab. 3/12 er fordelingen på Eja og Yja for alle analyserte trekk fra gjennomgangen foran samlet i én tabell, med angivelse av statistisk signifikant korrelasjon. Denne vil senere bli benyttet for datering av udaterte graver i kap. 7.

Tab. 3/12: Daterte graver: fordeling alle undersøkte trekk. (Statistisk signifikant, positiv korrelasjon mrk. *.)

Trekk:	Rt:	Fvt:	Eja:	Mvt:	Vt:	Yja:	Tot.:
Gravtype:							
Gravrøys/haug:	30*	63*	178= 51%*	32	90	170= 49%	348=100%
Steinsetning:	2	-	2= 18%	5	4	9= 82%	11=100%
Flatmarksgrav:	4	4	10= 8%	47*	60	118= 92%*	128=100%
Hellegrav:	-	-	- -	1	1	2=100%	2=100%
Urgrav:	-	-	- -	-	1	1=100%	1=100%
Hulegrav:	-	-	- -	-	2	2=100%	2=100%
Fordypning:	-	-	- -	-	5	5=100%	5=100%
Strandvollgrav:	-	-	- -	-	1	1=100%	1=100%
Udefinert grav:	4	12	31= 12%	38	136*	226= 88%*	257=100%
Sek. begravelse:	-	-	1= 17%	-	5	5= 83%	6=100%
Form:							
Rund:	24	44	132= 64%	12	38	73= 36%	205=100%
Oval:	-	-	- -	1	1	3=100%*	3=100%
Lang:	2	9	22= 54%	6	10	19= 46%	41=100%
Skipsformet:	-	-	- -	-	3	3=100%*	3=100%
Rektangulær:	3	2	6= 86%	-	1	1= 14%	7=100%
Forhold lengde/bredde:							
1,2-1,5:	-	-	- -	1	1	3=100%	3=100%
1,5-2,3:	1	4	11= 52%	4	6	10= 48%	21=100%
2,3-4,2:	-	5	8= 89%*	-	1	1= 11%	9=100%
> 4,6:	-	-	- -	-	2	2=100%	2=100%
Formelement:							
Bauta:	1	2	5= 83%	1	-	1= 17%	6=100%
Gravklot:	-	1	2=100%	-	-	-	2=100%
Fotkjede:	2	5	12= 71%	1	3	5= 29%	17=100%
Brem:	-	-	2=100%	-	-	-	2=100%
Fotgrøft:	-	3	13= 72%	-	3	5= 28%	18=100%
Kammer/kiste:	12	30	69= 82%*	3	7	5= 18%	84=100%
Nedskåret kiste:	-	1	1= 50%	-	1	1= 50%	2=100%
Båtbegravelse:	-	-	- -	2	3	8=100%*	8=100%
Ramme o.l.:	-	-	- -	-	3	3=100%	3=100%
Trekull:	2	2	6= 55%	4	2	5= 45%	11=100%

Størrelse:**Runde:**

1-5 m:	3	12	25= 68%	3	6	12= 32%	37=100%
5-10 m:	15	26	87= 71%	3	19	36= 29%	123=100%
10-15 m:	3	4	9= 64%	1	-	5= 36%	14=100%
15-20 m:	1	1	2= 67%	-	1	1= 33%	3=100%
> 20 m:	1	-	3= 75%	1	-	1= 25%	4=100%

Lange:

1-5 m:	-	-	- -	4	4	8=100%*	8=100%
5-10 m:	2	5	11= 73%	1	2	4= 27%	15=100%
10-15 m:	2	4	12= 63%	1	4	7= 37%	19=100%
15-20 m:	-	2	4= 50%	-	3	4= 50%	8=100%
> 20 m:	-	-	- -	-	1	1=100%	1=100%

Orientering:

N-S:	1	7	15= 63%	4	4	9= 37%	24=100%
NØ-SV:	-	3	6= 60%	1	1	4= 40%	10=100%
Ø-V:	1	3	9= 53%	-	6	8= 47%	17=100%
NV-SØ:	-	1	2= 50%	-	2	2= 50%	4=100%

Likbehandling:

Ubrent:	20	25	75= 33%	41	90*	149= 67%*	224=100%
Brent:	1	3*	15= 71%*	3	-	6= 29%	21=100%

Statistisk signifikante trekk som peker mot Eja, er altså:

Gravrøys/haug, forhold lengde/bredde = 2,3-4,2, kammer/kiste og kremering.

Mot Yja peker:

Flatmarksgrav, udefinert grav, oval/skipsformet grav, lengde 1-5 m, steinramme/ringer som markering av gravrom, båtbegravelser, trekull i grava og skjelettgraver.

4. GRAVGODS

4.1 Generelt

Kapitlet gir en analyse av gravgodset som er brukt til datering av gravene i foregående kapittel. For de funn som er omtalt av Sjøvold (1962,1974), er hans datering beholdt, også der den er i strid med dateringen i funnregisteret ved Tromsø Museum. For de øvrige funn er dateringen fra funnregisteret benyttet, og det foreligger derfor en viss fare for at denne ikke er helt nøyaktig. Jeg vil imidlertid ikke tro at dette berører fordelingen Eja/Yja i særlig grad; antakelig kunne derimot en gjennomgang på linje med Sjøvolds ha gitt en mer finmasket datering også for endel funn som nå bare er henført til Eja eller Yja. Tapte funn er tatt med i den utstrekning de omfattet lett daterbare gjenstander, som f.eks. leirkar(skår) og smykker, eller når funnene har vært datert og er forsvunnet senere. Også for gravgodset er korrelasjonen til Eja/Yja testet ved hjelp av Chi square-testen.

Slik tilfellet var for gravformene, har også analysen av gravgodset et dobbelt siktemål, idet den skal a) klargjøre forskjeller mellom typer og mengde av gravgods i h.h.v. Eja og Yja, om mulig også i de forskjellige perioder, og b) danne grunnlag for datering av udaterte gravfunn med gravgods.

Gravgodset kan, i likhet med gravformene, inndeles i grupper avhengig av hvordan det er kommet til veie (profesjonelle/semi-profesjonelle utgravninger eller tilfeldige funn), noe som har konsekvenser for vurderingen. Jeg har i foregående kapittel hevdet at beskrivelsen av selve gravformen nok kan være mangelfull når det gjelder formelementer for de uprofesjonelt utgravde gravene, men at det som faktisk angis, må antas å være noenlunde korrekt. Det er imidlertid grunn til å tro at tilfeldig registrering og bevaring i langt høyere grad har rammet gravgodset, slik at det som foreligger fra de uprofesjonelt utgravde funnene bare utgjør deler av det opprinnelige gravgodset. I enkelte tilfeller eksisterer det opplysninger om at gravgodset besto av langt flere gjenstander som siden er gått tapt, men som oftest har vi små muligheter til å vurdere hva som er oversett/tapt fra disse gravene. Når vi så også tar i betraktning at de fleste gravene har vært plyndret tidligere, og at gravgods nedbrytes forskjellig avhengig av materiale og bevaringsforhold, er det klart at det "overlevende" gravgodset bare utgjør en liten del av det opprinnelige.

Ofte vil også en samling gravgods stamme fra flere graver som er slettet under jordarbeid. I enkelte tilfeller vil dateringen av gravgodset gi en idé om hvor mange graver det dreier seg om, men ofte er dette ikke mulig å avgjøre. I disse tilfellene er gravantallet angitt som 2 (minimum), for at gravene skal kunne benyttes i de tallmessige oversiktene. På samme måte er enkelte funn, som f.eks. jernfragmenter, naglefragmenter, knokler o.l., angitt med minimumstallet 2 når eksakt antall ikke foreligger.

Kildekritikken er avgjørende for den analytiske bruken av gravgodset, og det er helt klart at gravgodset i enda mindre grad enn gravformene kan taes som en fullstendig overlevering av den fortidige handlingen. Det betyr at de aspekter som analyseres må være mest mulig uavhengige av en oppfatning av gravgodset som

identisk med den opprinnelige sammensetning, og i stedet basere seg på forhold som er tilgjengelige også i et fragmentarisk materiale. Jeg vurderer disse til å være:

- datering
- forekomst av gjenstandstyper
- forekomst av materialer.

I tillegg vil kjønnsstilknytningen bli analysert i kap. 5.

Derimot har jeg ikke funnet det riktig å benytte samlede funn, d.v.s. funn fra enkeltgraver, som utgangspunkt for analysen. Dette skyldes både at "rike" gravfunn er forholdsvis få i undersøkelsesområdet, men i første rekke at den overveiende del av Yja-materialet er kommet til veie gjennom uprofesjonelle utgravninger, med de konsekvenser dette har for en klassifisering av funnene basert på mengde i enkeltgraver. I stedet kan det være aktuelt å benytte gjennomsnittlig mengde fra en begrenset topografisk eller kronologisk enhet. Analysen vil m.a.o. hovedsaklig ta utgangspunkt i materialet som helhet eller i enkeltgjenstandene og i langt mindre grad i de enkelte sett av gravgods.

Ved opprettelsen av databasen er funnene kategorisert i 4 hovedgrupper:

- A: smykker og personlig utstyr
- B: våpen
- C: redskaper
- D: diverse.

Fordelingen på de 4 hovedgruppene er hovedsaklig gjort i overensstemmelse med Sjøvolds inndeling (1974). En slik kategorisering byr imidlertid på en rekke vanskeligheter, da det ofte ikke vil være gitt hvordan en gjenstand skal kategoriseres. Mest enhetlig er nok gruppen "smykker og personlig utstyr", som er videre oppdelt i undergruppene "draktrelaterte smykker, ornamentale smykker og personlig utstyr". Våpen omfatter hovedsaklig våpen og utstyr beregnet på kamp mellom mennesker, men også pilespisser selvom en god del av disse nok har vært like mye fangstredskap. Som undergrupper er brukt de enkelte våpentyper.

Hovedgruppen "redskap" bygger på Sjøvolds henføring av gjenstander og er derfor inndelt i undergruppene:

- FA: fangstredskaper
- FI: fiskeredskaper
- GE: generelle redskaper
- JO: jordbruksredskaper
- KJ: kjøkkenredskaper og -utstyr
- SM: smedverktøy
- SN: snekkerverktøy
- TE: redskap for tekstil- og skinntilberedning
- UV: uvisse redskaper.

Antakelig skulle også en god del av innførslene under hovedgruppe "diverse" egentlig ha vært plassert blant "redskapene", da en rekke av disse er fragmenter av forskjellige materialer som nå ikke lar seg henføre til opprinnelig gjenstand. Også kategoriene "smykker" og "våpen" kan naturligvis være representert her.

Denne gruppen omfatter alt som ikke lar seg plassere i de 3 foregående hovedgruppene og er nedenfor analysert på materiale.

Kategoriseringen bør først og fremst betraktes som et analytisk hjelpemiddel og vil f.eks. ikke komme i betraktning ved vurderingen av de forskjellige materialers utbredelse i tid og rom.

4.2 Gjenstandsfordeling

Som nevnt foran, er det daterte gravgodset delt inn i 4 hovedgrupper (A-D): smykker, våpen, redskaper og diverse, og det vil være naturlig å se på hvordan gruppene endrer seg over tid, både i sammensetning og i forhold til hverandre. For å undersøke hvordan sammensetningen påvirkes av funnomstendighetene er samtlige funn angitt som linje 1 og funn fra profesjonelle/semiprofesjonelle utgravninger som linje 2 i alle tabeller. I det følgende er profesjonelle og semiprofesjonelle utgravninger for korthets skyld kalt profesjonelle.

Den samlede fordeling for alle 4 hovedgrupper er vist i tab. 4/1, mens tab. 4/2 viser gjennomsnittlig antall funn pr. grav i de forskjellige perioder.

Tab. 4/1: Datert gravgods: antall gjenstander pr. gruppe. (Linje 1 alle funn, linje 2 funn fra prof./semiprof. utgravninger.)

Gruppe:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
A:	565	345	62	972=38%	1009	526	67	1602=62%	2574=100
	548	134	29	711=69%	251	50	24	325=31%	1036=100
B:	22	44	46	112=17%	178	285	67	530=83%	642=100
	17	19	27	63=56%	10	31	9	50=44%	113=100
C:	65	104	105	274=35%	160	254	93	507=65%	781=100
	55	61	74	190=61%	34	67	18	119=39%	309=100
D:	86	68	124	278=34%	163	290	84	537=66%	815=100
	81	29	113	223=48%	84	95	38	217=52%	440=100
Tot.:	738	561	337	1636=34%	1510	1355	311	3176=66%	4812=100
	701	243	243	1187=63%	379	243	89	711=37%	1898=100

Tab. 4/1 viser at mens bare 34% av den totale funnmengden kommer fra Eja, er det tilsvarende tall fra de profesjonelle utgravningene hele 63%. Dette viser at det vil være vanskelig å foreta en sammenligning mellom Eja og Yja basert bare på de profesjonelle utgravningene.

Av funnene i Eja kommer nesten 3/4 fra profesjonelle utgravninger, mot bare 1/4 i Yja. Det er en viss forskjell mellom gruppene her, idet relativt mer av våpnene (gr. B) stammer fra tilfeldige funn enn noen annen gruppe, mens det motsatte er tilfelle for gr. D, Diverse. Disse tendensene er naturligvis særlig markerte i Yja og tyder på at våpen oftere blir tatt vare på enn f.eks. bein i tilfeldige funn. Bemerkelsesverdig er det også at hele 95% av Rt-funnene kommer fra profesjonelle utgravninger.

Tab. 4/2: Datert gravgods: gjennomsnittlig antall funn pr. grav og periode.

Periode:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
Funn:	738	561	337	1636=34%	1510	1355	311	3176=66%	4812=100
Graver:	40	79	103	222=29%	123	305	111	539=71%	761=100
Gj.sn.:	18	7		7,4	12	4		5,9	6,3

Ser vi til slutt på gjennomsnittlig antall funn pr. grav (tab. 4/2) i de forskjellige perioder, skiller Rt seg sterkt ut med et gjennomsnitt på over 18 gjenstander pr. grav. Dette kan skyldes flere forhold: Som nevnt, kommer 95% av Rt-funnene fra profesjonelle utgravninger, og, som vi skal se siden, er perioden særlig preget av perlefunn. Begge deler vil nok bidra til å heve funntallet. I tillegg er antallet graver lavt. Forskjellen til f.eks. Fvt er likevel bemerkelsesverdig.

Også Mvt ligger høyt i gjennomsnittlig antall, og det er nærliggende å forklare også dette ut fra perlefunnene. Desidert lavest ligger Vt med bare drøye 4 funn i gjennomsnitt pr. grav; til gjengjeld er gravantallet her mangedoblet fra Eja.

4.2.1 Smykker

Gruppen omfatter både smykker som her er antatt å ha vært del av drakten (DR), rene ornamenter (OR) og personlig utstyr som kam, pinsett og øreskje (PU). Den vil derfor omfatte både manns- og kvinnegraver, selvom den alt overveiende del av gruppen er tilknyttet kvinner (jfr. kap. 5). Distinksjonen mellom draktrelaterte og ornamentale smykker er noe flytende; her er imidlertid alle belter, remmer, nåler, hekter, knapper og spenner henført til draktutstyr, mens perler, skjell, finger- og armringer, hårnåler, hengesmykker, kjeder og øreringer er ansett som rene pyntegjenstander i den forstand at de ikke kan sees å ha noen nyttefunksjon. Perler kan imidlertid ha vært påsydd drakten som dekorasjon.

Fordelingen for de forskjellige smykkegruppene er vist i tab. 4/3.

Chi square-testen viste positiv korrelasjon mellom Eja og draktrelaterte smykker, mens forholdet var motsatt for de ornamentale smykkene ($X^2=38.5747$, s.nivå=.01). Dette skyldes hovedsaklig forholdene i Mvt, da hele 94% av smykkene defineres som rene ornamenter; det meste av dette er perler. Ser vi bare på funn som er datert til en av de 4 periodene i jernalderen, viser de draktrelaterte smykkene og gruppen "personlig utstyr" signifikant korrelasjon med Fvt og Vt, de ornamentale smykkene med Mvt ($X^2=197.569$, s.nivå=.01). En mulig forklaring kunne ha vært at smykker gikk ut av bruk hos menn, slik at kvinnesmykkene, og dermed perlene, utgjorde en relativt større del av helheten. Tallene viser imidlertid at det er mengden smykker som øker skarpt i Mvt, faktisk en tredobling fra Fvt, og mer enn dobbelt så mye som i Vt. Noe av den samme tendensen ser vi også i Rt-materialet, med stor vekt på rene ornamenter, også her i første

rekke perler.

Tab. 4/3: Datert gravgods: smykkefordeling.
(Linje 1 alle funn, linje 2 funn fra prof./semiprof. utgravninger.)

U.gr.:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
DR:	63	95	16	174=52%	37	106	15	158=48%	332=100%
	56	59	6	121=82%	12	12	2	26=18%	147=100%
OR:	485	231	40	756=35%	951	393	49	1393=65%	2149=100%
	480	65	20	565=67%	234	25	20	279=33%	844=100%
PU:	17	19	6	42=45%	21	27	3	51=55%	93=100%
	12	10	3	25=56%	5	13	2	20=44%	45=100%

Tot.:	565	345	62	972=38%	1009	526	67	1602=62%	2574=100%
	548	134	29	711=69%	251	50	24	325=31%	1036=100%

Av det totale antall smykker kommer 38% fra Eja, 62% fra Yja. P.g.a. overvekten av profesjonelt utgravde Eja-graver er imidlertid tallene her stikk motsatte: 69% mot 31%. Dette viser at en vurdering av smykkematerialet basert bare på de profesjonelt utgravde gravene gir et meget skjevt bilde av smykkemengden i h.h.v. Eja og Yja.

Ser vi på fordelingen mellom smykkegruppene innenfor periodene, er det, som ventet, stor overensstemmelse mellom de 2 funnkategoriene i Eja, der hele 73% av materialet stammer fra profesjonelle utgravninger. Mer overraskende er det kanskje å finne en like god overensstemmelse også for Yja-materialet, der bare 20% kommer fra denne type utgravninger. Overraskende er det også at det i begge perioder er de draktrelaterte smykkene som ser ut til å være oversett i de tilfeldige funnene og ikke, som man kanskje skulle forvente, f.eks. perlene. Tallene viser imidlertid at totalmaterialet gjenspeiler bildet fra de profesjonelle utgravningene så godt at det ikke skulle være noen fare forbundet med å benytte totaltallene i den videre behandling.

Oppsummeringsvis kan vi si at de draktrelaterte smykkene når sin høyeste andel i Fvt (28%), andelen er lavere i Vt (20%) og Rt (11%) og nærmest insignifikant i Mvt med bare 4%. De ornamentale smykkene viser følgelig den motsatte tendens og dominerer nesten totalt i Mvt (94%) og Rt (86%), ligger noe lavere i Vt (75%) og lavest i Fvt (67%). Det personlige utstyret utgjør hele tida en meget liten andel, 2-6%.

4.2.2 Våpen

Gruppen er ideelt ment å omfatte kampvåpen, men vil naturligvis også inneholde en del våpen som kanskje hovedsaklig ble benyttet for jakt, som f.eks. pilespisser. Gruppen består av et så begrenset antall typer at den er analysert direkte på typer og ikke på undergrupper, slik det er gjort for de øvrige hovedgruppene.

Tab. 4/4 viser at bare 17% av det totale antall våpen stammer fra Eja. For de profesjonelle utgravningene er tallet 55%, slik at tendensen er til stede også i dette materialet.

Tab. 4/4: Datert gravgods: våpenfordeling.
(Linje 1 alle funn, linje 2 funn fra prof./semiprof. utgravninger.)

Type:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
Dolk:	1	-	3	4= 80%	1	-	-	1= 20%	5=100%
	1	-	2	3= 75%	1	-	-	1= 25%	4=100%
Pil:	8	10	4	22= 20%	42	39	8	89= 80%	111=100%
	8	5	3	16= 55%	1	10	2	13= 45%	29=100%
Skjold:	3	3	1	7= 41%	2	7	1	10= 59%	17=100%
	2	2	-	4= 50%	-	3	1	4= 50%	8=100%
Spyd:	4	16	28	48= 30%	27	65	18	110= 70%	158=100%
	3	7	21	31= 84%	3	2	1	6= 16%	37=100%
Sverd:	5	9	8	22= 12%	55	85	22	162= 88%	184=100%
	3	3	4	10= 43%	2	9	2	13= 57%	23=100%
V.kniv:	1	-	1	2= 25%	4	-	2	6= 75%	8=100%
	-	-	-	-	1	-	1	2=100%	2=100%
Øks:	-	6	1	7= 4%	47	89	16	152= 96%	159=100%
	-	2	-	2= 15%	2	7	2	11= 85%	13=100%

Totalt:	22	44	46	112= 17%	178	285	67	530= 83%	642=100%
	17	19	27	63= 55%	10	31	9	50= 45%	113=100%

Chi square-testen viste positiv korrelasjon mellom Eja og dolk, skjold og spyd, mellom Yja og sverd og øks ($X^2=61.9681$, s.nivå=.01). Ser vi bare på funn datert til de forskjellige perioder av jernalderen, viser dolk, skjold og våpenkniv positiv korrelasjon med Rt, pilespisser med Rt og Mvt, spyd med Fvt og øks med Vt ($X^2=63.4067$, s.nivå=.01). Sverd fordeler seg tilfeldig over de 4 periodene, men var altså knyttet til Yja.

Fordelingen innenfor periodene viser god overensstemmelse i Eja mellom alle og profesjonelle funn, men en svak tendens til underrepresentasjon for pilespisser og spydspisser i det samlede materialet og en tilsvarende tendens til overrepresentasjon for sverd og øks.

I Yja er den relative fordeling mellom våpentypene noenlunde den samme i begge funnkategorier, selvom tallene her er noe mer variable. Overensstemmelsen må likevel sies å være rimelig, tatt i betraktning at bare 10% av funnene stammer fra profesjonelle utgravninger. Også her er pilespissene underrepresentert i det samlede materialet, det samme gjelder skjold, mens spyd, sverd og øks er tilsvarende overrepresentert.

Resultatene her er tildels motsatte av hva Solberg (1985) finner i sin representativitetstest for materiale fra Øst-, Vest- og Midt-Norge. Mens fordelingen mellom hennes grupper I-III (fattig->rik) var 70/20/12% for det samlede materialet fra 3796 våpengraver, var den tilsvarende fordelingen for de 47 profesjonelt utgravde gravene 41/38/21%, d.v.s. at graver med 2 eller 3 våpen var langt vanligere i det profesjonelle materialet. Solberg forklarer dette som et resultat av muséenes utgravningspraksis, idet kjente hauger/røyser, som generelt er rikere, og rike flatmarksgraver oftere vil bli utgravd enn flatmarksgraver generelt og "fattigere" funn. (Solberg 1985:70-71) Praksisen er nok den samme også i undersøkelsesområdet, men resultatet her ser

ut til å være at de profesjonelle utgravningene hever andelen "sekundære" våpen, som f.eks. pilespisser, mens de tilfeldige funnene i større grad konsentrerer seg om "primære" våpen: spyd, sverd og øks. Det er imidlertid noe vanskelig å overføre Solbergs representativitetstest til vårt materiale, ettersom hun bare konsentrerer seg om de "primære" våpnene og tar utgangspunkt i samlede funn.

4.2.3 Redskaper

Gruppen omfatter redskaper og utstyr forbundet med en rekke forskjellige aktiviteter: fiske- og fangst, jordbruk, matlagning og -konsum, smiarbeid, trearbeid, tekstil- og lærarbeid, samt en rekke redskaper for uvisst bruk. Det sier seg selv at inndelingen må betraktes mer som et analytisk hjelpemiddel enn som en faktisk funksjonell kategorisering, idet en rekke redskaper vil ha vært i bruk i mer enn én sammenheng. Dette gjelder først og fremst kniver og bryner, samt ildslagningsredskaper. Disse er derfor kalt "Generelle redskaper".

Undergruppene er gitt følgende kode: FI=fiskeutstyr, FA=jakt- og fangstutstyr, GE=generelle redskaper, JO=jordbruksredskaper, KJ=utstyr for matlagning/konsum, SM=smedverktøy, SN=snekkerverktøy, TE=utstyr for tekstil/lærarbeid, UV=redskaper for uvisst bruk. Undergruppene omfatter:

FA: harpuner, butte ekornpiler
FI: fiskesøkker, fiskekroker, lyster, vabein
GE: beltestein, ildflint, ildstål, bryne, kniv
JO: seletøy (for enkelhets skyld er også pisker og bjeller henført hit), plogjern, ljå, sigd, lauvkniv, hakke
KJ: leir- og kleberkar, jern- og bronsekar, glassbeger, trekar (d.v.s. karforingskitt), kanner, skjeer, panner, øser, samt de såkalte "kjøttknivene"
SM: ambolt, fil, smihammer, smitang, saumlo, avlstein
SN: (arbeids)øks, bor, hammer, kjerringrokkhjul, meisel, dor, huljern
TE: nål, saks, spinnehjul, vevsverd, vevtyngde, linhekle, pren, syl, hvalbeinsplate
UV: håndtak

Fordelingen er vist i tab. 4/5.

Av det totale antall redskaper stammer 35% fra Eja og 65% fra Yja, mens tallene igjen er motsatte for de profesjonelle utgravningene, 61 og 39%.

Av undergruppene er fangstredskaper overhodet ikke registrert i Eja, men her er totalmengden svært lav (5), slik at tilfeldigheter kan spille inn. Tendensen forsterkes imidlertid av fiske- redskapene, der bare 1 av 25 funn er datert til Eja. Også jordbruksredskaper og smedverktøy ser hovedsaklig ut til å høre hjemme i Yja (ca. 90%). Snekkerverktøy har likeledes en viss overrepresentasjon i Yja, mens Generelle redskaper, Tekstilredskaper og Uidentifiserte redskaper følger gravfordelingen. Den eneste gruppen som viser en overvekt av funn i Eja, er Kjøkkenredskaper, noe som nok skyldes at leirkarene er plassert her.

Chi square-testen viste da også signifikant korrelasjon mellom

Eja og kjøkkenredskaper, og mellom Yja og fangst/fiskeredskaper, jordbruksredskaper, samt smi- og snekkerverktøy ($X^2=99.4672$, s.nivå=.01). Ser vi igjen bare på funn som er datert til én av periodene, viste fremdeles bare kjøkkenredskapene positiv korrelasjon med Rt og Fvt, mens både fangst/fiske-, jordbruks- og snekkerredskaper korrelerte med Mvt (det samme gjorde også smedverktøy, dog lå tallet her like under signifikansgrensen), og bare tekstilredskaper ga positiv korrelasjon med Vt ($X^2=107.602$, s.nivå=.01). Både de generelle og de uvisse redskapene fordelte seg tilfeldig på periodene.

Tab. 4/5: Datert gravgods: redskapsfordeling.
(Linje 1 alle funn, linje 2 funn fra prof./semiprof. utgravninger.)

U.gr.:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
FA:	-	-	-	-	3	1	1	5=100%	5=100%
FI:	-	-	1	1= 5%	6	7	5	18= 95%	19=100%
GE:	23	25	34	82= 37%	49	69	20	138= 63%	220=100%
JO:	1	-	5	6= 13%	17	20	5	42= 87%	48=100%
KJ:	19	47	32	98= 64%	7	32	15	54= 36%	152=100%
SM:	4	-	-	4= 10%	14	15	7	36= 90%	40=100%
SN:	4	7	7	18= 20%	27	30	14	71= 80%	89=100%
TE:	11	22	20	53= 31%	28	65	24	117= 69%	170=100%
UV:	3	3	6	12= 32%	9	15	2	26= 68%	38=100%
	2	2	5	9= 56%	2	3	2	7= 44%	16=100%
Totalt:	65	104	105	274= 35%	160	254	93	507= 65%	781=100%
	55	61	74	190= 61%	34	67	18	119= 39%	309=100%

Fordelingen innen periodene viser at kjøkkenredskapene også utgjør den største undergruppen i Eja, men at de generelle redskapene er nesten like vanlige. Tilsammen utgjør disse 2 gruppene ca. 65% av redskapsfunnene fra Eja, mens tekstilredskapene utgjør ca. 20% og snekkerverktøyet 10%. Jordbruksredskaper og smedverktøy utgjør tilsammen 3%, mens fiske- og fangstredskaper omtrent ikke er representert. De resterende 4% er uidentifiserte redskaper.

I Yja er det de generelle redskapene som utgjør den største gruppen, med en andel omtrent tilsvarende den de hadde i Eja (27%). Også tekstilredskapene beholder sin andel (23%), mens kjøkkenredskapenes andel er sunket betraktelig, til ca. 10%. I stedet er snekker- og smedverktøyets, samt fiske- og jordbruksredskapenes andeler steget med 4-6%, slik at disse typene nå er representert i atskillig flere funn.

Overensstemmelsen mellom alle og profesjonelle funn er meget god både i Eja og Yja for redskapenes vedkommende, med en viss under-

representasjon for tekstilredskaper i Eja og generelle redskaper i Yja i totalmateriale. Dette kan f.eks. skyldes at gjenstander som spinnehjul og bryner er oversett.

4.2.4 Diverse

Den siste hovedgruppen omfatter alt som ikke lar seg henføre til noen av de 3 foregående, enten fordi den definerte gjenstanden (i vid forstand) faller utenfor de 3 gruppene, eller fordi funnet består av ubestemmelige fragmenter. Den heterogene sammensetningen gjør det vanskelig å analysere gruppen som helhet, annet enn på materialer. Den er derfor oppdelt i følgende undergrupper:

- BE: gjenstander/emner/fragmenter av bein, tenner og horn
- DI: diverse (harpiks, slagg, skjell, glimmer, leire, pimpstein, uvisst)
- DY: bein, tenner, klør, nebb og skinn av dyr, fugl og fisk
- JE: gjenstander/fragmenter av jern
- ME: gjenstander/fragmenter av gull, sølv og bronse
- ST: gjenstander/fragmenter av alle typer stein
- TL: tekstil og lær
- TR: tre og never

Fordelingen er vist i tab. 4/6.

Tab. 4/6: Datert gravgods: diverse-fordeling.
(Linje 1 alle funn, linje 2 funn fra prof./semiprof. utgravninger.)

U.gr.:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
BE:	4	2	1	7= 17%	3	20	12	35= 83%	42=100%
	4	-	1	5= 33%	1	6	3	10= 67%	15=100%
DI:	3	9	4	16= 39%	9	12	4	25= 61%	41=100%
	3	1	4	8= 47%	-	7	2	9= 53%	17=100%
DY:	47	11	9	67= 55%	15	27	13	55= 45%	122=100%
	47	2	8	57= 73%	1	18	2	21= 27%	78=100%
JE:	20	29	101	150= 29%	120	200	49	369= 71%	519=100%
	17	16	94	127= 46%	73	44	31	148= 54%	275=100%
ME:	6	9	5	20= 36%	9	21	5	35= 64%	55=100%
	6	8	3	17= 49%	4	14	-	18= 51%	35=100%
ST:	2	-	1	3= 27%	2	5	1	8= 73%	11=100%
	-	-	1	1= 20%	1	3	-	4= 80%	5=100%
TL:	-	3	1	4= 33%	5	3	-	8= 67%	12=100%
	-	-	-	-	4	1	-	5=100%	5=100%
TR:	4	5	2	11= 85%	-	2	-	2= 15%	13=100%
	4	2	2	8= 80%	-	2	-	2= 20%	10=100%
Tot.:	86	68	124	278= 34%	163	290	84	537= 66%	815=100%
	81	29	113	223= 48%	84	95	38	217= 52%	440=100%

Av det samlede antall Diverse-funn stammer 34% fra Eja og 66% fra Yja, altså identisk med totalfordelingen for funn. Også for de profesjonelle funnene er det en svak overvekt av Yja-funn; dette skyldes antakelig at en forholdsvis høy andel av funnene i denne gruppen stammer fra slike gravninger også i Yja, hele 44%. Det er m.a.o. tydelig at dette er den gruppen som lettest oversees i

de tilfeldige gravningene.

Som nevnt, er gruppen delt opp i h.h.t. materialer - i noe vid forstand, ettersom skjelett/knokler o.l. fra dyr, fugler og fisk er definert som et materiale. Denne undergruppen har en definitiv overvekt i Eja (55%), mens f.eks. Bein først og fremst hører hjemme i Yja (83%). Sterkest tilknytning til Eja ser trefunnene ut til å ha (hele 85%), men dette skyldes nok i vesentlig grad utgravningssituasjonen, idet slike funn antakelig ikke vil bli tatt vare på i tilfeldige gravninger. De øvrige gruppene følger alle gravfordelingen.

Chi square-testen viste da også signifikant korrelasjon mellom Eja og undergruppene Dyr og Tre/never, mens Bein og Jern var forbundet med Yja ($X^2=51.0037$, s.nivå=.01). Fordelingen på de enkelte perioder viste at Dyr korrelerte med Rt, Tre/never med Rt og Fvt, Diverse med Fvt, Jern med Mvt og Vt og Bein med Vt ($X^2=163.766$, s.nivå=.01).

Innen periodene utgjør jernfunnene den største gruppen både i Eja og Yja (h.h.v. 58 og 70%), men i Eja er andelen langt lavere i Rt (23%) enn i Fvt (44%). I Rt er det Dyr som dominerer med 55% av funnene, for hele Eja er andelen 24%, mens den synker til bare 10% i Yja. Av de øvrige gruppene utgjør Bein, Diverse, Metaller og Tre fra 3-7%, Stein og Tekstil/Lær 2% tilsammen i Eja. Som allerede nevnt, utgjør jernfunnene hele 70% i Yja og Dyr 10%, Bein og Metaller 7% hver, Diverse, Stein og Tekstil/Lær 2-3% hver, mens Tre utgjør under 1%.

Overensstemmelsen mellom alle og profesjonelle funn er meget god både i Eja og Yja.

4.3 Materialfordeling

Materialfordelingen omfatter funn fra alle de 4 hovedgruppene, og fordelingen for de største materialgruppene (5 eller flere funn) er vist i tab. 4/7.

Funnene fordeler seg med ca. 1/3 i Eja og 2/3 i Yja, d.v.s. identisk med fordelingen av daterte graver. Av gravgodset lar 18% seg henføre til Rt, 13% til Fvt, 36% til Mvt og 32% til Vt. Ser vi på de enkelte materialer, synes endel å være tildels sterkt over- eller underrepresentert i forhold til denne gjennomsnittsprosenten. Fordelingen ble derfor testet statistisk ved hjelp av Chi square-testen. Fordelingen på Eja/Yja viste følgende statistisk signifikante korrelasjoner: (Av tekniske årsaker er Chi square beregnet for inntil 8 materialer pr. gang. X^2 varierer derfor mellom 77.688 og 316.261, s.nivå=.01).

- Eja: Glass, rav, agat. Dyr, tre/never, leire, kitt/harpiks, kleber, kvartsitt, pimpstein.
Yja: Terracotta, kauriskjell. Hvalrosstann, hvalbein, jern, bergart, skifer.

Selvom både gull, sølv og bronse viste positiv korrelasjon med Eja, var denne ikke signifikant i ovenstående test. En test basert bare på funnene som lot seg henføre til de enkelte perioder, ga imidlertid klarere utslag. Her viste testen følgende signifikante korrelasjoner for importmaterialene ($X^2=524.271$,

s.nivå=.01):

Rt: Sølv, glass, rav
Fvt: Bronse

Mvt: Terracotta, skjell
Vt: Bronse.

Av importmaterialene ser vi altså at sølv, glass og rav viser positiv korrelasjon med Rt, bronse med Fvt og Vt, og terracotta og kauriskjell med Mvt. Positiv korrelasjon for én periode innen Eja eller Yja, motsvares gjerne av negativ korrelasjon for den andre. Det betyr f.eks. at glassperler i første rekke forbindes med Rt, mens bronsesmykkene er karakteristiske for Fvt. Mvt karakteriseres av mangel på metallsmykker, mens bronsesmykkene igjen er karakteristiske for Vt. Det eneste importmaterialet som ikke lar seg henføre statistisk til noen periode, er gull, som er positivt, men ikke signifikant forbundet med Rt.

Tab. 4/7: Datert gravgods: materialfordeling (> 5 funn pr. matr.).

Materiale:	Rt:	Fvt:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja tot.:	Totalt:
Gull:	4	2	8= 67%	-	3	4= 33%	12=100%
Sølv:	11	4	17= 55%	4	6	14= 45%	31=100%
Bronse:	65	125	212= 42%	95	184	293= 58%	505=100%
Glass/gl.fl.:	409	186	631= 42%	492	326	858= 58%	1489=100%
Terracotta:	-	4	4= 2%	157	1	158= 98%	162=100%
Rav:	52	18	72= 78%	14	5	20= 22%	92=100%
Skjell:	3	-	3= 10%	28	-	28= 90%	31=100%
Jern:	72	98	343= 23%	396	593	1142= 77%	1485=100%
Leire:	13	43	85= 91%	3	2	8= 9%	93=100%
Bein:	32	20	61= 37%	36	50	102= 63%	163=100%
Horn:	4	-	4= 44%	2	3	5= 56%	9=100%
Dyr:	47	11	66= 55%	15	27	55= 45%	121=100%
Hvalbein:	1	1	2= 2%	13	49	86= 98%	88=100%
Hvalrosstann:	-	-	-	196	2	198=100%	198=100%
Tre/never:	7	6	14= 61%	1	2	9= 39%	23=100%
Kitt/harpiks:	5	4	15= 83%	-	-	3= 17%	18=100%
Tekstil:	-	3	3= 33%	5	1	6= 67%	9=100%
Bergart:	2	2	6= 14%	15	14	36= 86%	42=100%
Bergkrystall:	-	-	-	3	3	6=100%	6=100%
Flint:	-	-	2= 14%	4	5	12= 86%	14=100%
Kleber:	7	14	34= 46%	5	20	40= 54%	74=100%
Kvartsitt:	1	9	25= 78%	3	3	7= 22%	32=100%
Skifer:	3	1	9= 13%	13	40	62= 87%	71=100%
Pimpstein:	-	2	6= 46%	4	3	7= 54%	13=100%

Totalt:	738	553	1622= 34%	1504	1342	3159= 66%	4781=100%

Av de hjemlige materialgruppene viser alle de "riktige" materialene statistisk signifikant korrelasjon med Eja: leire (d.v.s. leirkar), karforingskitt og kvartsitt; i tillegg kommer deler og hele skjelett av dyr, fragmenter av tre/never, samt pimpstein. Av funnene som lar seg datere til én av de 4 periodene i jernalderen, viser leire, bein, horn, dyr, tre/never og karforingskitt signifikant korrelasjon med Rt, mens leire, kleber og kvartsitt korrelerer med Fvt ($X^2=39.1624-852.632$, s.nivå=.01).

Bortsett fra et par importmaterialer (terracotta og kauriskjell)

er det, også som forventet, jern, skifer, hvalrosstann, hvalbein og bergart som viser positiv korrelasjon med Yja. Av disse korrelerte hvalrosstann og bergart med Mvt, jern, hvalbein, bergart og skifer med Vt.

Tendensene gjenspeiler seg i fordelingen mellom materialene innen hver periode, som viser at gull og sølv hovedsaklig hører hjemme i Rt, med 3% av den totale funnmengden for perioden mot bare 0-1% i de øvrige perioder. Glass, d.v.s. glassperler, utgjør hele 56% av den totale funnmengden i Rt, fallende til 17% i Vt. Bare i Mvt når perler opp i en tilsvarende andel av funnmengden, men da fordelt på flere forskjellige materialer. Bronse opptrer hovedsaklig i Fvt og Vt (h.h.v. 23 og 14%), mens andelen er lav i Rt og Mvt (9 og 6%). Jern utgjør en stadig stigende del av funnmengden ut gjennom jernalderen, fra 10% i Rt til 50% i Vt. Øvrige materialer har stort sett bare en meget lav prosentandel, bortsett fra enkelte som "blomstrer" i visse perioder: rav i Rt, leir(kar) i Fvt, samt perler i leire og hvalrosstann i Mvt.

Gjennomgangen har allerede vist at mye av importgodset er tilknyttet Eja, og det kan derfor være av interesse å se kort på fordelingen import/hjemlig gjennom de 4 periodene av jernalderen. Som importmaterialer er her regnet de samme som ovenfor, nemlig gull, sølv, bronse, glass, terracotta, rav og kauriskjell.

Materiale:	Rt:	Fvt:	Mvt:	Vt:
Import:	74%	61%	53%	39%
Hjemlig:	26%	39%	47%	61%

Både tabellen i seg selv og Chi square-testen viser signifikant korrelasjon mellom importmaterialene og Eja, mellom de hjemlige og Vt, mens fordelingen er tilfeldig i Mvt ($\chi^2=246.37$, s.nivå=.01). Det betyr altså at gravgodset spesielt i Rt domineres av importerte og, må vi derfor tro, meget kostbare materialer, mens andelen synker jevnt utover til vi i Vt har det motsatte forhold. Mest nærliggende er det å forklare dette gjennom økningen i antall begravelser, antakelig fordi gravlegging med gravgods utvides til å omfatte en langt større gruppe. Dette illustreres også gjennom det tallmessige forhold mellom antall funn fra de 4 periodene:

Materiale:	Rt:	Fvt:	Mvt:	Vt:
Import:	1,0	0,6	1,4	1,0
Hjemlig:	1,0	1,1	3,8	4,2

Vi ser her at antallet importfunn holder seg svært stabilt gjennom hele jernalderen, mens antallet hjemlige funn stiger sterkt i Yja.

4.4 Sammenfatning

Datering av graver ut fra gjenstandsmaterialet er forholdsvis enkelt der en eller flere gjenstander lar seg tidfeste nøyaktig eller iallfall til Eja eller Yja. Det foreligger imidlertid flere gravfunn, også profesjonelt utgravde, der gjenstandsmaterialet er så spinkelt eller anonymt at ikke engang henføring til Eja eller Yja har vært mulig, og det vil derfor være av interesse

å se hva den generelle gjennomgangen ovenfor av et tallmessig stort materiale har gitt av holdepunkter også for en datering av slike funn.

Samtidig kan det være nyttig å samle resultatene foran i en sammenfattende tabell på samme måte som det ble gjort for gravformene i kap. 3, slik at de generelle tendensene i materialet blir mer oversiktlige. Tab. 4/8 viser derfor en samlet oversikt over resultatene foran (alle funn), med statistisk signifikante, positive korrelasjoner angitt.

Karakteristisk for Eja som helhet eller for én av periodene er:

Smykker: Draktsmykker og personlig utstyr.
 Våpen: Dolk, pilespisser, skjold, spyd og våpenkniv.
 Redskap: Kjøkkenredskaper.
 Diverse: Diverse, dyr og tre/never.
 Materialer: Sølv, bronse, glass og rav. Leire, bein, horn, dyr, tre/never, karforingskitt, kleber, kvartsitt og pimpstein.

For Yja eller én av periodene:

Smykker: Ornamentale smykker, draktsmykker og personlig utstyr.
 Våpen: Pilespisser, sverd og øks.
 Redskap: Fangst- og fiskeredskaper, jordbruksredskaper, smed- og snekkerverktøy, samt tekstilredskaper.
 Diverse: Bein og jern.
 Materialer: Bronse, terracotta og kauriskjell. Jern, hvalbein, hvalrosstann, bergart og skifer.

Tab. 4/8: Datert gravgods: samlet fordeling gjenstander/matr. (Statistisk signifikante, positive korrelasjoner merket *.)

Gjenstander:							
Gruppe:	Rt:	Fvt:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja tot.:	Tot.:
Gruppe A (smykker):							
DR:	63	95*	174=52%*	37	106*	158=48%	332=100%
OR:	485	231	756=35%	951*	393	1393=65%*	2149=100%
PU:	17	19*	42=45%	21	27*	51=55%	93=100%
Gruppe B (våpen):							
Dolk:	1*	-	4=80%*	1	-	1=20%	5=100%
Pil:	8*	10	22=20%	42*	39	89=80%	111=100%
Skjold:	3*	3	7=41%*	2	7	10=59%	17=100%
Spyd:	4	16*	48=30%*	27	65	110=70%	158=100%
Sverd:	5	9	22=12%	55	85	162=88%*	184=100%
V.kniv:	1*	-	2=25%	4	-	6=75%	8=100%
Øks:	-	6	7= 4%	47	89*	152=96%*	159=100%
Gruppe C (redskaper):							
FA:	-	-	-	3*	1	5=100%*	5=100%
FI:	-	-	1= 5%	6*	7	18= 95%*	19=100%
GE:	23	25	82= 37%	49	69	138= 63%	220=100%
JO:	1	-	6= 13%	17*	20	42= 87%*	48=100%

Gruppe:	Rt:	Fvt:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja tot.:	Tot.:
Redskaper forts.:							
KJ:	19*	47*	98= 64%*	7	32	54= 36%	152=100%
SM:	4	-	4= 10%	14	15	36= 90%*	40=100%
SN:	4	7	18= 20%	27*	30	71= 80%*	89=100%
TE:	11	22	53= 31%	28	65*	117= 69%	170=100%
UV:	3	3	12= 32%	9	15	26= 68%	38=100%

Gruppe D (diverse):

BE:	4	2	7=17%	3	20*	35=83%*	42=100%
DI:	3	9*	16=39%	9	12	25=61%	41=100%
DY:	47*	11	67=55%*	15	27	55=45%	122=100%
JE:	20	29	150=29%	120*	200*	369=71%*	519=100%
ME:	6	9	20=36%	9	21	35=64%	55=100%
ST:	2	-	3=27%	2	5	8=73%	11=100%
TL:	-	3	4=33%	5	3	8=67%	12=100%
TR:	4*	5*	11=85%*	-	2	2=15%	13=100%

Materialer:

Importmaterialer:

Gull:	4	2	8= 67%	-	3	4= 33%	9=100%
Sølv:	11*	4	17= 55%	4	6	14= 45%	25=100%
Bronse:	65	125*	212= 42%	96	184*	293= 58%	469=100%
Glass:	409*	186	631= 42%	492	326	858= 58%	1413=100%
Terrac.:	-	4	4= 2%	157*	1	158= 98%*	162=100%
Rav:	52*	18	72= 78%*	14	5	20= 22%	89=100%
Skjell:	3	-	3= 10%	28*	-	28= 90%*	31=100%

Hjemlige materialer:

Jern:	72	98	343= 23%	396	593*	1142= 77%*	1159=100%
Leire:	13*	43*	85= 91%*	3	2	8= 9%	61=100%
Bein:	32*	20	61= 37%	36	50	102= 63%	138=100%
Horn:	4*	-	4= 44%	2	3	5= 56%	9=100%
Dyr:	47*	11	66= 55%*	15	27	55= 45%	100=100%
Hvalb.:	1	1	2= 2%	13	49*	86= 98%*	64=100%
Hvalrt.:	-	-	-	196*	2	198=100%*	198=100%
Tre/n.:	7*	6	14= 61%*	1	2	9= 39%	16=100%
Kitt/h.:	5*	4	15= 83%*	-	-	3= 17%	9=100%
Tekstil:	-	3	3= 33%	5	1	6= 67%	9=100%
Bergart:	2	2	6= 14%	15*	14*	36= 86%*	33=100%
Bergkr.:	-	-	-	3	3	6=100%	6=100%
Flint:	-	-	2= 14%	4	5	12= 86%	9=100%
Kleber:	7	14*	34= 46%*	5	20	40= 54%	46=100%
Kvartst.:	1	9*	25= 78%*	3	3	7= 22%	16=100%
Skifer:	3	1	9= 13%	13	40*	62= 87%*	57=100%
Pimpst.:	-	2	6= 46%*	4	3	7= 54%	9=100%

Materialer med få funn:

Bly:			1=100%			-	-	1=100%
Tinn:			1= 33%			2= 67%		3=100%
Lær/skinn:			2= 33%			4= 67%		6=100%
Agat:			1=100%*			-	-	1=100%
Glimmer:			1= 50%			1= 50%		2=100%
Kvarts:			-			1=100%		1=100%
Sandstein:			1= 50%			1= 50%		2=100%
Jet:			-			1=100%		1=100%
Slagg:			-			3=100%		3=100%

Side 69

manglen også
i boka den denne kopier

5. KVINNE- OG MANNSGRAVER

5.1 Generelt

I de senere år har forskning omkring kjønnsroller spilt en stadig større rolle i humanistiske fag, herunder også antropologi og, til en viss grad, arkeologi. Interessen har et dobbelt siktemål: dels å avdekke kjønnsroller i det forhistoriske samfunnet, dels hvordan moderne kjønnsrolleoppfatninger har preget forskningen og derigjennom vår oppfatning av de forhistoriske samfunn.

Karakteristisk nok har en kritisk vurdering av kjønnsperspektivet kommet inn hovedsaklig gjennom kvinnelige forskere, og for ytterligere å ivareta deres synspunkter, interesser og stilling ble "K.A.N." (Kvinner i arkeologi i Norge) stiftet i 1985. Fremdeles er forholdsvis lite gjort innenfor dette feltet i Norge, men endel seminarer, artikler og spesialkapitler i større arbeider har likevel fokusert på spørsmål direkte tilknyttet kjønnsrolleproblematikken. Et eksempel var NAM-Forskningsseminar nr. 1, 1979, med tittelen: "Were they all men? An examination of sex roles in prehistoric society.", et annet en seminarserie omkring "Gender" som har vært tilbudt magistergradsstudentene i arkeologi i Tromsø de siste årene.

Mye av den antropologiske litteraturen omkring kjønnsroller har tatt sitt utgangspunkt i "jeger/samler-samfunn" og har derfor vært anvendt først og fremst i steinalderforskning. Det rikholdige jernaldermaterialet skulle imidlertid danne et godt utgangspunkt for å undersøke kjønnsroller også i jernalderen. Tradisjonelt har slike undersøkelser ofte vært basert på det lovverket som ble nedtegnet i tidlig middelalder, men som antas å ha sin bakgrunn i Yja og forholdene da. NAM-seminaret ovenfor er et eksempel på tilnærming via arkeologisk materiale, det samme er endel artikler av kvinnelige, norske arkeologer, hovedsaklig fra de siste 10 årene.

For å demonstrere hvilken rolle forskeren, og derigjennom vedkommendes kjønn, spiller i forskningsprosessen, både når det gjelder tolkninger og framstilling, kan det være opplysende å gjengi noen eksempler på hvor ulikt mannlige og kvinnelige arkeologer presenterer det samme materialet. Jeg har her valgt 4 framstillinger av kvinnens stilling i Vt, én basert hovedsaklig på lovverket, tre på norsk gravmateriale.

En ofte sitert framstilling av vikingtidens samfunnsforhold er Foote & Wilson's "The Viking Achievement" (1970). Av bokas 433 sider er 7 brukt til å beskrive kvinnens stilling i samfunnet, og konklusjonene er korte og kategoriske: "The main tasks reserved for women were the care of small children, the preparation and serving of food, home-cleaning and clothes-washing; they were usually also responsible for milking and dairy work." I tillegg hadde husfruen ansvaret for tjenerskap og alt som angikk husholdet, med "the keys at her girdle (as) the badges of her authority". Kvinner hadde imidlertid ingen politiske rettigheter, og hennes eneste opptreden i rettsvesenet var som vitne "in a few exceptional cases . . . In a formal, legal sense women do not seem to have counted for much in what was essentially a man's world." Undertrykkelsen av kvinner kunne derfor utvilsomt være hard, men forfatterne finner også at "there is . . . much evi-

dence to show that in general they were respected and might have much personal freedom". Dog var en jente familiens eiendom, og hennes rykte var et ætteanliggende og ville til slutt gjen-speiles i "the concrete value she represented in the marriage bargain that would ultimately be struck for her." (Foote & Wilson 1970:108-11) Kvinnens verdi og, må vi derfor tro, hennes status avhang således av hvor godt hun fylte de roller menn tildelte henne, som salgsobjekt, husholdsorganisasør og barnemor.

Beveger vi oss så over til hjemligere trakter, har Løken (1987) behandlet kvinners og menns stilling i Vt basert på gravmateriale fra Øst- og Vestfold. Han finner først at selv om det nok kan hevdes at kvinnegraver fra Vt ikke er dårligere utstyrt enn mannsgraver, er det likevel et faktum at de fleste graver er blitt bestemt som mannlige. Om dette betyr at færre kvinner ble begravd i gravhauger, eller at andelen kvinnegraver uten kjønnsbestemmende gjenstander er større enn for mannsgravene, finner Løken av mindre interesse "as in both cases this would mean that fewer resources have been committed to the women's graves". Selv alminnelige gjenstander som spinnehjul, som normalt ansees som kjønnsbestemmende for kvinnegraver, er deponert så sjelden at andelen identifiserbare kvinnegraver er lav. Gjennomgående danner heller ikke gravhaugstørrelsen i Yja grunnlag for "a claim that woman's position in the society was equal to man's and had improved compared to the Early Iron Age." (Løken 1987:62)

Basert på gravmateriale fra Sogn, Gloppen, Nordland og Øvre Telemark kommer derimot Dommasnes (1982,1987) til den konklusjon at i alle disse distriktene synes "the percentage of high-ranking women . . . to have increased from the 8th to the 9th century, only to decrease in the 10th". I de 3 kystområdene var kvinnens status høy, med bare 2 mannsgraver for hver kvinnegrav. Hun konkluderer med at flere kvinner "obtained high rank in the 9th century than in any other period, more in the Viking period than in the Merovingian". I tillegg var andelen "high-ranking women" til enhver tid høyere i kystdistriktene enn i innlandet, og mesteparten av tiden høyere i Nordland og Sogn enn i Gloppen, som bare under tvil kan defineres som et kystdistrikt. Når det gjelder Nordland spesielt, ser det iflg. Dommasnes ut til at kvinnen her gjennom hele Yja har innehatt høystatusposisjoner, og at variasjonene fra århundre til århundre har vært mindre enn i noen av de sørligere distriktene. Hennes hypotese er at dette skyldes at kvinnene her "for some reason took over male positions of responsibility"; i klartekst betyr dette at mennene tilbrakte så mye av sin tid ute i viking at driften av gården og alle hjemlige forpliktelser falt på kvinnene. Dette kan også være "an indication that rank in Old Norse society was not only inherited, but could be achieved as well." (Dommasnes 1982:82-83)

Til slutt vil jeg referere Solbergs (1985) konklusjoner, basert på det totale gravmaterialet fra hele Norge nord til Tromsø Museums distrikt, der 3 sosiale klasser ble utskilt. Solberg finner at det er en høyere frekvens av mannsgraver i alle regioner, men at den relative frekvens for gruppene (klassene) varierer sterkt mellom regionene. På Vestlandet er det omtrent 3 ganger så mange manns- som kvinnegraver i gruppe 3 (den rikeste), mot 2,5 i Trøndelag og hele 5 i Øst-Norge. M.a.o. er rike kvinnegraver mer framtrædende i kystdistriktene enn i innlandet (jfr. Dommasnes ovenfor).

Fordelingen er jevnere i Solbergs gruppe 2, med omtrent dobbelt så mange manns- som kvinnegraver i Vest- og Øst-Norge, mens fordelingen er 1:1 i Midt-Norge (Trøndelag). Hvis kvinnens status skal bedømmes ut fra gravfrekvens, ser det derfor ut til at kvinnene i denne gruppen hadde en mer likeverdig status enn i noen av de 2 andre gruppene. I gruppe 1 (den fattigste) er forholdet manns/kvinnegraver ca. 5:1 i Vest-Norge, men hele 12:1 og 14:1 i h.h.v. Midt- og Øst-Norge. Konklusjonen er derfor at kvinner generelt ser ut til å ha hatt høyere status i kystdistriktene enn i innlandet, og at "this seems particularly prevalent during the Viking period." (Solberg 1985:75)

Også uten å kjenne de siterte forfatterens kjønn ville det antakelig være nok så åpenbart hvem som var kvinner, og hvem som var menn. Et poeng er det også at det positive kvinnesyn som formidles av de 2 siste forfatterne, baseres på et datagrunnlag svært likt det f.eks. Løken framlegger. Hos alle 3 går gravmaterialet tallmessig i favør av mannsgravene, noe også de kvinnelige forfatterne påpeker. Deres undersøkelser viser imidlertid at det er store variasjoner i materialet geografisk. Hos alle forfatterne refereres både positive og negative aspekter av kvinnens stilling, og det er derfor tydelig at det er framstillingen av materialet som avgjør hvordan leseren til syvende og sist oppfatter kvinnens stilling i Vt: de mannlige forfatterne understreker eksemplene på ulikhet mellom menn og kvinner, de kvinnelige framhever de positive tegn på likhet i status.

Selvom denne avhandlingen ikke først og fremst konsentrerer seg om kjønnsroller gjennom jernalderen, har nyere forskning vist at forholdet kvinner/menn, og hvordan dette kommer til uttrykk gjennom materiell kultur, er nøye knyttet til samfunnsform og verdiforestillinger (f.eks. Hodder 1984, Gibbs 1987). Det er derfor naturlig å se nærmere også på dette aspektet av gravmaterialet og sammenholde det med resultatene fra de 2 foregående kapitlene. Første skritt i denne analysen blir derfor å kjønnsbestemme så mange som mulig av de daterte gravene, og deretter å vurdere kjønn i forhold til utvalgte trekk ved gravene.

5.2 Kjønnbestemmelse av graver

5.2.1 Sikker kjønnbestemmelse

Den primære, her kalt sikre, kjønnbestemmelsen av gravene er utelukkende basert på gravgodset og dermed den almene oppfatning av hvilket kjønn de enkelte gjenstandstyper er tilknyttet. Det er viktig å være klar over dette, fordi metoden dermed også får en selvforsterkende og selvoppfyllende virkning: det blir omtrent umulig å oppdage avvik fra normen, fordi skjelettmateriale eksisterer og er kjønnbestemt bare fra et forsvinnende lite antall graver.

For Eja-materialet er utgangspunktet for kjønnbestemmelsen Sjøvolds klassifisering (1962). Han har imidlertid ikke gjort en tilsvarende bestemmelse for Yja-materialet (1974), og for den primære klassifisering har jeg her i stedet basert meg på de 3 forannevnte arbeidene fra Sør-Norge: Dommasnes' artikkel om "female roles and ranks" på Vestlandet (1982,1987), Løkens artikkel om korrelasjonen mellom gravform og kjønn (1987) og Solbergs artikkel om sosial status (1985).

Både Dommasnes og Solberg bruker smykker og våpen for å karakterisere h.h.v. kvinne- og mannsgrover. Mens Dommasnes begrenser disse til "a set of two similar oval brooches" og "any combination of fighting weapons" (1982:73), er Solbergs definisjon atskillig videre. Som mannsgrover regnes alle grover som inneholder "at least one weapon, i.e. an axe, a spear or a sword", mens kvinnegrover må inneholde "at least one conical or oval brooch, five or more beads . . . in reliable grave context and/or textile utensils . . ." (1985:63-65). Hun inkluderer også funn av våpen og smykker uten definitiv grovkontekst, som tidligere har vært klassifisert som løsfunn. Argumentet for dette er at hvis funnene virkelig representerte tapte gjenstander, skulle tilsvarende funn eksistere også fra middelalder (Ma). Dette er imidlertid ikke tilfelle, og Solberg forklarer det (1985:65) med den endring i grovskikk som fant sted fra Yja til Ma, da grovgods gikk ut av bruk. Jeg har valgt å følge Solbergs argumentasjon.

Praktisk har dette betydd at alle funn med ett eller flere våpen er regnet som mannsgrover, mens funn med én eller flere koniske eller ovale spenner, 5 eller flere perler og/eller tekstilredskaper er regnet som kvinnegrover. Denne klassifiseringen er definert som sikker (med de forbehold som er nevnt foran).

For de øvrige redskapenes vedkommende har Løken (1987) beregnet kjønnsstilknytningen basert på J. Petersens materiale (1951). Løken klassifiserer ut fra dette (1987:57) smed-, snekker- og jordbruksredskaper (unntatt sigd) som sikkert mannlige; det samme gjelder ildslagningsredskaper. Jeg har valgt å betrakte også denne kjønnsstilknytningen som sikker.

5.2.2 Sannsynlig kjønnsbestemmelse

Basert på det som ovenfor er regnet som sikkert kjønnsbestemte grovfunn og den kjønnsstilskrivning dette har gitt også andre gjenstander enn de som dannet utgangspunkt for klassifiseringen, er kjønnsstilknytningen for alle gjenstander og gjenstandsgrupper testet statistisk ved hjelp av Chi square-testen. For de 4 hovedgruppene og endel av deres undergrupper kan følgende statistisk signifikante, positive korrelasjoner påvises (B=barn, K=kvinne, M=mann).

Smykker:	K	Redskap:	M	Diverse:	B - M
- OR:	K	- FA/Fl:	M	- DY:	B
- DR:	B - M	- GE:	M	- DI:	M
- PU:	B - M	- JO:	M	- TR:	M
		- SM:	M	- JE:	K
Våpen:	M	- SN:	M		
- Dolk:	K	- KJ:	K		
		- TE:	K		

For hovedgruppene vedkommende ser vi altså at smykker henføres til kvinner, våpen og redskaper til menn, mens diverse korrelerer med barn og menn ($X^2=2171.02$, s.nivå=.01). Det siste kan kanskje tyde på at barnegroverne er for gutter.

Når det gjelder undergruppene, er imidlertid bildet noe mer variert. Av smykkene henføres de ornamentale til kvinner, mens draktsmykker og personlig utstyr korrelerer med menn og barn ($X^2=396.974$, s.nivå=.01), noe som kan se ut til å styrke teorien

om guttegraver. Av våpnene henføres dolk til kvinner (som det eneste våpen), mens alle øvrige våpen primært er klassifisert som mannlige ($X^2=101.514$, s.nivå=.01).

Alle redskapstyper, unntatt de "uvisse", kunne korreleres med kjønn: kjøkken- og tekstilredskaper med kvinner, de øvrige med menn ($X^2=348.158$, s.nivå=.01). Fra hovedgruppen Diverse kunne 4 undergrupper positivt korreleres med kjønn: dyr med barn, jern med kvinner og diverse og tre med menn ($X^2=45.4081$, s.nivå=.01). For ordens skyld er flere av undergruppene også testet på gjenstander, uten at dette viste større avvik. Tallene blir imidlertid ofte så små at ingen signifikante korrelasjoner kan påvises av den grunn. De ikke kjønnsbestemte gjenstandene er på dette grunnlag gitt samme kjønnsstilknypning som den undergruppen de tilhører, såfremt denne var statistisk signifikant.

Resultatene fra testen samsvarer godt med Løkens resultater, f.eks. gjelder dette for gruppen Kjøkkenredskaper som Løken (1987:57) i stor utstrekning henførte til kvinner. Av gruppen Generelle redskaper anså altså Løken ildslagningsredskaper som sikkert mannlige, mens kniver og bryner ikke ble ansett som kjønnsbestemmende. Her er hele gruppen kalt mannlig. Derimot har Løken (1987:58) henført beinkammer til kvinner, mens de her (som del av undergruppen Personlig utstyr) er kalt mannlige. Jeg har ikke noe sted henført gjenstander til barn, selvom endel av gruppene ga signifikant korrelasjon.

Gjenstandene ble kjønnsbestemt uavhengig av kontekst, og det var derfor mulig å se om flere gjenstander fra samme funn pekte mot samme kjønn når databasen ble sortert tilbake til samlede gravfunn. Dette var som oftest tilfelle. I de tilfeller der gjenstandene pekte mot både kvinne og mann, ble majoritetstilknytningen eller den sterkeste korrelasjonen lagt til grunn for kjønnsstilskrivningen, som her er kalt sannsynlig. Dersom indikasjonene ble vurdert som for motstridende, ble verken gjenstander eller grav gitt kjønnsstilskrivning.

Den samlede fordeling av gjenstander fra de 4 hovedgruppene og deres undergrupper på sikkert og sannsynlig kjønnsbestemte gjenstander er vist i tab. 5/1. Tabellen omfatter ikke gjenstander fra ubestemte eller blandede gravfunn.

Tabellen viser at 92% av kjønnsstilskrivningen for gjenstandene er klassifisert som sikker og bare 8% som sannsynlig, noe som gir en fordeling av sikkert og sannsynlig kjønnsbestemte gravfunn som vist i tab. 5/2.

Tab. 5/2 viser at av 761 daterte gravfunn kan 575 (75%) klassifiseres sikkert som enten mannlige eller kvinnelige. Ytterligere 136 (18%) kan gis en sannsynlig kjønnsbestemmelse, 78 av disse som kvinnelige. Det ser altså ut til at det er kvinnene som "tjener" på den sannsynlige kjønnsbestemmelsen, og at det derfor er kvinnegravene som er de svakest markerte, iallfall ut fra de kriterier vi opererer med. Både Løken (1987) og Solberg (1985) har vært inne på den samme konklusjonen. Det er også tydelig at den sannsynlige kjønnsbestemmelsen relativt sett har favorisert Eja-funn, hele 31% av disse er gitt en sannsynlig kjønnsbestemmelse, mot bare 13% av Yja-funnene. Tallmessig er imidlertid forskjellen minimal. Vi legger også merke til at mens bare 8% av

gjenstandene ble gitt en sannsynlig kjønnsstilskrivning, førte dette til at 18% av gravene fikk en sannsynlig kjønnsbestemmelse. Disse gravene har altså forholdsvis langt færre gjenstander enn de sikkert kjønnsbestemte.

Tab. 5/1: Kjønnfordeling gravgodsgrupper/undergrupper.
(Tabellen omfatter både sikker og sannsynlig (?) kjønnsbestemming.)

Gruppe:	Barn:	Kvinne:	Kvinne?:	Mann:	Mann?:	
Smykker:						
- DR:	5	205	7	36	48	
- OR:	-	1823	55	42	4	
- PU:	2	36	1	37	7	

Tot.:	7	2064	63	115	59	
Våpen:						
- Dolk:	-	2	-	2	-	
- Pil:	2	-	-	105	-	
- Skjold:	-	-	-	21	-	
- Spyd:	1	-	-	147	-	
- Sverd:	-	-	-	171	1	
- V.kniv:	-	-	-	8	-	
- Øks:	-	2	-	140	-	

Tot.:	3	4	-	594	1	
Redskap:						
- FA/FI:	-	3	-	15	3	
- GE:	2	33	5	139	24	
- JO:	-	7	-	38	1	
- KJ:	1	48	53	33	6	
- SM:	-	-	-	34	-	
- SN:	-	1	-	78	-	
- TE:	-	151	1	3	-	
- UV:	1	8	4	18	-	

Tot.:	4	251	63	358	34	
Diverse:						
- BE:	1	19	4	15	-	
- DI:	-	11	-	22	1	
- DY:	8	33	12	39	3	
- JE:	3	234	62	163	23	
- ME:	-	19	1	20	1	
- ST:	-	3	-	6	-	
- TL:	-	6	-	2	-	
- TR:	-	1	-	7	2	

Tot.:	12	326	79	274	30	

Samlet:	26=1%	2645=61%	205=5%	1341=31%	124=3%	4341=100%

Tilsammen 18 gravfunn har ikke latt seg kjønnsbestemme i det hele tatt, mens ytterligere 24 er klassifisert som blandete funn. Bare 2 funn er aldersbestemt som ungdom (begge disse ser ut til å

være en ung mann), mens barn er registrert i 9 graver; av disse var 4 rene barnebegrovelser (deriblant 3 fra Eja), de øvrige var gravlagt sammen med én eller flere voksne. Aldersbestemmelsen er imidlertid til en viss grad avhengig av skjelettundersøkelser, og, som før nevnt, er dette bare sjelden gjort.

Av totalantallet i Eja er 44% bestemt som kvinnegraver (sikkert og sannsynlig), 50% som mannsgraver, og det ser derfor ut som om kvinne- og mannsgravene er noenlunde likelig fordelt i Eja, muligens med en svak overvekt for menn. I Yja derimot utgjør kvinnegravene bare 33% av totalantallet, mannsgravene 61%, altså nesten dobbelt så mye.

Tab. 5/2: Kjønnsfordeling daterte graver (sikre og sannsynlige).

Kjønn:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
Barn:	2	-	-	2= 1%	-	1	-	1= -	3= -
Barn?:	-	1	-	1= -	-	-	-	- -	1= -
Ungdom:	1	-	-	1= -	-	1	-	1= -	2= -
Kvinne:	17	25	19	61= 27%	29	77	25	131= 24%	192= 25%
Kvinne?:	4	8	25	37= 17%	2	19	20	41= 8%	78= 10%
Mann:	10	27	43	80= 36%	83	166	54	303= 56%	383= 50%
Mann?:	6	12	12	30= 14%	2	18	8	28= 5%	58= 8%
Blandet:	-	3	-	3= 1%	5	14	2	21= 4%	24= 3%
Blandet?:	-	1	-	1= -	-	1	-	1= -	2= -
Uvisst:	-	2	4	6= 2%	2	8	2	12= 2%	18= 2%
Tot.:	40	79	103	222=100%	123	305	111	539=100%	761=100%

I reelle tall er det registrert 98 kvinnegraver (sikre og sannsynlige) fra Eja og 172 fra Yja. Regner vi hver periode = ca. 400 år (svært få funn er datert til Rte), gir dette et gjennomsnitt på 25 kvinnegraver pr. 100 år i Eja og 43 i Yja. For mannsgravene er tallene 110 fra Eja og hele 331 fra Yja. Gjennomsnittet blir 28 i Eja, men hele 83 i Yja. M.a.o. omtrent fordobles antallet kvinnegraver fra Eja til Yja, mens mannsgravene tredobles, noe som fører til den skjeve fordelingen i Yja.

Gjennom de forskjellige periodene er fordelingen kvinne/mannsgraver som følger: (Tallene i parentes gjelder sikkert kjønnsbestemte funn.)

Kjønn:	Rt:	Fvt:	Mvt:	Vt:
Kvinne:	57% (63%)	46% (48%)	27% (26%)	34% (32%)
Mann:	43% (37%)	54% (52%)	73% (74%)	66% (68%)

Vi ser altså at andelen kvinnegraver er høyere blant de "sikre" funnene i Eja enn totalt, noe som i første rekke skyldes at alle fibulaer og korsformede spenner (som hører til undergruppen draktrelaterte smykker) sekundært er regnet som mannlige. I Yja ligger andelen kvinnegraver totalt marginalt over de sikre funnene, men forskjellene er her meget små. For øvrig er utviklingstendensen nøyaktig den samme for begge funngrupper: sterk overvekt av kvinnegraver i Rt, omtrent likelig fordelig i Fvt, svært lav andel kvinnegraver i Mvt og påny noe høyere i Vt.

Fordelingen behøver naturligvis ikke gjenspeile den totale fordeling manns/kvinnegraver, d.v.s. inkl. graver uten gravgods, men ettersom vi er avhengige av gravgods eller skjelettbestemmelser for å skjelne mellom manns- og kvinnegraver, må nødvendigvis analysen basere seg på de foreliggende tall.

Løken, som i sin undersøkelse av Øst- og Vestfold-materialet også fikk en sterk overrepresentasjon av kvinnegraver i Eja (1987:58), har forklart dette som underrepresentasjon av mannsgraver i materialet, fordi det ikke var så vanlig å legge ned våpen eller redskaper i mannsgravene som det var å legge ned f.eks. spinnehjul og smykker i kvinnegravene. Dette ville da føre til at en langt større andel av mannsgravene forble ubestembare, noe som til en viss grad bekreftes av resultatene ovenfor. For Yja var Løkens resultat 37% kvinnegraver i gjennomsnitt, noe som altså stemmer helt med den fordeling som ble påvist ovenfor. Interessant er det også å notere at Løken ikke finner grunn til å stille spørsmålstegn ved materialets representativitet i dette tilfellet. (Løken 1985:58-59)

5.3 Antall gjenstander

Tab. 5/3: Kjønnfordeling antall gjenstander.
(Prosentvis fordeling på hovedgrupper pr. kjønn i Eja og Yja.)

Gruppe:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
A: K:	532	157	27	716= 77%	984	339	27	1350= 78%	2066
B: K:	1	-	1	2= -	-	2	-	4= -	6
C: K:	27	44	24	95= 10%	50	82	24	156= 9%	251
D: K:	37	22	56	115= 12%	103	97	12	212= 12%	327

K:	597	223	108	928=100%	1137	520	63	1722=100%	2650

A: M:	15	26	16	57= 18%	17	33	7	57= 6%	114
B: M:	19	41	46	106= 33%	164	253	65	482= 47%	588
C: M:	24	29	38	91= 29%	98	119	52	269= 26%	360
D: M:	27	10	26	63= 20%	59	120	30	209= 21%	272

M:	85	106	126	317=100%	338	525	154	1017=100%	1334

A: B:	7	-	-	7= 29%	-	-	-	-	7
B: B:	1	-	-	1= 4%	-	1	-	1=100%	2
C: B:	4	-	-	4= 17%	-	-	-	-	4
D: B:	12	-	-	12= 50%	-	-	-	-	12

B:	24	-	-	24=100%	-	1	-	1=100%	25

Gjennomgangen foran har konsentrert seg om fordelingen manns/kvinnegraver i de forskjellige perioder av jernalderen, men det kan også være av interesse å se nærmere på andre aspekt av kjønnstilknytningen. Det første av disse er mengden gravgods i h.h.v. kvinne- og mannsgraver, her representert ved antall gjenstander. Fordelingen for de 4 hovedgruppene A-D (smykker, våpen, redskap og diverse) er vist i tab. 5/3, som også inkluderer barnegraver.

Tabellen viser et stort tallmessig overskudd av gjenstander i kvinnegravene, et forhold som i første rekke skyldes perlefunnene. Hver perle er her regnet som én gjenstand. Prosentfordelingen på hovedgrupper viser at smykker utgjorde 77-78% av kvinnenes gravgods i både Eja og Yja, mens resten fordelte seg noenlunde likt på redskaper og diverse i begge perioder, dog med en svak nedgang i redskapsandelen i Yja. Det ser altså ut til å ha eksistert en sterk standardisering av kvinnenes gravgods gjennom hele jernalderen.

Det samme er imidlertid ikke tilfelle for mennenes. I Eja fordeler mennenes gravgods seg med ca. 1/3 på hver av gruppene våpen og redskaper (33 og 29% h.h.v.) og resten fordelt mellom de 2 andre hovedgruppene. I Yja endres imidlertid sammensetningen radikalt, idet våpnene nå utgjør nesten halvparten av gravgodset (47%), mens smykkeandelen er sunket til bare 6%. De 2 andre gruppene holder seg på ca. 25% hver. Rt og Mvt skiller seg ut med en ekstra høy andel smykker for kvinnene (89 og 87%), mens mennenes våpenandel er lavest i Rt med bare 22%. Den største gruppen for mennene er her gr. C, Diverse, med 32%.

Tab. 5/4: Gjennomsnittlig antall gjenstander pr. grav/kjønn/periode.
(I parentes for sannsynlig kjønnsbestemte graver.)

Kjønn:	Rt:	Fvt:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja tot.:
K:	35,1	8,9	15,2 (2,8)	39,2	6,8	9,0 (2,5)
M:	8,5	3,9	4,0 (1,9)	4,1	3,2	3,4 (2,4)
B:	12,0	-	12,0	-	1,0	1,0

Tab. 5/4 viser gjennomsnittlig antall gjenstander pr. grav, og vi ser her at antallet er spesielt høyt for kvinnegraver i Rt og Mvt (h.h.v. 35,1 og 39,2), noe som igjen skyldes det store innslaget perler i gravgodset. Men også i Fvt og Vt ligger antallet gjenstander i kvinnegravene omtrent dobbelt så høyt som i mansgravene. I Yja skyldes nok dette et fenomen som Dommasnes påpeker (1982:80), nemlig at "the women whose graves are found constitute a more restricted group than the men: on an average, their graves are more richly furnished. Both the least and the most lavishly furnished graves are lacking among the women." M.a.o. ble bare en liten del av kvinnene begravd med gravgods i Yja, men til gjengjeld var dette svært rikholdig. I Eja viser både det faktum at like mange kvinner som menn ble begravd med gravgods, og det tallmessig overdådige gravgods i kvinnegravene at kjønnenes innbyrdes stilling må betraktes som likeverdige.

5.4 Fordeling utvalgte gjenstandsgrupper

Ut fra den kjønnstilknytning som er etablert for de forskjellige gjenstandsgruppene, sier det seg selv at også materialer i stor utstrekning vil være tilknyttet det ene eller annet kjønn: bronse og glass vil i overveiende grad være knyttet til kvinner, jern til menn, hvalbein til kvinner etc. Av denne grunn har det liten interesse å undersøke materialfordelingen i detalj, og jeg vil i stedet til slutt se nærmere på et par utvalgte material- og gjenstandsgrupper. Disse er: gull, sølv og importgjenstander. Im-

portgjenstandene, som her omfatter østlige gjenstander og vestlige gjenstander utenom Norden, består av bronse- og sølvsmykker, en enkelt jetperle, 3 forekomster av glassbeger/skår, samt kauriskjell, de siste kalt "europeiske". Gruppene er valgt fordi de må antas å representere høystatusgjenstander, og fordelingen er vist i tab. 5/5.

Gull- og sølvfunnene består nesten utelukkende av smykker og reflekterer derfor smykkefordelingen, både i Eja og Yja, d.v.s. at den alt overveiende del er definert som kvinnelig. Som nevnt i kap. 4, er det også tydelig at mengden gull og sølv blant gravgodset synker sterkt i Yja, den store økningen i gravantallet tatt i betraktning. Spesielt gjelder dette gull.

Tab. 5/5: Kjønnsfordeling gull-, sølv- og importerte gjenstander. (Tabellen omfatter både sikker, sannsynlig og uviss (U) kjønnsstilknytning.)

	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
Edelmetall:									
Gull: K:	4	1	1	6= 60%	-	3	1	4= 40%	10=100%
M:	-	1	-	1=100%	-	-	-	-	1=100%
U:	-	-	1	1=100%	-	-	-	-	1=100%
Sølv: K:	9	4	1	14= 61%	3	4	2	9= 39%	23=100%
M:	2	-	1	3= 50%	1	1	1	3= 50%	6=100%
U:	-	-	-	-	-	1	1	2=100%	2=100%

Tot.:	15	6	4	25= 58%	4	9	5	18= 42%	43=100%

Import:									
Øst: K:	-	-	-	-	4	18	1	23=100%	23=100%
M:	-	-	-	-	-	8	-	8=100%	8=100%
Vest: K:	1	-	-	1= 25%	-	3	-	3= 75%	4=100%
M:	-	-	-	-	-	8	-	8=100%	8=100%
Eur.: K:	2	-	-	2= 7%	27	1	-	28= 93%	30=100%
M:	-	1	-	1=100%	-	-	-	-	1=100%

	3	1	-	4= 5%	31	38	1	69= 95%	74=100%

Importgjenstander er derimot svært sjeldne i Eja, kun 4 registrerte tilfelle, derav et enkelt kauriskjell, et glassbeger og et skår av glassbeger. Det kan derfor se ut som om importgjenstandene overtar noe av edelmetallenes rolle i Yja, der antallet importgjenstander øker sterkt i Vt. Den vestlige (anglo-irske) importen følger stort sett kjønnsfordelingen for gravene, mens den østlige, som nå kommer inn for fullt og tallmessig langt overgår den vestlige, i første rekke opptrer i kvinnegraver. Det samme gjelder den "europeiske", her bestående av kauriskjell. Også importgjenstandene består for det meste av smykker, slik at kjønnsstilknytningen igjen er overveiende kvinnelig.

5.5 Kjønn og gravmorfologi

5.5.1 Generelt

Løken (1987) behandler spesielt forholdet mellom gravform og

kjønn, og det kan derfor være av interesse å starte med en kort oversikt over de resultater han kommer fram til. Hans konklusjon er nemlig at resultatene "seems to indicate that the sex of the dead was shown by using certain symbols, or that the size of the monument depended on the sex of the dead" (Løken 1987:59).

I motsetning til denne avhandlingen har Løken undersøkt forholdet kjønn/byggemateriale, d.v.s. gravhaug eller røys. Han finner her store forskjeller mellom de forskjellige distriktene og over tid, forskjeller som tildels henger sammen med likbehandlingen. En av konklusjonene ser ut til å være at i Eja var brente begravelser forbundet med gravhauger, ubrente med gravrøys. I Yja, derimot, er ubrente mannsbegravelser ofte forbundet med gravhauger, et fenomen som Løken forklarer som kristen påvirkning, mens brente, d.v.s. hedenske, begravelser er forbundet med gravrøys. Når endringen hovedsaklig gjelder menn, skyldes dette at menn lettere kom i kontakt med kristendommen på sine tokt rundt i Europa. Forskjellen mellom gravhaug og gravrøys tilskriver Løken en forestilling om stein som et ekstra "sterkt" byggemateriale, det samme kan også forklare likbrenning: en beskyttelse mot overnaturlige makter. Under kristendommens påvirkning i Yja ble begge deler overflødige. (Løken 1987:60)

Når det gjelder gravenes størrelse, har han undersøkt såvel diameter som volum for runde graver. Han finner at begge deler gjennomsnittlig er større for mannsgraver. Omgjort i arbeid er forskjellen betydelig i Eja (tilsvarende ca. 16-20 dagsverk), men langt mindre i Yja (ca. 4 dagsverk), der den generelle arbeidsinnsatsen i gravbyggingen er mindre. Interessant nok velger han å se bort fra den tallmessige overvekten av kvinnegraver i Eja, men tolker i stedet arbeidsinnsatsen som et uttrykk for "an actual difference of importance on one or more levels of the society". Derimot finner han ikke å kunne godta den reduserte forskjellen i arbeidsinnsats i Yja som et uttrykk for "equal rights in the society", fordi arbeidsinnsatsen generelt var så liten. Konklusjonen blir derfor at gravstørrelsen ikke gir grunnlag for å hevde at kvinnens stilling i Yja var likeverdig med mannens og derfor hadde bedret seg fra Eja (Løken 1987:62)

Hva gravform angår, fant Løken ingen vesentlig forskjell i kjønnsfordelingen i rundhauger, mens langhaugene oppviste store forskjeller. Av 26 kjønnsbestemte langhauger (13 fra både Eja og Yja) var hele 24 bygd over kvinner, og Løken framsetter en interessant teori som forklaring (1987:63): Langhaugene symboliserte hus der den døde skulle oppholde seg for en kortere eller lengre tid. For ytterligere å styrke hus-teorien påpeker han også følgende forhold:

- a. Fremstilling av grava som et hus for den døde er alminnelig i norrøn litteratur.
- b. Både dødehus og husformede kister er kjent fra nordisk Ja.
- c. Langhaugenes størrelse og proporsjoner er svært lik enkelte hus.
- d. Høyden er mer konstant enn for rundhaugene, noe som kan betraktes som et bevisst forsøk på å etterligne husproporsjonene.
- e. Langhaugenes lokalisering indikerer mange steder en symbolsk funksjon. Ofte har de også samme orientering og beliggenhet som de virkelige husene, d.v.s. i skrånende terreng.

f. Gravkamrene er ikke sentralt lokalisert, ofte ligger de i den laveste delen av haugen, noe Løken sammenligner med boligdelene i Ja-hus (?).

Når det gjelder formelementer ved gravene, fant Løken ingen forskjell i kjønnsstilknytningen for elementene kjernerøys, fotkjede, fotgrøft og bauta(er). Imidlertid kunne en forholdsvis høy andel av gravene med fotkjede kjønnsbestemmes (40%), noe som skulle tyde på at de var mer enn alminnelig velutstyrte med gravgods. Det var også en svak tendens til at de kvinnelige gravene med fotkjede var noe større enn de mannlige, noe Løken tar som et tegn på at forskjellen mellom individer i høyeste sosiale sjikt var mindre enn lenger ned på rangstigen. Bare ett trekk så ut til entydig å indikere kvinnegrav, nemlig gravklot, et forhold som også er observert i Trøndelag. (Løken 1987:63)

Også Dommasnes (1982,1987) har kort berørt forholdet kjønn/gravform. Hun finner først at sjeldne og arbeidskrevende elementer som stor størrelse, kremering, dyr inkludert i gravgodset, kister og gravurner, samt båter, hovedsaklig opptrer i graver fra de gode jordbruksbygdene. Det er også en tendens til at kvinnegraver her finnes i større gravhauger enn mannsgraver, men at alle disse, unntatt én, er sekundære begravelser, mot bare 40% av de tilsvarende mannsgravene.

Når det gjelder likbehandling, finner hun ingen sammenheng mellom kremerte menn og gravtype, mens kremerte kvinner nesten utelukkende er begravd i gravhauger. Kister så ut til å være omtrent like vanlige for begge kjønn, mens derimot båtbegravelser og dyrebein i grava var mer vanlig for kvinner enn for menn. Generelt var det også en tendens til at kombinasjonen sjeldne trekk/kvinner hørte hjemme i Vt og i de gode jordbruksområdene, noe Dommasnes tar som et uttrykk for økt status for kvinner i disse områdene i Vt. (Dommasnes 1982:79-80)

Også Farbregd (1988) har behandlet ett aspekt av forholdet kjønn/gravform, nemlig langhaugenes tilknytning til kvinner. Han refererer her både Løkens undersøkelse av gravmaterialet fra Øst- og Vestfold (1975) og Lillehammers undersøkelse av Kvasheimgravfeltet i Rogaland (1985), som begge viste at langhauger nesten utelukkende var tilknyttet kvinner (ref. i Farbregd 1988:61). Også enkeltgravninger flere steder i Trøndelag har gitt samme resultat. I motsetning til Løken ser imidlertid Farbregd formen som en skipsetterligning, og han mener at haugene opptrer hyppigst i perioder med langveis ferdsel til sjøs og kontakter med utlandet, d.v.s. Rty, Fvt og Vt. Som oftest er også gravgodset fra disse haugene særlig rikt, og Farbregd ser dem derfor som en statusmarkering som ble enkelte kvinner til del.

En forklaring kan være den som Dommasnes (1982) har foreslått, nemlig at kvinnene i disse periodene var nødt til å påta seg mesteparten av ansvaret for gårdsdrift o.l. mens mennene var til sjøs, eller rett og slett ble borte på havet. Som påvist av både Dommasnes og Solberg (1985) foran, ser kvinnes stilling generelt ut til å ha vært høyere i kystdistriktene enn i innlandet. Haugenes skipsform kunne da kanskje bygge på en forestilling om haugen som et skip som skulle føre kvinnene "saman med dei bortsegla mennene" (Farbregd 1988:67).

5.5.2 Resultater fra undersøkelsesområdet

A. Gravtype

Forholdet gravtype/kjønnsstilknytning er vist i tab. 5/6, der følgende forkortelser er benyttet: gravhaug/røys=GH, flatmarksgrav=FMG, steinsetning=SS, udefinert grav=UDG, fordykning/strandvollgrav=SVG, hulegrav/urgrav=HUG og sekundær begravelse=SB.

Tab. 5/6: Kjønnsfordeling gravtyper.
(Tabellen omfatter både sikker og sannsynlig kjønnsstilknytning.
Prosentvis fordeling på gravtyper pr. kjønn.)

Gravtype:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:	
GH:	K:	10	21	41	72= 90%	11	27	17	55= 33%	127
SS:	K:	-	-	-	-	2	-	-	2= 1%	2
FMG:	K:	2	2	-	4= 5%	15	15	2	32= 19%	36
UDG:	K:	-	1	3	4= 5%	2	44	24	70= 41%	74
SVG:	K:	-	-	-	-	-	4	-	4= 2%	4
HUG:	K:	-	-	-	-	-	3	-	3= 2%	3
SB:	K:	-	-	-	-	-	3	-	3= 2%	3

Tot.	K:	12	24	44	80=100%	30	96	43	169=100%	249

GH:	M:	9	29	42	80= 73%	21	54	29	104= 31%	184
SS:	M:	2	-	-	2= 2%	2	3	-	5= 2%	7
FMG:	M:	2	1	1	4= 4%	29	43	7	79= 24%	83
UDG:	M:	3	9	11	23= 21%	33	81	26	140= 42%	163
SVG:	M:	-	-	-	-	-	2	-	2= 1%	2
SB:	M:	-	-	1	1= 1%	-	1	-	1 -	2

Tot.	M:	16	39	55	110=100%	85	184	62	331=100%	441

Tabellen viser at i Eja utgjør gravhauger/røyser majoriteten av gravene for både kvinner og menn, dog er andelen hele 90% for kvinnene mot bare 73% for mennene, som i tillegg har 21% udefinerte graver. Muligens kan dette skyldes at mannlige gravfunn lettere identifiseres som gravfunn også når de ikke er positivt forbundet med en gravstruktur, enn de kvinnelige. Funn av et enkelt spinnehjul er f.eks. ikke regnet som gravfunn i avhandlingen, til tross for at slike funn er forholdsvis tallrike i undersøkelsesområdet. En rekke av disse er nok boplassfunn, men det kan også skjule seg enkle kvinnegraver bak funnene.

I Yja overtar de udefinerte gravene som vanligste gravtype, med 41-42% for både kvinner og menn. Samtidig synker andelen gravhauger/røyser til ca. 1/3 av totalantallet, mens flatmarksgravene utgjør ca. 1/5. Tilsammen utgjør flatmarksgravene og de udefinerte gravene (som antakelig for en stor del er flatmarksgraver) ca. 2/3. Fordelingen er svært lik for begge kjønn i Yja. De 3 barnegravene fra Eja kommer alle fra gravhauger/røyser, mens den ene fra Yja er en sekundær begravelse.

B. Gravform

Tab. 5/7 viser at de runde gravene utgjør 78 og 70% av kvinne-

gravene i h.h.v. Eja og Yja, mot 89 og 79% av mannsgravene. Forskjellen skyldes i første rekke de lange gravenes tilknytning til kvinner, med 20% i Eja og 27% i Yja av det totale antall kvinnegraver. De tilsvarende tall for mannsgravene er bare 8 og 16%. Vi ser for øvrig at begge de skipsformede gravene er kvinnegraver også i dette materialet (jfr. Farbregd 1988).

Tab. 5/7: Kjønnfordeling gravform.
(Tabellen omfatter både sikker og sannsynlig kjønnstilknytning.
Prosentvis fordeling på gravform pr. kjønn.)

Gravform:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
Rund: K:	17	18	27	62= 78%	6	11	6	23= 70%	85
Oval: K:	-	-	-	-	1	-	-	1= 3%	1
Lang: K:	1	7	8	16= 20%	2	3	2	7= 21%	23
Skipsf.: K:	-	-	-	-	-	2	-	2= 6%	2
Rekt.: K:	-	2	-	2= 2%	-	-	-	-	2

Tot. K:	18	27	35	80=100%	9	16	8	33=100%	113

Rund: M:	7	22	36	65= 89%	2	27	17	46= 79%	111
Oval: M:	-	-	-	-	-	1	1	2= 3%	2
Lang: M:	1	2	3	6= 8%	4	4	1	9= 16%	15
Rekt.: M:	2	-	-	2= 3%	-	1	-	1= 2%	3

Tot. M:	10	24	39	73=100%	6	33	19	58=100%	131

C. Formelementer

En oversikt over hvordan de forskjellige formelementer, som særlig preget Eja-gravene, er forbundet med kjønn, er vist i tab. 5/8. I tabellen er følgende forkortelser benyttet: fotkjede=FK, fotgrøft=FG, kammer/kiste=KAM, brem=BR, bauta=BA, båtgrav=BG, steinramme o.l.=SR, nedskåret kiste=NSK, gravklot=GK og trekull=TK.

Flere av elementene forekommer så få ganger i kjønnsbestemte graver, at det ikke lar seg gjøre å trekke noen bastante konklusjoner ut fra fordelingen. Dette gjelder f.eks. brem, indre markering av gravrommet med en steinring, steinramme e.l., nedskåret gravkammer og gravklot. De 2 tilfellene av gravklot er imidlertid begge tilknyttet menn, i motsetning til hva som var tilfelle for Øst- og Vestfold-materialet (Løken 1987:63).

Av de vanligst forekommende elementene, fotkjede, fotgrøft, kammer/kiste og trekull i grava, er fotkjede og fotgrøft sterkere tilknyttet menn enn kvinner, mens det motsatte er tilfelle for trekull. Kammer/kiste er det vanligst forekommende element og utgjør h.h.v. 64 og 56% for kvinne- og mannsgraver i Eja. I Yja faller kvinnenens andel til bare 20%, mens den holder seg på 38% for mennene. Det er imidlertid da verdt å merke seg at det samtidig kommer inn et nytt element, nemlig båtgraver, som utgjør h.h.v. 20 og 17% for kvinner og menn, og at de 2 elementene til sammen har nesten samme andel som kammer/kiste alene i Eja. Det er derfor nærliggende å tolke båtene som en form for gravkammer. Et poeng med båtgravene i undersøkelsesområdet er for øvrig at

det er registrert både hele og halve båter i gravene, men at de halve båtene alltid ser ut til å forekomme i kvinnegraver. Det eneste formelement som er registrert i barnegravene, er kammer.

Tab. 5/8: Kjønnsfordeling formelement.
(Tabellen omfatter både sikker og sannsynlig kjønnsstilknytning.
Prosentvis fordeling på formelement pr. kjønn.)

Element:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
FK: K:	1	1	1	3= 6%	-	1	-	1= 7%	4
FG: K:	-	2	3	5= 11%	1	-	1	2= 13%	7
KAM: K:	4	16	10	30= 64%	-	2	1	3= 20%	33
BR: K:	-	-	1	1= 2%	-	-	-	-	1
BG: K:	-	-	-	-	1	1	1	3= 20%	3
BA: K:	-	1	1	2= 4%	1	-	-	1= 7%	3
SR: K:	-	-	-	-	-	1	-	1= 7%	1
NSK: K:	-	-	-	-	-	1	-	1= 7%	1
TK: K:	-	2	4	6= 13%	3	-	-	3= 20%	9
Tot. K:	5	22	20	47=100%	6	6	3	15=100%	62
FK: M:	1	2	4	7= 12%	-	2	1	3= 13%	10
FG: M:	-	1	6	7= 12%	-	3	1	4= 17%	11
KAM: M:	6	11	16	33= 56%	2	5	2	9= 38%	42
BR: M:	-	-	1	1= 2%	-	-	-	-	1
BG: M:	-	-	-	-	1	2	1	4= 17%	4
BA: M:	1	1	1	3= 5%	-	-	-	-	3
SR: M:	-	-	-	-	-	1	-	1= 4%	1
NSK: M:	-	-	-	-	-	1	-	1= 4%	1
GK: M:	-	1	1	2= 3%	-	-	-	-	2
TK: M:	2	-	4	6= 10%	1	1	-	2= 8%	8
Tot. M:	10	16	33	59=100%	4	15	5	24=100%	83

D. Gravstørrelse

Som referert foran, kom Løken i sin undersøkelse (1987 fram til at kvinnegraver generelt var noe mindre enn mannsgraver; særlig merkbart var dette i Eja.

Av tab. 5/9 ser vi at de minste runde gravene (d=1-5 m) utgjør ca. 25% av kvinnegravene i Eja, men bare 15% i Yja. For mannsgravene er forholdet stikk motsatt. Den største gruppen runde graver er d=5-10 m, som utgjør 62 og 50% av kvinnegravene i h.h.v. Eja og Yja, mens de tilsvarende tall for mannsgravene er 77 og 69%. Tilsammen utgjør graver under 10 m h.h.v. 87 og 65% av kvinnegravene, men hele 90 og 95% av mannsgravene.

De større gravene, over 10 m, utgjør h.h.v. 14 og 35% av kvinnegravene i Eja og Yja, mot bare 10 og 6% av mannsgravene. Det er m.a.o. en tydelig tendens til at kvinnegravene jevnt over er større enn mannsgravene i undersøkelsesområdet, spesielt i Yja.

Tab. 5/9: Kjønnfordeling gravdiameter.
(Tabellen omfatter både sikker og sannsynlig kjønnstilknytning.
Prosentvis fordeling på diametergrupper pr. kjønn.)

Diameter:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
1-5 K:	1	7	7	15= 25%	1	2	-	3= 15%	18
5-10 K:	11	9	17	37= 62%	3	4	3	10= 50%	47
10-15 K:	2	3	1	6= 10%	1	-	3	4= 20%	10
15-20 K:	1	-	-	1= 2%	-	-	2	2= 10%	3
20-25 K:	1	-	-	1= 2%	1	-	-	1= 5%	2
Tot. K:	16	19	25	60=100%	6	6	8	20=100%	80
1-5 M:	2	3	3	8= 13%	2	5	3	10= 26%	18
5-10 M:	4	15	28	47= 77%	1	16	10	27= 69%	74
10-15 M:	1	1	1	3= 5%	-	-	1	1= 3%	4
15-20 M:	-	1	-	1= 2%	-	1	-	1= 3%	2
20-25 M:	-	-	2	2= 3%	-	-	-	-	2
Tot. M:	7	20	34	61=100%	3	22	14	39=100%	100

De lange gravene er, som påvist foran, først og fremst tilknyttet kvinner, og her er i enda høyere grad de største gravene forbeholdt kvinner. Lange graver over 10 m utgjør h.h.v. 78 og 70% av kvinnegravene, mot bare 25 og 33% av mannsgravene. Den eneste langhaugen over 30 m inneholdt derimot en mannsbegravelse.

Tab. 5/10: Kjønnfordeling gravlengde.
(Tabellen omfatter både sikker og sannsynlig kjønnstilknytning.
Prosentvis fordeling på lengdegrupper pr. kjønn.)

Lengde:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
1-5 K:	-	-	-	-	2	-	-	2= 20%	2
5-10 K:	-	3	1	4= 22%	1	-	-	1= 10%	5
10-15 K:	1	4	5	10= 56%	-	3	1	4= 40%	14
15-20 K:	-	2	2	4= 22%	-	2	1	3= 30%	7
Tot. K:	1	9	8	18=100%	3	5	2	10=100%	28
1-5 M:	-	-	-	-	2	1	-	3= 33%	3
5-10 M:	1	2	3	6= 75%	-	2	1	3= 33%	9
10-15 M:	1	-	1	2= 25%	1	-	1	2= 22%	4
15-20 M:	-	-	-	-	-	-	-	-	-
> 30 M:	-	-	-	-	-	1	-	1= 11%	1
Tot. M:	2	2	4	8=100%	3	4	2	9=100%	17

Også orientering langhauger/gravkamre er undersøkt m.h.t. kjønnstilknytning, men uten at dette ga nevneverdig informasjon.

E. Likbehandling

Likbehandling er vist i tab. 5/11, som viser at kremering har

vært vanligere for kvinner enn for menn. Spesielt gjelder dette Eja, der ca. 1/4 av kvinnebegravelsene er kremeringer, mot bare 11% av mannsgravene. I Yja er det ikke registrert noen brente mansbegravelser, mens de fremdeles utgjør 8% av kvinnebegravelsene. Tendensen er således den samme som i Øst/Vestfold-materialet, nemlig at likbrenning holder seg lenger for kvinner enn for menn (Løken 1987:59-69).

Tab. 5/11: Kjønnssfordeling likbehandling.
(Tabellen omfatter både sikker og sannsynlig kjønnstilknytning.
Prosentvis fordeling på likbehandling pr. kjønn.)

Beh.:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
Ubr. K:	8	11	9	28= 76%	14	25	7	46= 92%	74
Br. K:	1	1	7	9= 24%	2	-	2	4= 8%	13

Tot. K:	9	12	16	37=100%	16	25	9	50=100%	87

Ubr. M:	9	13	20	42= 89%	23	45	11	79=100%	121
Br. M:	-	2	3	5= 11%	-	-	-	- -	5

Tot. M:	9	15	23	47=100%	23	45	11	79=100%	126

5.6 Sammenfatning

I tillegg til de trekk ved gravgodset som dannet utgangspunkt for både den sikre og den sannsynlige kjønnsbestemmelsen av gravene, og som er summert opp i pkt. 5.2, har den videre analysen av fordelingen kvinne/mannsgraver gjennom jernalderen, gjennomsnittlig antall gjenstander pr. grav/kjønn/periode, fordelingen edelmetall og importgjenstander, samt trekk ved selve gravminnet og likbehandlingen, alle gitt ytterligere informasjon om kvinners og menns stilling i undersøkelsesområdet i jernalderen. Kjønnstilknytningen er også testet statistisk med Chi square-testen, og signifikante resultater vil bli referert i det følgende.

Den sannsynlige kjønnsbestemmelsen som ble foretatt, basert på de enkelte gjenstandsgruppers tilknytning til enten kvinner eller menn, viste at den gjennomsnittlige andelen kvinnegraver ser ut til å øke jo flere graver som blir kjønnsbestemt. Det ser m.a.o. ut til at det oftest er kvinnegravene som er underrepresentert.

Analysen viste også at mens forholdet kvinne/mannsgraver var omtrent 1:1 i Eja, endret dette seg til omtrent 1:2 i Yja. Også det gjennomsnittlige antall gjenstander pr. kvinnegrav sank i Yja, men lå fremdeles langt over mannsgravene. Dette viser at det antakelig er riktig som f.eks. Dommasnes (1982) har påpekt, nemlig at de kvinnegravene vi faktisk finner fra Yja, er høy-statusgraver, mens mannsgravene dekker et langt videre spekter.

Edelmetallene og importgjenstandene viste en tildels komplementær utbredelse i tid: edelmetallene opptrer først og fremst i Eja, importgjenstandene i Yja. Begge grupper er sterkt tilknyttet kvinner ettersom de stort sett omfatter smykker. Det eneste unntak her er den vestlige (d.v.s. anglo-irske) importen, som viste statistisk signifikant korrelasjon med menn ($X^2=24.4744$,

s.nivå=.01).

Når det gjelder gravtyper, viste gravhauger/røyser og hule/urgraver signifikant korrelasjon med kvinner, udefinerte graver med menn ($X^2=50.6658$, s.nivå=.01). Dette tyder ikke på at arbeidsinnsatsen på kvinnegravene har vært mindre enn på mannsgravene, et forhold som også understrekes av korrelasjonen kjønn/gravstørrelse. Både for langhauger og rundhauger viste nemlig testen signifikant korrelasjon mellom graver under 10 m og menn og mellom graver over 10 m og kvinner ($X^2=4.60842$, s.nivå=.05). Dette viser igjen at den gruppen kvinner som ble begravd med gravgods, var relativt homogen gjennom hele jernalderen og besto av kvinner fra de øvre sosiale sjikt, mens utvidelsen av den gravlagte gruppen i Yja hovedsaklig omfattet menn fra lavere lag av befolkningen.

Av gravformene viste langhauger (inkl. skipsformede) positiv, men ikke signifikant korrelasjon med kvinner, et trekk som er iaktatt over store deler av landet (Løken 1985, Farbregd 1988), rundhaugene med menn. Formelementene derimot viste ingen kjønnskorrelasjon.

Det siste trekket som ble analysert, var likbehandling, og her viste testen signifikant korrelasjon mellom skjelettgraver/menn og kremering/kvinner ($X^2=8.0115$, s.nivå=.01). Også dette kan sees som et uttrykk for den merinnsats som ble ofret på kvinnegravene.

6. GENERELL MODELL FOR SAMFUNNSUTVIKLINGEN I ELDRE OG YNGRE JERNALDER

6.1. Generelt

I de 3 foregående kapitler er en rekke aspekter ved de daterte gravfunnene fra undersøkelsesområdet gjennomgått med det dobbelte siktemål a) å identifisere karakteristiske trekk ved gravmaterialet i h.h.v. Eja og Yja, og, i den grad det var mulig, også gjennom de forskjellige perioder, og b) å etablere kriterier for datering av udaterte graver. I dette kapitlet vil de karakteristika som ble etablert foran, bli inkorporert i en generell modell som gir én mulig tolkning av gravskikkens utforming i Eja og Yja.

Som vist i kap. 2, har gravskikk alltid stått sentralt i studiet av forhistoriske samfunn, et forhold som delvis forklares ut fra materialets rikdom, både kvalitativt og kvantitativt, men også ut fra en erkjennelse av den sentrale stilling død og begravelse har i de fleste samfunn, kanskje unntatt det moderne vestlige. Ritualene som omgir døden, beskrives gjerne som et "overgangsrituale" (rite de passage) med en tredelt struktur: atskillelse (rite de separation), overgang (rite de marge) og innlemming (rite de aggregation) og gjelder såvel den døde som de etterlatte. Terminologien går tilbake til 2 arbeider fra begynnelsen av dette århundre, av Hertz (1907) og Van Gennep (1909) (ref. i Huntington & Metcalf 1979).

Hertz klargjorde hvordan de 3 fasene av ritualet involverte 3 forskjellige sett av relasjoner mellom aktørene i begravelsen: den døde (liket), den døde sjel og de levende. For alle 3 aktører skaper døden en ny situasjon, forskjellig fra den som eksisterte før, og ritualene er nødvendige for å gjenopprette likevekten og hjelpe aktørene til å finne sine nye roller. (Huntington & Metcalf 1979:62)

To av de 3 relasjonene er i det vesentlige ikke-materielle, nemlig forholdet mellom de levende og den døde sjel og forholdet mellom den døde og den døde sjel, mens den tredje relasjonen, forholdet mellom de levende og den døde, oftest resulterer i en eller annen form for materielt uttrykk, d.v.s. selve begravelsen. Det er derfor dette aspektet av gravleggingsritualet arkeologene kommer i kontakt med. Den form og skala som velges, vil variere sterkt avhengig av den døde og de etterlattes posisjon i samfunnet. (Morris 1987:31)

Forskjellige tolkninger av gravleggingsritualets fundamentale funksjon har vært foreslått: Hertz så døden som en ekstern trussel mot samfunnet som helhet, og begravelsesritualet som en gjenoppretting av sosial orden. Goody derimot mener at dødsritualene har sin bakgrunn i motsetningen mellom "the relative perpetuity of the groups that constitute society and the impermanence of their members" og ser begravelsen som en anledning der "the ideal norms of the social roles of the survivors and the dead are played out with the greatest clarity". Han ser ritualenes (og da ikke bare begravelsens) kompleksitet som direkte relatert til "the amount of work (in terms of the handing over of rights and duties, etc.) that has to be done" (Goody 1976:9).

Det siste temaet er også tatt opp av Bloch (1982) i en rekke

arbeider som hevder at grupper innen et samfunn bruker "formalised language and ritual to legitimate their positions by creating through them an idealised and static social structure". Død, som andre viktige begivenheter i livet (fødsel, pubertet, ekteskap), brukes til å etablere ritualer hvis formål er å sosialisere andre medlemmer av samfunnet til å akseptere en bestemt maktstruktur. I slike samfunn framstilles autoritet som en natur- eller gudegitt orden, og deltakernes gjensidige rettigheter og plikter i ritualene er et sentralt redskap for å underbygge ulikhet. Motsatt mener Bloch at i grupper der det er lite ulikhet som må legitimeres, er begravelseritualene svært enkle. Det samme er tilfelle i grupper der autoritet grunner seg på en ekstern makt. (Sitert i Morris 1987:31-33.)

6.2 Teoretiske retninger

Som nevnt foran, er det relasjonen mellom de levende og den døde som danner bakgrunnen for den form og skala begravelseritualet antar, og det er dette aspektet som uttrykk for rang og sosialt hierarki arkeologene særlig har konsentrert sine undersøkelser om i de siste 20 år.

Undersøkelsene kan stort sett deles inn i 2 hovedgrupper, avhengig av det teoretiske grunnsynet. Den ene, som særlig er knyttet til "ny-arkeologien" i 1960- og 1970-åra, beskjeftiger seg i første rekke med "sosial organisasjon", mens undersøkelsene fra 1980-åra, med bakgrunn i den post-prosessuelle, strukturelle arkeologien, konsentrerer seg om "sosial struktur". Repräsentanter for den første retningen er f.eks. Saxe, Binford og Tainter, for den siste Hodder, Tilley og Parker Pearson. Begrepene "sosial organisasjon" og "sosial struktur" stammer fra antropologi og er særlig brakt inn i diskusjonen i arkeologi gjennom Giddens' begreper "structuration" og "duality of structure" (1984) og Pader's arbeid (1982) (ref. i Morris 1987:39).

Forskjellen mellom de 2 begrepene er iflg. Morris (1987:39) at organisasjon betyr "the empirical distribution of relationships in everyday experience", d.v.s. de direkte observerbare relasjoner, mens struktur er "an ideal model, a mental template, of the relative placings of individuals within the world", d.v.s. den mentale modell som gir virkeligheten mening. Den sosiale struktur skapes i sosialiseringprosessen, i praksis først og fremst gjennom ritualer, som f.eks. begravelser.

I praktisk arkeologi har dette betydd at "ny-arkeologene" konsentrerte sin forskning om "sosial organisasjon", gjennom å oppfatte de materielle rester etter begravelseritualene som et direkte (speil)bilde av samfunnsorganisasjonen, og ved å klassifisere samfunnene ut fra en evolusjonistisk modell for samfunnsutviklingen, basert på ritualenes kompleksitet. "Strukturalistene" har derimot vært opptatt av "sosial struktur" og har sett gravene som et uttrykk for den ideale modellen og ofte som en legitimiserende faktor innenfor en maktideologi. Iflg. Hodder (1982a:139) er derfor "patterns in death complementary to, but not mirror images of, patterns in life." Norske undersøkelser fra de senere årene har stort sett falt i den første kategorien.

6.3 Tolkningseksempler

Eksemplene nedenfor er ikke ment å gi et fullstendig bilde av alle de aspekter og fortolkninger som har vært behandlet i nyere gravskikksforskning, men i første rekke av arbeider som på en eller annen måte har influert min egen behandling og den følgende tolkning av materialet fra undersøkelsesområdet.

Hodder (1982b:196-97) deler gravskikksundersøkelser opp i 3 analytiske nivåer, som tar for seg ulike mønstre i gravmaterialet:

1. Regionale mønstre. Disse kan avsløre politiske, administrative eller sosiale grenser, herunder kommer f.eks. forholdet gravfelt/boplass.

2. Gravfeltmønstre, d.v.s. om gravleggingen skjer avgrenset og organisert eller spredt og tilfeldig, og om gravfeltene inneholder gravgrupper som kan tolkes som familier, undergrupper, klaner e.l.

3. Gravmønstre, d.v.s. lokalisering av skjelett(deler) og gjenstander i grava, alders- og kjønnsdistribusjon, samt kompleksitet i gravritualet.

Generelt er det kanskje en tendens til at "ny-arkeologene" har konsentrert seg om de 2 første nivåene, "strukturalistene" om det siste.

Blant de sentrale begrepene som "ny-arkeologene" tilførte gravskikksforskningen, var f.eks. Saxe's (1970) bruk av "role theory" og begrepet "social persona", d.v.s. "the various social identities held by the deceased among the living", og som ville bli gitt symbolsk uttrykk i begravelsen. I samfunn på varierende stadier av kompleksitet vil antallet "social identities" variere avhengig av antallet identitetsrelasjoner det er mulig å ha. (Tainter 1984:106)

En annen av Saxe's hypoteser, som har vist seg meget fruktbar i gravskikksforskningen, gjelder sammenhengen mellom formelle gravfelt og jordrettigheter: "To the Degree that Corporate Group Rights to Use and/or Control Crucial but Restricted Resources are Attained and/or legitimized by Means of Lineal Descent from the Dead (i.e.; Lineal Ties to Ancestors), Such Groups Will Maintain Formal Disposal Areas for the Exclusive Disposal of Their Dead, and Conversely" (1970:119, sitert i Tainter 1984:123). Denne hypotesen er senere tatt opp av Goldstein (1981), som har modifisert den noe, idet hun finner at slik grupper ikke nødvendigvis vil opprette formelle gravfelt, men at dette er én mulighet for ritualisering. Derimot tyder eksistensen av et formelt avgrenset gravleggingsområde som brukes utelukkende for de døde, på at samfunnet sannsynligvis har "a corporate group structure in the form of a lineal descent system" (Goldstein 1981:61). Renfrew (1984) og Chapman (1981) har brukt teorien for å tolke f.eks. megalittgravene i Vest-Europa. Renfrew (1984:160) ser gravene som "territorial markers for segmentary societies", mens Chapman (1981:80) hevder at gravlegging i gravfelt eller gravmonumenter vil oppstå i perioder med ubalanse mellom samfunnet og kritiske ressurser.

Binford (1971) påpekte at ulik behandling av de døde, avhengig av status, var vanlig i svært mange samfunn og trakk av dette den konklusjon at "there should be a high degree of isomorphism between (a) the complexity of the status structure in a sociocultural system and (b) the complexity of mortuary ceremonialism as regards differential treatment of persons occupying different status positions." Det burde m.a.o. være en utpreget sammenheng mellom statusstrukturen i et sosio-kulturelt system og "the complexity of differential treatment of persons in mortuary ceremonialism" (Hodder 1982a:140). Tainter (1984:107) støttet denne tesen og hevdet at Binford's test, basert på etnografisk materiale, bekreftet "beyond serious contention the argument (still rated skeptically by some) that variability in mortuary practices must be understood in terms of variability in the form and organization of social systems, not in terms of normative modes of behaviour."

Tainter selv (1984) så begravelsesritualene hovedsaklig som et kommunikasjonssystem der bestemte symboler brukes for å overføre informasjon om den dødes status. Ettersom støy kan endre budskapets mening eller betydning, er det nødvendig å utvikle koder som muliggjør pålitelig overføring av informasjon, og dette gjøres ved å bygge "redundancy" inn i koden (1984:139), d.v.s. overflødige elementer som skal sikre at budskapet når fram. En videreutvikling av Binford's idéer er Tainter's begrep "energy expenditure", d.v.s. gruppeengasjement og forstyrrelse av normale gjøremål, oftest tolket som gravstørrelse (f.eks. Ringstad 1986). Bruken av selve gravminnet i stedet for gravgodset som grunnlag for analysen er naturlig for Tainter ettersom en test på etnografisk materiale viste at under 5% av begravelsene inneholdt materielle gjenstander som symboliserte status (1984:121). Han påpeker også at negativ informasjon, d.v.s. mangel på begravelser eller begrensninger i den begravde befolkningen, kan gjenspeile viktige sosiale faktorer (Tainter 1984:109).

Blant "strukturalistene" må i første rekke nevnes Hodder, hvis teorier om materiell symbolbruk i stress-situasjoner har vært mye brukt. Hodder finner at ytre press mot en gruppe kan lede til et symbolskifte for å opprettholde grenser (jfr. også Cohen 1985), mens indre press gjerne fører til økt konsum. I motsetning til mange av "ny-arkeologene" som hevdet et forholdsvis enkelt samvariasjonsmønster mellom samfunns- og gravskikkskompleksitet, mener Hodder at dette like godt kan være en illusjon. F.eks. kan ustabilitet i bosetningsmønster og økonomi kompenseres gjennom stabilitet i gravskikk, ved at "the pattern of death reinforces a societal ideal which is only part of what exists in practice and about which there is concern". Gravritualenes form er sterkt avhengig av holdningen til døden og av den ideologiske representasjon av sosiale strategier. "In death people often become what they have not been in life." (Hodder 1982a:142-146)

Han har også påpekt hvordan døden ofte møtes med utstrakt bruk av fruktbarhets- og renhetssymboler som en motvekt mot terminalitet og urenheter. Disse inkluderer f.eks. korn og aske (fruktbarhet) eller ødeleggelse av den dødes personlige (og derfor urene) eendeler på grava.

Et annet aspekt som er brakt inn i gravskikkforskningen gjennom Hodder's teorier, er symboliseringen av kvinner og menn i grav-

materialet. Hodder selv har f.eks. (1984) identifisert de neolittiske langhaugene som etterligninger av tidligere langhus (jfr. Løken 1987), og han setter bruken av dem inn i en kontekst som understreket h.h.v. kvinnelige og mannlige arvelinjer. Iflg. Hodder er langhusene og langhaugene bare delvis i bruk samtidig. Mens det i de tidligste periodene av neolittikum legges spesiell vekt på husene og deres utsmykning, overtaes denne rollen senere av langhaugene. Hodder plasserer begge deler inn i en økonomisk ramme, der den begrensende faktor først er arbeidskraft, men siden går over til å bli jord. Mens arbeidskraft, d.v.s. barn, er den kritiske faktor, blir den hjemlige kontekst, huset og dermed kvinnen, viktig. Produktiv suksess avhang av kvinnens rolle i reproduksjonen, og ættegrupper konkurrerte om kontrollen over barnas arbeidskraft. I en slik situasjon blir kvinnen og den hjemlige kontekst fokus for sosiale spenninger.

Gradvis ble imidlertid jord, og ikke arbeidskraft, den kritiske faktor, noe som førte til et press for å begrense antallet medlemmer i et hushold og antallet mulige arvtakere til direkte etterkommere, noe som fratok kvinnenens deres sentrale stilling. I denne situasjonen ble det symbolske tyngdepunktet overført til gravene, d.v.s. den offentlige kontekst, som understreket gruppens avgrensning i forhold til andre grupper og etablerte deres rett til land gjennom forfedrene. Også i gravene ble kvinnens rolle som livgiver symbolisert, men nå innenfor en ramme av ættekontroll. Transformasjonen viser også hvordan individuelle ætter kom til å dominere andre ved å tilrive seg kontrollen over ritualer for hele samfunnet. Fordi dødehuset, d.v.s. fellesgrava, tilhørte hele ættegruppen, kunne de delene av ætta som var nærmest forbundet med begravelseritualer, komme i en dominerende posisjon gjennom en ideologi om felles innsats. I denne fasen blir den hjemlige kontekst fjernet fra fokus ved endringer i den materielle kultur, endringer som er del av en økende sosial kontroll med produktive ressurser. (Hodder 1984:62-66)

Gibbs' (1987) analyse av "gender representation" beveger seg delvis langs de samme linjer som Hodder, d.v.s. undersøker den kontekst de 2 kjønn knyttes til symbolskt, i dette tilfelle i dansk bronsealder. Gibbs finner at fram til yngre bronsealder var menn symbolsk forbundet med våpen, redskaper og jordbruk, spesielt i begravelser, men også i offerfunn. Hun tolker dette som en understreking av mennenes viktige rolle i økonomi og krigsførsel. I yngre bronsealder er imidlertid disse aspektene bare sparsomt representert i mannsgraver, samtidig som offerfunnene viser en økende symbolsk forbindelse mellom kvinner og jordbruk. Dette kan enten bety at forbindelsen først nå blir framstilt materielt, eller også at kvinnene nå faktisk okkuperte nye roller innenfor økonomien. Også økt dekorering av bolighus kan i denne sammenheng sees som en understreking av kvinnenens rolle. I gravfunn og helleristninger var kvinner derimot så godt som usynlige, noe Gibbs tolker som en bevisst nedvurdering og usynliggjøring av kvinnene fra mennenes side. På denne måten tolkes det arkeologiske materialet innenfor en kjønnsrollekontekst, med de elementer av maktkamp dette medfører. (Gibbs 1987:87-9)

Et sentralt tema i de seneste arbeidene om gravskikk har vært begrepet ideologi, som Shanks & Tilley (1982:130) definerer som "practice which operates to secure the reproduction of relations of dominance and to conceal contradictions between the structural

principles orientating the actions of individuals and groups within the social formation." Ideologien legitimerer således de dominerende gruppernes interesser. Dette begrepet går som en rød tråd gjennom de eksemplene som gjengies nedenfor.

Innenfor denne rammen har Parker Pearson (1984a:64) beskrevet forholdet mellom samfunnet og begravelsesritualene slik:

1. "Burials may be socially prescribed outlets for the advertisement and display of the social position of a group or individual. . . ."
2. "Funerary rituals, as social and political statements, embody economic as well as religious aspects. . . ." Dette innbefatter f.eks. deponering eller ødeleggelse av gravgods i et økonomisk sett bortkastet konsum av materialer som kan ha en annen og sosialt verdifull egenskap.
3. "Funerals can provide political legitimation through conspicuous consumption of commodities. . . ." Det faktum at gravminner ofte er langt mer imponerende enn f.eks. hus tyder på at forfedre og guder er en viktig kanal for legitimisering av makt, en makt som skapes gjennom gaver til de døde som en viktig del av den mekanismen status bygger på.

I to arbeider om dansk jernalder (1984a,1984b) har Parker Pearson knyttet konsum i begravelsesritualene til perioder med varierende politisk og sosial stabilitet. Han kontrasterer også offerfunn og gravgaver, som uttrykk for h.h.v. "gifts to gods" og "gifts to ancestors", der en overgang til det siste (i sen keltertid) blir tolket som en stabilisering av en ny lederklasse som bruker sine døde til å presentere en overnaturlig orden som legitimerer deres nyfundne superioritet.

I Rte blir imidlertid gravgodset atskillig enklere og mer beskjedent, noe Parker Pearson tolker dithen at eliten slutter å konkurrere gjennom gravgodset og i stedet understreker stiliserte og rituelle forskjeller i forhold til de lavere gruppene i samfunnet. Elitens makt var nå veletablert og behøvde ikke lenger legitimeres gjennom stort ressursforbruk; i stedet taes denne praksis opp av den neste sosialgruppen, f.eks. gjennom bruk av våpen som gravgods. Eliten gikk i stedet over til å bruke importerte metallvarer som gravgods, gjerne sølv og gull, og i stadig økende mengder. På sikt førte dette til en økende spenning innad i samfunnet ettersom ulikhetene ble mer og mer synlige, og ved overgangen til Rty finner vi igjen våpen i elitegravene, muligens som en symbolsk påminning om at de var villige til å bruke makt for å opprettholde sin stilling. Utviklingen ender med en total omforming av samfunnet, øyensynlig til langt større homogenitet, men det er ukjent hvordan omformingen skjedde. (Parker Pearson 1984a:66-68)

Renfrew (1986) og Shennan (1982) har behandlet den rolle verdifulle materialer spiller i hierarkiseringsprosessen. De kontrasterer samfunn som understreker fellesskap, f.eks. gjennom store fellesgravanlegg, med samfunn som legger vekt på å uttrykke personlig rikdom og ulikhet. Begge mener at de neolittiske gravenes monumentalitet er uttrykk for et hierarkisk samfunn, men rituelt understrekes likevel et samfunnsmessig fellesskap gjennom byg-

gingen og bruken av de store fellesgravanleggene. I bronsealder skjer det en utskiftning av den rituelle form til én som er bedre tilpasset den faktiske situasjon. Denne baserer seg på "the consumption in burial of prestige items and symbols obtained by means of contact with members of elites elsewhere and/or through the activities of specialist craftsmen" (Shennan 1982:157). Overgangen må sees i sammenheng med den mulighet som de nye materialene kobber og bronse bød på for dette formål.

Renfrew mener at når verdifulle materialer først opptrer i begravelsessammenheng, bør de ikke bare betraktes som en refleks eller dokumentasjon av en viss grad av hierarkisering som ville ha eksistert også uten dem, men at de tvertimot kan ha konstituert en vesentlig del av eierens status og således ha bidratt sterkt til hans eller hennes prestisje. Materialenes rolle er derfor langt mer aktiv, idet de ikke bare reflekterer, men spiller en vesentlig rolle i etableringen av en bestemt sosial struktur. (1986:156)

Han kontrasterer også bruken av verdifulle materialer som gaver og som eiendom. Begge deler har som mål å skaffe giveren/eieren prestisje, men deponering av rikdom som gravgods representerer en tankegang vidt forskjellig fra den som kommer til uttrykk i gaveutvekslinger. Å eie verdifulle gjenstander innebærer mer enn muligheten til å bytte endel av dem bort i varer og tjenester. Ved den prestisje de gir, får eieren adgang til sosiale nettverk og til ressurser som er stengt for dem som mangler slik prestisje. Å eie slike gjenstander blir derfor mer å betrakte som personlig rikdom enn som en implisitt forpliktelse til generøsitet. (1986:161) Med referanse til Hodder's tolkning av den materielle kulturens aktive rolle mener Renfrew at vi ved å studere bruken av verdifulle materialer/gjenstander kanskje "may be doing more than monitoring the assertion of high status; we may be investigating what brought it about." (1986:144)

Han finner videre at bruken av verdigjenstander oftest har 2 faser: I den første reflekteres og kanskje konstitueres prestisje gjennom å eie, vise fram og konsumere gjenstander av verdifulle materialer. I den neste fasen, f.eks. yngre bronsealder i Europa, går materialet over til å bli brukt for masseproduksjon av nyttegjenstander, mens de rike, primitive verdigjenstandene går ut av bruk eller iallfall går tilbake i bruk. I denne fasen er rike graver mindre vanlige enn i den første, og vi ser i stedet ofte mengder av masseproduserte varer. Dette betyr imidlertid ikke at samfunnet er blitt mindre hierarkisk. (Renfrew 1986:162-163)

Halstead & O'Shea (1982) har satt bruken av verdigjenstander i forbindelse med de tidlige jordbrukssamfunnenes behov for å overleve svingninger i matvareproduksjonen fra år til år. Med få muligheter for langtidslagring av matvarer tydde endel til det Halstead & O'Shea kaller "social storage", d.v.s. omsetting av matvarer til en annen og mer "lagringsvennlig" vare som på et senere tidspunkt igjen kunne omsettes i mat. Dette systemet har en innebygd tendens til å virke sentraliserende og akkumulerende, idet det ofte vil være de samme gruppene som konstant produserer et overskudd og kan omsette dette i verdigjenstander. På sikt leder dette til en opphopning av verdigjenstander på relativt få hender, noe som igjen truer med å devaluere gjenstandene. Dette

motvirkes ved aktiv ødeleggelse (potlatch), ved å trekke gjenstandene ut av sirkulasjon og plassere dem i graver eller offerfunn eller ved å omsette dem innenfor andre handelsnettverk, som f.eks. fjernhandel. (Halstead & O'Shea 1982:93-94)

For større arbeider der en rekke av de refererte teoriene er brukt til behandling og tolkning av et omfattende arkeologisk materiale, henvises det til Bradley (1984) og Morris (1987). Morris har i sin undersøkelse av gresk gravmateriale basert mye av sin argumentasjon på den varierende grad av inkludering/ekskludering i den begravde gruppen som er synlig i dette materialet. Ekskludering vil oftest skje på grunnlag av alder, men også den begravde gruppen voksne vil variere, noe Morris mener er basert på rang, definert som statusposisjoner som ikke var åpne for alle medlemmer av samfunnet som teoretisk kunne ha fylt dem. (Morris 1987:93)

Her hjemme har Odner (1973,1985) tolket utviklingen i Kyst-Norge fra Vestlandet og nordover i Rt og Fvt som en "germaniseringsprosess", d.v.s. "the result of processes where the population of these areas chose to define themselves as Germanic", og som var et resultat av de hierarkiseringsprosesser som fant sted lenger sør i Europa blant germanske stammer. For å delta i allianser og interaksjon med disse stammene var det nødvendig å kjenne den kulturelle koden, noe som tvang også andre stammer til å akseptere en germansk etnisitet. (Odner 1985:9-10)

Han hevder også (1985:9) at mens spørsmålet om samisk etnisitet har fått stor oppmerksomhet i den arkeologiske debatten, er det motsatte tilfelle for norrøn (germansk) etnisitet. Dette tror jeg er en riktig observasjon, idet norrøn etnisitet oftest ser ut til å bli tatt for gitt, uten at man finner grunn til å problematisere dens bakgrunn. I Nord-Norge har norrøn etnisitet vært knyttet til innvandringen av en (allerede) norrøn befolkning i Eja, noe som har "avproblematisert" oppkomsten av spesifikt norrøne trekk i det arkeologiske materialet her nord. Med bakgrunn i de bosetningsundersøkelsene som er gjennomført i de siste 15 år (Johansen 1979a,1982c), må imidlertid innvandringshypotesen nå avvises, og oppkomsten av den norrøne etnisiteten i Nord-Norge må derfor behandles på linje med oppkomsten av samisk etnisitet.

6.4 Materialet fra undersøkelsesområdet

6.4.1 Oppsummering

På bakgrunn av de eksemplene som er trukket fram foran, kan det være grunn til å repetere noen av hovedkonklusjonene i de foregående kapitler. I gjennomgangen ble selve gravene analysert med hensyn til: type, form, formelementer, størrelse, orientering og likbehandling.

Gravgodset ble delt i 4 hovedgrupper: smykker, våpen, redskaper og diverse gjenstander. Smykkene ble videre delt i undergruppene draktsmykker, ornamenter og personlig utstyr, våpnene i 7 typer: dolk, pilespisser, skjold, spyd, sverd, våpenkniv og øks, mens redskapene ble delt i 9 undergrupper: fangst- og fiskeredskaper, generelle redskaper, jordbruksredskaper, kjøkkenredskaper, smed- og snekkerverktøy, tekstilredskaper og uvisse redskaper. Hovedgruppen diverse ble analysert på materialer.

Endelig ble såvel graver, som likbehandling og gravgods analysert i forhold til kjønn.

Sammenfatningen av signifikante trekk ved materialet i h.h.v. Eja og Yja viste følgende karakteristika:

Gravlegging med daterbart gravgods starter hovedsaklig i Rty, bare 2 funn fra undersøkelsesområdet er datert til Rte. Forholdet mellom antall graver fra de 4 periodene av jernalderen er omtrent 1:2:3:7,5, mellom Eja og Yja omtrent 1:2,5.

I Eja er den dominerende gravtype gravrøyser/hauger. Bare ett av formelementene kunne med stor grad av sannsynlighet knyttes til Eja, nemlig forekomsten av kammer/kiste, men de fleste av de ytre formelementene er jo tilknyttet nettopp gravhauger/røyser og opptrer derfor først og fremst i Eja. Verken form, størrelse eller orientering viste noen tidsmessig korrelasjon, mens derimot kremering var signifikant forbundet med Eja.

Av gravgodset viste smykkegruppen draktrelaterte smykker signifikant korrelasjon med Eja, gruppen personlig utstyr med h.h.v. Fvt og Vt. Av våpnene var dolk, skjold og spyd forbundet med Eja, pilespisser med Rt og Mvt. Den eneste redskapsgruppen som viste signifikant korrelasjon med Eja, var kjøkkenredskapene, det vil i første rekke si tre- og leirkar. I hovedgruppen Diverse var forekomsten av dyr (deler eller hele skjelett) forbundet med Eja, det samme gjaldt trerester i gravene.

Når det gjaldt materialer, viste importmaterialene sterk korrelasjon med Eja: sølv, glass og rav med Rt, bronse med Fvt (og Vt). Importerte gjenstander fra områder utenfor Norden var derimot få. De hjemlige materialene som preget Eja, var leire, karforingskitt, kleber, kvartsitt og pimpstein.

Yja ble karakterisert av gravtypene flatmarksgrav og udefinert grav, som antakelig oftest vil være nettopp flatmarksgrav. Av gravformene var de ovale og de skipsformede gravene forbundet med Yja, det samme var elementet båt i grava, samt endel andre former for gravkammermarkering. Størrelsesmessig viste lange graver under 5 m korrelasjon med Yja, og det samme gjorde skjelettgraver.

Av gravgodset var de ornamentale smykkene sterkt tilknyttet Mvt, draktsmykker og personlig utstyr til Vt. Karakteristiske våpen var sverd og øks, og de fleste redskapstyper var også tilknyttet Yja. Dette gjaldt fangst- og fiskeredskaper, jordbruksredskaper, smed- og snekkerverktøy, samt tekstilredskaper.

Av materialer var terracotta og (kauri)skjell karakteristiske for Mvt, bronse og importerte gjenstander fra områder utenfor Norden for Vt. Blant de hjemlige materialene dominerte jern, hvalbein, hvalrosstann, bergart og skifer.

Forholdet kvinne/mannsgraver var omtrent 1:1 i Eja, og gjennomsnittlig antall gjenstander pr. grav lå over det tilsvarende tall for Yja, både for menn og kvinner. Særlig høyt lå tallet for kvinnegraver i Rt, noe som i første rekke skyldes perler. Edelmetallene var, som nevnt foran, sterkt tilknyttet Eja, og da først og fremst kvinner ettersom de oftest opptrer i form av

smykker.

Gravrøyser/hauger var signifikant forbundet med kvinner, spesielt langhauger, mens derimot rundhaugene korrelerte med menn. Størrelsesmessig viste både rund- og langhauger over 10 m korrelasjon med kvinner, under 10 m med menn. Formelementene viste ingen kjønnsstilknytning, mens derimot kremering var signifikant forbundet med kvinner, skjelettgraver med menn.

I Yja endret forholdet kvinne/mannsgraver seg til 1:2, men fremdeles lå gjennomsnitt antallet gjenstander pr. grav høyere i kvinne- enn i mannsgravene, noe som igjen skyldes bl.a. perlefunnene. Av de importerte gjenstandene viste den vestlige (angloirske) importen signifikant korrelasjon med menn.

De få rene barnegravene som er registrert i undersøkelsesområdet, daterer seg alle (3) til Rt, unntatt én sekundær barnebegravelse fra Vt.

6.4.2 Forslag til tolkning

Det forslag til tolkning av gravmaterialet som presenteres her, bygger på elementer fra en rekke av de arbeider som er referert foran, især den materielle kulturens symbolske utsagnskraft og ritualenes sentrale stilling innenfor etablering og vedlikehold av et sosialt hierarki. For å sette gravmaterialet inn i en historisk kontekst vil det imidlertid være nødvendig å starte med en kort oversikt over materialet fra de umiddelbart foregående perioder, nemlig bronsealder og keltertid.

A. Bronsealder og keltertid

Som nevnt foran, starter gravlegging med daterbart gravgods hovedsaklig først ved overgangen til Rty, og selvom endel av gravrøysene i undersøkelsesområdet kan være av bronsealdertype (Storm Munch 1966), er en slik datering ikke bekreftet gjennom gravfunn (Stamsø Munch 1975). Jørgensen (1986) har i en artikkel nylig oppsummert sporene etter menneskelig aktivitet i Nordland og Troms i perioden 1800 f.Kr. - 0, som han kaller "tidlig metalltid" (1986:62). Han finner her ingen gravfunn fra denne perioden i undersøkelsesområdet. Det nordligste er et funn fra Bø i Steigen (1986:68).

Derimot finnes det en rekke andre spor etter menneskelig aktivitet: løsfunn, d.v.s. bronser og støpeformer, helleristninger og hellemalinger, seremonielle steinøkser, kleberkar, skår av asbestkeramikk, samt ¹⁴C-dateringer og pollendiagram. Tilsammen dekker disse sporene hele undersøkelsesområdet, unntatt Indre Troms, selvom sporene er forholdsvis få i Ofoten, Midt-Troms og deler av Nord-Troms. Av Jørgensens kart (1986:79) framgår det at ca. 40 slike funnpunkter er registrert innenfor undersøkelsesområdet, de fleste av dem i Lofoten, Harstad- og Tromsø-området. Jørgensens konklusjon er at det ser ut til å ha vært en sammenhengende bronsealderbebyggelse omtrent nord til Rana, mens han setter de spredte funnene lenger nord i forbindelse med en mulig innvandring i liten målestokk og/eller import av fedrift/jordbruk fra distriktene lenger sør som del av økonomien for visse grupper. Uansett ledet utviklingen til en kulturell dualisme i hele det nordiske området allerede i bronsealder, ettersom grupper med

ren jakt/fangst-tilknytning fortsatte å eksistere samtidig i innlandet og lenger nord. (Jørgensen 1986:66-67) Det er imidlertid ikke noe som tyder på noen særlig grad av hierarkisering innenfor denne perioden, selvom endel av funnene kan knyttes til rituell aktivitet (bronser, steinøkser).

B. Eldre jernalder

Med bakgrunn i den forskning som er utført på 1970- og 1980-tallet, særlig av O. S. Johansen og K.-D. Vorren, og som har påvist jordbruksaktivitet helt tilbake til neolittisk tid i Lofoten og til tidlig bronsealder i Troms (Johansen 1982c), anser jeg den gamle hypotesen om en innvandring til Nord-Norge fra Sørvestlandet i Eja som en uaktuell problemstilling (jfr. også diskusjonen i NAR 1972, Magnus & Myhre 1972:45-70). Den tolkning som her presenteres, bygger på en intern utvikling i landsdelen.

Som vist i tolkningseksemplene foran, settes gjerne forekomsten av formelle gravfelt i forbindelse med korporative gruppers markering av retten til land eller andre begrensede ressurser (Saxe 1970), og forekomsten av slike gravfelt vil med stor sannsynlighet vise til eksistensen av slike grupper (Goldstein 1981). Innen undersøkelsesområdet er det uklart hvorvidt endel av de registrerte gravene går så langt tilbake som til bronsealder eller keltertid; ingen positive bevis for dette eksisterer idag, slik at vi foreløpig bare kan anta eksistensen av slike grupper fra Rt.

Gravfeltenes lokalisering er ikke spesielt undersøkt i avhandlingen, men det er alminnelig akseptert at svært mange av Eja-gravfeltene ligger på såkalte "gravholmer" utenfor gårdene eller i samlede grupper i utkanten av gårdene. Begge deler må betraktes som et vel avgrenset område, avsatt utelukkende til dette bruk. Lokaliseringen kan antakelig også sees som en grensemarkering, både overfor de som kom sjøveien og i forhold til nabogårdene.

Gravene i seg selv viser at mye tid og ressurser er ofret på byggingen, ettersom de overveiende er røyser eller hauger, ofte med et gravkammer/kiste og/eller andre formelementer som ytterligere understreker det veldefinerte inntrykk både gravfelt og graver fra denne perioden gir (jfr. Ambrosiani 1964). Det er tydelig at gravene er ment som et varig signal til omverdenen av ættens røtter i fortida og ressurstilgang i form av arbeidskraft i nåtida. Den bastante formen signalet tok, tyder på at budskapet kanskje ennå ikke var alment akseptert. (Vikings 1987).

Gravgodset er usedvanlig rikt, både kvalitativt og kvantitativt, særlig i Rt, men er samtidig begrenset til forholdsvis få grupper gjenstander. Dette i seg selv tyder på at den gruppen som ble begravd, var forholdsvis liten og homogen, d.v.s. omfattet bare det aller øverste sjikt i samfunnet. Sammenlignet med Yja spiller draktsmykkene en større rolle i Eja, særlig i Fvt, noe som kanskje kan tolkes dithen at gruppen markerte sin stilling også gjennom drakt og personlige gjenstander. Rt har også et sterkt innslag av ornamentale smykker, d.v.s. perler, og smykkegruppen utgjør hele 77% av gravgodset, en andel som synker til 61% i Fvt.

Våpen derimot ser ut til å spille en liten rolle, særlig i Rt som

har svært få offensive kampvåpen, og der våpengruppen bare utgjør 3% av gravgodset. I Fvt stiger våpenandelen til 8% og karakteriseres særlig av spydspisser. Dette tyder antakelig på at gruppen iallfall til å begynne med ikke følte sin stilling særlig truet, men at det kanskje etter hvert ble nødvendig å markere også denne form for styrke. De vanligste våpen i Eja er pilespisser, spyd og sverd.

Innslaget av edelmetall og andre importerte materialer tyder på at den begravde gruppen har hatt gode muligheter til å skaffe seg et overskudd som kunne investeres i verdigjenstander, og at de har sørget for å holde verdien av gjenstandene oppe ved å trekke dem ut av sirkulasjon og bruke dem som gravgods. Både den åpenlyse demonstrasjon av rikdom og bruken av den som gaver til de døde forfedrene, har antakelig skaffet gruppens medlemmer stor personlig prestisje. Etersom bruken av verdigjenstander som gravgods er så sterkt knyttet til de tidligste gravene (hele 75% av gravgodset i Rt er importerte gjenstander), er det også naturlig å anta at gjenstandene her ikke nødvendigvis er et uttrykk for et allerede vel etablert sosialt hierarki, men på denne tiden ennå brukes aktivt for å etablere dette. Allerede i Fvt går andelen importerte gjenstander ned, og de mest verdifulle materialene skiftes ut med bronse, kanskje fordi attenes prestisje nå var etablert og det mer var et spørsmål om å opprettholde den på en økonomisk overkommelig måte.

Av redskapsgruppene er bare Kjøkkenredskaper (leir- og trekar) signifikant forbundet med Eja, i tillegg er gruppene Generelle redskaper (bryner, kniver, ildslagningsredskaper) og Tekstilredskaper (spinnehjul) forholdsvis vanlige, mens de øvrige gruppene bare er sparsomt representert. I Rt utgjør redskapene bare 9% av gravgodset, en andel som stiger til 19% i Fvt. Dette viser antakelig at det til å begynne med verken var nødvendig eller ønskelig å markere den dødes forskjellige gjøremål, men bare den rikdom drakt og personlig utsmykning representerte. Økningen i Fvt viser at også andre aspekter etter hvert ble markert i begravelsen, delvis kanskje fordi gruppen begravde ble utvidet og det derfor trengtes differensierende trekk i gravmaterialet.

Av hovedgruppen Diverse er dyr spesielt forbundet med Eja og da særlig med Rt. Dette omfatter både deler og hele skjelett av dyr, samt f.eks. bjørnefeller, og det er kanskje mest nærliggende å tolke også denne inkluderingen som et uttrykk for ressurs-ofring.

Den eneste restriksjon på adgang til gravlegging innenfor gruppen ser ut til å ha vært alder, men dette er et noe åpent spørsmål ettersom aldersbestemte skjelettrestre bare sporadisk forekommer. Fordelingen kvinner/menn er imidlertid ca. 1:1, og verken gravgods eller gravstørrelse tyder på at kvinner har hatt en lavere status enn menn. Tvert imot ligger gravgodset i kvinnegravene kvantitativt og delvis også kvalitativt over mannsgravene, og de største gravene er først og fremst forbundet med kvinner. Karakteristisk nok er det også bare undergruppen Kjøkkenredskaper som er spesielt forbundet med Eja-gravene, en gruppe som er signifikant tilknyttet kvinner, men også Tekstilredskapene er forholdsvis vanlige, slik at de kvinnelige gjøremål er vel representert i gravgodset. Også det faktum at en bestemt gravform, nemlig langhaugene, er så sterkt forbeholdt kvinner, bidrar til å signalise-

re kvinnenens betydning gjennom et varig symbol.

Alt i alt må vi derfor kunne si at kvinnenens status er sterkt understreket i gravritualet, men at dette skjer som del av åtten, noe som også kan settes i forbindelse med ønsket om å avgrense åtten og dermed rettighetene til jord og ressurser. Kanskje kan også de få barnegravene fra denne perioden sees som et forsøk på å etablere en automatisk overføring av status og posisjon, noe som imidlertid ikke ser ut til å ha lyktes. En mulig forklaring på at kremering som gravskikk er så sterkt tilknyttet Eja og kvinner, er kanskje at disse kvinnene var "importert", d.v.s. at det øverste sosiale sjikt hentet hustruer fra lignende grupper i andre deler av landet der kremering var en vanlig gravskikk. Det kan også forklare noen av likhetene i smykker og keramikk som bl.a. har vært brukt i innvandringshypotesen. Kremering opptrer først og fremst i Fvt, på et tidspunkt da åttene ser ut til å ha etablert sine posisjoner og derfor kanskje også var kommet i en posisjon som gjorde slike ekteskap ønskelige for begge parter.

Både de tildels imponerende gravene og det verdifulle gravgodset er her sett som et middel i en prosess som hadde som mål å konsentrere makt og prestisje innenfor en begrenset gruppe av befolkningen. Det er da nærliggende å tenke seg at vektleggingen av gravleggingen og forfedrene førte til økt rituell virksomhet omkring gravleggingen, og at denne mer og mer ble knyttet til de åttene som sto forfedrene nærmest. I en slik situasjon er det også sannsynlig at andre rituelle sammenkomster etter hvert kom til å bli overtatt og organisert av de samme åttene, noe som gjør det naturlig å sette en annen fornminnetype som opptrer samtidig med de første daterbare gravene, i forbindelse med den bevisste manipulering av gravferdsritualet som er antydnet ovenfor. Dette er de ringformede tunanleggene (som er mer utførlig behandlet i kap. 10). De eldste dateringene fra disse går tilbake til overgangen Rte/Rty, og jeg vil derfor tolke dem som en del av den samme strategien som gravene representerer, nemlig rituell sentralisering.

Deres formelle og uvanlige struktur tyder på at de var tiltenkt en helt spesiell funksjon, det samme gjør deres plassering et stykke unna gårdstunene og "hverdagsmiljøet". Også i tunanleggenes utforming understrekes oftest en avgrenset og lukket sirkel, slik f.eks. gravenes ytre avgrensning med fotkjede eller fotgrøft gjør. En rituell tilknytning kan også forklare hvorfor anleggene tildels ser ut til å ha vært i bruk over en svært lang periode, og hvorfor flere av dem ligger innenfor et forholdsvis lite, men antakelig svært folkerikt område i Lofoten. I en slik situasjon vil antakelig flere ætter ha konkurrert om en lederposisjon og prøvd å tilrive seg makt gjennom utnyttning av rituelle posisjoner.

Alt i alt er det derfor nærliggende å betrakte Rt som en introduksjonsperiode for et sosialt hierarki, der flere rituelle midler taes i bruk for å knytte prestisje og makt til bestemte ætter. Samtidig er det også naturlig å se utviklingen som del av den bevisste "germaniseringsprosessen" innenfor iallfall deler av kystbefolkningen. Både rituelt, organisasjonsmessig og kanskje også i drakt adopteres nå et fellesgermansk symbolspråk i en prosess som omfattet store deler av Kyst-Norge fra Vestlandet og nordover. Forskjellen fra resten av landet er kanskje at proses-

sen i undersøkelsesområdet ser ut til å starte forholdsvis brått og ha få røtter tilbake til f.eks. bronsealder. Dette kan imidlertid skyldes forskningsmessige mer enn reelle forhold.

I Fvt er antakelig både status og hierarki såpass veletablert at vekten nå legges mer på vedlikehold og utvidelse enn på etablering, men generelt preges Eja likevel av den begravde gruppens eksklusivitet sammenlignet med forholdene i Yja.

C. Yngre jernalder

Med overgangen til Yja følger en sterk omlegging av mange av de skikker som preget gravmaterialet fra Eja. Særlig sterk er kontrasten mellom Fvt og Mvt.

I stedet for de veldefinerte og sterkt visuelle gravfeltene fra Eja, foregår nå en stor del av gravleggingen i flatmarksgraver og udefinerte graver som vi må anta for en stor del har vært flatmarksgraver. Det er naturligvis mulig at også disse gravene har vært markert på en eller annen måte som nå ikke lar seg etterspore, men dette virker ikke helt sannsynlig. Også lokaliseringen ser ut til delvis å endres, idet gravene nå i større grad opptrer i tilknytning til gårdstunene. Det er m.a.o. ikke lenger like nødvendig eller ønskelig å bruke gravene som et visuelt signal, og vi må tro at dette skyldes at rettighetene til jord og ættens status nå er veletablert.

I gravgodset dominerer de ornamentale smykkene totalt i Mvt, mens det eneste våpen som viser spesiell korrelasjon med Mvt, er pilespisser, selvom også spyd, sverd og nå også øks er forholdsvis tallrike. Derimot er flere av redskapsgruppene signifikant korrelert med Mvt; det gjelder både fangst- og fiskeredskaper, jordbruksredskaper og snekkerverktøy. Likevel går redskapsandelen ned (til 11%), mens våpen og smykker øker sin andel igjen. Selv om flere og tildels dagligdagse aktiviteter, som fiske, fangst og jordbruk, har fått innpass i gravgodset, og selvom gravskikken i seg selv er egnet til å gi et langt mer egalitært inntrykk enn tilfelle var i Eja, tyder likevel den økte vektleggingen av personlig rikdom (smykker) og våpenes stadig stigende andel på at gravskikken formidler tildels motstridende signaler.

Svært få edelmetallfunn kommer fra Mvt, og også bronsefunnene går sterkt tilbake, men importmaterialene utgjør fremdeles over halvparten av funnene. Muligens kompenseres mangelen på edelmetall med kvantitet for de materialer det fremdeles var mulig å skaffe utenfra, som glass- og terracottaperler og kauriskjell. Samtidig introduseres f.eks. også hvalrosstann som smykkemateriale. Det ser m.a.o. ut til at det har vært viktig å vise at de ledende gruppene fremdeles kunne skaffe seg importerte og/eller sjeldne materialer, selvom disse ikke lenger var metall. I tillegg opptrer også de første østlige bronsegjenstander, og jern kommer nå inn som en vesentlig del av gravgodset, både i form av våpen og redskaper og som ubestemmelige jernfragmenter.

Når det gjelder kjønnsfordelingen i gravene, er andelen kvinnegraver aller lavest i Mvt, der forholdet kvinne/mann er bare 1:3. Forholdsvis flere kvinner enn menn begravnes likevel i synlige hauger/røyser (37% mot 25%), og gjennomsnittlig antall gjenstander pr. grav er 39,2 i kvinnegravene mot bare 4,1 i manns-

gravene, slik at det er tydelig at de kvinner som fremdeles begravnes med gravgods, har en høy status. Det kan derfor være grunn til å anta at innføringen av flere mannlige redskapskategorier som gravgods skyldes at flere menn nå ble begravd med gravgods, og at det derfor var nødvendig både å innføre flere kategorier gravgods i de rikeste gravene, samtidig som nye grupper kanskje tok i bruk kategorier som før ikke hadde vært særlig markert i gravgodset, som fangst og fiske.

Vt ser en sterk utvidelse av antall begravelser med gravgods, noe som både kan skyldes en generell folkeøkning, men like mye en utvidelse av den gruppen som ble begravd med gravgods. Økningen kommer først og fremst som udefinerte graver, antakelig flatmarksgraver, noe som også peker i retning av en utvidelse av den begravde gruppen. Samtidig kommer flere nye gravtyper inn med gravgods: ur- og hulegraver, samt strandvollgraver og sekundære begravelser i eldre hauger/røyser. Også nye former kommer til, f.eks. skipsformede graver. Gravene har også en rekke formelementer, de fleste av disse er imidlertid indre trekk, d.v.s. ulike former for gravkammer, f.eks. båt brukt som gravkammer. Alt tyder på at den kraftige utvidelsen av den begravde gruppen førte til et behov for differensiering gjennom flest mulig trekk ved gravene, antakelig fordi endel elementer, som begravning i synlige hauger/røyser, ble forbeholdt en liten gruppe. Endel av gravtypene (ur/hulegraver) kan også tyde på at gravlegging nå ble brukt til å markere etnisk differensiering. Kremering som likbehandling er ikke registrert i Vt.

Også gravgodsfordelingen tyder på at gravlegging med gravgods er utvidet til å omfatte en langt større gruppe, og at denne gruppen i første rekke består av menn. Dog når forholdet kvinne/mannsgraver påny opp i 1:2, slik at det er tydelig at utvidelsen nå omfatter kvinner i høyere grad enn tilfellet var i Mvt. Smykeandelen er den laveste i hele jernalderen, bare 39%, våpenandelen derimot den høyeste, med hele 21%. Også redskapene og diversegruppen øker sine andeler betraktelig i forhold til Mvt. Likevel er gjennomsnittlig antall gjenstander pr. grav det laveste i hele jernalderen, bare 4, noe som også viser at en rekke forholdsvis fattige graver er kommet inn.

Kanskje er det denne utvidelsen av gruppen som igjen fører til at draktsmykker og personlig utstyr karakteriserer smykkefunnene, muligens fordi status påny ble markert gjennom drakt. Karakteristisk for våpnene fra Vt er øks, også det antakelig et uttrykk for utvidelsen av gruppen som ble begravd med våpen, men også sverd og spyd, og til en viss grad pilespisser, er vanlige. Alle redskapsgrupper er representert, spesielt korrelert med Vt er Tekstilredskaper, som nå ofte består av vevsverd av hvalbein. Også spredningen i redskapsgrupper tyder på et behov for å markere så mange aspekter som mulig i begravelsen, både for menn og kvinner.

Også i Vt er edelmetallfunnene få, mens derimot bronsefunnene øker kraftig og er signifikant forbundet med denne perioden, som ellers karakteriseres av jern og gjenstander av hvalbein. Importmaterialene har sin laveste andel gjennom jernalderen, bare 39%, igjen antakelig et uttrykk for en utvidelse av gravgodset gjennom nye grupper som ikke hadde adgang til høystatusgjenstander.

Nesten 15% av bronsefunnene er østlige, de aller fleste av disse er kvinnesmykker, mens de vestlige (anglo-irske) gjenstandene som opptrer, oftest er forbundet med menn. Hvorvidt dette betyr at de østlige smykkene symboliserer handelsforbindelser i øst, eller disse kvinnene faktisk var av samisk eller finsk avstamning, er vanskelig å avgjøre. Dersom vi godtar skattefunnene fra Vt (jfr. kap. 10) som i hovedsak samiske, tyder disse på en ikke ubetydelig velstand i deler av denne befolkningen, noe som kan ha ledet til en markering av slike røtter også hos kvinner som giftet seg inn i den norrøne befolkningen. En annen tolkning er at utvidelsen av de begravde gruppene i Yja også kan sees som en stadig omseggripende "germanisering", men at denne ikke har vært like konsekvent i hele undersøkelsesområdet.

Yja sett under ett viser at tyngdepunktet skiftet fra en vektlegging av de synlige gravstrukturene og plasseringen av disse til en differensiering gjennom markering av en lang rekke aspekter ved den døde aktivitetene. Dette hang antakelig sammen med at den begravde gruppen i Eja var forholdsvis begrenset og homogen, og at det derfor bare var nødvendig å markere dens atskillelse fra alle andre grupper. I Yja ble den begravde gruppen stadig utvidet, først til å omfatte flere menn, dernest også flere kvinner, og det ble derfor nødvendig å markere forskjeller innenfor den/de begravde gruppene i langt sterkere grad. Muligens kom også etnisk differensiering mellom nordmenn og samer inn i gravskikken nå. Selve utvidelsen av gruppen har antakelig vært nødvendig, f.eks. fordi lederne trengte skipsmannskaper og trofaste følgesvenner både for handelsferder og i ufredstider. Ledergruppens eksklusivitet ble derfor delvis visket ut når det gjaldt gravenes ytre utforming, antakelig for å gi en sterkere følelse av likhet og inkludering, mens ulikhetene ble markert gjennom en rekke differensierende trekk i gravenes indre oppbygging og først og fremst i gravgodset.

Alt dette er trekk som oftest tolkes i retning av større samfunnskompleksitet og dermed et behov for integrering av langt større grupper i en hierarkisk samfunnsorganisasjon. I en slik situasjon vil det antakelig være nødvendig å understreke både det som skiller og det som binder flere lag av befolkningen sammen. Den tendens til etnisk differensiering som er synlig mot slutten av jernalderen i gravmaterialet, kan antakelig settes i forbindelse med samenes gunstige posisjon som leverandører av en sterkt ettertraktet vare, nemlig pelsverk (jfr. Storli 1985).

7. BOSETNINGENS UTBREDELSE I ELDRE OG YNGRE JERNALDER

7.1 Sannsynlig gravdatering, basert på morfologi og gravgods

Kap. 3 og 4 viste hvordan gravmorfologi og gravgods endret seg over tid, og hvilke trekk som med stor sannsynlighet kunne henføres til Eja eller Yja. Sammen med resultatene fra kap. 5, Kjønnfordeling, dannet de basis for en generell modell for samfunnsorganisasjon og -utvikling i jernalderen i undersøkelsesområdet. Basert først og fremst på variasjoner i gravgodsets kvantitet og kvalitet, samt kjønns- og aldersfordelingen, og den informasjon dette gir om inkludering/ekskludering i den gravlagte gruppen, indikerte modellen at gravfunnernes spredning i h.h.v. Eja og Yja ikke nødvendigvis gir et speilbilde av bosetningens utbredelse, men mer av den gruppen som til enhver tid kom inn under denne spesielle type gravskikk. Den logiske konklusjon må derfor bli at den økning i antall og geografisk utbredelse som gravfunnene fra Yja representerer, ikke nødvendigvis reflekterer en tilsvarende økning i folkemengde eller bosetningsutbredelse, men i første rekke at gravskikken ble utvidet til å omfatte en større del av befolkningen. En sannsynlig datering av de udaterte gravminnene ut fra funn og/eller gravmorfologi vil kunne svekke eller bestyrke modellens sannsynlighet.

Analysen i kap. 3-5 var basert på de 761 gravfunnene fra undersøkelsesområdet som kunne dateres direkte på grunnlag av gravgodset. I tillegg til disse er det imidlertid registrert ytterligere 6898 graver i det samme området. 479 av disse har gitt udaterbart eller vanskelig daterbart gravgods, enten gjennom profesjonelle, semiprofesjonelle eller uprofesjonelle utgravninger, 468 graver er profesjonelt/semiprofesjonelt utgravd uten funn, og hele 5950 er registrert bare med en beskrivelse av ytre morfologi. Et av siktepunktene med analysen var derfor også å kunne gi så mange som mulig av disse gravene en sannsynlig datering, for derigjennom å få en bedre topografisk spredning av daterte graver.

Alle de 479 funnene med gravgods er gitt en sannsynlig datering, den alt overveiende del på grunnlag av gravgodset, mens ialt 5797 graver er datert ut fra morfologi alene. Både datering ut fra gravgods og morfologi baserer seg på de statistisk signifikante korrelasjoner som ble etablert i kap. 4 og 5. Når det gjelder gravmorfologi, ble det her påvist signifikant korrelasjon mellom gravtypene gravhaug/røys og Eja og flatmarksgrav/undefinert grav og Yja ($X^2=120.971$, s.nivå=.01). Dette i seg selv medfører at en svært stor del av de registrerte gravminnene vil bli datert til Eja, og for å motvirke dette er alle gravminner der gravgods eller noe trekk ved gravminnet signifikant indikerer Yja, gitt denne datering, selvom gravtypen er haug eller røys og derfor indikativ for Eja. Bare de gravhauger/røys der ingen funn/-trekk indikerte Yja, er datert til Eja. Likevel har nok metoden favorisert Eja, og det aktuelle antall graver som er gitt denne datering, vil antakelig være noe for høyt. Muligens kunne en enda mer detaljert analyse av korrelasjonen gravtype/datering for de enkelte distrikter ha gitt et mer variert bilde; som en relativ indikasjon vil jeg likevel tro at metoden gir et sannsynlig bilde av forholdene i de enkelte distrikter. For en oversikt over hvilke trekk ved gravgods og gravminner som indikerer h.h.v. Eja og Yja, vises det til sammenfatningen i kap. 4 og 5.

Ettersom bare statistisk signifikante korrelasjoner er benyttet, er her ikke trekk som bauta, gravklot, fotkjede og fotgrøft ansett som daterende, men ettersom de er tilknyttet gravhauger/røyser, vil de fleste av dem nødvendigvis bli datert til Eja på grunn av dette. Heller ikke størrelse er ansett som daterende; det eneste unntak her er lange graver under 5 m som er datert til Yja. Likeledes er verken steinsetning, urgrav/hulegrav eller hellegrav ansett som daterende gravtyper på grunnlag av resultatene fra undersøkelsesområdet.

Den prosentvise fordeling av sikkert og sannsynlig daterte graver i undersøkelsesområdet er vist i tab. 7/1.

I gjennomgangen er herred benyttet som analyseenhet (jfr. kap. 1), men for ikke å gjøre gjennomgangen for detaljert er herredene slått sammen til i alt 7 distrikter (jfr. fig. 1):

Distrikt:	Omfatter:
Ofoten:	N27 Tysfjord, N28 Ankenes, N29 Evenes og N30 Lødingen
Lofoten:	N31 Vågan, N32 Gimsøy, N33 Borge, N34 Buksnes, N35 Flakstad og N36 Værøy
Vesterålen:	N37 Hadsel, N38 Bø, N39 Øksnes, N40 Sortland, N41 Dverberg
Sør-Troms:	T01 Kvæfjord, T02 Trondenes, T03 Bjarkøy, T04 Lavangen, T05 Ibestad og T06 Salangen
Midt-Troms:	T07 Dyrøy, T08 Sørreisa, T09 Tranøy, T10 Berg, T11 Torsken, T12 Hillesøy og T13 Lenvik
Indre Troms:	T14 Målselv, T15 Bardu, T16 Malangen og T17 Balsfjord
Nord-Troms:	T18 Tromsøysund, T19 Lyngen, T20 Sørfjorden, T21 Karlsøy, T22 Helgøy, T23 Skjervøy, T24 Nordreisa og T25 Kvænangen.

Benevnelsene og avgrensningen baserer seg dels på nåtidig navnebruk, dels på selve empirien; f.eks. er de 4 herredene som her er kalt Indre Troms, utskilt først og fremst fordi de oppviser svært få funn og registreringer.

Tab. 7/1: Distriktsvis fordeling sikkert og sannsynlig daterte graver pr. periode.

Dist.:	Rt:	Fvt:	Eja:	Tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Tot.:	Ja:	Tot. (100%)
Ofoten:	1%	2%	58%	359=61%	3%	5%	21%	172=29%	62=10%	593
Lofoten:	-	-	72%	1182=73%	1%	3%	15%	316=20%	121= 7%	1619
Vesterålen:	1%	1%	79%	2189=81%	1%	3%	14%	491=18%	15= 1%	2695
Sør-Troms:	-	2%	70%	987=72%	2%	6%	18%	346=25%	33= 2%	1366
Midt-Troms:	-	1%	56%	367=57%	4%	7%	22%	209=33%	63=10%	639
I. Troms:	-	13%	50%	5=63%	-	25%	13%	3=38%	-	8
Nord-Troms:	-	-	33%	242=33%	1%	5%	18%	169=23%	326=44%	737
Totalt:	1%	1%	68%	5331=70%	2%	4%	17%	1706=22%	675= 9%	7657

Av tab. 7/1 framgår det at 70% av gravene er datert til Eja ut fra funn eller morfologi, 22% til Yja og 9% til Ja generelt.

Bare 2% er positivt datert til Rt/Fvt, noe mer, 6%, til Mvt/Vt. Vi ser også at bortsett fra Nord-Troms er tallene forholdsvis stabile distriktsvis. Mellom 57-81% er datert til Eja, 14-22% til Yja og 1-10% til Ja generelt. Høyest andel Eja-dateringer har Lofoten, Vesterålen og Sør-Troms (72-81%), mens Ofoten, Midt- og Indre Troms har 57-63%. Nord-Troms skiller seg ut med bare 33%, d.v.s. at andelen gravhauger/røysler i dette distriktet er forholdsvis lav.

Tendensen i materialet er altså at Vesterålen ser ut til å ha den største andelen Eja-graver, men at også Lofoten og Sør-Troms ligger høyt. I alle disse distriktene er så godt som alle de øvrige gravene datert til Yja. Ofoten og Midt-Troms har en noe lavere andel Eja-graver og en tilsvarende høyere andel Yja-graver, men også ca. 10% udaterbare graver, d.v.s. av andre typer enn de 3 hovedtypene gravrøys/haug, flatmarksgrav og udefinert grav. De få gravene fra Indre Troms følger dette hovedmønsteret, mens Nord-Troms skiller seg ut med en lav andel Eja-graver og en høy andel udaterte graver, d.v.s. hellegraver. Som nevnt i kap. 3, peker imidlertid de få dateringene som finnes fra hellegravene, mot Yja. Rent umiddelbart synes disse tendensene akseptable, og de gir også en indikasjon på at de få funnene av gravgods fra Eja ikke gjenspeiler gravleggingens eller bosetningens faktiske utbredelse.

7.2 Sannsynlig gravdatering, basert på gravantall

Gjennomgangen i pkt. 7.1 viste at mye taler for at en langt større del av gravene skal henføres til Eja enn de få funnene av daterbart gravgods indikerer. Dette er i samsvar med modellen i kap. 6 som henførte gravlegging med gravgods til en sterkt begrenset gruppe i Eja, mens skikken ble utvidet til å omfatte langt flere i Yja. En annen indikasjon på dette er at av de 479 gravene med vanskelig daterbart gravgods, ble 325 (68%) sannsynlig datert til Yja, noe som også tyder på at det er Yja-gravgodset som mangler de distinkte og lett daterbare gjenstandene.

O. S. Johansen har i en artikkel (1982b) antydnet det samme hovedmønster for Ja-bosetningens utbredelse. Med utgangspunkt i flere forskjellige kildekategorier (arkeologiske, skriftlige, lingvistiske og naturvitenskapelige) kommer han her fram til at Vt-bosetningen på Vestvågøy i Lofoten i hovedsak tilsvarende den bosetning som er belagt fra senmiddelalder og utover gjennom de skriftlige kildene, og at det således ikke har funnet sted noen sterk utvidelse av bosetningen i tidlig middelalder, slik det ofte antas (Johansen 1982b:64). Samtidig tyder både dateringer fra utgravninger på Ja-gårder og pollendiagram fra flere forskjellige steder på øya på at den gårdsbosetning vi møter i Vt og Yja, var etablert iallfall i Rt, og ofte med røtter så langt tilbake som Keltertid.

Johansens metode kartlegger Vt-bosetningen med stor grad av sannsynlighet, men krever meget detaljerte studier av en rekke forskjellige kilder, inklusive topografi, slik at den ikke er direkte anvendbar for et så stort materiale som denne avhandlingen omfatter. For å få ytterligere én indikasjon på om en datering tilbake til Eja er sannsynlig, vil jeg også benytte en metode som baserer seg på selve antallet registrerte gravminner pr. gård. Denne metoden er f.eks. brukt av Bertelsen (1984:107)

for å anslå jernalderbosetningens utbredelse i Lofoten. Han går her ut fra at gårder med 10 eller flere registrerte graver sikkert kan dateres tilbake til Eja, og at 6 eller flere gjør samme datering sannsynlig. Det forholdsvis lave antallet skyldes at han regner med at en stor del av gravene er forsvunnet i tidens løp.

Nettopp dette punktet representerer metodens største svakhet, ettersom slitasjen på gravene vil variere sterkt avhengig av distrikt og gravlokalisering. Johansen (1982b:58) finner at Eja-gravene ofte var lokalisert til gravholmer eller gravfelt et stykke unna gården, og at disse har overlevd århundrene fram til vår tid bedre enn Yja-gravene som ofte lå nær gårdstunene og derfor ble fjernet ettersom tunet beveget seg eller som følge av jordbruksaktiviteter. Det er derfor vanskelig å slutte ut fra mangel på graver at gården ikke går tilbake til Eja, mens derimot forekomsten av et visst antall graver gjør dateringen mer sannsynlig.

Av denne grunn er metoden ikke egnet som den eneste indikator av Eja-bosetningens utbredelse og lokalisering, men som et supplement til datering ut fra funn og gravmorfologi kan den iallfall styrke en datering basert på morfologi alene. Jeg vil derfor først se på hvilket antall graver det teoretisk kan være aktuelt å forvente seg ut fra gitte kriterier, og dernest sammenligne dette med de aktuelle tallene fra gårder med daterte graver.

Det første kriteriet er antatt antall begravelser pr. generasjon, og jeg går da, i likhet med Bertelsen (1984:107), ut fra generasjon = 30 år og et gjennomsnitt på 1,5-2 begravelser pr. generasjon. Det neste kriteriet er så bevaringsgrad for gravene, og jeg vil her se på hvilken effekt en bevaringsgrad på h.h.v. 1/4, 1/3 og 1/2 har på tallene. Beregningen går ikke lenger tilbake enn år 0, ettersom ingen graver i undersøkelsesområdet er positivt datert til Bronsealder eller Keltertid. Resultatene er sammenfattet i tab. 7/2.

Tab. 7/2: Teoretisk antall bevarte graver pr. gård (avhengig av gravskikkens begynnelse og bevaringsgrad.)

Gravlegging f.o.m.:	Bevaringsgrad/antall bevarte graver:		
	1/4:	1/3:	1/2:
Rte	13-17	18-23	26-35
Rty	10-14	14-19	21-27
Fvt	8-10	11-14	16-21
Mvt	5-7	8-10	11-15
Vt	3-4	4-6	6-8

Tabellen viser altså det teoretiske antall bevarte graver avhengig av når registrerbar gravlegging startet, h.h.v. 1,5 og 2 gravlegginger pr. generasjon og en bevaringsgrad på h.h.v. 1/4, 1/3 og 1/2. Med en bevaringsgrad på 1/3 skulle således gravlegging på gårder med min. 11-14 bevarte graver dateres tilbake til Eja, noe som stemmer med Bertelsens beregninger (1984:107-9).

Ser vi på fordelingen mellom gårder som kan antas å gå tilbake

til Eja og Yja ut fra ovenstående, er tallene som følger:

Bevaringsgrad:	Eja:	Yja:
1/4	47%	53%
1/3	29%	71%
1/2	19%	81%

En oversikt over hvor mange gårder innen undersøkelsesområdet som faktisk faller i de teoretiske gruppene, og hvor stor prosent av det samlede antall gårder med registrerte gravminner dette utgjør, er vist i tab. 7/3.

Tab. 7/3: Faktisk og prosentvis antall gårder fra undersøkelsesområdet i de teoretiske bevaringsgruppene.

Gravleg- ing fra:	Bev. grad 1/4:		Bev. grad 1/3:		Bev. grad 1/2:	
	Ant. graver:	Ant. gårder:	Ant. graver:	Ant. gårder:	Ant. graver:	Ant. gårder:
Tidl.?	> 17	136=19%	> 23	73=10%	> 35	35= 5%
Rte	13-17	71=10%	18-23	20= 3%	26-35	38= 5%
Rty	10-14		14-19	43= 6%	21-27	20= 3%
Fvt	8-10	128=18%	11-14	71=10%	16-21	43= 6%
Mvt	5-7	366=52%	8-10	128=18%	11-15	71=10%
Vt	3-4		4-6	366=52%	6-8	494=70%

Av de 298 sikkert funndaterte gårdene i undersøkelsesområdet har 96 (32%) gitt funn fra Eja, 202 (68%) fra Yja. Sammenlignet med beregningen ovenfor, kan dette tyde på at en bevaringsgrad på 1/3 kan være et realistisk gjennomsnitt, hvilket igjen medfører at gårder med mer enn 11-14 registrerte gravminner (av alle slag) med stor sannsynlighet går tilbake til Eja. Dette er overensstemmende med Bertelsens grense på 10 synlige gravminner (1984:109), og kriteriet vil derfor også bli benyttet for datering. Dateringen gjelder imidlertid ikke det enkelte gravminne, men sannsynlig oppkomst av fenomenet registrerbare gravminner for hver enkelt gård. Det må også understrekes at denne modellen baserer seg på en meget grov forenkling, såvel av gården som definert enhet, som av gårdsgrensens stabilitet og gravskikkens homogenitet i tid og rom. Disse reservasjoner tatt i betraktning, kan imidlertid metoden bety et nyttig supplement til datering ut fra gravmorfologi alene.

Ca. 10% eller 73 av gårdene faller utenom modellen p.g.a. for mange graver. Av disse ligger 65 innenfor en teoretisk bevaringsgrad på opptil 100% (ca. 70 graver) og gravlegging f.o.m. Rte, 5 har fra 70-85 graver, mens 3 gårder skiller seg helt ut med 135-200 graver hver. Disse er: N38-017 Steine (145 graver) og N38-025 Svinøya (198 graver), begge i Bø, samt T02-097 Grøta (vår) i Trondenes (136 graver). Alle 3 har gitt funn fra Eja, Steine og Svinøya datert til Rty. Iflg. Winther (1875) skal imidlertid Svinøya tidligere ha tilhørt N38-019 Vinje, altså nabogården til Steine, og det interessante i denne forbindelse er at Vinje og Grøtavær er 2 av de uhyre få gårder i undersøkelsesområdet som har gitt funn også fra bronsealder. Det kan derfor være fristende å spekulere på om modellen kan antyde at denne

type gravskikk iallfall her går lenger tilbake enn Rte, til keltetid eller enda tidligere.

Ser vi til slutt på hvordan sammenfallet er mellom det registrerte antall gravminner pr. gård og de noe tilfeldige dateringene som er framkommet for de samme gårdene, er tendensen tydelig: For gårdene med 1-10 graver, er ca. 3/4 av dateringene fra Yja, mens andelen synker til litt over halvparten for gårder med mer enn 10 graver. Dette underbygger også teorien om at antallet graver på en gård er direkte relatert til gårdens alder.

7.3 Bosetningsutbredelse i eldre og yngre jernalder

Basert på de forskjellige dateringsmetoder som er gjennomgått foran, vil sammenfatningsvis følgende gårder bli regnet som sikre, sannsynlige og mulige Eja-gårder:

- Sikre: Gårder med gravfunn fra Eja.
Gårder med andre funn fra Eja, men der gravmorfologi og/eller -antall indikerer Eja.
- Sannsynlige: Gårder med andre funn (ikke gravfunn) fra Eja.
Gårder der både gravmorfologi og gravantall indikerer Eja.
- Mulige: Gårder der enten gravmorfologi eller gravantall indikerer Eja.

Tilsammen gir dette en fordeling av sikre, sannsynlige og mulige Eja-gårder i de 7 distriktene som undersøkelsesområdet er delt inn i, som vist i tab. 7/4. I tabellen er også angitt som "Yja-gårder" alle andre gårder med registrerte gravminner.

Tab. 7/4: Distriktsvis fordeling sikre, sannsynlig og mulige Eja-gårder, samt Yja-gårder.

Distrikt:	Antall gårder:	Eja-gårder:				Yja-gårder:
		Sikre:	Sanns.:	Mulige:	Tot.:	
Ofoten:	284=100%	6%	4%	12%	62=22%	20=7%
Lofoten:	253=100%	14%	13%	21%	122=48%	16=6%
Vesterålen:	324=100%	14%	16%	19%	158=49%	12=4%
Sør-Troms:	336=100%	11%	6%	18%	115=34%	18=5%
Midt-Troms:	279=100%	7%	4%	12%	64=23%	19=7%
Indre Troms:	262=100%	-	-	-	3= 1%	2=1%
Nord-Troms:	469=100%	2%	3%	9%	69=15%	36=8%
Totalt:	2207=100%	7%	7%	13%	593=27%	123=6%

151 gårder er datert til Eja gjennom gravfunn (sikker og sannsynlig datering) og ytterligere 24 gjennom andre funn eller dateringer (10 av disse har ingen registrerte graver). Tilsammen blir dette 175 funndaterte gårder. Av disse er 98 (56%) uavhengig datert til Eja gjennom både gravmorfologi og gravantall, ytterligere 42 (24%) gjennom én av metodene. Best overensstemmelse med datering ut fra gravfunn/andre funn har datering ut fra morfologi (79%), mens gravantall gir 57% overensstemmelse. Tilsammen har metodene gitt riktig datering i 80% av tilfellene, noe som skulle tilsi at de må kunne betraktes som gode dateringsred-

skaper. En sammenligning med antall gårder som er datert gjennom gravfunn alene, gir enda bedre overensstemmelse.

Det må påny understrekes at framstillingen er å betrakte som et analytisk hjelpemiddel, og at den tar som utgangspunkt en bestemt sammenheng mellom graver og land. Analysen prøver ikke å avdekke andre relasjoner eller gi alternative forklaringsmodeller; heri ligger nok dens største svakhet. Det kan f.eks. godt tenkes at store gravfelt er et resultat av gravlegging gjennom kort tid, men fra et langt større område enn dagens gårdsgrenser omfatter, eller at formelle gravfelt ikke er tilknyttet en fast gårdsbosetning. Det er imidlertid vanskelig å se hvordan en slik forklaring kan sannsynliggjøres uten daterte boplassundersøkelser i et langt større omfang enn det som nå foreligger.

Hvis vi imidlertid godtar at gravlegging i registrerbare gravminner er tilknyttet en fast gårdsbosetning/enhet i undersøkelsesområdet, tyder modellen på at i distriktene Lofoten og Vesterålen kan nesten 55% av gårdene gå tilbake til Ja, i Sør-Troms ca. 40%, i Ofoten og Midt-Troms ca. 30% og i Nord-Troms drøye 20%. Indre Troms har så få registreringer at vi må se bort fra dem. Av Ja-gårdene kan videre rundt 90% gå helt tilbake til Eja i Lofoten, Vesterålen og Sør-Troms, ca. 75% i Ofoten og Midt-Troms og 65% i Nord-Troms.

Som påpekt foran, er antakelig disse tallene for høye absolutt sett. Det kan likevel her være verdt å minne om at Johansen (1982b) i sin analyse av Vt-bosetningen på Vestvågøy (d.v.s. N33 Borge og N34 Buksnes) fant at ca. 90% av gårdene her måtte antas å gå tilbake til iallfall Vt. Vestvågøy representerer imidlertid det tettest befolkete og beste jordbruksarealet i Lofoten, samt det best registrerte, slik at det er naturlig at tallet her ligger høyere enn for distriktet som helhet. Til sammenligning opererer Schanche (1986) med ca. 25% Ja-gårder i Sør-Troms, men hennes undersøkelsesområde omfatter ikke T01 Kvæfjord, noe som antakelig forklarer den lavere prosentandelen, idet Kvæfjord har en høy andel Ja-registreringer. Tallenes relative forhold og det faktum at de entydig peker mot at flertallet av Ja-gårdene går tilbake til Eja, er likevel tendenser jeg velger å oppfatte som riktige.

Resultatet er derfor i samsvar med den modellen som ble presentert i kap. 6, der utvidelsen av antall graver med gravgods i Yja ikke ble tolket som et tegn på en utvidelse av bosetningen, men som en utvidelse av den gravlagte gruppen. Dette er også i tråd med synspunkter hevdet av Johansen (1982b) og basert i første rekke på resultater fra pollenundersøkelser.

8. TOPOGRAFISK VURDERING GRAVMATERIALET - GRAVMORFOLOGI/LIKBEHANDLING

8.1 Generelt

De foregående kapitler har hovedsaklig sett gravmaterialet i et tidsmessig perspektiv og derved behandlet analyseområdet som en homogen topografisk enhet. Det er imidlertid innlysende at dette ikke kan være tilfelle over et så stort område, med en varierende økonomisk tilpasning og ulik etnisk tilskrivning. Detaljanalysen av enkelte trekk har allerede antydnet en mulig grensesone i Vesterålen/Sør-Troms (jfr. kap. 3), og det må forventes at ulike trekk ved gravmaterialet har ulik topografisk utbredelse. Mens kapitlene 4-6 viste de generelle utviklingstrekk for området som helhet, er målet for den topografiske gjennomgangen å avdekke, om mulig, lokale tradisjoner og særegenheter.

Metodisk kunne dette vært gjort på 2 måter: a) enten ved å betrakte hvert enkelt trekk for seg og se hvor stor andel av registreringene som kunne henføres til de enkelte distrikter, eller b) ved å betrakte hvert herred for seg og se hvor stor andel hvert trekk utgjør av registreringene for distriktet. Jeg har her som hovedregel valgt å benytte metode b, som gir en sammenlignbar profil for hvert distrikt og for materialet som helhet. Tabellene representerer m.a.o. prosent av totalantallet for distriktet, angitt i kolonnen lengst til høyre. For ordens skyld angis nederst i tabellene også totalantallet for hvert analysert trekk. Totalantallet pr. distrikt er også vist som prosent av samlet antall for hele undersøkelsesområdet (D-% = distriktsprosent). Bare i behandlingen av importgjenstander og -funn er metode a benyttet. Opplysninger om de enkelte herreder er tatt med i den utstrekning dette ansees interessant.

Før vi ser på utbredelsen av enkelttrekk, kan det være praktisk å danne seg et bilde av den topografiske fordelingen av antall gårder, registrerte graver, gjennomsnittlig antall graver pr. gård/herred og antall profesjonelt utgravde graver pr. distrikt. Det siste vil bl.a. ha konsekvenser for analysen av trekk som i stor grad er avhengig av profesjonell utgravning: formelementer, gravgods og eksakt datering.

Tab. 8/1: Antall gårder, graver, graver pr. gård og andel prof./semiprof. utgravde graver pr. distrikt.

Distrikt:	Gårder:	Graver:	Graver/gård:	Prof./semiprof. utgr.:
Ofoten:	284	593	2,1	81=14%
Lofoten:	253	1619	6,4	113= 7%
Vesterålen:	324	2696	8,3	367=14%
Sør-Troms:	336	1366	4,1	190=14%
Midt-Troms:	279	639	2,3	59= 9%
Indre Troms:	262	8	-	- -
Nord-Troms:	469	738	1,6	7= 1%

Totalt:	2207	7659	3,5	817=11%

Tab. 8/1 viser at gjennomsnittlig antall graver pr. gård/distrikt

varierer sterkt i analyseområdet, fra 0-8. Vesterålen og Lofoten ligger høyest, Indre og Nord-Troms lavest. Blant herredene ligger N41 Dverberg høyest (14,9), deretter følger N38 Bø (12,1). N32 Gimsøy, N33 Borge, N34 Buksnes, N40 Sortland, T02 Trondenes og T03 Bjarkøy har alle gjennomsnittlig 7-10 graver pr. gård, N30 Lødingen, N35 Flakstad, N36 Værøy, N37 Hadsel, N39 Øksnes, T01 Kvæfjord, T09 Tranøy, T12 Hillesøy og T23 Skjervøy fra 4-7. N27 Tysfjord, N31 Vågan, T05 Ibestad, T07 Dyrøy, T10 Berg, T11 Torsken, T21 Karlsøy, T22 Helgøy og T25 Kvænangen har mellom 1-4, mens de øvrige har under 1 grav pr. gård i gjennomsnitt. T17 Balsfjord har ingen registrerte graver.

Stort sett gjenspeiler tabellen det generelle bildet vi allerede har av Ja-bosetningens utbredelse, men det kan alt nå være verdt å merke seg at Vesterålen (i dette tilfelle N41 Dverberg og N38 Bø) skiller seg ut med et høyt antall registreringer. Likeledes finner vi indre del av Ofoten, Indre Troms og Nord-Troms i motsatt ende av tabellen.

For å tydeliggjøre forskjellen i antall graver for de enkelte distrikter, kan det også være nyttig kort å sammenligne hvor stor andel av h.h.v. gårder og graver som henføres til de enkelte distrikter:

Distrikt:	Gårder:	Graver:	Distrikt:	Gårder:	Graver:
Ofoten:	13%	8%	Midt-Troms:	13%	8%
Lofoten:	12%	21%	Indre Troms:	12%	-
Vesterålen:	15%	35%	Nord-Troms:	21%	10%
Sør-Troms:	15%	18%			

Mens den prosentvise andelen gårder er noenlunde lik i alle distrikter, unntatt Nord-Troms som p.g.a. sin størrelse ligger noe høyere, varierer altså andelen graver fra 0-35%, med Vesterålen som det dominerende distrikt. Også Lofoten har en forholdsvis sterk overrepresentasjon av graver, Sør-Troms en marginal overrepresentasjon, mens de øvrige distriktene er sterkt underrepresentert i forhold til andel gårder. Indre Troms har under 1% registrerte graver.

Fordelingen må naturligvis også sees på bakgrunn av registreringsaktiviteten i de forskjellige herreder, men det er verdt å huske at ett av herredene i Vesterålen (N39 Øksnes) ikke er registrert for ØK, og at tallene for dette distriktet således antakelig er for lave. Det er også klart at tabellen maskerer en konsentrasjon av graver til en begrenset del av herredet/distriktet. Den gir likevel et godt oversiktsbilde av gravfrekvensen.

Herredsvis varierer andelen gårder mellom 1-5%, andelen graver mellom 0-10%: N38 Bø har bare 3% av gårdene, men 10% av gravene i analyseområdet, N41 Dverberg h.h.v. 2 og 9%. Følgende herreder har mer enn 50% overrepresentasjon av graver: N32 Gimsøy, N33 Borge, N34 Buksnes, N37 Hadsel, N38 Bø, N40 Sortland, N41 Dverberg, T02 Trondenes og T03 Bjarkøy, eller m.a.o. de sentrale herredene i de sentrale distriktene. At N39 Øksnes ikke er med her, tyder antakelig også på at det registrerte antallet graver der er altfor lavt. Stort sett kan vi si at f.o.m. T04 Lavangen og nordover er det en tildels sterk underrepresentasjon av graver; de eneste unntakene her er T09 Tranøy, T12 Hillesøy og T23

Skjervøy (i det siste tilfellet skyldes dette hellegravene).

Når det så gjelder utgravningsaktiviteten, er det tydelig at den har konsentrert seg til bestemte herreder, både tallmessig og prosentvis. Høyest antall (semi)profesjonelt utgravde graver har N38 Bø (143), men p.g.a. det store antall registrerte graver her (796) utgjør dette likevel bare 18% av totalantallet. Høyest prosentvis utgravning har T03 Bjarkøy, der 1/3 av de registrerte gravene er profesjonelt utgravd, i N28 Ankenes er andelen 30%, deretter følger N39 Øksnes med 22%, men her må det lave antall registrerte graver taes i betraktning. For N38 Bø og T09 Tranøy er andelen 17-18%, mens N30 Lødingen, N34 Buksnes, N35 Flakstad, N37 Hadsel, N40 Sortland, T05 Ibestad og T07 Dyrøy har 10-15% profesjonelt utgravde graver. N39 Evenes, N32 Gimsøy, N36 Værøy, N41 Dverberg, T01 Kvæfjord, T02 Trondenes, T08 Sørreisa, T12 Hillesøy og T19 Lyngen har fra 5-10%, N33 Borge, T10 Berg, T11 Torsken, T13 Lenvik og T23 Skjervøy under 5%. De øvrige herredene har ingen profesjonelt/semiprofesjonelt utgravde graver. Distriktsvis ligger Ofoten, Vesterålen og Sør-Troms på 14%, Midt-Troms på 9%, Lofoten på 7% og Nord-Troms på bare 1%. Særlig for Nord-Troms, men også, overraskende nok, for Lofoten, kan nok dette påvirke analysen av enkelttrekk.

8.2 Gravmorfologi

8.2.1 Gravtyper

De forskjellige gravtypene er i tab. 8/2 gitt samme kode som i kap. 3: GH=gravhaug/gravrøys, SS=steinsetning/steinring/steinramme, BA=bautastein, UDG=undefinert grav, FMG=flatmarksgrav, SVG=strandvollgrav/fordypning, HG=hellegrav, HUG=urgrav/hulegrav og SB=sekundær begravelse. Bautastein betyr i denne forbindelse reiste stein uten definitiv gravkontekst, altså ikke bautaeer på graver, men er tatt med ut fra en analogi med disse. Gravtypene er gruppert slik at synlige graver (hauger/røysler, steinsetninger og bautaeer) kommer først, deretter følger sikre og antatte flatmarksgraver (flatmarksgraver, strandvollgraver/fordypninger, undefinerte graver) og til sist diverse andre typer (hellegraver, hule/urgraver). Siste kolonne viser sekundære begravelser i hauger/røysler. For alle undersøkte trekkgrupper er også den statistiske fordelingen testet ved hjelp av Chi square-testen for å se om trekkene viser signifikant korrelasjon med bestemte distrikter.

Av gravtypene utgjør gravhauger/røysler hele 79% av totalantallet, synlige graver i alt 83%, flatmarksgraver 13% og andre bare 4%. Bildet varierer imidlertid sterkt fra distrikt til distrikt.

Bruker vi andelen gravhauger/røysler som utgangspunkt for sammenligningen, ligger også her Vesterålen, Lofoten og Sør-Troms høyest (85-88%). Deretter følger Ofoten (70%) og Midt-Troms (66%), som imidlertid begge også har ca. 10% steinsetninger og derfor når opp i omtrent samme andel synlige graver som de 3 foregående. Desidert lavest ligger Indre Troms og Nord-Troms, begge med 50% synlige graver; for Nord-Troms utgjøres bortimot 10% av disse av steinsetninger. Vi får derfor 2 grupper distrikter, én der synlige graver utgjør 75-90%, en annen der andelen ligger rundt 50%. For begge gruppernes vedkommende utgjør steinsetningene ca. 10% av antallet for de laveste prosentsetsene. Størst avvik fra nor-

malen er det i ytterdistriktene av analyseområdet.

Tab. 8/2: Distriktsvis fordeling gravtyper.

Distrikt:	GH:	SS:	BA:	UDG:	FMG:	SVG:	HG:	HUG:	SB:	Tot.:
Ofoten:	70%	9%	1%	8%	6%	3%	-	3%	-	593=100%
Lofoten:	85%	2%	1%	4%	4%	5%	-	-	-	1619=100%
Vesterålen:	88%	1%	-	4%	1%	6%	-	-	-	2696=100%
Sør-Troms:	87%	2%	1%	6%	3%	1%	-	-	-	1366=100%
Midt-Troms:	66%	8%	1%	9%	12%	4%	-	-	-	639=100%
Indre Troms:	50%	-	-	38%	12%	-	-	-	-	8=100%
Nord-Troms:	42%	8%	-	4%	5%	2%	40%	-	-	738=100%

Tot.:	6081	229	45	389	274	310	295	29	6	7659=
	79%	3%	1%	5%	4%	4%	4%	-	-	100%

Herredsvis varierer andelen gravhauger/røyser mellom 0-100%, mens andelen steinsetninger varierer mellom 0-17%, høyest i T12 Hillesøy.

For distriktene t.o.m. Indre Troms i nord fordeler typene seg først og fremst på synlige graver og flatmarksgraver (alle typer). Bare i Ofoten når "andre" typer opp i et slikt antall at de utgjør 3% av totalantallet; i de øvrige distriktene (Lofoten - Indre Troms) er det bare registrert 4 graver i denne kategorien, 3 av dem i ett og samme herred, T10 Berg. Nord-Troms skiller seg markert ut med hele 40% "andre" graver; den alt overveiende del av disse er hellegraver, som er registrert f.o.m. T21 Karlsøy og nordover. (En enslig hellegrav er registrert i T02 Trondenes, men fordi den faller så totalt utenfor mønsteret, kan det være grunn til å stille spørsmålsteget ved registreringen og/eller benevnningen.) Indre Troms skiller seg også ut ved lite antall og liten typespredning.

En Chi square-test av korrelasjonen mellom distrikt/gravtype, viste følgende statistisk signifikante korrelasjoner ($X^2 = 3622.8$, s.nivå=.01):

Ofoten: Steinsetning, bautastein, undef. grav, flatmarksgrav, hule/urgrav
 Lofoten: Gravhaug/røys, bautastein
 Vesterålen: Gravhaug/røys, strandvollgrav
 Sør-Troms: Gravhaug/røys, undef. grav
 Midt-Troms: Steinsetning, undef. grav, flatmarksgrav
 Indre Troms: Udef. grav
 Nord-Troms: Steinsetning, hellegrav.

8.2.2 Gravform

I gjennomgangen av gravform (jfr. kap. 3.3) er følgende forkortelser benyttet: RU=rund, OV=oval, LA=lang, SK=skipsformet, RE=rektangulær, KV=kvadratisk og TA=trearmet/trekantet.

For å kontrollere om forekomsten av de trekk som analyseres, avviker sterkt fra forekomsten av graver i de samme distriktene, angis i tabellene etter totalantall pr. distrikt også hvor stor

prosentandel dette utgjør av samlet antall for hele undersøkelsesområdet (D-%). Avvik kan både skyldes at enkelte trekk er særlig knyttet til bestemte distrikt, men også gjenspeile f.eks. utgravningsaktiviteten (et eksempel på dette er registrering av formelementer). Fordelingen av gravformer er vist i tab. 8/3.

Tab. 8/3: Distriktsvis fordeling gravform.

Distrikt:	RU:	OV:	LA:	SK:	RE:	KV:	TA:	Tot.:	D-%:
Ofoten:	86%	2%	11%	-	1%	-	-	419=100%	8%
Lofoten:	84%	3%	11%	2%	-	-	-	1224=100%	23%
Vesterålen:	85%	2%	10%	1%	1%	-	-	1975=100%	38%
Sør-Troms:	87%	2%	9%	-	-	-	-	955=100%	18%
Midt-Troms:	84%	4%	10%	1%	1%	-	-	417=100%	8%
Indre Troms:	75%	-	25%	-	-	-	-	4=100%	-
Nord-Troms:	61%	6%	26%	-	6%	1%	-	269=100%	5%

Tot.:	4416	140	592	53	39	13	11	5264=	
	84%	3%	11%	1%	1%	-	-		100%

Fordelingen av graver med en definert form tilsvarer nesten helt totalfordelingen av graver. Unntakene er Lofoten og Vesterålen som ligger noe over, d.v.s. har forholdsvis flere synlige graver, og Nord-Troms der det motsatte er tilfelle.

Akkurat som gravhaug/røys utgjorde ca. 80% av gravtypene, dominerer rund som form, med hele 84% av totalantallet. Den nest største gruppen er de lange gravene (11%), de ovale utgjør 3%, de skipsformede og rektangulære bare 1% hver, mens de kvadratiske og trearmede/trekantede utgjør under 0,5%, og derfor ikke kommer med i tabellen.

Distriktsvis ligger Nord-Troms lavest med 61% runde, Indre Troms har 75%, mens alle øvrige distrikter har mellom 84-87%. For de lange gravene er bildet motsatt: 25-26% i Nord-Troms og Indre Troms, 9-11% i de øvrige distriktene. De skipsformede gravene er hovedsaklig registrert i Lofoten og Vesterålen, der de utgjør h.h.v. 2 og 1%, men også i Midt-Troms (1%) og Sør-Troms, mens de trearmede/trekantede bare er registrert i Lofoten/Vesterålen (bortsett fra ett enkelt tilfelle i Midt-Troms). Mest restriktiv i form er Indre Troms, men her er også antallet svært lavt, og Ofoten. Bortsett fra de trearmede/trekantede gravene er samtlige andre former representert i alle de andre distriktene.

Chi square-testen viste følgende statistisk signifikante korrelasjoner ($X^2=226.723$, s.nivå=.01):

Lofoten:	Skipsformet	Sør-Troms:	Rund
Vesterålen:	Rund	Nord-Troms:	Oval, lang, rektangulær.

Herredsvis er bildet langt mer broket. Både runde og lange graver varierer mellom 0-100%. Holder vi disse ytterpunktene utenfor (d.v.s. forekomst av bare den ene eller andre formen: bare runde i T04 Lavangen, T14 Bardu og T20 Sørfjorden, bare lange i T08 Sørreisa og T16 Malangen, men for samtlige er antallet graver svært lavt), varierer andelen runde graver mellom 13 og 95% (yt-

terpunktene representert ved T06 Salangen og T01 Kvæfjord, begge i Sør-Troms). Andelen lange varierer mellom 88 og 3% (de samme 2 herreder). Størst andel lange graver ser det ut til å være i ytterkantene av analyseområdet: N27 Tysfjord (23%), N29 Evenes (61%), T05 Ibestad (25%), T06 Salangen (88%), T13 Lenvik (26%), T18 Tromsøysund (24%), T23 Skjervøy (27%), T24 Nordreisa (33%) og T25 Kvanangen (61%).

8.2.3 Formelement

Formelementene er forkortet slik: BA=bauta (også medtatt bautaer fra pkt. 8.2.1), BR=brem/bro/voll (alle trekk opptrer gjerne i kombinasjon med fotgrøft, men så sporadisk at de her er slått sammen), FK=fotkjede, FG=fotgrøft, KAM=kammer/kiste, BG=båtgrav, NSK=nedskåret kiste/trekiste, GK=gravklot, SR=ramme/ringer av stein/flat steinlegning (alt som innvendig konstruksjon i haug eller røys) og TK=trekull. Fordelingen er vist i tab. 8/4.

Tab. 8/4: Distriktsvis fordeling formelement.

Distrikt:	BA:	GK:	BR:	FK:	FG:	KAM:	BG:	NSK:	SR:	TK:	Tot.:	D-
Ofoten:	8%	-	1%	11%	18%	57%	1%	-	-	13%	106=100%	
Lofoten:	11%	1%	1%	7%	39%	37%	1%	1%	-	2%	342=100%	2
Vesterålen:	7%	1%	1%	29%	21%	35%	1%	-	1%	6%	473=100%	3
Sør-Troms:	9%	2%	1%	21%	15%	39%	-	1%	2%	11%	293=100%	2
Midt-Troms:	15%	2%	3%	37%	12%	17%	1%	1%	4%	9%	122=100%	
Nord-Troms:	19%	-	-	26%	15%	11%	-	-	4%	26%	27=100%	

Tot.:	126	12	16	288	312	490	9	6	18	100	1363=	
	9%	1%	1%	21%	23%	36%	1%	-	1%	7%		10

Fordelingen av formelementer følger nøye fordelingen av graver totalt og av synlige graver, som rimelig kan være. Det er en svak overrepresentasjon i Lofoten, Sør- og Midt-Troms, mens Nord-Troms igjen skiller seg ut med en sterk underrepresentasjon. Ingen formelementer er registrert i Indre Troms.

Det vanligste elementet er kammer/kiste med 36%, mens fotkjede og fotgrøft utgjør h.h.v. 21 og 23%. Kammer/kiste i denne forbindelse omfatter bare gravkamre i haug eller røys, som er konstruert eller oppmurt av stein. Nedskårne kister/trekister omfatter bare nedskårne gravkamre i haug eller røys, og altså ikke hellegraver, fordypninger o.l. Trekket er m.a.o. registrert som et formelement bare der det utgjør et ekstra trekk ved grava og ikke der det konstituerer selve grava.

Også her utgjør de 3 vanligst forekommende trekk 80% av registreringene totalt. Bautastein utgjør 9%, trekull i grava 7%, de øvrige 1% hver, unntatt nedskåret kiste/trekiste som faller ut med under 0,5%. Distriktsvis dekker de 3 hovedelementene 83-86% i Ofoten, Lofoten og Vesterålen (som også her ligger høyest), 75% i Sør-Troms, fallende til 66% i Midt-Troms og 52% i Nord-Troms. Etersom elementene tidligere (kap. 3.8) er datert først og fremst til Eja, er det sannsynlig at noe av variasjonen skyldes utbredelsen av Eja-bosetningen.

Bautasteiner viser motsatt tendens sammenlignet med hovedtrekkene og varierer mellom 7% (Vesterålen) og 19% (Nord-Troms), trekull mellom 2% (Lofoten) og 26% (Nord-Troms). Mest restriktiv i bruken av forskjellige trekk er Nord-Troms, der 4 trekk (gravklot, brem, båtgrav og nedskåret kiste) overhodet ikke er registrert, mens bare Midt-Troms oppviser alle trekk.

Følgende statistisk signifikante korrelasjoner ble påvist: $X^2=209.586$, s.nivå=.01):

Ofoten:	Kammer, trekull	Sør-Troms:	Trekull
Lofoten:	Fotgrøft	Midt-Troms:	Fotkjede, bautastein
Vesterålen:	Fotkjede	Nord-Troms:	Trekull.

Kombinasjoner av formelementer forekommer enda sjeldnere, som tab. 8/5 viser.

Kombinasjonene utgjøres normalt (77%) av 2 elementer (f.eks. fotkjede og kammer) eller av en gjentakelse av samme trekk (oftest flere bautaer) (19%), og bare uhyre sjelden (4%) av 3 forskjellige trekk. Indre Troms har ingen registreringer i denne gruppen, Nord-Troms og Ofoten bare én hver. Det er altså et fenomen som er sterkt tilknyttet de sentrale distriktene, men også Lofoten er underrepresentert her. Registreringene er imidlertid også sterkt knyttet til profesjonelle utgravninger, noe som antakelig delvis forklarer hvorfor Vesterålen, Sør- og Midt-Troms er så sterkt overrepresentert.

Tab. 8/5: Distriktsvis fordeling kombinasjoner av formelement.

Distrikt:	2:	3:	Flere av samme:	Tot.:	D-%:
Ofoten:	100%	-	-	1=100%	1%
Lofoten:	90%	5%	5%	19=100%	15%
Vesterålen:	87%	3%	10%	63=100%	48%
Sør-Troms:	57%	3%	40%	30=100%	23%
Midt-Troms:	59%	6%	35%	17=100%	13%
Nord-Troms:	100%	-	-	1=100%	1%

Tot.:	101	5	25	131=	
	77%	4%	19%		100%

Herredsvis er fenomenet oftest registrert i N34 Buksnes, N37 Hadsel, N38 Bø, N41 Dverberg, T02 Trondenes og T03 Bjarkøy (11-22 ganger, oftest i Dverberg), mens N39 Øksnes, T01 Kvæfjord, T11 Torsken og T12 Hillesøy har 5-7 registreringer. N32 Gimsøy, N33 Borge, T05 Ibestad, T07 Dyrøy, T09 Tranøy, T10 Berg og T23 Skjervøy har 1-3 registreringer.

8.2.4 Gravstørrelse

Størrelsesfordelingen for såvel runde som lange graver er vist i tab. 8/6, mens fig. 2 viser den topografiske fordelingen av store gravhauger.

For gravstørrelse dekkes 87% av variasjonen av størrelsesgruppene d=0-11 m, samt 1=0-10 m. Ytterligere 8% dekkes av gruppene d=11-

15 m og l=10-14 m, mens bare 5% av gravene er over 15 m i diameter/lengde. Størst er gruppene d=3-7 m (47%) og 7-11 m (23%), mens gruppen over 20 m bare utgjør 1% av totalantallet.

Tab. 8/6: Distriktsvis fordeling størrelsesgrupper.

Dist.:	Rund:						Lang:					Tot.
	<3	3-7	7-11	11-15	15-20	>20	<5	5-10	10-14	14-20	>20	
Ofot.:	3%	51%	27%	4%	1%	-	6%	3%	3%	3%	1%	398=100
Lofot.:	3%	49%	22%	6%	2%	1%	7%	6%	3%	1%	1%	988=100
Vest.:	3%	48%	23%	4%	1%	-	5%	8%	4%	1%	1%	1397=100
S-Tr.:	4%	46%	29%	5%	2%	-	5%	6%	1%	2%	-	808=100
M-Tr.:	6%	44%	24%	6%	1%	-	8%	7%	2%	2%	1%	342=100
I Tr.:	-	75%	-	-	-	-	-	25%	-	-	-	4=100
N-Tr.:	15%	28%	5%	2%	-	-	41%	6%	1%	1%	-	209=100
Tot.:	193	1943	971	195	64	11	308	258	115	61	27	4146=100
	5%	47%	23%	5%	2%	-	7%	6%	3%	2%	1%	

Ser vi imidlertid først på denne siste gruppen (> 20 m), har de runde gravene i gruppen en meget begrenset distribusjon, nemlig i Lofoten, Vesterålen og Sør-Troms, tilsammen 11 graver. De lange gravene over 20 m er i tillegg registrert i Ofoten og Midt-Troms; her er antallet i alt 27. Det er imidlertid verdt å merke seg at de 4 registreringene i T13 Lenvik alle er usikre, og deres plassering i tabellen gjør det overveiende sannsynlig at registreringene er gale. Det samme gjelder for øvrig også de 2 gravene i gruppen l=15-20 m i samme herred.

Blant de runde gravene over 20 m er den nordligste registreringen fra Lavangen, der en rundhaug på 35 m er registrert som sikker gravhaug. Både størrelsen (den største i hele analyseområdet) og lokaliseringen gjør det imidlertid vanskelig å godta registreringen som riktig. Endelig er også en rundhaug i gruppen 15-20 m fra N27 Tysfjord registrert som usikker. Ser vi således bort fra de usikre registreringene, er diameter > 20 m registrert i Lofoten, Vesterålen og Sør-Troms, lengde > 20 m i tillegg i Ofoten. Det er også over dobbelt så mange lange graver i denne gruppen som runde, til tross for at de lange gravene i det hele bare utgjør 19%. Kanskje kan volumet ha vært avgjørende for valget av langhaug i dette tilfellet: det er mindre arbeidskrevende å bygge en stor langhaug enn en stor rundhaug. Den samme tendens gjør seg for øvrig gjeldende også for de 2 neste størrelsesgruppene: forholdet rund/lang er omtrent 1:1 i gruppen 15-20 m, 2:1 i gruppen 10-15 m, men hele 4:1 totalt.

Nord-Troms har ingen registreringer i de 2 største gruppene (> 15 m), bortsett fra én enkelt langhaug i T18 Tromsøysund i gruppen 15-20 m, som imidlertid faller så totalt utenom mønsteret (jfr. fig. 2) at det må settes et spørsmålstegn også ved denne registreringen. Også gruppene 10-15 m er sparsomt representert her: bare 5 runde og 2 lange. Det er også påfallende at runde og lange graver med angitt størrelse utgjør 50% hver i Nord-Troms, mens de runde gravene ellers utgjør fra 75-86%. I Indre Troms er bare gruppen d=3-7 m og l=5-10 m representert, med kun 4 graver til sammen.

Følgende størrelsesgrupper viste statistisk signifikant korrelasjon med bestemte distrikter (runde graver: $X^2=183.006$, lange graver: $X^2=133.312$, s.nivå=.01):

Ofoten:	l=15-20 m	Sør-Troms:	d=7-11 m, l=5-10 m
Lofoten:	d=15-20 m	Midt-Troms:	d=0-3 m
Vesterålen:	l= 5-10 m og 10-14 m	Nord-Troms:	d=0-3 m, l=0-5 m.

Herredsvis er de minste gravene ($d < 3$ m og $l < 5$ m) spesielt tilknyttet N29 Evenes, T06 Salangen, T08 Sørreisa, T23 Skjervøy, T24 Nordreisa og T25 Kvænangen, der de utgjør mellom 60-100%. I tillegg er de vanlige i N27 Tysfjord, N35 Flakstad, T10 Berg, T18 Tromsøysund og T19 Lyngen, der de utgjør 34-44%. Meget små graver er derfor typiske for utkantdistriktene, og i de aller fleste av disse herredene er det dessuten de lange gravene som er i flertall, slik at gravskikken karakteriseres av omtrent mannslange hauger, røyser eller steinsetninger. Dette gjelder i første rekke N29 Evenes, T06 Salangen, T08 Sørreisa, T24 Nordreisa og T25 Kvænangen, der slike graver utgjør 56-100% av gravene.

8.2.5 Orientering gravkamre/langhauger

Orientering gravkamre/langhauger er vist i tab. 8/7, der orientering NNV-SSØ og NNØ-SSV slått sammen med N-S, ØNØ-VSV og ØSØ-VNV med Ø-V.

Sammenlignet med gravfordelingen, er Nord-Troms sterkt overrepresentert blant gravene med angitt orientering. Dette skyldes at orientering er oppgitt for alle hellegravsregistreringene. Indre Troms har bare én registrering i denne tabellen.

Totalt utgjør orientering N-S og Ø-V 70%, NV-SØ og NØ-SV 15% hver. Vanligst er orientering N-S (42%), og tallet er svært stabilt distriktsvis, varierende mellom 35-46%.

Tab. 8/7: Distriktsvis fordeling orientering.

Distrikt:	NV-SØ:	N-S:	NØ-SV:	Ø-V:	Tot.:	D-%:
Ofoten:	22%	40%	14%	24%	63=100%	8%
Lofoten:	15%	46%	13%	26%	158=100%	21%
Vesterålen:	9%	39%	14%	38%	160=100%	21%
Sør-Troms:	6%	42%	17%	35%	86=100%	11%
Midt-Troms:	17%	35%	29%	19%	65=100%	9%
Indre Troms:	100%	-	-	-	1=100%	-
Nord-Troms:	21%	43%	14%	22%	224=100%	30%
Tot.:	116	314	118	209	757=	
	15%	42%	16%	28%		100%

Følgende statistisk signifikante korrelasjoner ble påvist ($X^2=45.4491$, s.nivå=.01):

Vesterålen:	Ø-V	Nord-Troms:	NV-SØ.
Midt-Troms:	NØ-SV		

Herredsvise varierer imidlertid forholdene mye, og orientering N-S utgjør fra 15% (N41 Dverberg) til 83% (T06 Salangen). Det kan se ut til å være en tendens til at få graver gir høy N-S andel, såfremt da ikke orienteringen er en helt annen. I kap. 3.6 ble orientering NV-SØ skilt ut som en uvanlig gruppe, noe som ikke ser ut til å holde stikk for materialet som helhet. Størst andel har likevel denne orienteringen i ytterkantene av undersøkelsesområdet: 22% i Ofoten, 21% i Nord-Troms, noe lavere i Lofoten og Midt-Troms (15 og 17%), mot bare 9 og 6% i h.h.v. Vesterålen og Sør-Troms, der til gjengjeld Ø-V orientering har sin høyeste andel (38 og 35%).

8.2.6 Likbehandling

Fordelingen brent/ubrent begravelse framgår av tab. 8/8, som viser at ubrent begravelse har vært nesten enerådende i enkelte distrikter. Totalt utgjør de ubrente begravelsene 93%, men t.o.m. Vesterålen i nord ligger prosentatsen mellom 96-98. I Nord-Troms er det ikke registrert brente begravelser, mens Indre Troms ikke er representert i denne tabellen.

Størst andel brente begravelser er det i Sør- og Midt-Troms (13-14%). Herredsvise ligger imidlertid andelen i enkelte herreder enda mye høyere: 58% i T05 Ibestad, 67% i T07 Dyrøy, 37% i T09 Tranøy og 50% i T11 Torsken. De 3 siste herredene har imidlertid bare 2-3 begravelser hver. Også N27 Tysfjord har 50%, men bare 4 begravelser i alt. N37 Hadsel, N40 Sortland og T02 Trondenes har 10-11%, T03 Bjarkøy 16%. Kremeringsgravskikken konsentrerer seg altså i første rekke til Trondenes, Bjarkøy, Ibestad og Tranøy, samt deler av Vesterålen, i første rekke Hadsel og Øksnes.

Tab. 8/8: Distriktsvis fordeling likbehandling.

Distrikt:	Brent:	Ubrent:	Tot.:	D-%:
Ofoten:	3%	97%	73=100%	11%
Lofoten:	2%	98%	125=100%	18%
Vesterålen:	4%	96%	203=100%	30%
Sør-Troms:	14%	86%	152=100%	22%
Midt-Troms:	13%	87%	86=100%	13%
Nord-Troms:	-	100%	42=100%	6%

Tot.:	46 7%	635 93%	681=	100%

Følgende statistisk signifikante korrelasjoner ble påvist ($X^2=27.4177$, s.nivå=.01):

Lofoten: Ubrent
Sør-Troms: Brent
Midt-Troms: Brent.

8.3 Sammenfatning

Det mønsteret som ser ut til å gå igjen ved vurderingen av trekk fra hele gravmaterialet, er at uansett hvilken type trekk som analyseres (gravtyper, form, formelementer o.s.v.), vil 80-85% av

variasjonen dekkes av ett eller en begrenset gruppe trekk, ytterligere 10-15% dekkes av 1-2 andre trekk, mens de siste 5-10% fordeler seg på en hel rekke sporadisk forekommende trekk.

Topografisk skjer gjerne variasjonen mellom de 2 første gruppene ved at fallende andel for den største gruppen fører til økt andel for neststørste gruppe. Dette skjer oftest i ytterkantene av analyseområdet (Ofoten, Indre og Nord-Troms) og kan antakelig delvis forklares som et numerisk fenomen, d.v.s. at jo flere graver, jo større forekomst av det/de vanligste trekk og vice versa. Fordelingen henger også sammen med Eja-bosetningens utbredelse, idet mange av de analyserte trekkene er tilknyttet gravhauger/røyser som i første rekke er et Eja-fenomen.

Analysen har vist at distriktet som her er kalt Indre Troms, skiller seg helt ut ved å ha under 0,5% av de registrerte gravene og derfor bare sporadisk være representert i tabellene overhodet. Jeg vil derfor holde distriktet utenfor i sammenfatningen.

Ser vi så på hvordan resultatene for de øvrige kan sammenfattes, er det enklest å gjøre dette ved å ta utgangspunkt i normalfordelingen mellom de 2 største funngruppene (her kalt gruppe 1 og 2) og sammenligne denne med distrikter som viser en sterkt avvikende fordeling:

Analyseenhet:	Normalfordeling:		Avvikende distrikt/ fordeling:
	Gruppe 1: Trekk: %:	Gruppe 2: Trekk: %:	
Gravtyper:	Synlig 83%	Flatm. 13%	Nord-Troms: 50%, 40%
Gravform:	Rund 84%	Lang 11%	" : 61%, 26%
Formelement:	KAM/FK/ FG 80%	BA/TK 16%	" : 52%, 45%
Kombinasjoner:	2 77%	Gjent. 19%	Midt-Troms: 66%, - Ofoten og Bare én registre- Nord-Troms: ring hver.
Størrelse:	<10m 87%	10-15m 8%	Nord-Troms: 95%, 3%
Orientering:	N-S/ Ø-V: 70%	Øvrig 30%	Ofoten: 64%, 22%
Brent/ubrent:	Ubrent 93%	Brent 7%	Nord-Troms: 65%, 21%
			Sør-Troms: 86%, 14%
			Midt-Troms: 87%, 13%
			Nord-Troms: 100%, -

Mest konsekvent avvikende er altså Nord-Troms, i mindre grad Ofoten og Midt-Troms, mens Sør-Troms avviker for ett enkelt trekk, nemlig brente begravelser, som ser ut til å ha sitt kjerneområde her (jfr. Chi square-testen). Det er således utkantdistriktene som avviker, noe som også var tydelig i de statistiske testene. Ser vi derfor i stedet på hva som karakteriserer disse distriktene, ga testene følgende signifikante korrelasjoner:

Trekk:	Ofoten:	Midt-Troms:	Nord-Troms:
Gravtype:	Steinsetning Udef. grav Flatm.grav Hule/urgrav	Steinsetning Udef. grav Flatm.grav	Steinsetning Udef. grav Hellegrav
Gravform:	-	-	Oval, lang, rektangulær

Formelem.:	Kammer	Fotkjede	Trekull
	Trekull	Bauta	
Størrelse:			
Runde:	-	0-3 m	0-3 m
Lange:	15-20 m	-	0-5 m
Orient.:	-	NØ-SV	NV-SØ
Likbeh.:	-	Brent	-

Stort sett kan vi si at disse distriktene karakteriseres av steinsetninger og flatmarksgraver, samt de spesielle typene hule/urgrav og hellegrav. I Nord-Troms er også de synlige gravene oftest små og lange, d.v.s. analoge med hellegravene, og distriktet karakteriseres videre av den avvikende orienteringen NV-SØ. Det eneste formelement som forbindes med dette distriktet, er trekull i gravene, som for øvrig også er korrelert med Ofoten. Spesielt for Midt-Troms er den avvikende orienteringen NØ-SV og kremering.

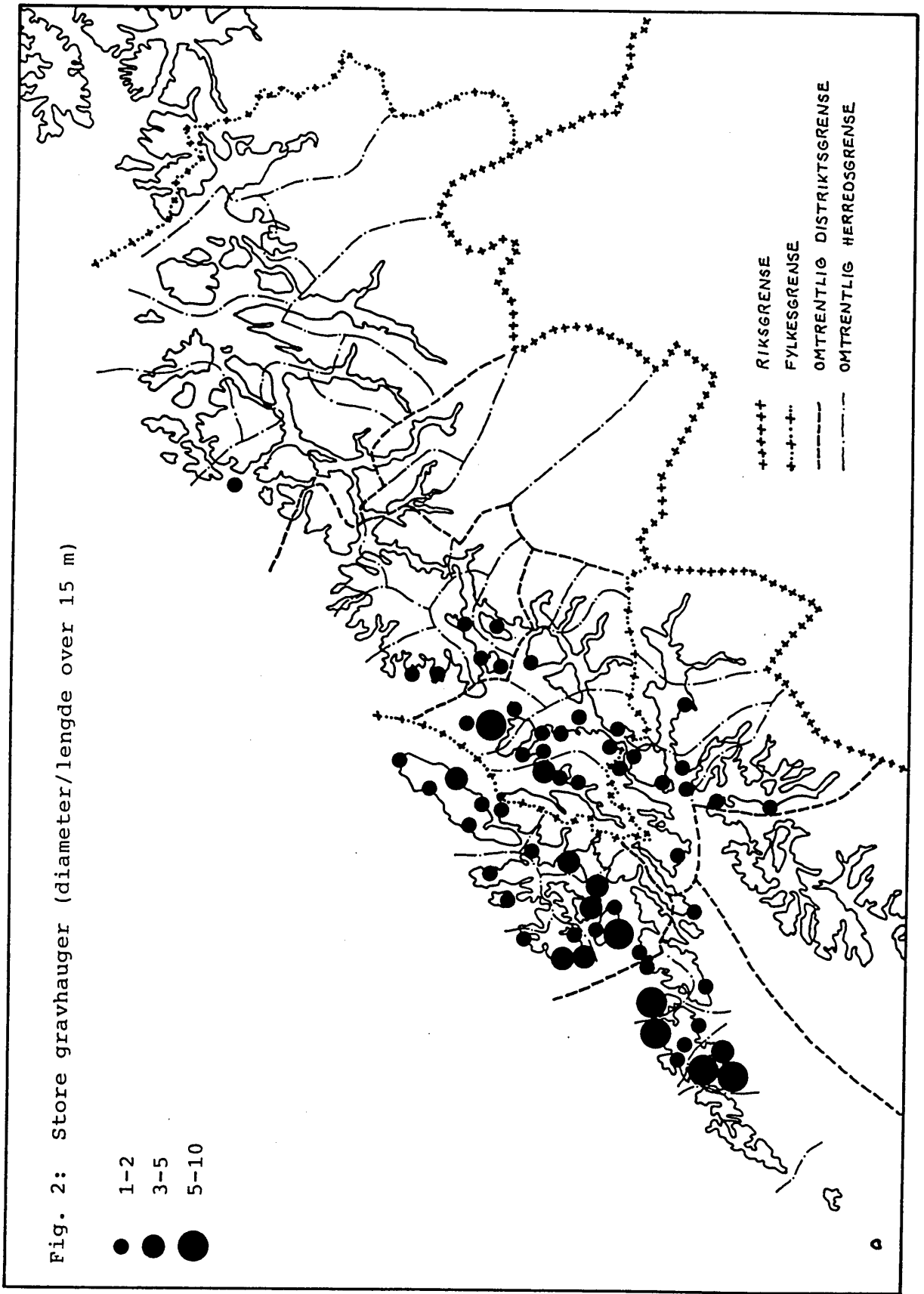

Fig. 2: Store gravhauger (diameter/lengde over 15 m)

9. TOPOGRAFISK VURDERING GRAVMATERIALET - KJØNNSFORDELING/GRAVGODS

9.1 Generelt

Kapitlet behandler både kjønns- og gravgodsfordeling, ettersom det siste punktet er sterkt avhengig av det første. I kap. 4 ble gravgodset delt inn i hovedgruppene Smykker, Våpen, Redskap og Diverse. Av disse kunne Smykker tilknytttes kvinner, Våpen og Redskap menn og Diverse til menn og barn. Hovedgruppene ble så delt inn i undergrupper hvorav de fleste også kunne knyttes til det ene eller andre kjønn, som for endel var motsatt av den tilknytning hovedgruppen viste. Dette gjaldt f.eks. smykkegruppene Draktsmykker og Personlig utstyr som korrelerte med menn (og barn), våpengruppen Dolk som korrelerte med kvinner og redskapsgruppene Kjøkken- og Tekstilredskaper som også korrelerte med kvinner. Det samme gjorde diversegruppen Jern. Utbredelsen av de 4 gruppene gjenspeiler derfor såvel menns og kvinners status i de ulike delene av undersøkelsesområdet, som de aktiviteter og roller man ønsket å uttrykke gjennom begravelsen.

Også i dette kapitlet er den prosentvise fordelingen på de enkelte distrikter sammenlignet med gravfordelingen for å kontrollere om utvalget er noenlunde representativt og for å gi et bilde av konsentrasjoner til deler av undersøkelsesområdet. Tallene omfatter både sikkert og sannsynlig kjønnsbestemte gravfunn fra hele materialet. Blandede gravfunn er inkludert som "1 kvinne, 1 mann" eller "1 kvinne, 1 mann, 1 barn".

Bare den distriktsvise fordeling er tatt med i tabellene; resultatene for de enkelte herreder vil bli omtalt i teksten i den grad dette ansees relevant.

9.2 Kjønnfordeling

Den samlede fordeling barne-, kvinne- og mannsgraver er vist i tab. 9/1.

Tab. 9/1: Distriktsvis fordeling sikkert og sannsynlig kjønnsbestemte graver.

Distrikt:	Barn:	Kvinne:	Mann:	Tot.:	D-%:
Ofoten:	2%	43%	55%	109=100%	10%
Lofoten:	3%	38%	59%	201=100%	18%
Vesterålen:	1%	41%	58%	371=100%	34%
Sør-Troms:	-	39%	61%	243=100%	22%
Midt-Troms:	-	32%	68%	117=100%	11%
Indre Troms:	-	-	100%	4=100%	-
Nord-Troms:	3%	28%	69%	61=100%	6%

Tot.:	16	424	666	1106=	
	2%	38%	60%		100%

Den distriktsvise fordelingen av kjønnsbestemte graver viser svært god overensstemmelse med gravfordelingen, bare Lofoten og Nord-Troms er svakt underrepresentert.

Ser vi først på den minste gruppen, barnebegravelsene, er andelen meget lav, bare 1-3%, og barnebegroavelser er overhodet ikke registrert i Midt- og Indre Troms. Høyest er andelen i T19 Lyngen (25%, men bare én begravelse) og N36 Vørøy (15% og 4 begravelser), i N27 Tysfjord (11%, men bare én begravelse) og i N35 Flakstad (5% og 2 begravelser). Også N38 Bø og N41 Dverberg har 2 begravelser hver. Bare 10 av begravelsene er imidlertid rene barnebegroavelser; de øvrige er begravd sammen med én eller flere voksne. De rene begravelsene stammer fra N27 Tysfjord (1), N30 Lødingen (1), N35 Flakstad (2), N38 Bø (2), N39 Øksnes (1), T02 Trondenes (1) og T19 Lyngen (1). Barnebegroavelsene er altså fordelt med ca. 1/3 på h.h.v. Lofoten og Vesterålen, mens den siste 1/3 er spredt på 3 forskjellige distrikter: Ofoten, Sør-Troms og Nord-Troms.

Når det så gjelder fordelingen kvinner/menn, ser vi at mannsgroavene er i overvekt i alle distrikter, og dessuten i alle herreder, unntatt N28 Ankenes, N36 Vørøy, N38 Bø, N39 Øksnes, T03 Bjarkøy og T25 Kvånangen. Størst overskudd av kvinnegroaver har Ankenes, men her baserer fordelingen seg på en sannsynlig kjønnsbestemmelse av et lite antall strandvollgroaver med bare en bronsebolle som groavgods, og det avvikende resultatet kan tyde på at bestemmelsen er tvilsom. For de øvrige 5 distriktene er fordelingen 1:1. Motsatt skiller Indre Troms seg ut med bare mannsgroaver, men her er antallet svært lavt, bare 4 groaver i alt. Også herredene T19 Lyngen og T24 Nordreisa har bare mannsgroaver, men igjen er antallet bare 4 og 2 h.h.v. Som nevnt i kap. 5, er det en tendens til at mannsgroavelser er lettere identifiserbare enn kvinnegroavelser, noe som kan slå sterkt ut i et lite materiale.

I kap. 5 ble det også påvist at mens forholdet kvinne/mannsgroaver var omtrent 1:1 i Eja, muligens med en svak overvekt av mannsgroaver, endret dette seg radikalt i Yja, til 1:2. Det kan derfor være naturlig å forvente at distrikter der groavleggingen går tilbake til Eja, gir et samlet forhold for hele jernalderen på ca. 1:1,5, mens forholdet øker i distrikter der groavskikken er yngre. For de 6 distriktene i undersøkellesområdet (Indre Troms holdes utenom p.g.a. det lave antallet groaver) er forholdstallene:

Ofoten:	1:1,3	Sør-Troms:	1:1,5
Lofoten:	1:1,6	Midt-Troms:	1:2,2
Vesterålen:	1:1,4	Nord-Troms:	1:2,5.

Bare Midt- og Nord-Troms skiller seg altså ut med et høyere forholdstall, og det er da også her at andelen postulerte Eja-gårder er lavest (bortsett fra Ofoten og Indre Troms). De øvrige distriktene ligger alle rundt det beregnede gjennomsnittsf forholdet på 1:1,5.

Herredsvis varierer tallene langt mer, fra 12% (T07 Dyrøy) til 53% (T03 Bjarkøy) kvinnegroaver (N28 Ankenes med 57% ikke medregnet ut fra det som ble sagt foran). Alt i alt viser imidlertid tallene et langt jevnere forhold kvinne/mannsgroaver enn det vi møter lenger sør i landet (jfr. f.eks. Solberg 1985), mens derimot barn er så godt som fraværende i groavmaterialet, hva enten dette skyldes mangel på formell begravelse eller bare mangel på groavgods.

9.3 Gravgoods

Den topografiske utbredelsen av gravgoods er detaljert behandlet av Sjøvold (1962,1974), men hans gjennomgang bygger på et mer begrenset materiale enn det som er medtatt her. Det kan derfor være av interesse å se hvorvidt et mer fullstendig materiale gir det samme bildet som Sjøvold kommer fram til i sine undersøkelser. Også i de følgende tabellene gjengis bare den distriktsvise fordeling, mens herredene vil bli behandlet i teksten der dette ansees relevant. Resultatene er testet ved hjelp av Chi square-testen for å påvise eventuelle korrelasjoner mellom gjenstander/-gjenstandsgupper og bestemte distrikter.

9.3.1 Gjenstandstyper

Samlet viste de 4 hovedgruppene følgende statistisk signifikante korrelasjoner ($X^2=366.985$, s.nivå=.01):

Ofoten:	Smykker	Sør-Troms:	Redskap
Lofoten:	Smykker	Midt-Troms:	Diverse
Vesterålen:	Våpen, redskap	Indre Troms:	Våpen
		Nord-Troms:	Våpen, redskap.

A. Smykker

Tab. 9/2 viser den totale topografiske fordeling av smykkefunn fra undersøkelsesområdet. En sammenligning med gravfordelingen viser at smykkefordelingen til dels avviker sterkt. Dette gjelder i første rekke Ofoten som har gitt 23% av smykkene mot bare 8% av gravene og skyldes i første rekke det rike perlematerialet fra N30 Lødingen. Lofoten, Sør- og Midt-Troms ligger omtrent på gravandelen, mens både Vesterålen og Nord-Troms ligger langt under. Dette er kanskje mest overraskende for Vesterålen, men kan skyldes et sterkt innslag av Eja-graver her. Smykker, særlig de ornamentale, er mer tallrike i Yja enn i Eja.

Tab. 9/2: Distriktsvis fordeling smykkefunn.

Distrikt:	DR:	OR:	PU:	UV:	Tot.:	D-%:
Ofoten:	7%	91%	2%	-	641=100%	23%
Lofoten:	8%	88%	3%	1%	528=100%	19%
Vesterålen:	18%	77%	5%	-	690=100%	25%
Sør-Troms:	16%	80%	4%	-	529=100%	19%
Midt-Troms:	15%	80%	5%	-	304=100%	11%
Nord-Troms:	18%	67%	16%	-	63=100%	2%

Tot.:	354	2291	106	4	2755=	
	13%	83%	4%	-		100%

Av smykkene utgjør de ornamentale 83%, draktsmykkene 13% og personlig utstyr (kammer, pinsetter o.l.) bare 4%. Andelen ornamentale smykker er lavest i Nord-Troms (67%) og Vesterålen (77%), noe som for Vesterålens vedkommende kan underbygge det som ble sagt ovenfor om fordelingen Eja/Yja-graver. Høyest andel har Ofoten og Lofoten (91 og 88%); her ligger andelen draktsmykker til gjengjeld på bare 7-8% mot 15-18% ellers. Gruppen Personlig

utstyr utgjør 2-5% i alle distrikter, unntatt Nord-Troms, som skiller seg ut ved at den lave andelen ornamentale smykker motsvares av en langt høyere andel personlig utstyr, 16%.

Følgende statistisk signifikante korrelasjoner ble påvist ($X^2=90.8612$, s.nivå=.01):

Ofoten:	Ornamentale smykker	Sør-Troms:	Draktsmykker
Lofoten:	Ornamentale smykker	Nord-Troms:	Personlig utstyr.
Vesterålen:	Draktsmykker		

Herredsvis varierer tallene sterkt, både reelt og prosentvis. N30 Lødingen har gitt overlegent flest smykkefunn, hele 621, T02 Trondenes 359, N34 Buksnes 268 og T12 Hillesøy 259. I tillegg har N33 Borge, N37 Hadsel, N38 Bø, N39 Øksnes, N41 Dverberg og T03 Bjarkøy gitt mellom 100-170 funn hver. Mange smykkefunn er altså sterkt knyttet til sentraldistriktene.

Ser vi så på herreder som har gitt svært få smykkefunn, fra 0-15, gir dette tildels et komplementært bilde, idet disse omfatter resten av Ofoten, d.v.s. N27 Tysfjord, N28 Ankenes og N29 Evenes, N31 Vågan i Lofoten, T04 Lavangen, T05 Ibestad og T06 Salangen i Sør-Troms, hele Midt-Troms unntatt T09 Tranøy og T12 Hillesøy, hele Indre Troms og hele Nord-Troms. Få smykkefunn er således et typisk utkantfenomen og tilsvarer også den lavere andelen kvinnegraver i Midt- og Nord-Troms. I herreder med få smykkefunn er også fordelingen mellom de forskjellige smykketyperne annerledes, idet draktsmykkene dominerer her med 39%, de ornamentale utgjør 30% og personlig utstyr/uvisse smykker 16%. Få smykker betyr derfor først og fremst få ornamentale smykker.

B. Våpen

Den topografiske våpenfordelingen er vist i tab. 9/3.

Tab. 9/3: Distriktsvis fordeling våpenfunn.

Distrikt:	Div.:	Dolk:	Pil:	Skjold:	Spyd:	Sverd:	Vkniv:	Øks:	Tot.:	D-%
Ofoten:	-	-	12%	2%	14%	38%	2%	33%	58=100%	7
Lofoten:	1%	1%	14%	3%	34%	28%	1%	16%	148=100%	18
Vesterålen:	1%	-	17%	3%	26%	33%	-	21%	263=100%	31
Sør-Troms:	1%	1%	8%	2%	32%	27%	1%	29%	168=100%	20
Midt-Troms:	-	2%	25%	2%	20%	28%	2%	21%	129=100%	15
Indre Troms:	-	-	-	-	-	67%	-	33%	3=100%	-
Nord-Troms:	-	-	40%	1%	18%	22%	1%	17%	72=100%	9

Tot.:	5	6	146	21	218	251	8	186	841=	
	1%	1%	17%	3%	26%	30%	1%	22%		100

Våpenfordelingen følger gravfordelingen langt bedre enn smykkene; det eneste unntaket er Midt-Troms som har gitt 15% av våpnene mot bare 8% av gravene.

Av våpnene utgjør spyd, sverd og øks tilsammen 78% av funnene; høyest ligger sverdene med 30%. Ytterligere 17% utgjøres av pilespisser, 3% av skjold, mens de øvrige våpnene bare utgjør 1%

hver. Fordelingen mellom de 3 hovedvåpnene er imidlertid ikke den samme i alle distrikter, noe som antakelig har sammenheng med andelen Eja-graver. I kap. 4 ble spyd korrelert med Eja, sverd og øks med Yja. I Ofoten utgjør sverd og øks 71%, spyd bare 14%, mens forholdet er motsatt i Lofoten der sverd og spyd utgjør 62%, øks bare 16%. Her er dessuten spydene mest tallrike, og det samme er tilfelle i Sør-Troms. I distriktene f.o.m. Vesterålen og nordover er forholdet mellom de 3 våpentypene langt jevnere. Deres samlede andel er lavest i Nord-Troms, som til gjengjeld har den høyeste andelen pilespisser, 40%. Også Midt-Troms har gitt forholdsvis mange pilespisser, 25%, og også her er de 3 hovedtypenes samlede andel lavere enn ellers, 69% mot ellers 78-88%.

I Indre Troms er bare sverd og øks representert, men funnene her stammer fra bare 3 graver. Av våpentypene har ellers dolk den mest begrensede utbredelsen og er bare registrert i Lofoten, Vesterålen, Sør- og Midt-Troms.

Herredsvis har N41 Dverberg flest våpenfunn med 83, N37 Hadsel og T02 Trondenes har 77-78 hver. I tillegg har N30 Lødingen, N34 Buksnes, N38 Bø, T03 Bjarkøy og T12 Hillesøy 40-48 funn. Mange våpenfunn er således knyttet til omtrent de samme herreder som ga mange smykkefunn.

Også herreder med få våpenfunn (0-10) viser stor overensstemmelse med få smykkefunn. Disse herredene omfatter Ofoten, unntatt N30 Lødingen, N31 Vågan og N36 Værøy i Lofoten, T04 Lavangen og T06 Salangen i Sør-Troms, hele Midt-Troms unntatt T07 Dyrøy, T09 Tranøy og T12 Hillesøy, hele Indre Troms og Nord-Troms unntatt T18 Tromsøysund, T21 Karlsøy og T22 Helgøy.

Vi ser altså at lista er omtrent identisk med den vi fikk for få smykkefunn, men fordelingen mellom de 4 hovedtypene endrer seg ikke vesentlig i forhold til våpenfordelingen som helhet. Det virker altså som våpensammensetningen er noenlunde ens over hele undersøkelsesområdet, mens smykesammensetningen viser en langt sterkere variasjon.

Statistisk ble følgende korrelasjoner påvist ($\chi^2=76.8388$, s.nivå=.01):

Ofoten: Øks	Sør-Troms: Øks
Lofoten: Spydspisser	Midt-Troms: Pilespisser
	Nord-Troms: Pilespisser.

C. Redskap

Redskapene er (som i kap. 4) delt inn i undergruppene: FA=fangstredskaper, FI=fiskeredskaper, JO=jordbruksredskaper, SM=smedverktøy, SN=snakkerverktøy, KJ=kjøkkenredskaper, TE=tekstilredskaper, GE=generelle redskaper og UV=uviste redskaper. For en oversikt over hvilke gjenstander som er plassert i de enkelte grupper, henvises det til kap. 4. Den topografiske fordelingen er vist i tab. 9/4.

Sammenligningen med gravfordelingen viser at redskapene er overrepresentert i Ofoten og Sør-Troms og underrepresentert i Lofoten og Nord-Troms. Indre Troms har bare gitt ett funn i denne kategorien.

De 3 største undergruppene, Generelle redskaper, Kjøkken- og Tekstilredskaper, utgjør tilsammen 69% av materialet, høyest ligger Generelle redskaper med 31%. Ytterligere 11% dekkes av gruppen Snekkerverktøy, mens de øvrige gruppene utgjør fra 1-6%. Lavest ligger Fangstredskaper, som også har den mest begrensede utbredelsen: de er bare registrert i Midt- og Nord-Troms. Antakelig kunne også endel av pilespissene som ble klassifisert under Våpen, like gjerne vært plassert her, men selvom alle distrikter (unntatt Indre Troms) da ville vært representert med funn, ville tyngdepunktet for utbredelsen likevel vært det samme.

Tab. 9/4: Distriktsvis fordeling redskapsfunn.

Distrikt:	FA:	FI:	JO:	SM:	SN:	KJ:	TE:	GE:	UV:	Tot.:	D-%:
Ofoten:	-	4%	5%	1%	9%	21%	22%	31%	8%	114=100%	12%
Lofoten:	-	12%	4%	-	5%	18%	23%	31%	6%	141=100%	14%
Vesterålen:	-	3%	5%	5%	11%	21%	22%	29%	4%	324=100%	33%
Sør-Troms:	-	3%	7%	7%	12%	15%	17%	36%	3%	247=100%	25%
Midt-Troms:	1%	3%	10%	9%	21%	9%	16%	22%	10%	92=100%	9%
Indre Troms:	-	-	-	-	100%	-	-	-	-	1=100%	-
Nord-Troms:	3%	2%	3%	3%	15%	14%	10%	32%	14%	59=100%	6%

Tot.:	5	43	56	43	111	171	192	301	56	978=	
	1%	4%	6%	4%	11%	18%	20%	31%	6%		100%

Fiskeredskapene har sitt tyngdepunkt (12%) i Lofoten, noe som vel ikke virker så urimelig. Mer forbausende er det kanskje at Jordbruksredskapene ligger høyest i Midt- og Sør-Troms (h.h.v. 10 og 7%); ellers ligger andelen på 3-5%, lavest i Nord-Troms. Antakelig har dette igjen sammenheng med fordelingen Eja/Yjagraver, idet redskaper er sterkest representert i Yja.

Også Smedverktøy har sin høyeste andel i Midt- og Sør-Troms (9 og 7%), deretter følger Vesterålen med 5%. Lofoten har ikke gitt noen funn i denne gruppen, og Ofoten og Nord-Troms bare 1 og 2 funn hver. Snekkerverktøy er derimot representert i alle distrikter (unntatt Indre Troms), men også her ligger tyngdepunktet i Midt-Troms (21%), mens Vesterålen, Sør- og Nord-Troms har 11-15%. Igjen ligger Lofoten lavest med bare 5%, Ofoten har 9%.

Går vi derimot over til gruppene Kjøkken- og Tekstilredskaper, som begge er klassifisert som kvinnelige i kap. 5, er bildet til dels motsatt. Særlig gruppen Kjøkkenredskaper ligger lavt i Midt-Troms (9%), sammenlignet med 21% i Ofoten og Vesterålen, 18% i Lofoten og 14-15% i Sør- og Nord-Troms. Endel av forskyvningen mot sør kan nok forklares av at gruppen for en stor del består av leirkar fra Eja. Tekstilredskapene ligger lavest i Nord-Troms (10%), mot 22-23% i Ofoten, Lofoten og Vesterålen, samt 16-17% i Sør- og Midt-Troms. Gruppens forholdsvis lave andel i Midt- og Nord-Troms må dessuten sees i sammenheng med utbredelsen av kvinnegraver, som også var svakest i disse distriktene.

Størst topografisk stabilitet er det i gruppen Generelle redskaper (som omfatter f.eks. bryner og kniver), der andelen ligger på 31-36%, unntatt i Midt-Troms som også her ligger lavest med bare 22%. Flest Ubestembare redskaper er det i Nord-Troms (14%),

Midt-Troms (10%) og Ofoten (8%). Det kunne derfor være fristende å anta at en endel av disse f.eks. er fangstredskaper.

Herredsvis har N30 Lødingen, N37 Hadsel, N38 Bø, N41 Dverberg, T02 Trondenes og T03 Bjarkøy gitt de fleste funnene (90-107, høyest i Trondenes), mens N33 Borge, N34 Buksnes, N35 Flakstad, N39 Øksnes, T09 Tranøy og T12 Hillesøy har gitt mellom 30-54. Lavest ligger igjen de samme distriktene og herredene som for smykker og våpen.

Bare få statistisk signifikante korrelasjoner ble påvist ($\chi^2=109.408$, s.nivå=.01):

Lofoten: Fiskeredskap
Midt-Troms: Smedverktøy, snekkerverktøy
Indre Troms: Snekkerverktøy
Nord-Troms: Fangstredskap.

C. Diverse

Hovedgruppen Diverse ble i kap. 4 analysert på grunnlag av materialer, og det henvises derfor i hovedsak til materialgjennomgangen nedenfor. Her skal bare kort angis den numeriske fordelingen av funn fra gruppen, vist i tab. 9/5.

Sammenlignet med gravfordelingen er gruppen underrepresentert i de sentrale distriktene Lofoten og Vesterålen, samt i Nord-Troms, overrepresentert i Ofoten, men først og fremst i Midt-Troms som har 22% av funnene i denne gruppen mot bare 8% av gravene. Dette er imidlertid overensstemmende med distriktets høye funnandel overhodet (jfr. pkt. 9.3.2 nedenfor) og den variasjon som preger såvel gravform som gravgoods her.

Tab. 9/5: Distriktsvis fordeling
Diverse-funn (antall).

Distrikt:	Tot.:	D-%:
Ofoten:	151	12%
Lofoten:	184	15%
Vesterålen:	348	28%
Sør-Troms:	229	18%
Midt-Troms:	266	22%
Nord-Troms:	61	5%

Tot.:	1239	100%

9.3.2 Materialer

Tab. 9/6 viser bare de vanligste materialene (ca. 100 eller flere funn), men totalantallet inkluderer også en rekke sporadisk forekommende materialer. I tabellen er følgende forkortelser brukt: Br=bronse, Je=jern, Gl=glass, Ra=rav, Sk=skifer, Le=leire, Be=bein (unntatt hvalbein og dyreknokler/skjelett), Hv=hvalbein og Dy=dyreknokler/skjelett. Den siste gruppen er splittet i 2 kolonner: først hele skjelett, deretter "løse" knokler.

Dyrøy, T09 Tranøy og T12 Hillesøy i Midt-Troms. Nord-Troms skiller seg igjen ut med svært lite gravgods, og Indre Troms har bare gitt 4 funn i alt. Det er også verdt å merke seg at det i Ofoten særlig er de sjeldne materialene (gull, sølv, bronse, glass og rav) som viser en sterk overrepresentasjon, f.eks. stammer hele 57% av ravfunnene fra Ofoten, d.v.s. N30 Lødingen, mens det i Midt-Troms er jernet som gir det største utslaget (20% av alle jernfunn) sammen med bronse og glass, mens gull, sølv og rav her ligger svært lavt.

Statistisk ble følgende signifikante korrelasjoner påvist ($X^2=384.843$ og 532.28 , s.nivå=.01):

Ofoten:	Bronse, glass, rav	Sør-Troms:	Bronse, jern,
Lofoten:	Glass, dyreskjelett og -knokler	Midt-Troms:	hvalbein
Vesterålen:	Sølv, skifer, leire, bein, dyreknokler	Indre Troms:	Jern
		Nord-Troms:	Jern, bein.

9.3.3 Import

I foregående punkt nevnte jeg at endel av de kostbare materialene var sterkt tilknyttet de sørlige delene av undersøkelsesområdet, særlig "øyriket" Lofoten, Vesterålen, Kvæfjord/Trondenes og Lødingen. Det kan derfor være av interesse å se hvordan importen generelt fordeler seg, om den følger det samme mønsteret. Tab. 9/7 viser gjenstander som er positivt angitt å komme fra områder utenom Skandinavia: europeiske, d.v.s. kontinentale glass og kauriskjell, vestlige, d.v.s. anglo-irske, og østlige, d.v.s. finsk-ugriske. Tab. 9/8 viser importmaterialer til Nord-Norge. I motsetning til de tidligere tabellene representerer tallene her prosent av totalt funnantall for gruppen/materialet og ikke for distriktet.

A. Gjenstander

Tab. 9/7: Distriktsvis fordeling importgjenstander. (Prosent av totalantall gjenstander.)

Distrikt:	Europeisk:	Vestlig:	Østlig:	Tot.:
Ofoten:	87%	-	35%	40= 52%
Lofoten:	3%	8%	3%	2= 3%
Vesterålen:	7%	25%	15%	10= 13%
Sør-Troms:	3%	50%	9%	10= 13%
Midt-Troms:	-	17%	27%	11= 14%
Nord-Troms:	-	-	12%	4= 5%

Tot.:	31=	12=	34=	77=100%
	100%	100%	100%	

Ser vi først på de kontinentale funnene, stammer hele 87% fra Ofoten, et tall som hovedsaklig utgjøres av 27 kauriskjell fra N30 Lødingen. Det kan være et definisjonsspørsmål hvilken proveniens disse skal gies, f.eks. er bruken av kauriskjell som draktdekorasjon meget vanlig på østlige folkedrakter (personlig obser-

vasjon fra Nationalmuséet i Helsinki, jfr. også Gjessing 1975:327), og forekomsten av dem nettopp i Ofoten kan meget vel vise til en østlig importvei. Ellers er den europeiske importen begrenset til distriktene Lofoten (ett kauriskjell), Vesterålen og Sør-Troms (tilsammen 3 glassbeger/skår).

Av den østlige importen kommer hele 35% fra Ofoten og 27% fra Midt-Troms, mens Vesterålen og Nord-Troms har gitt h.h.v. 15 og 12%. Lofoten har bare ett funn i denne kategorien, Sør-Troms 3. Dette står i sterk kontrast til den vestlige importen som konsentrerer seg nettopp til Sør-Troms (50%) og Vesterålen (25%). Midt-Troms har 17%, og Lofoten, overraskende nok, bare ett funn i denne gruppen også, tilsvarende 8%, mens Ofoten og Nord-Troms ikke har noen gravfunn av vestlig provenans. (Vestlige gjenstander er dog representert her i skattefunn, jfr. kap. 10.)

Samlet utgjør den europeiske importen 40%, den vestlige 16% og den østlige hele 44%, og det er altså tydelig at deres nedslagsområde er stikk motsatt: den vestlige i de sentrale distriktene Vesterålen og Sør-Troms, den østlige, samt kauriskjellene i ytterdistriktene Ofoten og Midt/Nord-Troms (jfr. fig. 4). Lofoten skiller seg ut her p.g.a. sin funnfattigdom, en fattigdom som mer må skyldes gravskikken enn manglende import slik utgravningene på Borg på Vestvågøy har vist til fulle (jfr. f.eks. Stamsø Munch, Johansen & Larssen 1987).

Importgjenstandene viste følgende korrelasjoner ($\chi^2=48.1728$, s.nivå=.01):

Ofoten:	Europeiske (kauriskjell)	Midt-Troms: Østlige	Nord-Troms: Østlige.
Sør-Troms:	Vestlige		

B. Materialer

Ser vi så på materialer som er importert til Nord-Norge, får vi en fordeling som vist i tab. 9/8. Forkortelsene står for: Ag=agat, Br=bronse, Gl=glass, Gu=gull, Met=metall, Ra=rav, Skj=(kauri)skjell, Sø=sølv og Terr=terracotta.

Tab. 9/8: Distriktsvis fordeling materialer importert til Nord-Norge. (Prosent av totalantall materiale.)

Distrikt:	Ag:	Br:	Gl:	Gu:	Jet:	Met:	Ra:	Skj:	Sø:	Terr:	Tot.:	D-%:
Ofoten:	-	21%	26%	16%	-	-	57%	96%	18%	-	623=	25%
Lofoten:	-	11%	21%	16%	100%	-	21%	4%	24%	55%	513=	21%
Vesterålen:	-	27%	29%	37%	-	20%	11%	-	48%	19%	667=	27%
Sør-Troms:	100%	23%	10%	21%	-	40%	7%	-	3%	26%	347=	14%
Midt-Troms:	-	14%	13%	5%	-	40%	3%	-	-	-	288=	12%
Nord-Troms:	-	4%	-	5%	-	-	-	-	3%	-	25=	1%
<hr/>												
Tot.:	1	541	1579	19	1	1	96	28	33	161	2463=	
	-	22%	64%	1%	-	-	4%	1%	1%	7%		100%

Av importmaterialene utgjør bronse og glass tilsammen 86% (glass alene 64%), rav og terracotta (d.v.s. 2 andre perlematerialer)

tilsammen 11%. De øvrige importmaterialene når ikke over 1%.

Importen har i første rekke gått til Ofoten, Lofoten og Vesterålen, med tilsammen 73%, Sør- og Midt-Troms har 26%, mens bare 1% er gått til Nord-Troms. Sammenlignet med funnfordelingen totalt, er importmaterialene overrepresentert i Ofoten (25% mot 17%) og Lofoten (21% mot 17%), underrepresentert i alle øvrige herreder, spesielt i Sør-Troms (14% mot 20%).

Herredsvis skiller N30 Lødingen seg ut med hele 24% av importmaterialene, N34 Buksnes har 11% og T12 Hillesøy 10%. N37 Hadsel, N38 Bø, N39 Øksnes, N41 Dverberg, T02 Trondenes og T03 Bjarkøy ligger alle mellom 5-7%. N29 Evenes, N32 Gimsøy, N33 Borge, N35 Flakstad, N36 Værøy, N40 Sortland, T01 Kvæfjord og T09 Tranøy har 1-4%, de øvrige under 0,5%. Importen har m.a.o. gått hovedsaklig til de samme herreder som hadde mange funn generelt.

Statistisk ble følgende korrelasjoner påvist ($\chi^2=463.47$, s.nivå=.01) for importmaterialene alene:

Ofoten: Rav, skjell
Lofoten: Terracotta
Vesterålen: Glass, sølv

9.4 Sammenfatning gravgodsets kvalitet/kvantitet og gravantall

9.4.1 Sentralbygder

I pkt. 9.3.2 så vi at andel funn fra de forskjellige distrikter tildels avvek sterkt fra andel graver i de samme distriktene. Resultatet var at de sentrale delene av undersøkelsesområdet, Lofoten og Vesterålen, lå lavere i andel funn enn i andel graver, mens det motsatte var tilfelle i deler av ytterkantene, d.v.s. Ofoten og Midt-Troms. Nord-Troms og Indre Troms hadde svært få funn overhodet.

Funnmangelen i enkelte distrikter kan enten være reell, d.v.s. at gravene inneholder lite gravgods, eller også skyldes at distriktet har et stort antall sparsomt utstyrte eller utgravde graver i tillegg til rikholdige gravfunn. Det kan derfor være av interesse å bryte nedtabellen til et nivå som viser det relative forhold mellom de enkelte herreder når det gjelder gjennomsnittlig mengde og kvalitet av gravgods pr. gård og herred. En slik tabell vil f.eks. gi en indikasjon på herreder som peker seg ut med et kvantitativt og kvalitativt rikt gravgods, noe som ofte er blitt betraktet som et sentrumsindikerende trekk.

For å få fram et numerisk uttrykk for den relative verdi som er ofret i form av gravgods i de enkelte herreder, har jeg her valgt å summere variablene funn/gård og importfunn/gård for hvert herred som et enkelt uttrykk for gjennomsnittlig verdi/herred. Funn/gård uttrykker da mengden gravgods, importfunn/gård kvaliteten. Importfunn omfatter alle funn fra pkt. 9.3.3.B. Tabellen er så utvidet til også å omfatte et numerisk uttrykk for den arbeidsinnsats som er ofret på begravelserne, d.v.s. gjennomsnittlig antall graver/gård. Bare herreder med en sum > 3,0, d.v.s. gjennomsnittlig 1,0 pr. variabel, er tatt med i oversikten, som er vist i tab. 9/9.

Vi ser her at distriktene Lofoten og Vesterålen skiller seg ut med et høyt gjennomsnittstall, Ofoten, Sør- og Midt-Troms ligger på omtrent det halve, mens Nord-Troms har et svært lavt gjennomsnittstall.

Tab. 9/9: Distriktsvis fordeling gjennomsnittlig kvantitet/kvalitet gravgods, samt antall graver.

Distrikt:	Funn/ gård:	Imp.funn/ gård:	Graver/ gård:	Tot.:
Ofoten:	3,4	2,2	2,1	7,7
Lofoten:	4,0	2,0	6,4	12,4
Vesterålen:	5,0	2,1	8,3	15,4
Sør-Troms:	3,5	1,0	4,1	8,1
Midt-Troms:	2,8	1,0	2,3	6,1
Nord-Troms:	0,5	0,1	1,6	2,2

Tot.:	2,6	1,1	3,5	7,2

Mer interessant er imidlertid de herredene som ut fra en slik beregning er kommet med i tabellen. En mekanisk inndeling av disse i "verdigrupper" gir følgende resultat:

Verdi:	Herreder:
3,0- 5,0	T22 Helgøy
5,0-10,0	N39 Øksnes, T01 Kvæfjord, T07 Dyrøy, T09 Tranøy
10,0-15,0	N33 Borge, N35 Flakstad, N36 Værøy, N37 Hadsel
15,0-20,0	N34 Buksnes, N40 Sortland, T02 Trondenes
20,0-25,0	N30 Lødingen, N32 Gimsøy, N38 Bø, N41 Dverberg, T03 Bjarkøy, T12 Hillesøy

En rekke forhold vil naturligvis påvirke en slik tallmessig verdirangering, som jordbruks-, registrerings- og utgravningsaktivitet. F.eks. er verken T22 Helgøy eller N39 Øksnes ØK-registrert, slik at gravantallet her kan ligge altfor lavt. Heller ikke vil små områder med et stort antall registrerte funn/graver innenfor et herred være synlige i tabellen. Det er likevel nærliggende å se den som et uttrykk for en noe grov hierarkisk rangering av de angjeldende herreder.

Som en foreløpig modell kan vi derfor skille ut primære og sekundære sentra i de 7 distriktene. Som primære regnes her herreder med en gjennomsnittsverdi > 15,0, noe som gir følgende fordeling:

Distrikt:	Primærsentra:	Sekundærsentra:
Ofoten:	N30 Lødingen	Ingen
Lofoten:	N32 Gimsøy, N34 Buksnes	N33 Borge, N35 Flakstad, N36 Værøy
Vesterålen:	N38 Bø, N41 Dverberg, N40 Sortland	N37 Hadsel, N39 Øksnes
Sør-Troms:	T03 Bjarkøy, T02 Trondenes	T01 Kvæfjord
Midt-Troms:	T12 Hillesøy	T07 Dyrøy, T09 Tranøy
Nord-Troms:	Ingen	T22 Helgøy.

Beregningen viser at bare ett herred fra hvert av ytterdistriktene har en kombinasjon av funnkvantitet/kvalitet og gravantall som kan sammenlignes med de sentrale delene av undersøkelsesområdet. Disse er N30 Lødingen i Ofoten, som til gjengjeld er et av de "rikeste" herreder i hele området, og T22 Helgøy, som er det "fattigste". For de øvrige distriktene viser modellen 3 mulige sentra både i Sør- og Midt-Troms, men 5 i Lofoten og Vesterålen. Den innbyrdes rangering av disse, spesielt i Lofoten og Vesterålen, kan antakelig modifiseres noe ved å ta i bruk flere kildekategorier (jfr. kap. 10), men at disse 18 herredene representerer sentralbygdene i jernalderen, kan det neppe være tvil om.

9.4.2 Sentralgårder

Gjennomgangen foran viste at 18 herreder definitivt skilte seg ut som sentralbygder i jernalderen, og det er derfor naturlig å føre analysen enda et skritt lenger, d.v.s. undersøke om spesielle gårder også skiller seg ut på en lignende måte. Som indikatorer vil også her kvantitet og kvalitet av funn og graver bli brukt.

For å få fram et tilsvarende numerisk uttrykk for gårdsstatus, ble gårdene gitt ett poeng for hvert av de følgende karakteristika:

- mer enn 50 graver
- graver over 15 m i diameter/lengde
- graver over 20 m i diameter/lengde
- mer enn 100 (gravgods)funn
- mer enn 50 funn av importmaterialer
- funn av importgjenstander
- funn av edelmetall eller forgylt/forsølvet bronse,

d.v.s. maksimalt 7 poeng. Tab. 9/10 viser en oversikt over antall gårder pr. poenggruppe og distrikt. I tabellen er ikke medtatt én gård fra T04 Lavangen og 2 gårder fra T13 Lenvik, da poengene for disse gårdene bygger på usikre og tvilsomme registreringer av store gravhauger (jfr. pkt. 8.2.4).

Tab. 9/10: Distriktsvis fordeling gårder med høystatusindikasjoner.

Distrikt:	Poeng:					Tot.:	D-%:
	1:	2:	3:	4:	5:		
Ofoten:	55%	30%	5%	10%	-	20=100%	13%
Lofoten:	56%	33%	10%	-	-	39=100%	25%
Vesterålen:	49%	35%	12%	2%	2%	43=100%	28%
Sør-Troms:	77%	17%	-	3%	3%	30=100%	20%
Midt-Troms:	77%	15%	8%	-	-	13=100%	8%
Nord-Troms:	78%	22%	-	-	-	9=100%	6%

Totalt:	94	43	11	4	2	154=	
	61%	28%	7%	3%	1%		100%

Tab. 9/10 viser at gårder med bare ett høystatusstrekk (gr. 1) utgjør 61% totalt, gårder med 2 trekk (gr. 2) 28%, gårder med 3-4

trekk (gr. 3-4) 10% og gårder med 5 trekk (gr. 5) bare 1%. Men tabellen viser også et interessant skille mellom distriktene i Nordland og i Troms. For de 3 Nordlands-distriktene utgjør gr. 1 49-56%, gr. 2 30-35% og gr. 3-5 10-16%. I Troms derimot utgjør gr. 1 77-78%, gr. 2 15-22% og gr. 3-5 bare 6-8%. Det er m.a.o. en jevnere spredning på de 5 gruppene i Nordland enn i Troms, der de 2 laveste gruppene utgjør over 90% av totalantallet.

Bortsett fra Nord-Troms har alle distrikter gårder i gr. 3-5. Nord-Troms skiller seg også ut ved at de få gårdene som er kommet med i tabellen, har enten mer enn 50 graver eller funn av importgjenstander/edelmetall. De 2 gårdene i gr. 2 er T18-068 Håkøya i Tromsøysund og T21-031 Kvalshausen i Karlsøy. I tillegg er T23 Skjervøy og T25 Kvænangen representert i gr. 1. Midt-Troms har én gård i gr. 3, T12-009 Storslett i Hillesøy, og 2 i gr. 2, T09-016 (Stonglands)Eidet i Tranøy og T12-029 Hillesøy i Hillesøy. Også representert i tabellen er herredene T07 Dyrøy, T10 Berg og T11 Torsken.

Bare Sør-Troms og Vesterålen har gårder i gr. 5. I Sør-Troms er dette T03-017 Øvergård i Bjarkøy; i tillegg kommer T02-096 Elgsnes ytre i Trondenes i gr. 4. Også T01 Kvæfjord og T05 Ibestad er representert i tabellen. I Vesterålen kommer N37-062/63 Hadsel i Hadsel i gr. 5, N41-021 Åse i Dverberg i gr. 4 og N37-077 Hov i Hadsel, N38-011 Ramberg, N38-025 Svinøy og N38-029 Føre i Bø, samt N41-027 Dverberg i Dverberg i gr. 3. Også N39 Øksnes og N40 Sortland er representert i tabellen.

Lofoten har ingen gårder i de 2 øverste gruppene. Høyest her kommer N33-001/02 Skjerpen og N33-042 Kvalnes i Borge, samt N34-059/60 Sennesvik og N34-068 Hol i Buksnes, alle i gr. 3. Samtlige herreder i Lofoten er for øvrig representert i tabellen. I Ofoten har bare N30 Lødingen gårder i gr. 3 og 4: N30-017 Ytterstad og N30-042 Skarstad i gr. 4, samt N30-079 Stokke i gr. 3. Også her er samtlige herreder representert i tabellen.

Analysen ovenfor må ikke betraktes som en definitiv utskilling av de sentrale gårdene i hvert distrikt, ettersom resultatet er sterkt påvirket av en rekke faktorer: utgravnings-, registrerings- og jordbruksaktivitet, gravfeltenes lokalisering o.s.v. Heller ikke er andre fornminner tatt i betraktning (jfr. kap. 10). Den har imidlertid skilt ut endel herreder som har flere sentrumsindikerende trekk enn de andre. Disse er:

Ofoten: N30 Lødingen
Lofoten: N33 Borge og N34 Buksnes
Vesterålen: N37 Hadsel, N38 Bø og N41 Dverberg
Sør-Troms: T02 Trondenes og T03 Bjarkøy
Midt-Troms: T12 Hillesøy
Nord-Troms: (T18 Tromsøysund og T21 Karlsøy).

Stort sett er disse identiske med det som ble kalt primärsentra foran; de eneste unntakene her er 2 herreder i Lofoten og Vesterålen som foran ble plassert blant sekundärsentraene (N33 Borge og N37 Hadsel), samt Nord-Troms der indikasjonene er svært svake og bare viser til Tromsøysund og Helgøy/Karlsøy-distriktet.

I kap. 10 vil ytterligere et par fornminnetyper bli tatt i bruk som sentrumsindikerende.

Fig. 3: Edelmetall (inkl. forgylt/forsølvet bronse)
fra gravfunn.

- ▲ 1-2
- ▲ 3-4
- ▲ 5-6

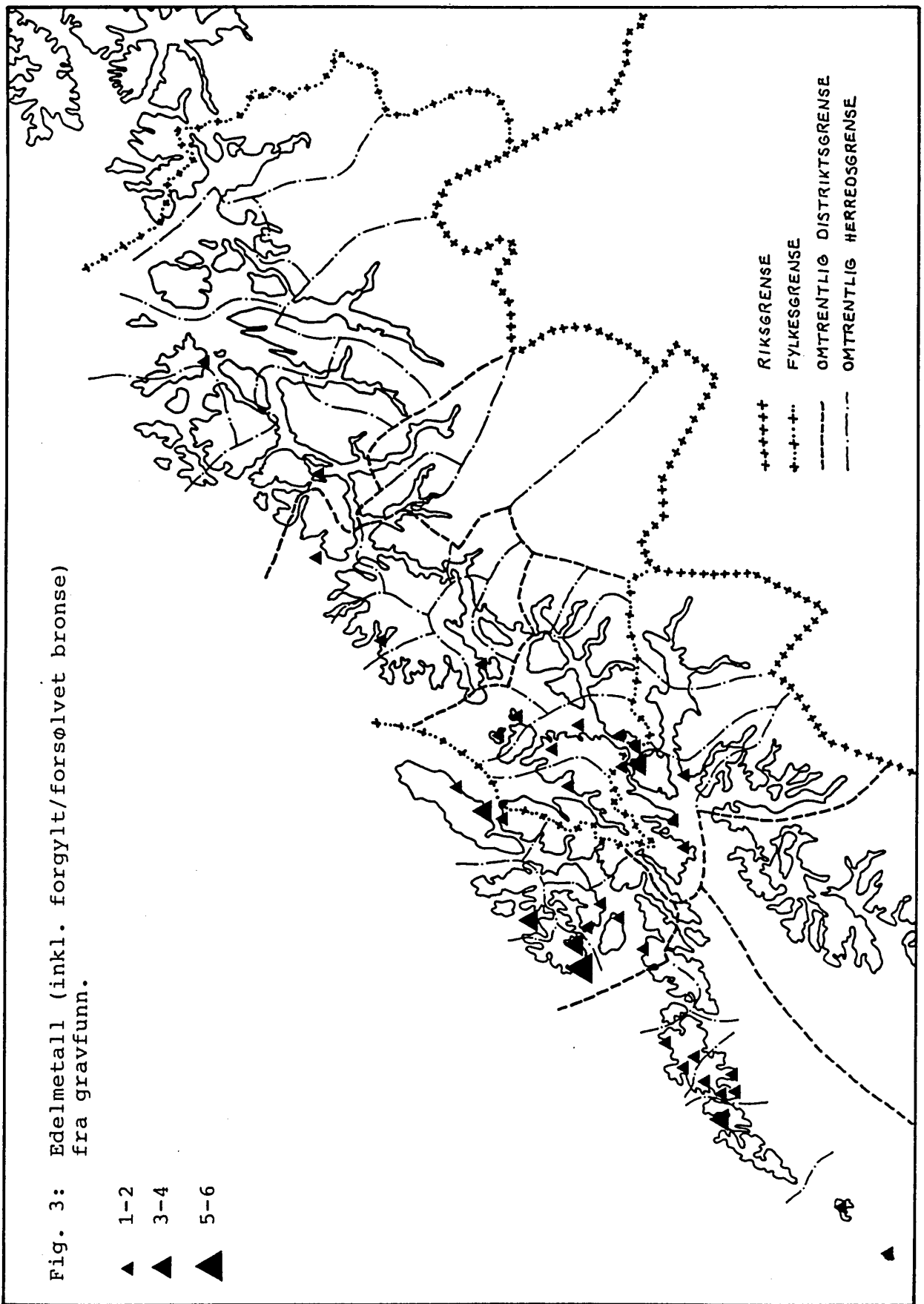
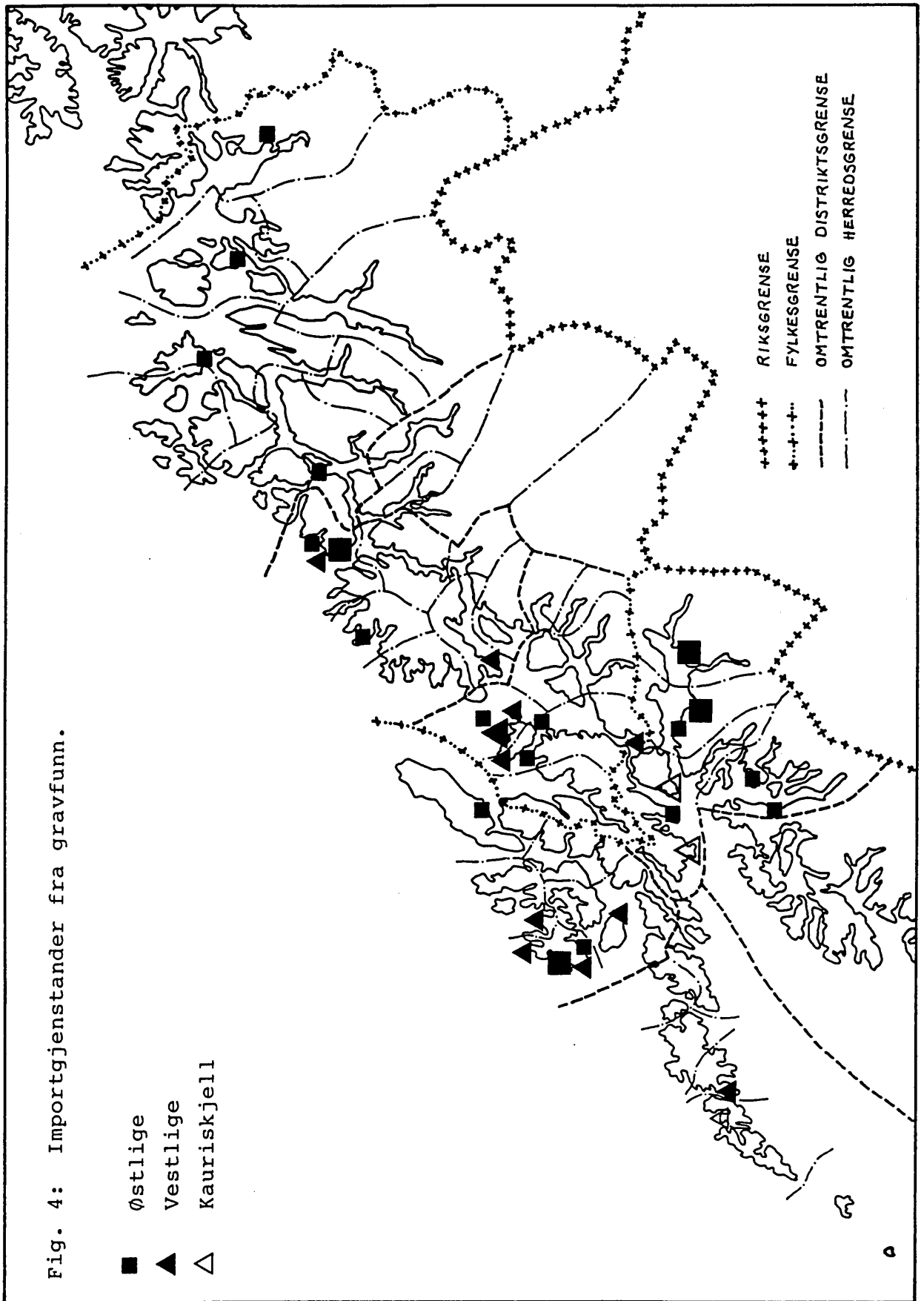

Fig. 4: Importgjenstander fra gravfunn.

- Østlige
- ▲ Vestlige
- △ Kauriskjell

10. ANDRE FUNN OG FORNMINNER

10.1 Generelt

Gjennomgangen i de foregående kapitler har vært basert utelukkende på gravfunn og registrerte gravminner, men i undersøkelsesområdet er det også registrert andre fornminner. I første rekke dreier dette seg om hus- og nausttuffer, samt gammetuffer og boplasser fra Ma. I tillegg finnes det også 2 andre typer funn: løsfunn og de såkalte skattefunn. Det ville føre for langt å gjennomgå alle typer fornminner, og for svært mange av dem gjelder også at dateringen er høyst usikker. I det følgende vil derfor bare bestemte fornminne/funntyper bli gjennomgått, og utvalget er bestemt ut fra 2 problemstillinger: senterindikasjoner og etniske indikasjoner. Begrunnelsen for å inkludere fornminnene/funnene i den ene eller andre av disse 2 gruppene vil bli gitt under behandlingen av fornminne/funntypen.

10.2 Senterindikerende fornminner

10.2.1 Generelt

I tillegg til de sider ved gravmaterialet som er benyttet i kap. 9 for å undersøke dette aspektet (antall, størrelse, gravgodsets kvalitet), er her følgende fornminnetyper inkludert:

- nausttuffer
- tunanlegg
- ødegårder.

I hele analyseområdet er hus- og nausttuffer registrert i et stort antall, men bare få kan med noenlunde sikkerhet antas å stamme fra jernalderen. Av nausttuffene er bare et fåtall datert gjennom utgravning eller, på grunnlag av form og høyde over havet, gitt en noenlunde sikker datering i registreringene. Heller enn å basere meg på den subjektive vurdering av hvilke nausttuffer registratorene har ansett som sikre, mulige eller usikre jernalderstuffer, har jeg i utgangspunktet valgt å inkludere samtlige, for så å bruke lengden og forholdet lengde/bredde som utgangspunkt for en utskilling av mulige jernaldernaust.

Hustuftmaterialet er beheftet med enda flere usikkerhetsmomenter når det gjelder dateringen, og jeg har derfor valgt å se bort fra det her. Unntatt er de tilfellene der hustuftene er nøye knyttet til jernaldersgraver og derfor er registrert som ødegårder fra jernalderen, samt hustuffer som danner såkalte tunanlegg.

Fordi fornminnene her settes i forbindelse med mulige sentra, er analysen ført ned til gårdsnivå.

10.2.2 Nausttuffer

Som nevnt innledningsvis, er det registrert en mengde nausttuffer i undersøkelsesområdet, men bare få av disse kan med noenlunde sikkerhet dateres til jernalderen ut fra form og beliggenhet, d.v.s. h.o.h. I tab. 10/1 og 10/2 er derfor alle registreringer inkludert, og jeg har så prøvd å skille ut nausttuffer for større, havgående skip fra jernalderen på grunnlag av lengde og forholdet lengde/bredde.

A. Lengde/bredde index

Basert på daterte nausttufter fra Vestlandet har Myhre (1985:44-45) foreslått følgende lengde/bredde-index for naust fra ulike perioder av jernalderen og middelalderen (jfr. også Rolfsen 1974:115):

Gr. 1:	Index > 4,5	-	datering: Eja
Gr. 2:	" 4,5-4,0	-	" : Eja/Yja
Gr. 3:	" < 4,0	-	" : Yja/Ma.

En fordeling av nausttuftene i undersøkelsesområdet på grupper omtrent tilsvarende Myhres og Rolfsens inndeling, vist i tab. 10/1, gir følgende grupper: index < 2,0, index 2,0-4,0 (tilsvarende Rolfsens gruppe "småbåter fra Ja/Ma" og Myhres Yja/Ma-naust), index 4,0-4,5 (tilsvarende Myhres overgangsgruppe Eja/Yja), samt index > 4,5 (tilsvarende Myhres Eja-naust). Ingen nausttufter i undersøkelsesområdet har index over 6,0, d.v.s. at ingen tilsvarende Rolfsens Eja-naust.

Tab. 10/1: Registrerte nausttufter i undersøkelsesområdet, gruppert ut fra lengde/bredde-index.

Distrikt:	<2,0	2,0-4,0	4,0-4,5	4,5-6,0:	Tot.:	D-%:
Ofoten:	40%	45%	-	-	20=100%	6%
Lofoten:	26%	54%	8%	9%	109=100%	32%
Vesterålen:	35%	43%	1%	1%	99=100%	29%
Sør-Troms:	41%	48%	-	-	29=100%	9%
Midt-Troms:	25%	28%	3%	8%	36=100%	11%
Nord-Troms:	27%	60%	2%	2%	45=100%	13%

Totalt:	104	162	12	15	338=	
	31%	48%	4%	4%		100%

31% av naustene har en index < 2,0, mens hele 48% ligger mellom 2,0-4,0. Bare 8% faller i gruppene over 4,0, som Myhre anser som mulige Eja-naust. Høyest andel i disse gruppene har Lofoten (17%) og Midt-Troms (11%), Ofoten og Sør-Troms har ingen naust i disse gruppene, de øvrige distriktene 2-4%. Testen viser at Rolfsens grupperinger ikke ser ut til å passe særlig godt for vårt materiale. Ingen naust her tilsvarende Rolfsens meget lange og smale Eja-naust, mens våre store og sikre jernaldernaust, f.eks. i Altevikken ved Trondenes og på Bjarkøy, alle faller i Rolfsens "småbåt"-gruppe.

Derimot ligger 4% innenfor Myhres Eja-gruppe (index > 4,5), med ytterligere 4% i gruppen 4,0-4,5, d.v.s. overgangen Eja/Yja. Ettersom ingen Eja-dateringer fra naust foreligger fra undersøkelsesområdet, er det vanskelig å avgjøre hvor velegnet lengde/bredde-indexen er for datering av våre naust. Bare 2 naust med index > 4,5 er oppgitt å ligge mer enn 3 m.o.h., det ene av disse er stornaustet på Holsneset som oftest er ansett som et leidangsnaust fra tidlig middelalder. Jeg har ellers ikke funnet å kunne bruke h.o.h. som daterende element, ettersom dette bare er oppgitt for ca. halvparten av registreringene, og høyden dessuten bare er bedømt visuelt og derfor ofte unøyaktig.

B. Naustlengde

Myhre (1978:255-56,1985) har i sine arbeider fra Sørvestlandet også brukt stornaustene som en indikator på hvilke gårder som tilhørte det øvre sosiale sjikt, d.v.s. de som drev med handel og sjøkrig. Han grupperer dem i 3 grupper: 10-15 m, 15-20 m og over 20 m.

Tab. 10/2 viser fordelingen på nauststørrelse i undersøkelsesområdet. Lengde angir her innvendig lengde, beregnet ut fra opplysninger om vollbredde, idet naustveggen er antatt å gå omtrent midt i vollen.

Tab. 10/2: Registrerte nausttufter i undersøkelsesområdet, fordelt på lengdegrupper.

Distrikt:	4-10 m:	10-15 m:	15-20 m:	20-25 m:	>25 m:	Ant.:	D-%:
Ofoten:	65%	5%	20%	-	-	20=100%	6%
Lofoten:	46%	30%	17%	5%	2%	109=100%	32%
Vesterålen:	59%	18%	4%	3%	2%	99=100%	29%
Sør-Troms:	55%	21%	3%	3%	10%	29=100%	9%
Midt-Troms:	36%	17%	11%	-	3%	36=100%	11%
Nord-Troms:	67%	18%	2%	-	-	45=100%	13%

Totalt:	179	71	34	10	7	338=	
	53%	21%	10%	3%	2%		100%

Nausttufter er registrert i samtlige distrikt unntatt Indre Troms, og i samtlige herreder unntatt: N27 Tysfjord, N28 Ankenes og N29 Evenes i Ofoten, T04 Lavangen i Sør-Troms, T08 Sørreisa og T13 Lenvik i Midt-Troms, samt T19 Lyngen og T21 Karlsøy i Nord-Troms.

Av alle registrerte nausttufter faller 53% i gruppen 4-10 m. Flest små tufter har Ofoten (65%) og Nord-Troms (67%), færrest Midt-Troms (36%), mens de øvrige ligger mellom 46-59%. Ytterligere 21% av tuftene faller i gruppen 10-15 m; høyest her ligger Lofoten (30%), lavest Ofoten (5%), de øvrige distriktene ligger rundt 18-20%.

Gruppen 15-20 m omfatter 10% av tuftene, men her varierer andelen svært mellom distriktene: Ofoten og Lofoten har h.h.v. 20 og 17% i denne gruppen, Midt-Troms 11%, de øvrige distriktene bare 2-4%. Gruppen 20-25 m, d.v.s. passende for en 20-sesse (Rolfsen beregner denne til 23,6 m), omfatter bare 9 naust (3%) og gruppen 25-30 m, d.v.s. passende for en 25-sesse (av Rolfsen beregnet til 27,5 m), bare 7 naust (2%). Bare én nausttuft over 30 m er registrert, stornaustet på Holsneset i N34 Buksnes. Ingen nausttufter over 20 m er registrert i ytterdistriktene Ofoten og Nord-Troms. Størst andel naust over 20 m har Sør-Troms (tilsammen 13%), mens Lofoten og Vesterålen har h.h.v. 7 og 5% og Midt-Troms bare 3%.

C. Mulige jernaldernaust

Som vi så foran, var lengde/bredde-indexen et mer usikkert date-

ringsgrunnlag i vårt materiale enn det Rolfsen (1974) fant. For i det hele tatt å kunne bruke naustregistreringene velger jeg likevel her å bruke index > 2,0 og lengde > 10 m som en indikator på mulige jernaldernaust. I tillegg er medtatt 3 naust i gruppen 15-20 m (N30, N33, N41) og ett i hver av gruppene 20-25 og > 25 m (T03) der bare lengde er oppgitt i registreringen, men som alle er antatt å være jernaldernaust. Fordelingen vises i tab. 10/3.

Tab. 10/3: Mulige jernaldernaust i undersøkelsesområdet, (d.v.s. index > 2,0 og lengde > 10 m.)

Distrikt:	10-15 m:	15-20 m:	20-25 m:	Over 25 m:	Ant.:	D-%:
Ofoten:	20%	80%	-	-	5=100%	5%
Lofoten:	51%	35%	10%	4%	51=100%	52%
Vesterålen:	57%	19%	14%	10%	21=100%	21%
Sør-Troms:	44%	11%	11%	33%	9=100%	9%
Midt-Troms:	38%	50%	-	12%	8=100%	8%
Nord-Troms:	86%	14%	-	-	7=100%	7%

Totalt:	54	32	9	8	101=	
	53%	32%	9%	8%		100%

Ialt 101 nausttufter i undersøkelsesområdet er altså definert som mulige jernaldernaust for noe større båter. Over halvparten av disse (53%) faller i gruppen 10-15 m, ytterligere 32% i gruppen 15-20 m og bare 9 og 8% i gruppene 20-25 og > 25 m.

Distriktsvis varierer gruppen 10-15 m mellom 20-86%, begge ytterpunktene fra distriktene Ofoten og Nord-Troms h.h.v. Når det gjelder Ofoten er imidlertid nausttufter bare registrert i N30 Lødingen, som vi allerede har sett skiller seg sterkt ut i dette distriktet. Registreringene i Nord-Troms kommer derimot fra 5 herreder, slik at tendensen til den mindre nausttypen her er gjennomgående. Bare ett større naust (15 m) er registrert her, på øya Spildra i T25 Kvænangen; til gjengjeld er dette oppgitt å ligge hele 5 m.o.h., slik at dateringen til Ja burde være nokså klar. I N30 Lødingen ligger også de 4 største registreringene i gruppen 15-20 m.

I Midt-Troms ligger hovedtyngden av registreringene i de 2 laveste gruppene (h.h.v. 38 og 50%), med én enkelt registrering i gruppen > 25 m, på gården Grunnfarnes i T11 Torsken, også denne regnet som en sikker Ja-tuft. Dette er for øvrig den eneste registrering over 20 m i ytterdistriktene Ofoten, Midt- og Nord-Troms. Indre Troms har ingen registrerte nausttufter, selvom enkelte av herredene går ned til sjøen. Registreringene i gruppen 15-20 m er gjort i T09 Tranøy, T11 Torsken og T12 Hillesøy.

Størst andel store naust (d.v.s. > 20 m) har Sør-Troms (hele 44%), men også her er registreringene forholdsvis få (9) og begrenset bare til herredene T02 Trondenes og T03 Bjarkøy. De 2 registreringene over 25 m kommer fra hvert sitt herred, mens registreringene fra gruppen 15-20 m alle kommer fra T02 Trondenes.

I Lofoten og Vesterålen ligger andelen stornaust (> 20 m) på

h.h.v. 14 og 24%. I Lofoten er alle de største naustene (d.v.s. > 15 m) registrert i N33 Borge, N34 Buksnes og N35 Flakstad. Naust over 25 m er bare registrert i N34 Buksnes og N35 Flakstad. I Vesterålen kommer registreringene av stornaust (> 20 m) fra N37 Hadsel, N38 Bø og N41 Dverberg. Naust over 25 m er bare registrert i N38 Bø. Gruppen 15-20 m er også registrert i N38 Bø og N41 Dverberg.

Det er altså tydelig når det gjelder stornaust (> 20 m) at registreringene konsentrerer seg til sentraldistriktene Lofoten, Vesterålen, Sør- og Midt-Troms og dessuten bare til 1-3 herreder og et begrenset antall gårder innen hvert distrikt: Borge, Buksnes og Flakstad i Lofoten, Hadsel, Bø og Dverberg i Vesterålen, Trondenes og Bjarkøy i Sør-Troms, samt Torsken i Midt-Troms.

Fører vi analysen ned til gårdsnivå, kommer registreringene > 20 m fra følgende gårder (jfr. også fig. 5):

Lofoten:	Ant.:	Vesterålen:	Ant.:	Sør-Troms:	Ant.:
N33-025 Borg	2	N37-078 Rå	2	T02-064 Trondenes	2
-037 Val	1	N38-019 Vinje	1	T03-015 Nergård	1
N34-001 Lilleidet	1	-028 Fjærvoll	1	-017 Øvergård	1
-043 Storfjord	1	N41-027 Dverberg	1		
-068 Hol	1			Midt-Troms:	
N35-030 Flakstad	1			T11-029 Grunnfarnes	1

I Ofoten og Nord-Troms kommer de største registreringene (gruppen 15-20 m) fra:

Ofoten:	Ant.:	Nord-Troms:	Ant.:
N30-013 Hustad	2	T25-042 Spildra	1
-018 Rindbø	1		
-033 Kjarstad	1		

Samtlige gårder er i kap. 6 definert som Eja-gårder, med unntak av N30-018 Rindbø. Her er til gjengjeld begge nabogårdene (Ytterstad og Hesten) Eja-gårder, slik at det er nærliggende å tro at Rindbøs totale mangel på Ja-graver/funn skyldes en senere endring av gårdsgrensene.

10.2.3 Tunanlegg

Et tunanlegg defineres som "en samling hustufter beliggende rundt en oval eller halvsirkelformet åpen plass (tun). Veggene (de ytre) har vært bygd av stein og/eller gresstorv. Den gavlen som vender inn mot tunet er åpen." (Johansen & Søbstad 1977:55) I undersøkelsesområdet er det tilsammen registrert 5 tunanlegg.

Som vi ser av tab. 10/4, ligger 3 av anleggene innenfor et lite område i Lofoten: ett på Gimsøy og 2 på nabøya i vest, Vestvågøy. De andre 2 ligger h.h.v. på Andøya i Vesterålen og på Bjarkøy i Sør-Troms.

I Nord-Norge som helhet er det registrert ytterligere 6 anlegg: 2 ganske nær hverandre i Steigen, ett i Meløy, ett i Dønna, ett på Tjøtta og ett i Brønnøy (Johansen 1989, Støren Binns 1988). Fornminnetypen finnes imidlertid også i andre deler av landet: 2 anlegg er registrert i Nord-Trøndelag (Farbregd 1980, 1986, Stenvik 1988) og 6 i Rogaland (Møllerop 1971, Bang-Andersen 1976).

Tab. 10/4: Registrerte tunanlegg i undersøkelsesområdet.

Distrikt/gård:	Antall:	Ant. hus:	Eldste dat.:
Lofoten:			
N32-005 Saupstad	1	5	Rty
N33-024 Bøstad	1	4	Rte
N34-018 Leknes	1	14	Rte
Vesterålen:			
N41-021 Åse	1	14	Rty
Sør-Troms:			
T03-017 Øvergård	1	16	Rty

A. Funksjon

Diskusjonen omkring tunanleggene har i første rekke dreidd seg om deres funksjon. De 2 hovedhypotesene er at en her står overfor en tidlig gårdsbosetning i et slags klyngetun eller landsby, eller at anleggene representerer en form for militærforlegninger, knyttet til høvdingesetene. Den første tolkningen gjøres gjerne gjeldende for Rogalandsmaterialet (Møllerop 1971, Magnus & Myhre 1986:263), mens den siste er knyttet til det nordnorske materialet, bl.a. av Lund (1955,1959). Denne siste tolkningen støttes også langt på vei av Johansen & Søbstad, selvom de "vil være varsom med utelukkende å oppfatte dem som militærkaserner" (1977:51). De tenker seg også anleggene brukt i forbindelse med religiøse seremonier og fester som gjerne var lagt til høvdingens gård, og der mange mennesker var forsamlet. Anleggene ville likevel være dimensjonert ut fra den militære styrke som ved mobilisering måtte kunne huses på høvdingens gård.

Også andre tolkninger har vært foreslått, f.eks. nevner Møllerop (1971:165-66) primitive borganlegg og gamle tingplasser, mens Farbregd (1980:62) setter anlegget på Vårem ved Namsen i forbindelse med "handel og ferdsel, administrasjon og militær organisasjon". Han finner derimot gårdstolkningen mer problematisk, fordi det ikke finnes synlige tegn til gammel åker omkring anlegget.

Også Wik, som har gjennomført en detaljert analyse av tunanlegget på Tjøtta, setter det i forbindelse med "et system av høvdingdømmer" (1983b:96). Hun ser tunanleggene som velegnete både for redistribusjon, religiøse ritualer og tingsamlinger, men vil ikke knytte dem nærmere til noen av de 3 funksjonene (s. 108).

Det er altså stor enighet nordafjells om å knytte tunanleggene til høvdingeseter og de mange aktivitetene som utspant seg der, og som medførte at mange mennesker trengte et sted å oppholde seg for kortere eller lengre perioder. Johansen & Søbstad peker også på at flere av anleggene ligger på gårder som vi kjenner som høvdingeseter fra sagaene, dette gjelder bl.a. Tjøtta, Steigen og Bjarkøy (1977:50). Det kan også nevnes at flere av anleggene fremdeles har navn/funksjon som peker mot en tradisjon som samlingsplasser. Eksempler på dette er Leknes-anlegget på Vestvågøy og Lakkenga-anlegget på Tjøtta (Leik-nes og Leik-enga), Vårem-

anlegget på Sankthanshaugen og Bøstad-anlegget som ligger på det som fra gammelt av var samlingsplassen for stedets ungdom for lek etc. (pers. medd. fra V. Bottolfsen).

B. Datering

I Rogaland er det foretatt utgravninger i 3 av anleggene, som alle ga flere bruksfaser mellom 0-400 e.Kr. Ut fra funn er et fjerde anlegg datert noe senere, én fase fra 300-tallet, en annen fra 500-tallet (Møllerop 1971). Værem-anlegget er ikke utgravd, men antas ut fra morfologi og beliggenhet å høre hjemme i Eja (Farbregd 1980).

Tab. 10/5: ^{14}C -dateringer fra tunanleggene i undersøkelsesområdet.

Anlegg:	Tuft/struktur:	Ukal. dat.:	MASCA-kal.:
Gimsøy:	Tuft 4 (trekullag)		270 \pm 90 AD
Bøstad:	Tuft 2 (trekullag)		175 \pm 85 AD
Leknes:	Tuft 1 el. 3 (uvisst)	160 \pm 90 AD	175 \pm 105 AD
	Tuft 2 (uvisst)	170 \pm 70 AD	180 \pm 90 AD
	Tuft 4 (uvisst)	190 \pm 90 AD	205 \pm 115 AD
	Grop 1 (trekullag i bunn)	680 \pm 60 AD	705 \pm 85 AD
Åse:	Tuft 2 (ildstedene)	410 \pm 80 AD	435 \pm 115 AD
	Tuft 13 (ildstedene)	260 \pm 70 AD	285 \pm 105 AD
Bjarkøy:	Tuft 1 (primært ildsted)	290 \pm 90 AD	305 \pm 125 AD
	Tuft 3 (øvre del kult.l.)	520 \pm 90 AD	545 \pm 105 AD
	Tuft 5 (eldste fase)	340 \pm 90 AD	355 \pm 125 AD
	Tuft 7 (øvre kult.l.?)	750 \pm 90 AD	770 \pm 120 AD
	Tuft 9 (uvisst)	570 \pm 80 AD	595 \pm 85 AD
	Tuft 10 (uvisst)	620 \pm 50 AD	640 \pm 50 AD
	Tuft 11 (øvre del kult.l.)	630 \pm 90 AD	665 \pm 95 AD
	Haug 1 (bålgrop)	870 \pm 70 AD	900 \pm 100 AD
	Haug 2 (")	610 \pm 80 AD	645 \pm 85 AD
	Haug 15 (")	550 \pm 80 AD	580 \pm 90 AD
	Haug 30 (")	650 \pm 100 AD	685 \pm 115 AD

I Nord-Norge er det foretatt utgravninger eller prøvegravninger i de fleste av anleggene: i Bjarkøy-, Steigen-, Bø- og Leknes-anlegget av Lund, i Åse-anlegget av Sjøvold (1971), i Tjøtta-anlegget av Wik (1983a/b) og i Gimsøy- og Bøstad-anlegget av forfatteren (Holand 1988b). Trekullprøver fra alle utgravningene er ^{14}C -datert; fra Lunds utgravninger er de fleste dateringene utført i 1970-årene på trekull som hadde vært oppbevart ved Tromsø Museum i 20-30 år. I tab. 10/5 vises en oversikt over de dateringer som foreligger fra tunanleggene i undersøkelsesområdet (Johansen & Søbstad 1977, Holand 1988b).

Som vi ser, har samtlige 5 anlegg i undersøkelsesområdet en eldste datering i Rt (alle dateringer fra selve hustuftene),

Leknes og Bøstad i Rte, Gimsøy, Åse og Bjarkøy i Rty. I Steigen kan det ene anlegget (Bø) gå tilbake til Rte, men denne dateringen kommer fra et ildsted utenfor tuftene, mens én av tuftene er datert til Rty (Moltu 1989:81). Det andre anlegget i Steigen har hustuftdateringer tilbake til Fvt. Også Tjøtta-anlegget har en hustuftdatering til Rty, men Wik (1983b:145) mener det er tvilsomt om denne hører til huset, ettersom alle andre dateringer og funn peker mot overgangen Fvt/Mvt og Yja.

Den mest omfattende dateringsrekken kommer fra Bjarkøy-anlegget, der hustuftdateringene ligger i Rty, Fvt og Mvt, mens en enkelt datering fra en av haugene går ned i Vt. For Leknes-anlegget ligger alle hustuftdateringene i overgangen Rte/Rty, mens en datering fra en av (koke)gropene ligger i Mvt. For Åse-anlegget ligger de 2 hustuftdateringene i h.h.v. Rty og Fvt.

Anleggene i undersøkelsesområdet viser således entydig til en konstruksjonsperiode omtrent midt i Rt, hva enten dette gjelder anlegget som helhet eller bare deler av det, og en bruksperiode som ser ut til å kunne strekke seg helt til Vt, dømt ut fra de tilfeller der flere dateringer foreligger. Det er også en tendens til at dateringer fra (koke)gropen og hauger er noe yngre enn fra hustuftene.

Det ser derfor ut til at anleggene konstrueres omtrent samtidig med at gravlegging i synlige graver og/eller med gravgods blir vanlig i området og har omtrent samme varighet. Funksjonstolkningen vil langt på vei være avhengig av hvordan vi oppfatter samfunnsorganisasjonen i dette tidsrommet. I kap. 6 har jeg derfor tolket anleggene som rituelle sentra, bygd for å knytte de rituelle aktivitetene til bestemte gårder, og derfor som ledd i en bevisst strategi for å skape et hierarkisk organisert samfunn. Lokaliseringen knytter anleggene til sentralområdene Lofoten, Vesterålen og Sør-Troms, nærmere bestemt til gårdene N32-005 Saupstad i Gimsøy, N33-024 Bøstad i Borge, N34-018 Leknes i Buksnes, N41-021 Åse i Dverberg og T03-017 Øvergård i Bjarkøy. (Jfr. fig. 6.)

10.2.4 Ødegårder

Som ødegård er her regnet spor etter gårder som er lagt øde og er forblitt liggende øde. Sporene må omfatte flere elementer, som hustufter, graver, gjerder, åkrer etc. Enkeltliggende hustufter eller gravfelt er ikke regnet som ødegårder selvom de idag ligger langt fra det moderne tunet, heller ikke er ødetun tatt med, d.v.s. spor av tidligere tiders tun på en eksisterende gård. (Jfr. Johansen 1979b:95)

Ødegårdene fra jernalderen ligger gjerne svært marginalt til i forhold til jordbruksressursene, noe som bl.a. forklarer hvorfor de fremdeles er registrerbare: områdene har ikke vært benyttet til gårdsdrift siden ødegårdene ble forlatt. Av denne grunn har det vært naturlig å se dem som uttrykk for sterk jordknapphet, noe som igjen settes i forbindelse med sentralbygdene der folkepresset var sterkest (Myhre 1978:257). Det er ut fra denne vurderingen ødegårdene er inkludert i gjennomgangen. Det forhold at ødegårdene først og fremst knyttes til Fvt og Mvt, samt til sentralområdene, kan imidlertid også indikere at jordknapphet alene kanskje ikke er den eneste forklaring. Muligens kan også øde-

gårdene sees som ledd i en strategi for å skape avhengighet og lojalitet til bestemte øtter ved tildeling av jord i marginale deler av sentralgårdene.

Tab. 10/6 viser totalt antall registrerte ødegårder, og hvor mange av disse som kommer fra antatte Eja- eller Yja-gårder (jfr. kap. 7), samt nabogårder til slike. De siste er tatt med fordi gårdsgrensene kan ha endret seg gjennom tidene. (Jfr. også fig. 6.)

Tab. 10/6: Registrerte ødegårder i undersøkelsesområdet. (Registrering på Eja/Yja-gård, samt nabogård til slike, spesielt angitt.)

Distrikt:	Eja-gård:	Yja-gård:	Ant.:	D-%:
Lofoten:	100%	-	-	6 12%
Vesterålen:	96%	-	-	23 47%
Midt-Troms:	88%	-	12%	8 16%
Nord-Troms:	58%	25%	-	12 24%

Totalt:	86%	6%	- 2%	49 = 100%

Vi ser her at ødegårder er registrert i Lofoten, Vesterålen, Midt-Troms og Nord-Troms, derav ca. halvparten i Vesterålen, 1/4 i Nord-Troms og den siste fjerdedelen fordelt mellom Lofoten og Midt-Troms. Herredsvis begrenser registreringene seg til N33 Borge og N36 Værøy i Lofoten, N37 Hadsel, N38 Bø og N41 Dverberg i Vesterålen, T09 Tranøy, T11 Torsken og T12 Hillesøy i Midt-Troms, samt T21 Karlsøy og T22 Helgøy i Nord-Troms. I denne forbindelse kan det være grunn til å nevne at både Vestvågøy (N33 Borge og N34 Buksnes), Andøy (N41 Dverberg), samt T21 Karlsøy og T22 Helgøy har vært gjenstand for intensivregistreringer, noe som nok til en viss grad forklarer det høye antallet ødegårder fra nettopp disse herredene.

Når det gjelder hvilke matrikkelgårder som har registrerte ødegårder, er det påfallende at i alle distrikter unntatt Nord-Troms, ligger mellom 88-100% av ødegårdene på antatte Eja-gårder. I Nord-Troms, der andelen Eja-gårder er langt lavere, ligger 58% av ødegårdene på Eja-gårder og ytterligere 25% på nabogårder til slike. Ingen ødegårder er registrert på Yja-gårder, men én (i Midt-Troms) på nabogård til Yja-gård. Det er altså tydelig at ødegårdene er sterkt tilknyttet Eja-gårder.

Ser vi på hvilke gårder som har mer enn én registrert ødegård, er samtlige av disse definert som Eja-gård i kap. 7:

Vesterålen:	Ant.:	Midt-Troms:	Ant.:
N41-007 Bø	2	T11-029 Grunnfarnes	3
-010 Bjørnskinn	2		
-021 Åse	5	Nord-Troms:	
-025 Sellevold	2	T22-033 Helgøy	2
-028 Saura	2	-034 Innerby	2

10.3 Etnisitetsindikerende funn/fornminner

10.3.1 Generelt

Tradisjonelt ansees gravmaterialet i seg selv som etnisitetsindikerende, d.v.s. norrønt, innenfor undersøkelsesområdet (Sjøvold 1962, 1974, Reymert 1980, Schanche 1986), men også her kan andre grupper fornminner komme inn. Nedenfor er gjennomgått:

- skattefunn
- løsfunn
- gårdshauger.

Funngjennomgangen tar først og fremst for seg de såkalte skattefunnene, som oftest settes i forbindelse med samene eller iallfall samisk/norrønt handelssamkvem, men også løsfunn for å undersøke om disse avviker vesentlig fra gravgodset og derfor kan representere andre grupper av befolkningen.

En omfattende gruppe registreringer av fornminner som normalt dateres til Ma, nemlig gårdshaugene, er også tatt med her. Dette er gjort for å etterspore kontinuiteten i gårdsbosetningen og dermed muligens også i den norrøne bosetningen. Derimot er ikke registrerte gammetufter tatt med, både fordi registreringen av dem ikke har vært systematisk (jfr. kap. 1), men hovedsaklig fordi dateringen her er et stort problem. Det er grunn til å tro at gammetuftene i de fleste tilfeller representerer en langt senere bosetning, noe bl.a. ¹⁴C-dateringene fra Helgøy-prosjektet viser. Av 11 daterte gammetufter gikk bare én tilbake til 1150-1330 AD (MASCA-kal.), mens majoriteten av dateringene kom fra perioden 1400-1650 AD (Søbstad 1981:104).

10.3.2 Skattefunn

A. Generelt

Skattefunnene som faller innenfor undersøkelsesområdet, er vist i tab. 10/6. I likhet med Zachrisson (1984:99) har jeg ikke regnet som skattefunn 2 funn som inngår i Sjøvolds oversikt (1974:327), nemlig en gullring fra N36 Værøy (Skau, Røst) og en ringspenne av sølv fra N41 Dverberg. I denne avhandlingen er begge behandlet som gravfunn. Heller ikke er det tapte gullfunnet fra N30-067 Kongsvik (Lødingen) (Simonsen & Stamsø Munch 19??) tatt med. Her ble det ca. 1740 funnet en rekke gjenstander: bilder (d.v.s. gullgubber), båtfigurer i gull, gullperler og diverse andre gjenstander i gull og sølv. Hele funnet gikk imidlertid tapt etter å ha blitt konfiskert som Danefæ og sannsynligvis blitt sendt sør- over til Danmark. Gullgubbene daterer antakelig funnet til en tidlig del av Yja.

Også for skattefunnene er det oppgitt om de kommer fra antatte Eja/Yja-gårder, samt nabogårder til slike.

De nordnorske skattefunnene er behandlet forholdsvis utførlig både av Sjøvold (1974), Reymert (1980) og Zachrisson (1984), av de 2 sistnevnte under en etnisitetssynsvinkel.

Reymert finner at de 9 skattefunnene fra hans undersøkelsesområde (6 i Nord-Troms og 3 i Finnmark) og tidsperiode (800-1200 e.Kr.)

faller naturlig inn blant vikingtidens skattefunn i Norge og Norden, men at de karakteriseres av gjenstander og elementer som peker mot flere forskjellige områder: foruten Norge og Norden også mot Karelen, Baltikum, Russland, Frisland og de Britiske øyer. De ni skattefunnene er sammensatt av tre forskjellige hovedimpulser, en norsk/nordisk, en østlig og en vestlig. (Reymert 1980:102) Han mener derfor at skattefunnene kan trekkes inn i etnisitetsdebatten, men unnlater å definere dem som norrøne eller samiske. I stedet nøyer han seg med å si at skattefunnene og gravgavene fra området viser til de samme proveniensområder, men at "hovedregelen synes å være at de forskjellige gravskikkene viser til et proveniens område, mens de enkelte skattefunn viser til flere proveniensområder." Ettersom han avslutningsvis definerer "Finnmark og den nordligste delen av Troms (som) et tilnærmet "rent" samisk område, (og) området ved Malangens munning (som) et blandingsområde for norsk og samisk", blir konklusjonen nærmest at skattefunnene er å oppfatte som samiske når de opptrer i samiske områder, norrøne i norrøne områder, mens deres innhold av østlige gjenstander peker mot en eller annen form for samisk tilknytning. (Reymert 1980:132-33)

Tab. 10/7: Skattefunn fra undersøkelsesområdet.
(Funn fra Eja/Yja-gårder og nabogårder til slike spesielt angitt.)

Herr.:	Eja-gård:	Yja-gård:	Funn:	Gjenst.:	Vekt:	
Ofoten:	1	-	1	3=27%	22=40%	780 g=19%
N27	-	-	1	2	7	200 g
N29	1	-	-	1	15	580 g
Vesterålen:	2	-	-	2=18%	3= 5%	426 g=11%
N37	2	-	-	2	3	426 g
Midt-Troms:	1	-	-	1= 9%	4= 7%	832 g=21%
T12	1	-	-	1	4	832 g
Nord-Troms:	1	-	1	5=45%	26=47%	1963 g=49%
T18	-	-	1	1	1	93 g
T19	-	-	1	1	6	398 g
T23	1	-	-	3	19	1472 g

Ant. funn:	46%	-	9%	18%	11=100%	
Ant. gjst.:	64%	-	2%	11%	55=100%	
Vekt:	54%	-	2%	11%		4001 g=100%

Zachrisson (1984:99) setter seg derimot som mål å "pröva om det är möjligt att bland dem urskilja olika slag av skattfynd, vilket skulle kunna innebära att de nedlagts av representanter för olika etniska grupper." Hun tar også for seg samtlige skattefunn fra Nord-Norge og behandler derfor også alle som inngår i denne avhandlingen.

Hun finner da at 2 av skattefunnene ovenfor, fra N29-059 Bø-(strand) (Evenes) og fra N37-081 Skagen (Hadsel), begge består av overveiende vestlige gjenstander. Disse oppfatter hun derfor øyensynlig som norrøne. (Zachrisson 1984:100)

De resterende 7 funnene fra 1000-tallet har derimot en helt annen karakter. Zachrisson påpeker at de flettede sølvhalsringene som inngår i disse, i Fennoskandia bare er funnet i depotfunn, aldri i graver, og at de derfor kan ha vært "investeringsobjekt" heller enn smykker. 4 av skattefunnene har dessuten som ledeartefakt store økse- eller korsformede hengesmykker i fint flettede sølvkjeder, begge deler østlige gjenstander. De 4 funnene er: T12-037 Botnhamn (Hillesøy), T19-072 Flatvoll (Lyngen) og T23-003 Haukøy og T23-020/21 Eidet indre (begge Skjervøy). Det siste er for øvrig feilplassert både på Zachrissons kart (s. 103) og på Sjøvolds kart (s. 329), der funnet er stedfestet til Alteidet i Kvænangen, mens det faktisk stammer fra Hamneidet i nåv. Nordreisa. Dette har betydning distribusjonsmessig ettersom det også eksisterer et tredje funn fra ukjent sted i Skjervøy k., d.v.s. 3 skattefunn på tilsammen nesten 1500 g fra et meget begrenset område i Nord-Troms. Blant de overveiende østlige gjenstandene i disse 4 funnene inngår også en skjoldbuleformet spenne (Flatvoll) og 2 veskeformede øreringer (Eidet indre), som alle karakteriserer samiske funn (Zachrisson 1984:100).

Zachrisson konkluderer sin gjennomgang med å tolke disse 7 funnene som "samiska i den meningen att de innehafts och nedlagts av samer" (1984:103) og begrunner dette slik:

Beliggenhet: Alle er funnet innenfor det samiske området.
 Funnkomb.: Funnene består alle av store praktsmykker, enten tilvirket lokalt (de flettede halsringene) eller østlige.
 Likhet med bevislig samiske funn: De østlige hengesmykkene av sølv opptrer ellers bare i samiske metalldepoter, og funnene inneholder også paralleller med samisk gravgods fra Nord-Norge.
 Kontaktmønster: Funnene viser til kontakt med den skandinaviske befolkningen i Norge og med østlige områder.

De senere skattefunnene, d.v.s. de 2 fra N27-019 Kjøpsvik og N27-056 Musken (Tysfjord), mener Zachrisson er nedlagt på 11/1200-tallet, men gjenstander i dem går tilbake til 900/1000-tallet. Begge inneholder både vestlige og østlige gjenstander, men Zachrisson anser at også disse depotene "skulle kunna vara nedlagda av samer, framför allt genom likheterna med föremål i de samiske metalldepåerna." De er dessuten funnet i områder som har vært utpreget samiske langt fram i tiden. (Zachrisson 1984:104)

B. Tolkning

Verken Reymert (1980) eller Sjøvold (1974) går nærmere inn på en tolkning av skattefunnene, men Sjøvold setter dem i forbindelse med handelsruter. Han påpeker at kystfunnene er gjort der "the old traffic line along the inshore channel intersects traffic lines leading to the habitat of the Lapps". De mange østlige gjenstandene i funnene fra Troms indikerer at handelsrutene kan ha strukket seg "far away, beyond the land of the Lapps." (1974:333) Han antyder 4 forskjellige ruter: fra Tysfjord over til Lule elv, fra Ofoten og Malangen over til Torneträsk og Torne elv og fra Lyngen/Kvænangen over til Muoni og Torne elv. Alle rutene ender til slutt i Bottenvika.

Zachrisson tar heller ikke direkte stilling til hvordan funnene

skal tolkes, men foreslår både offer og påvirkning fra norrøn religion. For offerteorien taler distribusjonen, idet smykke-depotene er funnet helt andre steder enn de samiske, metallførende offerplassene i det indre av Fennoskandia. Påvirkningen fra norrøn religion knyttes til begrepet "Odins lov", som sa at alle skulle komme til Valhall med "den rikedom som han hade på bålet; han skulle også njuta det som han själv hade grävt ner i jorden." Lignende forestillinger var kjent blant samene i Sverige så sent som på 1700- og 1800-tallet. (Zachrisson 1984:105-6)

Det som imidlertid ikke kan bestrides iflg. Zachrisson (1984:106), er at skattefunnene med sølvsmykker forteller om områder med "ett større välstånd eller annorlunda eller mer intensiva kontakter med omvärlden än vi nu kan se att de andra delarna av samiskt område haft." Hun peker også på at en rekke trekk fra norrøn vikingetids/tidlig middelalder-kultur ble opp-tatt av samene (f.eks. flettverksornamentikk, tinntrådteknikk, muligens også den samiske drakten) og er bibeholdt siden. Dette fenomenet tolker hun som kulturfiksring, d.v.s. at "en gången tids kultur bibehållits i vissa trakter, så att reliktområden kan urskiljas" (s. 109), og hun forklarer det med en henvisning til Sigurd Erixon (1945) som sier: "Det rör sig i dessa fall ursprungligen icke om en större primitivitet utan snarare om en fixering av en tidigare högkonjunktur, en reflex av en gången storhetstid."

Alle 3 er altså enige om at skattefunnene må betraktes som et uttrykk for kontakt mellom samer og nordmenn, men bare Zachrisson ser ut til å regne dem som eksplisitt samiske. Videre peker både Sjøvold og Zachrisson på at funnene oftest er gjort i områder med gode kommunikasjonslinjer mellom Norskekysten og Bottenvika. Tolkningsmessig ser Sjøvold ut til å godta den forklaring som ligger implisitt i begrepet "skattefunn", mens Zachrisson også antyder offer som en mulig forklaring.

Tab. 10/7 viste at 6 (55%) av skattefunnene kommer fra Ja-gårder og ytterligere 2 (18%) fra nabogård til slike. Tilsammen 73% av skattefunnene er således antakelig knyttet til Ja-gårder, i Vesterålen og Midt-Troms til Eja-gårder, i Ofoten og Nord-Troms til både Eja og Yja-gårder, samt gårder uten daterende element. Tallene er nesten de samme om vi i stedet ser på vekt. De aktuelle gårdene er:

Ofoten:	Funn:	Midt-Troms:	Funn:
N27-019 Kjøpsvik	1	T12-037 Botnhamn	1
-056 Hellemofjord	1		
N29-059 Bøstrand	1	Nord-Troms:	
		T18-119 Tromsø Pr.gård	1
Vesterålen:		T19-072 Flatvoll	1
N37-081 Skagen	1	T23-003 Haukøy	1
-083 Grytting	1	-020 Eidet indre	1
		-000 Ukjent	1

Av disse er bare N27-056 Hellemofjord og T23-020 Eidet I., samt T23-000 Ukjent, ikke definert som Ja-gårder, d.v.s. de har ingen registrerte graver eller Ja-funn utenom skattefunnene. (Personlig er jeg imidlertid tilbøyelig til å oppfatte T23-000 som T23-069 Skjervøy Prestegård, da funnet er oppgitt å komme fra Skjervøy. Denne gården er isåfall definert som Eja-gård.) Funnet

fra T18-119 Tromsø Prestegård er gjort sekundært, men med mindre vi antar at funnet opprinnelig er gjort utenfor Tromsøya, spiller dette ingen rolle for klassifiseringen, idet de 2 gårdene på Tromsøya begge er definert som Yja-gårder.

Det er således en sterk sammenheng mellom Ja-gårder og skattefunn, men også mellom skattefunn og ytterdistriktene Ofoten og Nord-Troms, med h.h.v. 19 og 49% av den samlede vekta på 4001 g. Regner vi også Midt-Troms med til ytterdistriktene, noe som har vært naturlig i flere tilfelle, utgjør funnet herfra ytterligere 21%, slik at bare 11% av vekta kommer fra et av sentraldistriktene. Det er derfor tydelig at skattefunnene lokaliserer seg til utkantene av undersøkelsesområdet, men at de her har en tendens til å opptre innenfor Ja-bosetningen.

C. Østlige gravfunn

Ettersom østlige gjenstander i gravfunn også oppfattes som et mulig samisk trekk (Reymert 1980), kan det her være naturlig kort å sammenligne distribusjonen av de 2 funntypene (jfr. fig. 4 og 7). I sammenligningen er antall gjenstander i skattefunnene brukt ettersom dette tilsvarer gravfunnene.

Distrikt:	Skattefunn:	Gravfunn:
Ofoten:	40%	38%
Vesterålen:	5%	15%
Sør-Troms:	-	9%
Midt-Troms:	7%	27%
Nord-Troms:	47%	12%

Sammenligningen viser både likheter og ulikheter i distribusjonen. Bortsett fra at østlige gravfunn, men ikke skattefunn er representert i Sør-Troms, kommer funnene fra de samme distrikter, d.v.s. at Lofoten og Indre Troms ikke er representert med funn fra noen av kategoriene. Ofotens andel er den samme for begge funnkategorier (ca. 40%). Derimot har Vesterålen, Sør- og Midt-Troms en lav andel av skattefunnene og en forholdsvis høy andel av gravfunnene, mens forholdet er motsatt i Nord-Troms: høy andel skattefunn, lav andel gravfunn.

Ingen gårder har gitt både skattefunn og funn av østlig gravgods. Holder vi Vesterålen og Sør-Troms utenom (skattefunnene fra Vesterålen er ansett som norrøne, og Sør-Troms har ikke gitt skattefunn), er det likevel en tendens både i Ofoten og Midt-Troms til at skattefunn og østlige gravfunn kommer fra de samme områdene. Til en viss grad gjelder dette også Nord-Troms, men her er, som nevnt, gravfunnene svært få. Det ser også ut til at i sentraldistriktene Vesterålen, Sør- og Midt-Troms er begge funnkategorier knyttet til de sentrale herredene (N37 Hadsel, N38 Bø, N41 Dverberg, T02 Trondenes, T03 Bjarkøy og T12 Hillesøy), mens dette definitivt ikke er tilfelle i ytterdistriktene Ofoten og Nord-Troms, der bare 1 (grav)funn stammer fra h.h.v. N30 Lødingen og T21 Karlsøy.

10.3.3 Løsfunn

Løsfunnene, d.v.s. funn som ikke er definert som gravfunn foran, og som ikke stammer fra hustuftundersøkelser, er nedenfor delt i

de samme 4 hovedgrupper som ble brukt for gravfunnene: smykker, våpen, redskaper og diverse. Av disse vil bare de 3 første gruppene bli gjennomgått. Funnene analyseres under synsvinkelen etnisitet, ettersom de ikke positivt eller med stor grad av sannsynlighet kan klassifiseres som gravfunn, og derfor teoretisk kan tenkes å gjenspeile et annet aktivitets- og bosetningsmønster enn gravfunnene.

A. Smykker

Bare smykker fra gruppene draktrelaterte (DR) og ornamentale (OR) er registrert som løsfunn. Det foreligger ikke løsfundne smykker fra: N27 Tysfjord og N28 Ankenes i Ofoten, N31 Vågan og N35 Flakstad i Lofoten, samt N40 Sortland i Vesterålen. I Troms begrenser funnene seg til følgende herreder: T01 Kvæfjord og T02 Trondenes i Sør-Troms, T09 Tranøy, T11 Torsken og T12 Hillesøy i Midt-Troms, T16 Malangen i Indre Troms og T18 Tromsøysund og T23 Skjervøy i Nord-Troms. Fordelingen er vist i tab. 10/8, der også fordelingen for gravfunnene er tatt med for sammenlignings skyld.

Av smykkefunnene er hele 92% ornamentale smykker, og funnene bør derfor i alt overveiende grad stamme fra Yja (jfr. kap. 4). Andelen løsfundne smykker er mindre enn gravfunnenes i Sør-Troms og spesielt i Ofoten, der imidlertid smykkeandelen i gravfunnene var eksepsjonelt høy (jfr. kap. 9.3.1). Bortsett fra disse forskjellene følger løsfunnene nøyte gravfunnene både i tallmessig og topografisk fordeling. Stort sett stammer løsfunnene fra de herreder som har gitt mange smykkefunn fra gravene, og bare i 2 tilfelle eksisterer det løsfunn fra herreder som ikke har gitt tilsvarende gravfunn: T11 Torsken (2 funn) og T16 Malangen (1 funn). Det er derfor ikke noe som tyder på at løsfundne smykker representerer noen annen gruppe enn de som deponerte smykker som gravgods.

Tab. 10/8: Løsfunn smykker fra undersøkelsesområdet. (Funn fra graver i parentes.)

Distrikt:	DR:	OR:	Ant.:	D-%:
Ofoten:	-	100%	3=100%	6% (23%)
Lofoten:	15%	85%	13=100%	27% (19%)
Vesterålen:	7%	93%	15=100%	31% (25%)
Sør-Troms:	-	100%	6=100%	13% (19%)
Midt-Troms:	17%	83%	6=100%	13% (11%)
Indre Troms:	-	100%	1=100%	2% (-)
Nord-Troms:	-	100%	4=100%	8% (2%)

Totalt:	8%	92%	48=	100%
(Gravfunn:	13%	83%		100%)

B. Våpen

Våpenfunnene er gjort i følgende herreder: N27 Tysfjord, N28 Ankenes og N30 Lødingen i Ofoten, N33 Borge og N34 Buksnes i Lofoten, N37 Hadsel og N38 Bø i Vesterålen, T05 Ibestad i Sør-Troms, T13 Lenvik i Midt-Troms, T14 Målselv og T15 Bardu i Indre

Troms, samt T18 Tromsøysund, T19 Lyngen, T21 Karlsøy, T23 Skjervøy og T24 Nordreisa i Nord-Troms.

Tab. 10/9: Løsfunn våpen fra undersøkelsesområdet.
(Funn fra graver i parentes.)

Distrikt:	Pil:	Spyd:	Øks:	Uviss:	Ant.:	D-%:
Ofoten:	75%	25%	-	-	4=100%	16% (7%)
Lofoten:	33%	33%	-	33%	3=100%	12% (18%)
Vesterålen:	100%	-	-	-	2=100%	8% (31%)
Sør-Troms:	100%	-	-	-	2=100%	8% (20%)
Midt-Troms:	-	-	-	100%	1=100%	4% (15%)
Indre Troms:	100%	-	-	-	3=100%	12% (-)
Nord-Troms:	80%	-	20%	-	10=100%	40% (9%)

Totalt:	76%	8%	8%	8%	25=	100%
(Gravfunn:	17%	26%	22%	1%		100%)

Av de løsfundne våpnene utgjør pilespissene hele 76%, mot bare 17% av gravfunnene. Dette er delvis en følge av at funn med andre våpen stort sett er definert som gravfunn (jfr. kap. 3), slik at de 2 tabellene til en viss grad er komplementære. Tendensen er imidlertid så sterkt motsatt for gravfunn og løsfunn, både når det gjelder sammensetning og distriktsvis andel, at det er grunn til å tro at den representerer noe mer enn en konsekvens av klassifiseringen.

Mens våpen i gravfunn først og fremst var knyttet til Lofoten, Vesterålen, Sør- og Midt-Troms, er forholdet stikk motsatt for løsfunnene. Her ligger Nord-Troms høyest (40%), Ofoten har 16% og Indre Troms, som prosentvis ikke ga noen gravfunn med våpen, har 12%. Det samme har Lofoten, mens de øvrige distriktene ligger mellom 4-8%. Tallene er nokså små, slik at ett eller to funn kan gi forholdsvis kraftige forskyvninger; dog vil jeg tro at tendensen er riktig. Også i gravgodset hadde Nord-Troms den høyeste andelen pilespisser (40%); i de andre distriktene utgjorde pilespissene fra 0-25% (0 i Indre Troms, 25% i Midt-Troms).

Pilespisser i gravfunn og løsfunn

Fordelingen mellom pilespisser fra gravfunn og løsfunn er vist i tab. 10/10.

Tabellen viser at pilespisser funnet i graver, utgjør fra 87-100% i Lofoten, Vesterålen, Sør- og Midt-Troms, h.h.v. 70 og 78% i Ofoten og Nord-Troms, mens alle pilespisser er løsfunn i Indre Troms. Går vi ned på herredsnivå, er de eneste herreder som har gitt bare løsfunn av pilespisser: N27 Tysfjord og N28 Ankenes i Ofoten, T05 Ibestad i Sør-Troms, T14 Målselv og T15 Bardu i Indre Troms, samt T19 Lyngen, T21 Karlsøy og T24 Nordreisa i Nord-Troms.

Løsfundne pilespisser er altså et typisk "utkantfenomen", og for de aller fleste gjelder også at funnomstendighetene gjør det naturlig å betrakte dem som tapte under jakt. Tilsammen 11 (58%) av løsfunnene stammer fra disse herredene, og selvom det natur-

ligvis er en teoretisk mulighet for at de kan være tapt av de samme menneskene som deponerte pilespisser som gravgods under jaktturen til utkantene av området, er det vel like naturlig å betrakte dem som vitnesbyrd om en annen gruppes aktiviteter i disse områdene. Jeg velger derfor å se den høye andelen løsfundne pilespisser i deler av Ofoten, samt i Indre og Nord-Troms som en indikasjon på samisk bruk av disse områdene. (Jfr. fig. 7.)

Tab. 10/10: Fordeling pilespisser fra gravfunn og løsfunn.

Distrikt:	Gravfunn:	Løsfunn:	Ant.:	D-%:
Ofoten:	70%	30%	10=100%	6%
Lofoten:	95%	5%	22=100%	13%
Vesterålen:	96%	4%	47=100%	28%
Sør-Troms:	87%	13%	15=100%	9%
Midt-Troms:	100%	-	32=100%	19%
Indre Troms:	-	100%	3=100%	2%
Nord-Troms:	78%	22%	37=100%	22%

Tot.:	88%	12%	165=	100%

C. Redskaper

Redskapsfunn er gjort i alle herreder unntatt: T01 Kvæfjord, T04 Lavangen og T06 Salangen i Sør-Troms, T07 Dyrøy og T08 Sørreisa i Midt-Troms, T14 Målselv, T16 Malangen og T17 Balsfjord i Indre Troms, samt T19 Lyngen, T22 Helgøy og T24 Nordreisa i Nord-Troms. Funnene m.a.o. sterkest knyttet til sentralområdene. Fordelingen er vist i tab. 10/11.

Tab. 10/11: Løsfunn redskaper fra undersøkelsesområdet. (Funn fra graver i parentes.)

Distrikt:	FA:	FI:	GE:	JO:	KJ:	SM:	SN:	TE:	UV:	Ant.:	D-%:
Ofoten:	-	6%	28%	-	6%	-	6%	56%	-	18	9% (12%)
Lofoten:	-	4%	39%	-	12%	-	4%	41%	-	49	23% (14%)
Vesterålen:	-	9%	38%	-	16%	-	4%	31%	2%	55	26% (33%)
Sør-Troms:	-	-	15%	-	6%	-	3%	76%	-	33	16% (25%)
Midt-Troms:	-	15%	35%	10%	5%	3%	3%	28%	3%	40	19% (9%)
Indre Troms:	-	-	100%	-	-	-	-	-	-	1	- (-)
Nord-Troms:	7%	13%	13%	-	20%	-	7%	40%	-	15	7% (6%)

Totalt:	-	8%	32%	2%	11%	-	4%	42%	1%	211=100%	
(Gravfunn:	1%	4%	31%	6%	18%	4%	11%	20%	6%		100%

Blant de løsfundne redskapene utgjør gruppen TE (tekstilredskaper) 42%, i første rekke dreier dette seg om spinnehjul. Gruppen GE (generelle redskaper) utgjør 32%, denne består hovedsaklig av bryner. Den tredjestørste gruppen er KJ (kjøkkenredskaper), hovedsaklig kleberkar(skår). For alle gruppene gjelder også at dateringen av løsfunn er vanskelig, idet de fleste gjen-

standene er i bruk inn i Ma.

Sammenligner vi med fordelingen av redskaper som gravgods, ser vi at gr. TE ligger dobbelt så høyt blant løsfunnene som blant gravfunnene, mens avvikene er langt mindre for de andre gruppene. Antakelig tyder dette på at en god del av de løsfundne spinnehjulene i virkeligheten representerer gravfunn (jfr. Høigård Hofseth 1985). Ellers har Lofoten og Midt-Troms en langt høyere andel løsfundne redskaper enn redskaper fra gravfunn, noe som også kan tyde på at det ligger en god del gravfunn "gjemt" blant løsfunnene i disse distriktene.

De løsfundne tekstilredskapene har sin høyeste andel i Sør-Troms (76%), Ofoten (56%), Lofoten og Nord-Troms (40-41%), mens gruppen utgjør h.h.v. 31 og 28% i Vesterålen og Midt-Troms. I gravfunnene lå andelen lavest i Nord-Troms (10%), samt Sør- og Midt-Troms (16-17%), slik at løsfunnene vil bidra til å heve den samlede funnmengden i alle disse distriktene. Tenker vi oss at en god del av løsfunnene stammer fra uidentifiserte graver, vil dette også til en viss grad utjevne den lave andelen kvinnegraver, spesielt i Midt- og Nord-Troms.

Gr. GE ligger høyt i Midt-Troms, noe som igjen bidrar til å utjevne en lav andel blant gravfunnene, mens gr. JO (jordbruksredskaper) er representert bare her også blant løsfunnene og derfor understreker den fordeling som ble registrert blant gravfunnene, der gruppen også lå høyest i Midt-Troms.

Løsfunn av fangstredskaper (FA) er derimot bare registrert i Nord-Troms (blant gravfunnene i Midt- og Nord-Troms), noe som igjen understreker sammenhengen mellom fangst og dette distriktet. Det dreier seg imidlertid bare om ett funn og bør derfor ikke tillegges for stor vekt. Også fiskeredskaper (FI) er godt representert blant løsfunnene i Midt- og Nord-Troms, noe som ikke var tilfelle for gravfunnene, og gruppen har jevnt over en større andel av løsfunnene enn av gravfunnene.

Alt i alt er det ikke noe som tyder på at redskapene representerer noen annen gruppe enn gravgodset, og mye kan i stedet tyde på at løsfunnene omfatter en god del gravfunn, særlig i Midt- og Nord-Troms.

10.3.4 Gårdshauger (middelalderbosetning)

En kort oversikt over registrerte gårdshauger i undersøkelsesområdet og deres relasjon til antatte Ja-gårder er inkludert fordi gårdshaugene antas å representere en norsk gårdsbosetning med begynnelse enten i Ja eller i Ma. Jeg viser her til f.eks. Mathiesen (1981:83), som ut fra Helgøy-prosjektets undersøkelser skriver: "In this sense, the Farm Mounds can only be classified *negatively* as 'Norwegian', because they do not seem to have been the homesteads of the sort of people whom the Swedish King recognized as his Sami dependants.", og til Holm-Olsen (1981:89-90): "The farm mounds, and the small rectangular houses which appear to be of the same type as the houses found in the farm mounds, are usually supposed to be the remains of a Norwegian settlement. And there is nothing in the material from Helgøy to contradict this." Også Bertelsen (1984:159) benytter gårdshaugene som den viktigste arkeologiske kildekategori for å rekonstruere gårds-

bosetninga i høymiddelalderen; det samme gjør Schanche (1986:85-86).

Selvom gårdshauger ikke er registrert på alle middelaldergårder, og selvom en kombinasjon med skriftlige kilder vil gi et mer omfattende bilde, gir gårdshaugenes utbredelse likevel et bra bilde av den norske bosetningens utbredelse i tida umiddelbart etter jernalderen. Et sammenfall mellom en norsk gårdsbosetning i denne perioden og en antatt gårdsetablering i Ja, kan, etter min mening, taes som en indikasjon på norrøn bosetning i Ja.

Tab. 10/12 viser totalt antall registrerte gårdshauger i de enkelte distrikter, samt gårdshauger på gårder som i kap. 6 ble definert som enten Eja- eller Yja-gårder, samt nabogård til slike. De siste er tatt med fordi gårdsgrensene kan ha endret seg fra Ja til Ma. Gårdshauger er registrert i samtlige herreder unntatt T15 Bardu og T16 Malangen i Indre Troms.

Tab. 10/12: Registrerte gårdshauger i undersøkelsesområdet. (Registreringer på Eja/Yja-gårder, samt nabogård til slike, spesielt angitt. I parentes angis prosentandel Ja-gårder.)

Distrikt:	Eja-gård:	Yja-gård:		Ant.:	D-%:
Ofoten:	71%	3%	9%	-	34=100% 8% (11%)
Lofoten:	70%	11%	8%	1%	73=100% 18% (19%)
Vesterålen:	77%	11%	3%	-	99=100% 24% (24%)
Sør-Troms:	66%	14%	5%	-	112=100% 27% (19%)
Midt-Troms:	52%	5%	7%	-	44=100% 11% (12%)
Indre Troms:	-	-	-	-	3=100% 1% (1%)
Nord-Troms:	40%	15%	13%	9%	47=100% 11% (15%)

Tot.:	65%	11%	6%	1%	412= 100%
(Ja-gårder:	83%		17%		716= 100%)

Tabellen viser at distriktenes prosentvise andel av registrerte gårdshauger er svært lik andelen Ja-gårder. Unntakene her er Ofoten og Nord-Troms, der andelen gårdshauger ligger noe under andelen Ja-gårder, og Sør-Troms, der andelen ligger langt over.

Korrelasjonen gårdshaug/jernaldergård

En Chi square-test ($X^2=33.6812$, s.nivå=.01) av sammenhengen mellom gårdshauger og Ja-gårder, viste at i distriktene Ofoten, Lofoten og Vesterålen er det positiv korrelasjon mellom gårdshauger og Ja-gårder, men bare i Vesterålen er korrelasjonen statistisk signifikant. Sør-Troms viser tilfeldig distribusjon, mens Midt-, Indre og Nord-Troms alle har positiv korrelasjon mellom gårdshauger og gårder uten Ja-datering. Testen baserer seg bare på gårder definert som Eja- eller Yja-gårder, og ikke på nabogårder til slike.

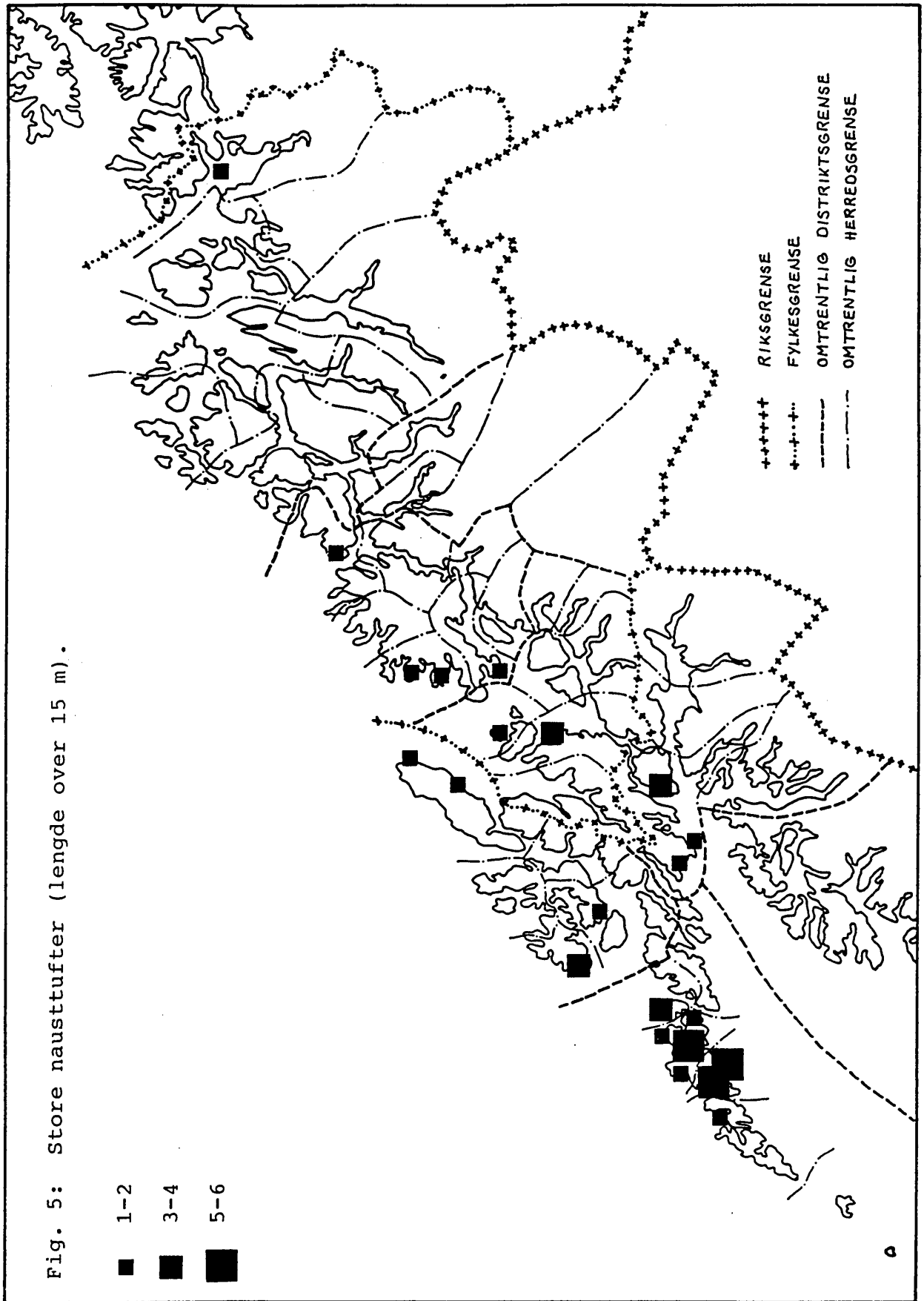
De samme korrelasjoner ble også testet herredsvis, og det ser da ut som om det først og fremst er i de sentrale distriktene Lofoten og Vesterålen, samt i Ofoten og deler av Sør- og Midt-Troms at forninnene peker mot en kontinuitet i gårdsbosetningen fra Ja til Ma, ofte helt fra Eja. I deler av Midt-Troms, samt i

Indre og Nord-Troms er det ingen signifikant korrelasjon mellom Ja-registreringene og gårdshaugene, og det ser derfor ut som om det har vært en langt større labilitet i bosetningen her, slik at middelalderbosetningen ikke nødvendigvis bygger på en tradisjon tilbake til Ja.

Vurdert ut fra en etnisitetssynsvinkel betyr dette at i Ofoten, i sentraldistriktene Lofoten og Vesterålen, samt i Troms nord til Tromsø-området samsvarer den norske bosetningen i Ma stort sett med Ja-bosetningen, og det er derfor naturlig å se Ma-bosetningen som en direkte fortsettelse av en norrøn Ja-bosetning (jfr. også Bertelsen 1979,1985). I deler av Midt-Troms, Indre og Nord-Troms representerer nok også gårdshaugene en norsk bosetning, men her er korrelasjonen med Ja-registreringene så svak eller direkte negativ at lite tyder på en kontinuitet i gårdsbosetningen fra Ja til gårdshaugene opptrer. Dette er i samsvar med Helgøy-prosjektets konklusjon. Holm-Olsen finner at det arkeologiske materialet peker mot et brudd i bosetningen i Helgøy-området senest fra slutten av Vt og gjennom hele 1000-tallet. Deretter følger en periode hvor området nok har vært utnyttet, men "presumably seasonal rather than permanent". Fast bosetning, representert ved gårdshaugene, opptrer påny fra slutten av 1300-tallet, og antallet øker gradvis til ca. 1600. "But as important as the chronological gap is the fact that there seems to be a discontinuity in settlement location. With the farm mound . . . the iron age pattern of location to the basin around the island of Helgøy is broken. We get instead a partition of the area with Sami settlement on Ringvassøya and Norwegian settlement on the other islands. And on the localities where both iron age sites and farm mounds are found, the two types of sites are located several km apart from each other." (Holm-Olsen 1981:91)

Dette tyder på at selvom funn, gravtyper og antall graver førte til at 47 gårder i Nord-Troms ble klassifisert som Ja-gårder, er det tvilsomt om alle disse representerer den samme type gårdsbosetning som i resten av undersøkelsesområdet.

Resultatene fra gjennomgangen av de senter- og etnisitetsindikerende fornminnene vil bli inkorporert i den topografiske sammenfatningen i kap. 11.

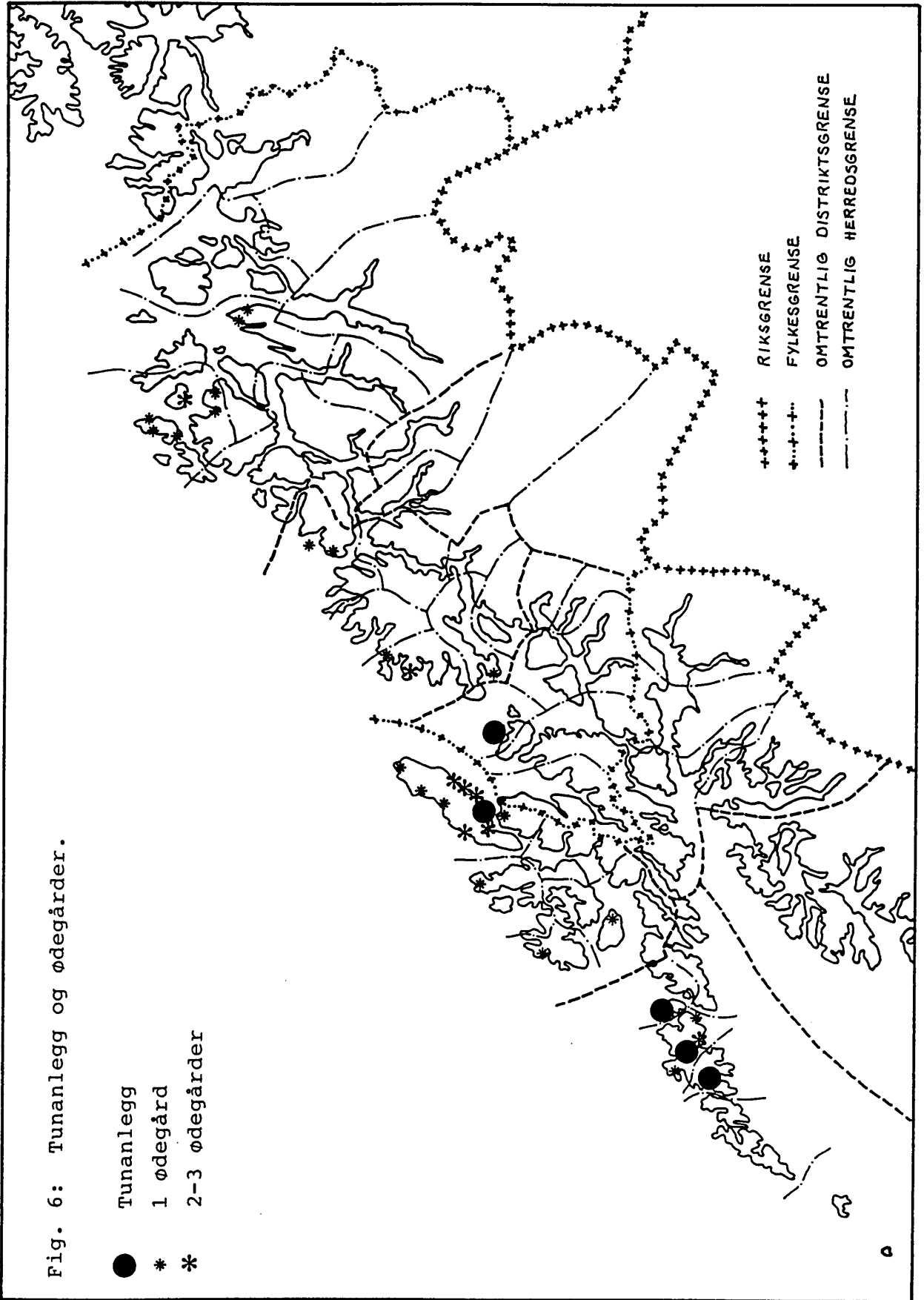

Fig. 6: Tunanlegg og ødegårder.

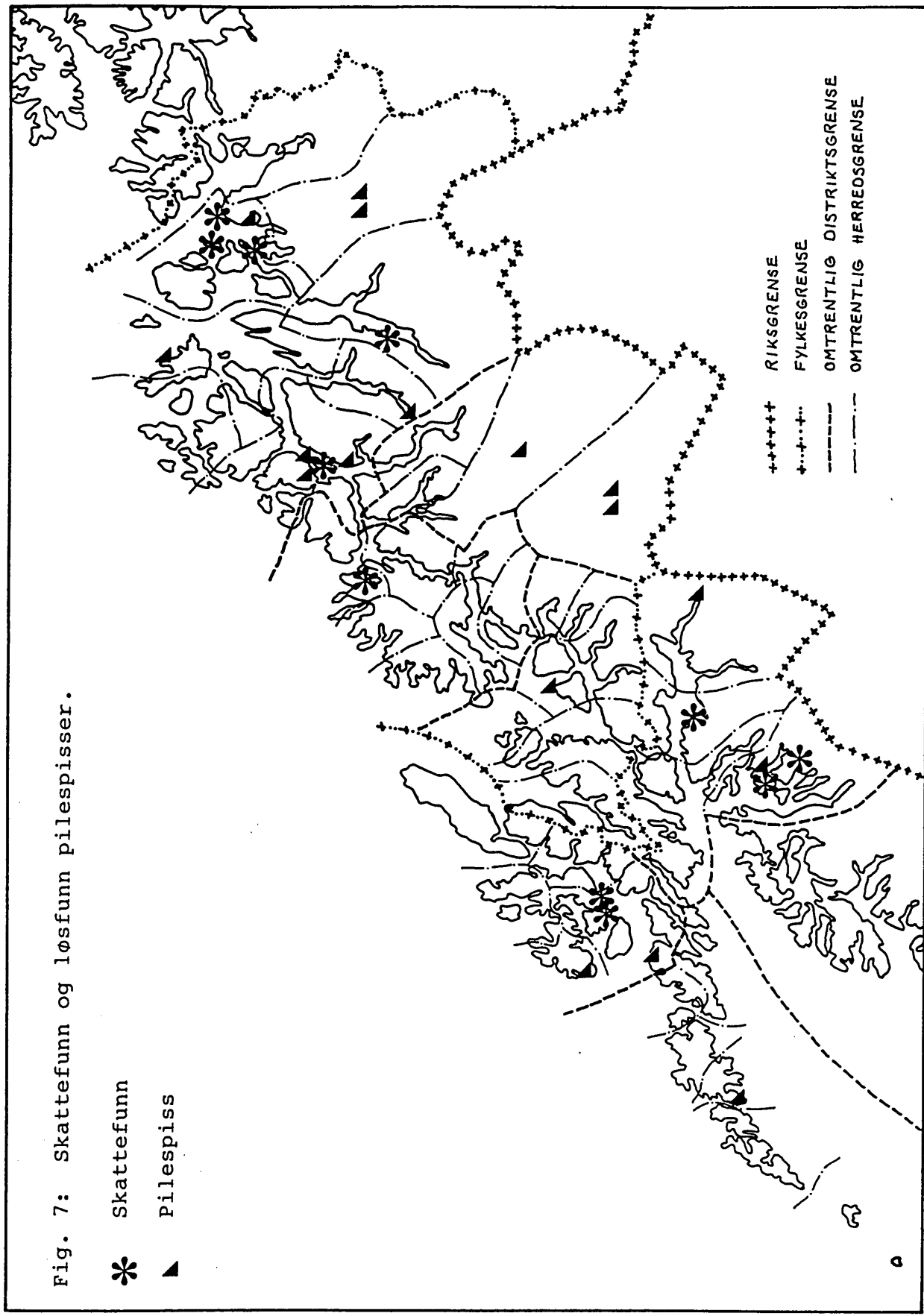

Fig. 7: Skattefunn og løsfunn pilespisser.

* Skattefunn
 ▲ Pilespiss

+ + + + + RIKSGRENSE
 - - - - - FYLKESGRENSE
 - · - · - · OMTRENTLIG DISTRIKTSGRENSE
 ——— OMTRENTLIG HERREDSGRENSE

11. TOPOGRAFISK SAMMENFATNING

11.1 Generelt

Den topografiske distribusjonen av gravmaterialet og andre utvalgte funn- og fornminnetyper er gjennomgått i kap. 8-10. Tradisjonelt er det distribusjonsundersøkelser av denne typen som har dannet utgangspunkt for hypoteser om samfunnsorganisasjon og -utvikling i Nord-Norge, hva enten målet var å kartlegge den norrøne befolkningens bosetningsområde, økonomisk tilpasning, senterdannelser eller etniske grenser. I motsetning til tidligere undersøkelser har imidlertid denne avhandlingen analysert i detalj en lang rekke variabler i gravmaterialet: gravmorfologi, gravgods, kjønnsfordeling, import, samt andre funn/fornminnetyper som tunanlegg, ødegårder, nausttuffer, skattefunn og gårdshauger.

Den generelle utviklingstendensen over tid er allerede brukt til å utvikle en modell som tolket gravskikkens endringer gjennom jernalderen innenfor en ramme av hierarkisering og integrering, en prosess som startet på toppen og i løpet av jernalderen spredte seg til stadig større grupper av befolkningen. Modellen baserte seg på en syntese av utviklingstrekk fra undersøkelsesområdet som helhet, mens dette avsluttende kapitlet har som mål å presisere likheter og ulikheter mellom de enkelte distrikter og se disse i forhold til den generelle modellen i kap. 6.

Som nevnt flere ganger før, er den mest omfattende presentasjon av det nordnorske gravmaterialet fra jernalderen å finne i Sjøvolds 2 bøker (1962,1974). I disse betraktes gravmaterialet som et uttrykk for den norrøne befolkningens utbredelse i h.h.v. Eja og Yja og dets lokalisering som et uttrykk for den økonomiske tilpasningen. Aspekter som sosial organisasjon og etniske relasjoner berøres bare såvidt, og Sjøvold stiller seg direkte skeptisk til det arkeologiske materialets utsagnskraft i disse spørsmål (1962:231).

Med "ny-arkeologien" fra 1960- og 1970-åra, kombinert med en evolusjonistisk samfunnsmodell basert på antropologiske undersøkelser av ulike typer økonomisk tilpasning og samfunnsorganisasjon (jfr. kap. 2), ble imidlertid sosial organisasjon et av hovedtemaene i de arbeider som siden er publisert om nordnorsk jernalder. Eksempler her er O.S. Johansens undersøkelser (f.eks. 1979), Storli (1985) og Wik (1985). Samtidig ble den tradisjonelle interessen for økonomi og økologi (her hjemme representert f.eks. ved Brøgger) fornyet gjennom innføringen av stadig mer sofistikerte beregningsmetoder for diett, ressursutnytting, boplass- og gruppestørrelser o.s.v. Et typisk eksempel her er Jørgensens analyse av jernaldergården på Bleik på Andøya (1984). Innen bosetningsarkeologien fikk Ambrosianis (1964) systematiske utnytting av gravmaterialet stor betydning, og hans resultater er f.eks. brukt av Støren Binns (1978) og Storli (1985). I 1980-åra er også etniske relasjoner kommet inn som et stadig viktigere aspekt i jernalderundersøkelsene (f.eks. Helgøy-prosjektet, Reymert 1980, Schanche 1986).

I denne avhandlingen er gravmaterialet behandlet under 2 synsvinkler: en diakron, som ledet fram til en generell tolkningsmodell for materialets endring over tid i kap. 6, og som var influert av den symbolske arkeologien, og en topografisk, som

prøver å avdekke forskjeller mellom de ulike delene av undersøkelsesområdet, og som er mer på linje med tradisjonelle distribusjonsundersøkelser. Her vil hovedsaklig sosial organisasjon og etniske relasjoner, slik de kommer til uttrykk både direkte og indirekte i fornminnebestanden, bli diskutert.

11.2 Topografisk sammenfatning

11.2.1 Generelt

I kap. 6 argumenterte jeg for at det stadig økende antall gravfunn gjennom de forskjellige perioder av jernalderen ikke nødvendigvis gjenspeiler en tilsvarende økning i folkemengde eller bosetningsutbredelse. Den alternative forklaringen som ble foreslått, var at økningen hovedsaklig representerer en utvidelse av de begravde gruppene, eller av grupper begravd med gravgods. Både gravmorfologi, kjønnsfordeling og gravgodsets kvalitet/kvantitet ble tolket i denne retningen. Dette betyr at jordbruksbefolkningen i Eja antakelig har vært både større og mer utbredt enn de få daterte gravfunnene gir inntrykk av, noe også dateringen av udaterte graver ut fra morfologi tydet på (jfr. kap. 7). Den samme tendensen er påvist i boplassundersøkelser, der dateringer tilbake til Eja og endog Keltertid er vanlige, slik f.eks. undersøkelsene på N33-025 Borg (Vestvågøy i Lofoten) har vist (Stamsø Munch & Johansen 1988:125). Pollenanalytiske undersøkelser fra de siste 10-15 år har dessuten vist at en jordbruksøkonomi med fedrift og åkerbruk var etablert både i Nordland og Troms allerede i eldre bronsealder (Johansen 1982c:195).

I modellen ble Rt sett som en periode der en begrenset del av befolkningen aktivt brukte et økonomisk overskudd til å skaffe seg prestisje gjennom konsum av verdigjenstander og rituell manipulering, og Fvt som en konsolideringsperiode for de posisjoner som var oppnådd. Utviklingen i disse periodene kan også tolkes som en bevisst "germaniseringsprosess" innenfor den jordbrukende befolkningen (jfr. Odner 1973, 1983, 1985), d.v.s. at dette er den perioden da norrøn etnisitet etableres og gis et formelt uttrykk i form av ritualer, organisasjon og kanskje også drakt.

I Mvt utvides den begravde gruppen kraftig, men hovedsaklig med menn, samtidig som den ytre markeringen av eksklusivitet i form av begravelse i gravhaug/røys tones ned. Dette ble tolket som et ønske om å signalisere inkludering og tilsynelatende likhet for en større gruppe, muligens basert på et behov for lojalitet fra høvdingens følgesvenner. Ulikheten kom likevel til syne gjennom gravgodsets sammensetning og kvalitet. Disse tendensene fortsetter i Vt, der den gravlagte gruppen igjen utvides sterkt, men nå til også å omfatte langt flere kvinner, samtidig som gravmaterialet også kan tyde på en etnisk differensiering, d.v.s. at også samisk etnisitet kommuniseres gjennom gravskikk.

11.2.2 Topografisk fordeling grav- og funnantall

A. Daterte graver pr. distrikt

Graver som er sikkert og sannsynlig datert gjennom funn, har en topografisk fordeling som vist i tab. 11/1.

Tabellen viser at Eja-gravfunn utgjør 14-35% pr. distrikt, lavest

i Nord-Troms, høyest i Vesterålen. Også Lofoten har en høy andel, 32%, til tross for at utgravningsaktiviteten, som i første rekke har konsentrert seg om Eja-graver, har vært langt større i Vesterålen (14% av registrerte graver) enn i Lofoten (7%). Vesterålens høye andel av Eja-gravfunn kan derfor være noe misvisende. Også i Ofoten og Sør-Troms er 14% av gravene profesjonelt/semiprofesjonelt utgravd, slik at det samme forhold kan gjøre seg gjeldende her. I Nord-Troms, derimot, har utgravningsaktiviteten vært minimal (bare 1%), slik at andelen her antakelig ligger noe for lavt. Indre Troms skiller seg ut med bare 4 funn i alt og vil derfor bli holdt utenom i vurderingen.

Tab. 11/1: Distriktsvis fordeling sikkert og sannsynlig daterte gravfunn.

Distrikt:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
Ofoten:	3%	12%	9%	27=24%	15%	28%	33%	86=76%	113=100
Lofoten:	3%	4%	26%	60=32%	10%	23%	35%	128=68%	188=100
Vesterålen:	6%	7%	21%	131=35%	9%	19%	37%	244=65%	375=100
Sør-Troms:	2%	9%	15%	64=26%	10%	31%	33%	184=74%	248=100
Midt-Troms:	2%	6%	16%	30=24%	18%	34%	23%	95=76%	125=100
Indre Troms:	-	25%	-	1=25%	-	50%	25%	3=75%	4=100
Nord-Troms:	3%	-	11%	9=14%	9%	50%	27%	57=86%	66=100

Tot.:	40	80	202	322	123	301	373	797	1119
	4%	7%	18%	=29%	11%	27%	33%	=71%	=100

Disse forbehold tatt i betraktning, ser vi at andelen graver pr. periode er forbausende stabil for alle distrikter (unntatt Indre Troms). Rt-gravene utgjør 2-6%, Fvt-gravene 4-12%, Mvt-gravene 9-18% og Vt-gravene 19-50%. Vesterålen skiller seg ut med en høy andel Rt-graver og svært lave andeler i Yja, noe som bl.a. må forklares ut fra utgravningssituasjonen, idet særlig Nicolaisens foretok en rekke utgravninger av Eja-graver i dette distriktet.

Forenklet kan utviklingen over tid også uttrykkes slik:

Distrikt:	Rt :	Fvt :	Mvt :	Vt:
Ofoten:	1 :	4,7 :	5,7 :	10,7
Lofoten:	1 :	1,4 :	3,6 :	8,8
Vesterålen:	1 :	1,2 :	1,5 :	3,0
Sør-Troms:	1 :	5,8 :	6,3 :	19,3
Midt-Troms:	1 :	2,3 :	7,7 :	14,3
Nord-Troms:	1 :	0,0 :	3,0 :	16,5.

Igjen med de forbehold utgravningssituasjonen representerer, ser vi at utviklingen i Ofoten, Lofoten og Vesterålen er forholdsvis jevn, d.v.s. at distriktene starter med en høy andel Rt-graver, mens Troms-distriktene har en meget sterk økning i Vt. I Ofoten og Sør-Troms gjør gravantallet et hopp allerede i Fvt, i Midt-Troms i Mvt og i Nord-Troms først og fremst i Vt. Ut fra modellen tolkes dette som at den hierarkiserings- og germaniseringsprosess som starter i Rt, har sitt kjerneområde i Lofoten og Vesterålen. Her er forholdsvis mange gårder/ætter involvert allerede fra starten av, mens dette ikke er tilfelle i resten av

undersøkellesområdet. I Fvt brer imidlertid prosessen seg for alvor til nabadistriktene Ofoten (d.v.s. N30 Lødingen) og Sør-Troms, i Mvt til Midt-Troms, mens Nord-Troms trekkes med først i Vt. Naturligvis er det i alle distrikter herreder eller i hvert fall bygder som berøres av prosessen allerede fra Rt, men for distriktene som helhet gir dette likevel en brukbar modell for utviklingen.

Går vi ned på herredsnivå, kan det være interessant å se hvilke herreder som overhodet har gitt gravfunn datert til Rt, og som derfor kan sies å initiere prosessen i de ulike distrikter.

Distrikt: Herred:

Ofoten:	N30 Lødingen
Lofoten:	N32 Gimsøy, N34 Buksnes, N35 Flakstad
Vesterålen:	N38 Bø, N39 Øksnes, N41 Dverberg
Sør-Troms:	T01 Kvæfjord, T02 Trondenes
Midt-Troms:	T12 Hillesøy
Nord-Troms:	T21 Karlsøy, T22 Helgøy.

Denne lista er svært lik listene over sentralherreder vi kom fram til i kap. 10 ut fra andre kriterier; de "manglende" herredene er i første rekke N30 Borge (Lofoten), N37 Hadsel (Vesterålen) og T03 Bjarkøy (Sør-Troms). Disse kommer imidlertid alle med senest i Fvt, da funn er registrert også fra følgende herreder:

Distrikt: Herred:

Ofoten:	N29 Evenes
Lofoten:	N33 Borge
Vesterålen:	N37 Hadsel, N40 Sortland
Sør-Troms:	T03 Bjarkøy, T05 Ibestad
Midt-Troms:	T09 Tranøy, T10 Berg, T11 Torsken, T13 Lenvik
Indre Troms:	T14 Målselv
Nord-Troms:	T18 Tromsøysund.

I Mvt opptrer det gravfunn også fra N31 Vågan (Lofoten) og T07 Dyrøy og T08 Sørreisa (Midt-Troms), mens ytterkantene av undersøkelsesområdet, d.v.s. N36 Værøy (Lofoten), N27 Tysfjord og N28 Ankenes (Ofoten), samt T19 Lyngen, T23 Skjervøy, T24 Nordreisa og T25 Kvænangen, har gitt funn bare fra Vt eller Yja.

Utviklingen er også vist i fig. 8.

Forekomsten av Rt- og Fvt-funn nettopp i sentralherredene viser, etter min mening, at hierarkiseringsprosessen startet omtrent samtidig over hele undersøkelsesområdet, men i sterkt varierende omfang, og at manipulering av begravelseritualene var en viktig faktor i denne prosessen.

I Indre Troms har T14 Målselv gitt ett funn fra Fvt, T15 Bardu og T16 Malangen et par funn fra Vt/Yja, mens T04 Lavangen og T06 Salangen (Sør-Troms), samt T17 Balsfjord (Indre Troms) og T20 Sørfjorden (Nord-Troms) ikke har gitt daterte gravfunn. Disse herredene har i det hele tatt så få funn og registreringer at de må sies å konstituere en egen gruppe.

B. Datert gravgods pr. distrikt

Ser vi på den tilsvarende utvikling for antallet gjenstander som inngår i gravfunnene, viser tab. 11/2 at forholdet Eja:Yja her er noe mindre enn for gravantallet, m.a.o. inneholder Eja-gravene relativt mer gravgods. Dette er i kap. 8 forklart med den sterke økningen i antall graver i Yja, da en rekke "fattigere" graver kommer inn. Det er imidlertid interessant å legge merke til at dette hovedsakelig gjelder Nordlands-distriktene, i Sør-Troms er forholdet omtrent det samme for både graver og gravgods, mens gravgodsandelen ligger langt under gravandelen for både Midt- og Nord-Troms. Dette kan tyde på at den konkurransesituasjon som gravgodsforbruket antas å gjenspeile, var langt sterkere i Nordlands-distriktene enn i Troms, noe som kan ha sammenheng både med folkemengde og økonomisk bakgrunn.

Tab. 11/2: Distriktsvis fordeling sikkert og sannsynlig daterte gjenstander i gravene.

Distrikt:	Rt:	Fvt:	Eja:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja:	Yja tot.:	Tot.:
Ofoten:	21%	8%	10%	381=39%	41%	10%	9%	584=61%	965=100%
Lofoten:	12%	18%	13%	439=44%	24%	17%	15%	562=56%	1001=100%
Vesterålen:	22%	9%	10%	672=42%	11%	23%	24%	930=58%	1602=100%
Sør-Troms:	2%	12%	8%	249=21%	36%	20%	22%	915=79%	1164=100%
Midt-Troms:	4%	2%	4%	78=10%	25%	48%	17%	714=90%	792=100%
Indre Troms:	-	25%	-	1=25%	-	50%	25%	3=75%	4=100%
Nord-Troms:	2%	-	7%	22= 9%	26%	42%	23%	231=91%	253=100%

Tot.:	742	564	536	1842	1512	1357	1070	3939	5781
	13%	10%	9%	=32%	26%	23%	19%	=68%	=100%

En forenklet framstilling tilsvarende den vi så for gravantallet, viser dette enda tydeligere:

Distrikt:	Rt :	Fvt :	Mvt :	Vt:
Ofoten:	1	0,4	1,9	0,5
Lofoten:	1	1,5	2,0	1,4
Vesterålen:	1	0,4	0,5	1,0
Sør-Troms:	1	6,0	18,3	10,1
Midt-Troms:	1	0,5	6,7	12,6
Nord-Troms:	1	0,0	16,8	26,5.

Forholdstallene viser at gravgodsantallet var like høyt, og til dels høyere, i Rt som i Vt både i Ofoten, Lofoten og Vesterålen. I Sør-Troms økte antallet gjenstander sterkt i Fvt, muligens kan dette tolkes som en forsinket konkurransesituasjon, mens økningen ikke kom før i Mvt i Midt- og Nord-Troms. Stort sett ser derfor et høyt gravgodsforbruk ut til å henge sammen med den perioden da hierarkiseringsprosessen skyter fart for alvor.

Herredsvis er det et distinkt skille mellom 2 grupper herreder med Rt-funn. I den ene gruppen, som omfatter N30 Lødingen (Ofoten), N34 Buksnes og N35 Flakstad (Lofoten), samt N38 Bø og N39 Øksnes (Vesterålen), utgjør Rt-funnene 18-51% av samlet antall gravgods-gjenstander fra herredet, altså en meget høy andel også

om vi tar utgravningsaktiviteten i betraktning. I den andre gruppen, som omfatter de øvrige herreder, utgjør funnene bare 1-6%, altså tilsvarende gravandelen. Det er m.a.o. trolig at konkurransen mellom ættene om å etablere seg som den ledende, var knyttet spesielt til endel av herredene i denne tidligste fasen.

Den kvalitative forskjellen er illustrert i tab. 11/3, som viser gjennomsnittlig antall gjenstander pr. grav i de forskjellige distriktene i de ulike periodene av jernalderen.

Tab. 11/3: Gjennomsnittlig antall gjenstander pr. grav/periode/distrikt.

Distrikt:	Rt:	Fvt:	Eja tot.:	Mvt:	Vt:	Yja tot.:
Ofoten:	68,7	5,4	14,1	23,4	3,1	6,8
Lofoten:	24,4	26,1	7,3	13,5	3,8	4,4
Vesterålen:	15,5	5,4	5,1	5,4	5,3	3,8
Sør-Troms:	5,8	6,0	3,9	16,9	3,0	5,0
Midt-Troms:	10,0	2,1	2,6	8,7	8,8	7,5
Nord-Troms:	2,0	-	2,4	11,2	3,2	4,1

Tabellen viser til dels store forskjeller mellom distriktene i den mengde gravgods som ble konsumert i de forskjellige perioder. Rt-tallet ligger svært høyt i Ofoten (d.v.s. N30 Lødingen), men også i Lofoten, Vesterålen og Midt-Troms, svært lavt i Nord-Troms. I Lofoten fortsetter den ekstravagante gravskikken også i Fvt, mens de øvrige distriktene skjærer drastisk ned på gravgods-mengden. Vi kan derfor tenke oss at rangeringen mellom ættene stort sett var etablert i løpet av Rt i alle distrikter unntatt Lofoten, der det høye konsumet fortsatte også i Fvt, dog begrenset bare til ett herred, N34 Buksnes. Det er da verdt å huske at nettopp i Lofoten finner vi 3 tunanlegg innenfor et lite område og med dateringer som sannsynliggjør at de alle var i bruk samtidig i Eja, noe som også er tolket som et uttrykk for konkurranse om lederskapet.

Sør- og Nord-Troms skiller seg ut ved ikke å oppvise det samme overdrevne konsum i Rt. For Nord-Troms er det nærliggende å tro at en tilsvarende konkurransesituasjon ikke eksisterte her, mens det er vanskeligere å forklare situasjonen i Sør-Troms. Dateringer fra tunanlegget på Bjarkøy tyder på at øya ble etablert som et senter allerede i Rt, men ingen gravfunn datert til denne perioden foreligger herfra. De 3 Rt-gravfunnene med mer enn én gjenstand stammer alle fra T02 Trondenes, og det ser dermed ikke ut til å ha eksistert den samme konkurranse om lederskapet her innledningsvis. Gjennomsnittstallet tyder heller ikke på at noen slik situasjon oppsto i Fvt.

I Mvt øker konsumet sterkt i Ofoten, Lofoten, Sør- og Nord-Troms, svakere i Midt-Troms, mens det holder seg uhyre stabilt i Vesterålen. Økningen i Mvt er satt i forbindelse med en endring i den ytre gravskikken (overgang til flatmarksgraver), som nødvendigjorde et større konsum av gravgods for å opprettholde skillelinjene mellom ulike grupper av den gravlagte befolkningen. Samtidig kan nok gravskikken i seg selv forklare noe av økningen i gravgods, ettersom flatmarksgravene normalt ikke er plyndret og

gravgodset derfor må antas å være mer intakt enn i gravhaugene/røysene fra Eja. I Vt er gravgodsmengden gjennomgående lav, hovedsaklig p.g.a. den sterke økningen i den gravlagte gruppen, men også fordi en rekke differensierende trekk både i gravtyper og gravgods antakelig ble tatt i bruk for å skille mellom ulike sosialgrupper (jfr. Solberg 1985, Dommasnes 1982,1987).

11.2.3 Karakteristikk av de enkelte distrikt

Basert på den topografiske gjennomgangen av gravmaterialet i kap. 8-10 skal jeg her gi en kort sammenfattende karakteristikk av de enkelte distriktene i undersøkelsesområdet. Bare positive korrelasjoner som avviker fra normalfordelingen av de enkelte trekk, vil bli trukket fram, noe som ikke nødvendigvis betyr at disse trekkene er i flertall i distriktet, men at distribusjonen av dem viser en sterkere tilknytning til dette distriktet enn til de andre. For en oversikt over hvilke trekk som utgjør majoriteten i hvert distrikt, vises det til tabellene i kap. 8-10.

A. Ofoten

Ofoten har bare 8% av de registrerte jernaldergravene, men hele 17% av gjenstandsfunnene. Både funn og registreringer er hovedsaklig gjort i ett herred, N30 Lødingen. Ja-gårdene utgjør 27% av gårdene i distriktet, 22% kan gå tilbake til Eja. Gårdshaugene i distriktet er positivt forbundet med Ja-gårder.

Spesielt for gravskikken her er gravtypene steinsetning, udefinert grav, flatmarksgrav og hule/urgrav. Ingen gravform var spesielt forbundet med distriktet, men av formelementene viste kammer/kiste og trekull i grava signifikant korrelasjon. Verken orientering eller likbehandling avvek fra normalmønsteret, og den eneste størrelsesgruppen som var spesielt forbundet med Ofoten, var lange graver mellom 15-20 m.

Forholdet kvinne/mannsgraver var 1:1,3, altså meget jevnt, og blant gravgodset var det da også smykkene som karakteriserte distriktet, i første rekke de ornamentale smykkene som er positivt forbundet med kvinner. Av våpnene korrelerte øks, mens redskapene ikke viste noen spesiell korrelasjon. Blant materialene var 3 importmaterialer spesielt forbundet med Ofoten, nemlig bronse, glass og rav, mens kauriskjell var den dominerende importgjenstandsgruppe.

Verken ødegårder eller tunanlegg er registrert i Ofoten, og distriktet har heller ikke nausttuffer over 20 m. Derimot kommer 3 av de 11 skattefunnene herfra, 2 av disse er datert til tidlig middelalder.

B. Lofoten

Lofoten har 21% av de registrerte gravene, men bare 17% av funnene. I Lofoten skiller N31 Vågan seg ut med svært få funn og registreringer. Basert på resultatene i kap. 7 utgjør Ja-gårdene 54% av gårdene i distriktet, inntil 48% kan gå tilbake til Eja. Også her er gårdshaugene positivt forbundet med Ja-gårdene.

Av gravtypene viste gravhaug/røys og bautasteiner signifikant korrelasjon, det samme gjaldt skipsformede graver og elementet

fotgrøft, samt runde graver med diameter 15-20 m. Orientering viste ingen signifikant korrelasjon, mens skjelettgraver karakteriserte likbehandlingen.

Forholdet kvinne/mannsgraver var 1:1,6, og også her var smykker, og da spesielt de ornamentale, den karakteristiske gravgodsgruppen. Blant våpen- og redskapstypene viste h.h.v. spydspisser og fiskeredskaper signifikant korrelasjon, blant materialene glass, terracotta, dyreskjelett og -knokler.

Hele 3 av de 5 tunanleggene i undersøkelsesområdet er registrert i Lofoten, mens distriktet har gitt 12% av ødegårdene og hele 52% av de mulige jernaldernaustene > 10 m. Disse innbefatter 7 naust over 20 m, deriblant det største fra hele undersøkelsesområdet. Derimot kommer ingen skattefunn fra Lofoten.

C. Vesterålen

Vesterålen har 35% av gravene, men bare 25% av funnene. Alle herreder er godt representert med både funn og registreringer, noe som delvis skyldes at utgravningsaktiviteten har vært spesielt stor her. Ja-gårdene utgjør 53% av gårdene i distriktet, 49% kan gå tilbake til Eja. Gårdshaugene er også her positivt forbundet med Ja-gårdene.

Av gravtypene var gravhauger/røyser og strandvollgraver spesielt forbundet med distriktet, av gravformene rund, mens fotkjede var det karakteristiske formelement. Ca. halvparten av registreringene av graver med flere formelementer kommer herfra. Størrelsesmessig var lengde 5-10 m og diameter 10-14 m positivt korrelert, det samme var orientering Ø-V. Likbehandling viste derimot ingen signifikant korrelasjon.

Fordelingen kvinne/mannsgraver var 1:1,4, men av gravgodset var det her våpen og redskaper som viste signifikant korrelasjon. Ingen enkelt våpen- eller redskapstype viste spesiell korrelasjon, det gjorde derimot draktsmykker. Flere materialer viste signifikant korrelasjon med dette distriktet enn med noe annet: glass, sølv, skifer, leire, bein og dyreknokler.

Ett av tunanleggene er registrert i Vesterålen, men hele 47% av ødegårdene. 5 gårder har mer enn én ødegård. Av de mulige jernaldernaustene kommer 21% herfra, 5 av disse er over 20 m. Også 2 av skattefunnene kommer herfra; i motsetning til de øvrige regnes imidlertid disse som norrøne.

D. Sør-Troms

Sør-Troms har 18% av gravene og 19% av funnene. Svært få funn og registreringer er gjort i herredene T04 Lavangen og T06 Salangen. Basert på resultatene i kap. 6 utgjør Ja-gårdene 39% av gårdene i distriktet, 34% kan gå tilbake til Eja. Gårdshaugene viste ingen spesiell korrelasjon i dette distriktet.

I likhet med Lofoten og Vesterålen karakteriseres Sør-Troms av gravtypen gravhaug/røys og i tillegg av udefinerte graver. Også her er rund den karakteristiske gravformen, mens det eneste formelement som viste signifikant korrelasjon, var trekull i grava. Størrelsesmessig korrelerte diameter 7-11 m og lengde 5-10 m, det

samme gjorde kremering, mens orientering viste tilfeldig distribusjon.

Fordelingen kvinne/mannsgraver var 1:1,5, og den karakteristiske gravgodstypen var redskaper. Av våpentypene viste øks positiv korrelasjon, mens ingen av smykke- eller redskapstypene var spesielt forbundet med distriktet. Blant materialene korrelerte bronse, terracotta, jern og hvalbein, samt vestlige importgjenstander.

Det siste tunanlegget er registrert i dette distriktet, men derimot ingen ødegårder. 9% av de mulige jernaldernaustene kommer herfra, derav 4 over 20 m. Derimot har distriktet ikke gitt skattefunn.

E. Midt-Troms

Midt-Troms har 8% av gravene og 11% av funnene. Både funn og registreringer er hovedsaklig knyttet til herredene T07 Dyrøy, T09 Tranøy og T12 Hillesøy, mens T08 Sørreisa og T13 Lenvik er dårlig representert. Ja-gårdene utgjør 30% av gårdene i distriktet, 23% kan gå tilbake til Eja. I motsetning til distriktene lenger sør, viste gårdshaugene ikke lenger korrelasjon med Ja-gårdene, tvert imot var de positivt forbundet med gårder uten Ja-datering.

Karakteristisk for Midt-Troms var gravtypene steinsetning, udefinert grav og flatmarksgrav og formelementene fotkjede og bautastein, mens ingen gravform viste spesiell korrelasjon. Størrelsesmessig var de minste runde gravene, $d < 3$ m, korrelert med distriktet, det samme var den noe avvikende orienteringen NO-SV. Også her viste kremering positiv korrelasjon.

Forholdet kvinne/mannsgraver var 1:2,2, altså noe høyere enn i de foregående distrikter, noe som antakelig skyldes et større innslag av Yja-graver. Av gravgodset viste bare Diverse-gruppen signifikant korrelasjon. Ingen smykkegruppe var spesielt forbundet med distriktet, det var derimot våpentypen pilespisser og redskapstypene smed- og snekkerverktøy. Blant materialene viste jern, metall, bein og dyreknokler signifikant korrelasjon, det samme gjorde østlige importgjenstander.

16% av ødegårdene er registrert her og 8 mulige jernaldernaust over 10 m, derav ett over 25 m. Også ett av skattefunnene kommer herfra.

F. Indre Troms

Indre Troms skiller seg helt ut fra de øvrige distriktene ved å ha bare 4 registrerte gravfunn og svært få andre jernalderregistreringer. Det er derfor ikke mulig å gi noen annen karakteristikk av distriktet basert på fornminnene enn at det ikke ser ut til å ha hatt en bosetning som kan sammenlignes med noen av de andre distriktene. Det samme gjelder også langt på vei herredene T04 Lavangen og T06 Salangen i Sør-Troms, samt T20 Sørfjorden i Nord-Troms.

G. Nord-Troms

Nord-Troms har 11% av gravene, i første rekke fordi hellegravene her er definert som graver, men bare 2% av funnene. Funn og registreringer er hovedsaklig tilknyttet T18 Tromsøysund, T21 Karlsøy, T22 Helgøy og T23 Skjervøy. Ja-gårdene er beregnet til 23% av gårdene i distriktet, 15% kan gå tilbake til Eja. Også her var gårdshaugene positivt forbundet med gårder uten Ja-datering.

Av gravtypene var steinsetninger og hellegraver spesielt forbundet med distriktet, av gravformene oval, lang og rektangulær, mens det eneste formelement som viste positiv korrelasjon, var trekull i gravene. Størrelsesmessig korrelerte meget små graver, d.v.s. $d=0-3$ m og $l=0-5$ m. Dessuten var den avvikende orienteringen NV-SØ positivt korrelert med distriktet.

Fordelingen kvinne/mannsgraver var 1:2,5, og karakteristisk for gravgodset var våpen og redskaper. Blant smykkegruppene var personlig utstyr spesielt forbundet med distriktet, blant våpen- og redskapstypene h.h.v. pilespisser og fangstredskaper. Karakteristiske materialer var jern og bein, og blant importmateriale bronse, det samme var østlige importgjenstander.

Hele 24% av ødegårdene er registrert her, men bare 7 mulige jernaldernaust over 10 m, derav bare ett over 15 m. Derimot ligger distriktet høyest når det gjelder skattefunn, idet hele 5 kommer herfra.

H. Sammenfatning

Sammenfatningen har vist at det er store likheter mellom distriktene Lofoten og Vesterålen, samt langt på vei også Sør-Troms. I alle disse distriktene utgjør Ja-gårdene fra ca. 40% og oppover, i Lofoten og Vesterålen nesten 55%. Både i Lofoten og Vesterålen er gårdshauger positivt forbundet med Ja-gårdene, noe som tyder på stor kontinuitet i gårdsbosetningen, mens slik korrelasjon ikke kunne påvises i Sør-Troms. Gravhauger/røyser, d.v.s. Eja-graver, var den karakteristiske gravtypen i alle de 3 distriktene, og tunanlegg er registrert bare i disse distriktene. Karakteristisk er det også at nesten samtlige herreder i disse 3 distriktene har gitt Ja-registreringer.

Ofoten og Midt-Troms viser en blanding av ulike trekk. I begge distrikter utgjør Ja-gårdene ca. 30%, men mens korrelasjonen mellom gårdshauger og Ja-gårder i Ofoten tyder på lang kontinuitet i gårdsbosetningen her, var det motsatte tilfelle i Midt-Troms, der gårdshaugene korrelerte med gårder uten Ja-fornminner. Karakteristiske gravtyper i begge distrikter var steinsetning, udefinert grav og flatmarksgrav, altså gravtyper som er tilknyttet Yja. Karakteristisk for begge distrikter var imidlertid også trekk som normalt knyttes til samisk etnisitet: hule/urgraver i Ofoten, østlige importgjenstander i Midt-Troms, samt skattefunn i begge. I tillegg var registreringene hovedsaklig knyttet til helt bestemte herreder, noe som også tydet på store forskjeller innad i distriktene.

Indre Troms skiller seg ut ved sin nesten totale funntomhet, mens Nord-Troms framtrer som et relativt homogent, men annerledes

distrikt. Her er ca. 1/4 av gårdene antatt å være Ja-gårder, og også her er registreringene knyttet til bestemte herreder. Karakteristiske gravtyper og -størrelser i Nord-Troms er imidlertid ovale, lange eller rektangulære steinsetninger og hellegraver under 5 m, gravtyper som ofte oppfattes som samiske. Det samme gjelder flere funntyper som var karakteristiske for materialet herfra: fangstredskaper, østlige importgjenstander og skattefunn.

Også denne gjennomgangen gir derfor en gruppering av distriktene som i hovedsak tilsvarer den vi kom fram til foran for den kronologiske utviklingen. Lofoten, Vesterålen og nå også Sør-Troms danner en egen gruppe, karakterisert av gravtyper og fornminner som går tilbake til Eja. Dette gjelder også enkelte herreder i Ofoten og Midt-Troms, som imidlertid også karakteriseres av gravtyper forbundet med Yja og av en innblanding av antatt samiske trekk i materialet. I Nord-Troms peker de fleste funn og fornminner mot Yja, og distriktet karakteriseres av trekk som vanligvis oppfattes som indikative for samisk etnisitet, både i gravtyper, gravgods og skattefunn.

Allerede ut fra denne foreløpige sammenfatningen er det derfor grunn til å betrakte mange av ulikhetene distriktene imellom som et resultat av etnisk differensiering, noe som vil bli nærmere diskutert nedenfor.

11.3 Etnisk differensiering

En analyse av nordnorsk forhistorie kommer vanskelig utenom spørsmålet om etnisk differensiering, spesielt ikke i det området som er behandlet her og med forfatterens sjøsamiske bakgrunn. Dette har imidlertid bare vært ett av mange aspekt jeg ønsket å undersøke i avhandlingen og er derfor behandlet bare på det samme generelle nivå. Jeg har likevel i kap. 10 trukket fram endel fornminner og forhold som kan knyttes spesielt til et etnisitetsperspektiv, og skal her kort summere hvilke resultater undersøkelsen synes å peke mot.

Grensen mellom 2 etniske grupper i Troms har vært behandlet i 2 andre arbeider fra 1980-tallet, Reymerts gravskikksundersøkelse fra Nord-Troms og Finnmark (1980) og Schanches bosetningshistoriske undersøkelse fra Trondenes (1986). Generelt finner jeg at min egen analyse av gravskikk fra nordre Nordland og Troms støtter Reymerts konklusjon om at Nord-Troms bør betraktes som et samisk område i Yja, en konklusjon som baseres på konsekvent avvikende og differensierende trekk i gravmaterialet herfra i forhold til resten av undersøkelsesområdet.

Derimot finner jeg det noe vanskeligere å godta Schanches argumentasjon for en fast grense mellom en norrøn kystbefolkning og en samisk befolkning i de indre fjordstrøkene og innlandet av Sør-Troms. Mine motforestillinger baserer seg dels på at jeg i denne avhandlingen ikke har ansett daterbart norrønt gravgods som en direkte gjenspeiling av det norrøne bosetningsområdet, men kun av en bestemt sosialgruppe, og dernest på det forhold at Indre Troms praktisk talt ikke har gitt positive funn eller registreringer. Selvom jeg finner det rimelig at dette ikke betyr at området var folketomt gjennom hele jernalderen, er det derfor intet positivt materiale herfra som signaliserer en samisk befolkning i Indre Troms, slik tilfellet var f.eks. i Nord-Troms. Samtidig ser

det også ut til å være en blanding av norrøne og samiske trekk i materialet både fra Midt-Troms og Ofoten, samt ytre deler av Nord-Troms, slik at det er vanskelig å peke på noen fast grense mellom den norrøne og den samiske befolkningen.

I kap. 10 ble 3 fornminnekategorier karakterisert som etnisitets-indikerende: skattefunn, løsfunn og gårdshauger, og i tillegg ble østlig import i gravfunnene trukket inn som en fjerde kategori. Det er imidlertid riktigere å starte med selve gravskikken, d.v.s. gravmorfologien. Som summert i pkt. 11.2.3, karakteriseres distriktene Lofoten, Vesterålen og Sør-Troms av gravhauger/røyser, mens alle de andre distriktene er forbundet med andre gravtyper og da langt på vei de samme:

Gravtype:	Ofoten:	Midt-Troms:	Nord-Troms:
Steinsetning	X	X	X
Udef. grav	X	X	
Flatmarksgrav	X	X	
Hule/urgrav	X		
Hellegrav			X

Dette er delvis en tidsmessig konsekvens: et større innslag av Yja-graver gir naturlig endel av disse typene, men det viser også et slektskap mellom de 3 distriktene som jeg ikke tror er tilfeldig. Også andre trekk ved gravene, som form, formelementer, størrelse og orientering, viste ofte et avvik nettopp i disse distriktene. Sammenfatningen i kap. 9 viste at det konsekvent avvikende distriktet var Nord-Troms, men at også Midt-Troms og Ofoten ofte avvek fra sentraldistriktene. Alle 3 distriktene har et innslag av norrøne funn og fornminner som i hovedsak er begrenset til ett eller flere herreder. Spesielt i Ofoten og Nord-Troms er skillet mellom disse herredene og resten av distriktet påtakelig, mens Midt-Troms representerer en sterkere blanding.

Når det så gjelder de fornminnetyper som direkte ble satt i forbindelse med etnisk differensiering i kap. 10, var de viktigste skattefunn og østlige importgjenstander. Skattefunnene var, som vi så, sterkt forbundet med nettopp Ofoten, Midt- og Nord-Troms (h.h.v. 19, 21 og 49%), mens østlige gjenstander i gravfunn hovedsaklig kom fra Ofoten og Midt-Troms. Begge deler ser altså ut til å støtte utskillingen av disse 3 distriktene som etnisk differensierte.

En sammenligning av distribusjonen av skattefunn og østlige importfunn viste imidlertid at bildet kanskje er noe mer sammensatt. For det første har gravfunnene en jevnere distribusjon enn skattefunnene, d.v.s. de forekommer i flere distrikter og de er jevnere fordelt mellom distriktene. Bare Lofoten (samt Indre Troms) har ikke gitt østlige gravfunn, noe som imidlertid kan ha sammenheng med den lave utgravningsaktiviteten her.

Viktigere er det imidlertid at i Vesterålen, Sør- og Midt-Troms er både skattefunn og østlige importfunn nøye knyttet til de sentrale herredene, mens dette nettopp ikke er tilfelle i ytterdistriktene Ofoten og Nord-Troms. Jeg tolker dette dithen at skattefunn og importfunn i sentraldistriktene har sterk sammenheng med den handelsvirksomhet som ble bedrevet fra sentraene,

mens deres funksjon er en annen i ytterdistriktene. Her er det, etter min mening, naturlig å sette de østlige gjenstandene i forbindelse med en samisk etnisitetsmarkering, og selvom skattefunnene også her kan knyttes til handelssamkvem med det norrøne samfunnet, skjer denne ikke fra de norrøne sentraene, men derimot fra de samme herreder som markerte samisk etnisitet gjennom gravfunnene.

Om skattefunnene representerer offer eller en personlig "skatt" er fremdeles et uavklart spørsmål. Odner har imidlertid (1985:6) hevdet at ettersom det samiske samfunnet var et egalitært samfunn, ville "the acquisition of personal wealth . . . have destroyed the collective organization of the sii'da". Skattefunnene representerer utvilsomt en stor verdi, og spørsmålet blir derfor også om de var personlig eller kollektiv eiendom. Det er iallfall påtakelig at verdiene i disse distriktene ikke er knyttet til enkeltindivider eller etter som gravgods, men ofret/deponert/gjemt innenfor en annen kontekst.

En annen funngruppe som i kap. 10 ble satt i forbindelse med den samiske befolkningen, var løsfunn av pilespisser. Tab. 10/9 viste fordelingen mellom pilespisser i grav- og løsfunn, og det var tydelig her at en langt større del av det samlede antall pilespisser kom fra løsfunn i Ofoten og Nord-Troms enn i de øvrige distriktene. Også Indre Troms har gitt slike løsfunn, og pilespisser var dessuten den eneste våpentypen som var spesielt forbundet med Midt-Troms. Det er naturlig å tolke løsfunnene som mistet under jakt, og, i kombinasjon med de øvrige indikasjonene, å sette dem i forbindelse med den samiske befolkningen i disse distriktene.

Endelig viste en test av korrelasjonen mellom den norske middelalderbosetningen, representert ved gårdshaugene, og gårder med og uten funn/fornminner fra jernalderen at i Midt- og Nord-Troms (samt Indre Troms) korrelerte ikke den norske bosetningen i middelalderen med sporene etter en jernalderbosetning. Dette tyder på at det i disse distriktene ikke er den samme kontinuitet i gårdsbosetningen som i distriktene lenger sør (inkl. Ofoten), og at Ja-fornminnene her derfor ikke nødvendigvis representerer den samme type gårdsbosetning eller, for den saks skyld folkegruppe, som lenger sør. En ekstra vanskelighet her er naturligvis at så få av de antatt samiske gravene i ytterdistriktene er datert; muligheten er derfor til stede for at de også representerer en langt senere befolkning, ettersom gravskikken i de samiske områdene fortsatte uendret gjennom middelalderen også.

På bakgrunn av de funn/fornminner som er undersøkt, finner jeg det sannsynlig at Nord-Troms, muligens eksklusive T18 Tromsøysund, T21 Karlsøy og T22 Helgøy, samt Ofoten, eksklusive N30 Lødingen, hovedsaklig var å regne som samiske områder i jernalderen. Likeledes tyder funn og fornminner på at Midt-Troms var et sterkt blandet distrikt. Felles for alle disse distriktene er at funn og fornminner positivt signaliserer en forskjell fra sentralområdene Lofoten, Vesterålen og Sør-Troms.

Dette betyr naturligvis ikke at det ikke fantes en samisk befolkning i Indre Troms og indre strøk av Sør-Troms, eller, for den saks skyld, i Vesterålen og Lofoten. Forskjellen er at det i disse distriktene ser ut til å ha vært svært liten signalisering

av etnisk differensiering, iallfall i en form som gir gjennomslag i en analyse på dette nivået. Dette kan f.eks. komme av at den samiske befolkningen adopterte ulike strategier for sin samhandling med den norrøne i de forskjellige delene av undersøkelsesområdet.

Grovt sett har 2 forskjellige modeller for samhandling mellom ulike etniske grupper, og da oftest mellom jakt/fangst- og jordbrukende grupper, dominert i nyere litteratur (f.eks. Odner 1983,1985). Disse er av Olsen (1985:14) kalt "konkurrans- eller stressmodellen" og "samarbeidsmodellen". Iflg. stressmodellen vil økonomisk konkurranse om strategiske ressurser lede til økt symbolbruk for å markere etniske grenser. Verken Odner eller Olsen finner denne modellen relevant for forholdet mellom samer og nordmenn i nordnorsk jernalder, idet modellen først og fremst bygger på konkurranse mellom grupper med tilnærmet likt næringsmønster, og som derfor konkurrerer direkte om de samme ressursene (Odner 1983:53).

Samarbeidsmodellen er egentlig 2 ulike modeller, som hva symbolbruken angår, leder til det stikk motsatte uttrykk. I den ene vil jeger/fangst-grupper som lever nær bofaste bønder, adoptere store deler av den jordbrukende befolkningens symbolspråk og materielle kultur, til og med deres språk, for å signalisere solidaritet og derved oppnå adgang til de ressurser bøndene kontrollerer. (Olsen 1985:14) I den andre, derimot, er samhandlingen strukturert nettopp av det faktum at gruppene er etnisk ulike og spesialisert innen ulike produksjonsformer, noe som bidrar til å sikre en jevn tilførsel av f.eks. jakt- og fangstprodukter til et sentralisert handelssystem (Odner 1983:117-18). De 2 samarbeidsmodellene leder derfor til h.h.v. svak og sterk etnisk symbolisering.

Analysen av den etniske differensieringen i undersøkelsesområdet har antakelig vært for generell til å framsette altfor bastante hypoteser, men jeg vil likevel foreslå at de 2 ulike samarbeidsmodellene kan representere et fruktbart utgangspunkt for en diskusjon om forholdet samer/nordmenn i de ulike distriktene av undersøkelsesområdet. Muligens kan den samiske befolkningen ha valgt å "forsvinne" symbolsk i de typisk norrøne distriktene Lofoten, Vesterålen og Sør-Troms, mens den i ytterdistriktene derimot markerte sin etnisitet. Dette kan også henge sammen med når hierarkiseringsprosessen startet, og hvor omfattende den var.

11.4 Senterdannelser

11.4.1 Sentralherreder

Det siste aspektet som ganske kort vil bli analysert på grunnlag av den topografiske distribusjonen av funn og fornminner, er mulige senterdannelser innenfor undersøkelsesområdet. Dette punktet har vært sentralt i en rekke arbeider fra de senere år (f.eks. Myhre 1987, Ringstad 1986, Storli 1985), og ulike kriterier for etablering av økonomiske og politiske sentra i jernalderen ser ut til å ha blitt allment akseptert. Disse er i første rekke: store gravhauger og rikt gravgods, men også store nausttuffer (Myhre 1985) og tunanlegg. Her vil jeg nøye meg med å skille ut de herreder som ansees mest sentrale, samt mulige sentralgårder innenfor disse. Jeg vil derimot ikke ta opp til

diskusjon hva som har dannet bakgrunnen for disse gårdenes spesielle posisjon (for en diskusjon av dette henvises det til Storli 1985) eller prøve å trekke grenser mellom ulike høvdingdømmer, bl.a. fordi de sentra som utpekes her, ikke behøver å ha vært samtidige.

I kap. 9 ble gravhaugenes størrelse og -antall, samt gravgodsets kvalitet og kvantitet, herunder funn av importgjenstander og edelmetall, brukt til å etablere et antall sentralherreder og sentralgårder innenfor disse. Nedenfor vil denne analysen bli utvidet til også å omfatte de fornminnetyper som ble gjennomgått som senterindikerende i kap. 10: tunanlegg, ødegårder og nausttufter. For å gjøre dette vil gårdene bli gitt poeng også for forekomsten av disse fornminnene:

1 poeng: 1-2 registrerte ødegårder, nausttuft(er) 10-15 m
 2 " : > 2 registrerte ødegårder, nausttuft(er) 15-20 m
 3 " : tunanlegg, nausttuft(er) > 20 m.

Den reviderte fordelingen er vist i tab. 11/4.

Tab. 11/4: Revidert fordeling gårder med høystatusindikasjoner pr. distrikt.

Distrikt:	Poeng:						Tot.:	D-%:
	1-2:	3-4:	5-6:	7-8:	8-10:	> 10:		
Ofoten:	77%	23%	-	-	-	-	22=100%	11%
Lofoten:	63%	27%	10%	-	-	-	52=100%	26%
Vesterålen:	78%	12%	8%	-	2%	-	59=100%	29%
Sør-Troms:	87%	10%	-	-	-	3%	31=100%	15%
Midt-Troms:	76%	18%	6%	-	-	-	17=100%	8%
Nord-Troms:	95%	5%	-	-	-	-	22=100%	11%
Tot.:	157	33	11	-	1	1	203=	
	77%	16%	5%	-	1%	1%		100%

Tabellen viser at 63-95% av de gårdene som i kap. 9 og 10 ble ansett å ha senterindikerende trekk, havner i den laveste poenggruppen, 1-2 poeng. En rekke herreder, særlig i Ofoten og i Troms-distriktene, har bare gårder i denne gruppen, som jeg vil se bort fra i det følgende. Nedenfor er videre herreder med bare én gård i gruppen 3-4 poeng (og ingen i de høyere gruppene) skilt ut som sekundære sentra, mens de øvrige herredene er kalt primærsentra. Resultatet er også vist i fig. 7.

Distrikt:	Primærsentra:	Sekundærsentra:
Ofoten:	N30 Lødingen	-
Lofoten:	N32 Gimsøy, N33 Borge, N34 Buksnes, N35 Moskenes	N31 Vågan
Vesterålen:	N37 Hadsel, N38 Bø, N41 Dverberg	-
Sør-Troms:	T02 Trondenes, T03 Bjarkøy	-
Midt-Troms:	T11 Torsken, T12 Hillesøy	T09 Tranøy
Nord-Troms:	-	T18 Tromsøysund.

Oversikten viser bare små endringer fra sammenfatningen i kap. 10; de fleste av disse i Midt- og særlig Nord-Troms, der T11 Torsken har erstattet T07 Dyrøy, og T18 Tromsøysund har erstattet Helgøy/Karlsøy-herredene.

Det må igjen advares mot å ta oversikten for bokstavelig, da en rekke faktorer vil påvirke resultatet, som utgravnings- og registreringsaktivitet, jordbruksaktiviteten i området, slitasjen på fornminnene o.s.v. Det blir også et skjønsspørsmål hvilke kriterier det skal legges størst vekt på i en slik analyse. De fleste av herredene ovenfor har likevel konsekvent pekt seg ut som sentrale, uansett hvilke kriterier som er blitt lagt til grunn, slik at disse bør kunne betraktes som noenlunde sikre.

11.4.2 Sentralgårder

På gårdsnivå skiller 2 gårder seg ut ved å ha så godt som samtlige indikasjoner på sentralgård og følgelig en svært høy poengsum. Dette er N41-021 Åse (Dverberg) og T03-017 Øvergård (Bjarkøy). På begge disse gårdene er det registrert tunanlegg. De øvrige gårdene som er vist i tab. 11/5, faller alle i gruppene 3-4 og 5-6 poeng, og det kan således være tilfeldig hva som har plassert dem i den ene eller den andre gruppen. Jeg vil derfor betrakte dem alle som sentralgårder (jfr. fig. 9).

På bakgrunn av den vekt som her er tillagt ritualene i etablering og vedlikehold av prestisje og makt, kan det også være verdt å merke seg at blant sentralgårdene inngår både N32-006 Hov (Gimsøy), N34-018 Leknes (Buksnes) og N37-077 Hov (Hadsel), som alle har navn som peker mot rituelle aktiviteter. Av de øvrige gårdene med tilsvarende navn i undersøkelsesområdet er N30-081 Hov (Lødingen) én av nabogårdene til N30-079 Stokke, N37-059/60 Lekang (Hadsel) nabogård til N37-062/63 Hadsel og T09-008 Lekangen (Tranøy) nabogård til T09-009 Stangnes, slik at også disse er sterkt tilknyttet sentralgårdene. Bare 3 gårder med navn sammensatt med Leik-, kan ikke tilknyttes sentra: T02-033 Leikvik, T11-037 Leikvik og T13-042 Leiknes. Av disse forklarer Rygh (1911) de 2 første som sammensetninger med elvenavnet Leika, mens T13-042 Leiknes (Lenvik i Midt-Troms) ansees å ha den samme grunnbetydning som i Lek-ang, altså samlingsplass, uten at dette gir seg utslag i funn og fornminner.

Tab. 11/5: Sentralherreder og -gårder pr. distrikt.

Herred:	Poeng:	Gårder:
Ofoten:		
Primørsenter:		
N30 Lødingen	3-4	013 Hustad, 017 Ytterstad, 035 Tofte, 042 Skarstad og 079 Stokke
Lofoten:		
Primørsentra:		
N32 Gimsøy	5-6	005 Saupstad
	3-4	006 Hov, 007 Vik
N33 Borge	5-6	024 Bøstad, 037 Val
	3-4	001/02 Skjerpen, 009 Eltoft, 025 Borg, 041 Høines og 042 Kvalnes

Herred:	Poeng:	Gårder:
N34 Buksnes	5-6	068 Hol
	3-4	001 Lilleidet, 018 Leknes, 020 Bolle, 040 Fygle, 043 Storfjord, 059/60 Sennesvik
N35 Flakstad	5-6	030 Flakstad
Sekundærsteder:		
N31 Vågan	3-4	009 Ørsnes
Vesterålen:		
Primærsteder:		
N37 Hadsel	5-6	062/63 Hadsel, 078 Rå
	3-4	077 Hov
N38 Bø	5-6	019 Vinje, 029 Føre
	3-4	011 Ramberg, 025 Svinøy, 028 Fjærvoll
N41 Dverberg	8-10	021 Åse
	5-6	027 Dverberg
	3-4	007 Bø, 020 Lovik, 036 Stave
Sør-Troms:		
Primærsteder:		
T02 Trondenes	3-4	064 Trondenes, 096 Elgsnes Ytre, 097 Grøtavær
T03 Bjarkøy	> 10	017 Øvergård
Midt-Troms:		
Primærsteder:		
T11 Torsken	5-6	029 Grunnfarnes
T12 Hillesøy	3-4	008 Austein, 009 Storslett
Sekundærsteder:		
T09 Tranøy	3-4	009 Stangnes
Nord-Troms:		
Sekundærsteder:		
T18 Tromsøys.	3-4	068 Håkøya

Flere av sentralgårdene er nabogårder eller klumper seg sammen innenfor begrensede områder. Dette gjelder f.eks. rundt Buksnesfjorden (N34 Buksnes) sydvestligst på Vestvågøy, rundt Borgepollene i det indre av øya og på NØ-spissen av Vestvågøy, samt N-spissen av Gimsøy (N33 Borge, N32 Gimsøy). Det samme gjelder SV-spissen av Langøya (N38 Bø), Langøysundet (N37 Hadsel) og NV-spissen av Kvaløya (T12 Hillesøy). Her er det derfor riktigere å snakke om sentralbygder enn gårder.

Et annet karakteristisk trekk er at svært mange av gårdene ligger strategisk plassert i forhold til sund og seilingsleder: ved innseilingen til Ofotfjorden (N30-42 Skarstad), ved Tjeldsundet (N30-035 Tofte og 079 Stokke), på begge sider av Risøysundet (N41-020 Lovik og 021 Åse), på begge sider av Toppsundet (T02-064 Trondenes, 096 Elgsnes ytre og 097 Grøtavær), ved innseilingen til Gisundet (T09-009 Stangnes), ved innseilingen til Malangen (T12-008 Austein og 009 Storslett) og ved Tromsøysundet (T18-068 Håkøya). Dette tyder antakelig på at kontroll av handel og ferdsel har vært ett av elementene i maktgrunnlaget for sentralgårdene. Det er for øvrig også grunn til å merke seg at de fleste av sentralbygdene/gårdene ikke bare har en tidsdybde tilbake til Eja, men også forblir sentrale i Ma, både m.h.t. plassering av middelalderkirker og skjøttebåter (Bratrein 1984:33) (jfr. også fig. 10).

11.5 Konklusjon

Avhandlingen har gjennom en meget detaljert analyse av variabler ved gravmaterialet, samt andre, utvalgte funn og fornminner, prøvd å avdekke diakrone mønstre i sammensetningen og utviklingen av gravskikken i undersøkelsesområdet og forklare disse innenfor en symbolsk ramme. Samtidig ble de karakteristiske trekk ved gravmaterialet i Eja og Yja brukt til å gi flest mulig av de udaterte gravminnene en sannsynlig datering. Resultatene ble så brukt til å beregne bosetningens utbredelse i h.h.v. Eja og Yja.

Dernest ble materialet analysert topografisk for å kunne gi en sammenlignende karakteristikkk av de enkelte distriktene innenfor undersøkelsesområdet, og herunder ble også problemene omkring en etnisk differensiering berørt. Endelig ble så endel herreder og gårder innenfor området utpekt som sentrale.

Den diakrone analysen av de daterte gravfunnene dannet utgangspunkt for en tolkning som relaterte både oppkomsten av daterbare graver og den senere utviklingen av gravskikken til bestemte sosiale grupper innenfor jernaldersamfunnet og deres bevisste manipulasjon av ritualer for å skaffe seg prestisje og makt. Ritualer knyttet til gravlegging og de muligheter disse bød for forfedrekult og ættemarkering har antakelig vært ett av de viktigste elementer i etableringen av status og ætteposisjoner. I tillegg er imidlertid her tunanleggene, som opptrer omtrent fra samme tidspunkt som de daterbare gravene, tolket som rituelle sentra, anlagt for ytterligere å knytte de fellesrituelle aktivitetene i et lokaldistrikt til bestemte gårder og ætter. Utviklingen ble også sett som ledd i en "germaniseringsprosess" langs Norskekysten.

Analysen viste at det rikeste gravgodset stammer fra de eldste gravene, som er ganske få og relativt homogene. Utover i jernalderen synker gjennomsnittskvaliteten, ettersom begravning med gravgods utvides til å omfatte stadig større grupper av befolkningen. Samtidig endres selve gravutførelsen, fra hovedsaklig velbygde hauger/røyser i Eja, til flatmarksgraver og en rekke andre gravformer i Yja. Dette ble tolket som en ytre fornektelse av ulikhet, mens gravgodset i de rikeste gravene tydelig motsa den tilsynelatende egalitære gravskikken. I Vt, som har langt de fleste gravlegningene, taes stadig flere differensierende trekk i bruk både i gravutførelse og gravgods for å skille mellom de ulike sosialgruppene, og antakelig også mellom norrøn og samisk etnisitet.

En konsekvens av å oppfatte de gravgodsdaterte gravene som knyttet til bestemte sosialgrupper, var at deres distribusjon ikke kunne sees som en direkte refleksjon av befolkningsutbredelsen i h.h.v. Eja og Yja. For å få en indikasjon på befolkningsutbredelsen ble derfor gravmorfologi brukt til å datere ca. 90% av de registrerte gravene i undersøkelsesområdet. Resultatet tydet på at i de fleste distrikter går størstedelen av Ja-gårdene tilbake til Eja, og at den utvidelse av bosetningen i Yja som ofte har vært postulert ut fra økningen i antall daterte gravfunn, er langt mindre enn tidligere antatt. Økningen i gravfunn forklares her i stedet som en utvidelse av en bestemt type gravskikk til stadig større grupper. Disse resultatene er i tråd med dateringer fra boplassundersøkelser og pollenanalyser som indikerer at

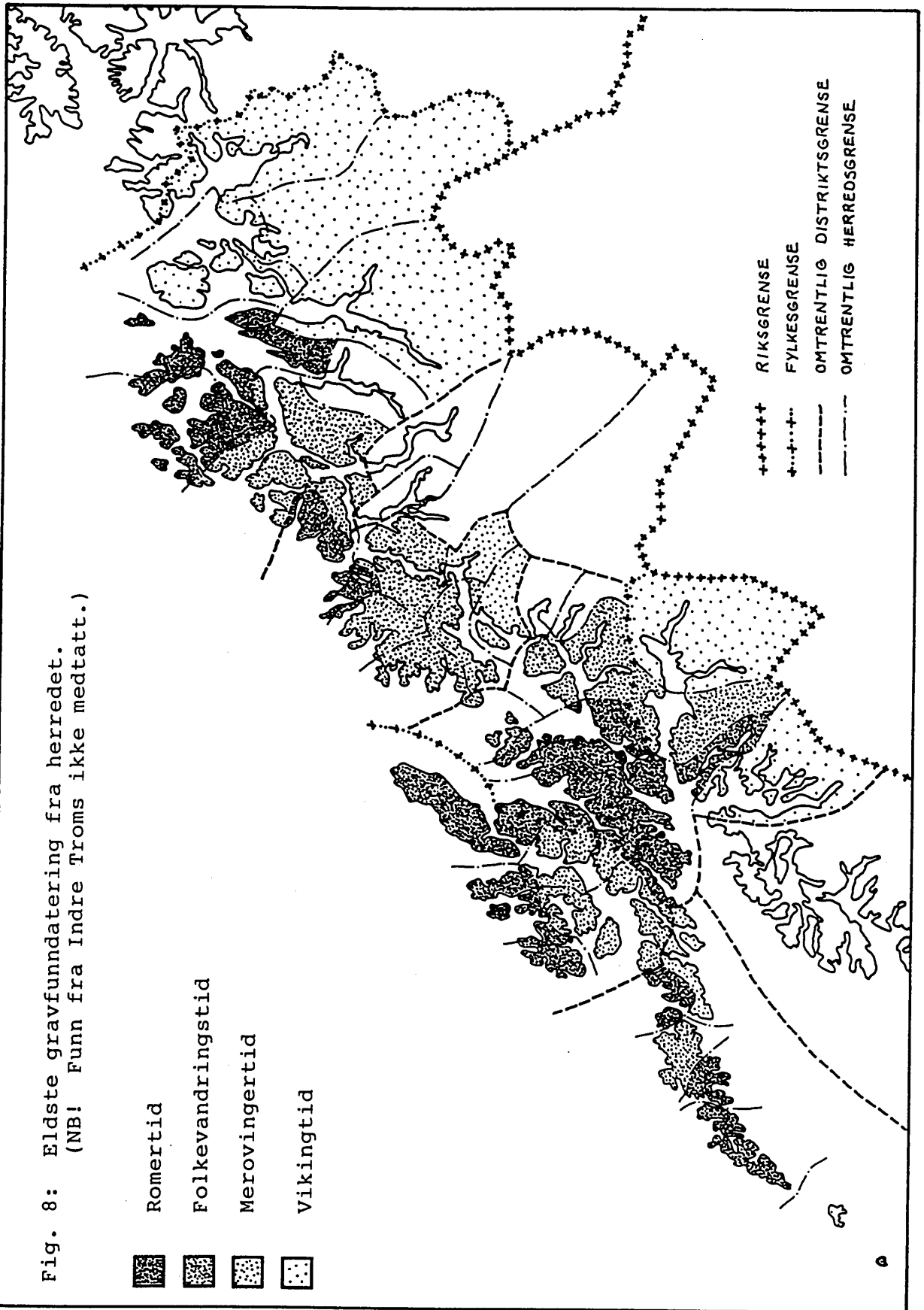
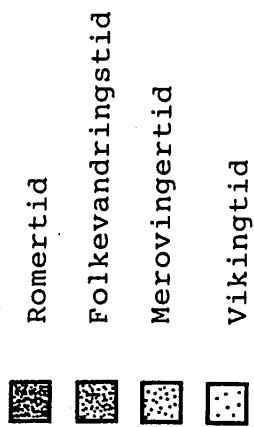
gårdsbosetning og jordbruksøkonomi strekker seg tilbake til eldre bronsealder i Troms og til neolittisk tid i Nordland.

Den topografiske analysen av materialet i andre halvdel av avhandlingen viste at distriktene Lofoten, Vesterålen og Sør-Troms utgjorde et homogent og antakelig i alt overveiende grad norrønt område allerede fra Eja. Derimot viste både Ofoten og Midt-Troms en blanding av norrøne og samiske trekk, stort sett knyttet til bestemte herreder innenfor de 2 distriktene. Indre Troms skilte seg ut på grunn av sin funntomhet, mens Nord-Troms framsto som et avvikende distrikt både hva gravmorfologi og gravgods angikk. Generelt ble derfor Nord-Troms tolket som et samisk område, mens funntomheten i Indre Troms gjør tolkninger herfra nokså umulige. Undersøkellesområdet sett under ett utgjør derfor Lofoten, Vesterålen og Sør-Troms det norrøne kjerneområdet, Ofoten og Midt-Troms representerer overgangsdistrikter, der bare enkelte herreder kan regnes med til kjerneområdet, mens Indre og Nord-Troms er sterkt avvikende og, i hvert fall for Nord-Troms' vedkommende, må regnes med til det samiske bosetningsområdet. Samtidig gjenspeilet dette den tidsmessige utvikling av hierarkisering innen undersøkelsesområdet, idet denne i hovedsak ble antatt å ha startet i sentralområdene Lofoten og Vesterålen og derfra ha bredt seg først til nabo-distriktene Ofoten og Sør-Troms, siden også til Midt- og endelig Nord-Troms.

Endelig ble så en rekke forskjellige kriterier benyttet til å utpeke sentralbygder og -gårder innenfor undersøkelsesområdet. Denne analysen viste at 2 gårder skilte seg helt ut ved å ha så godt som alle sentrumsindikerende trekk, nemlig N41-021 Åse på Andøya (Vesterålen) og T03-017 Øvergård på Bjarkøy (Sør-Troms). I tillegg hadde tilsammen 11 gårder i distriktene Lofoten, Vesterålen og Midt-Troms mange sentrumsindikerende trekk. Ofoten hadde en gruppe gårder med noen sentrumsindikerende trekk i N30 Lødingen, mens gårdene i Nord-Troms viste uhyre få slike trekk. Sentralgårdene var ofte strategisk plassert i forhold til seilingsleder og viste sterk tilknytning til navn som indikerer rituell aktivitet (Hov, Leknes o.l.). Karakteristisk var også at de alle hadde tidsdybde tilbake til Eja, samtidig som mange av dem overlevde som sentralgårder inn i middelalder og nyere tid, bl.a. som kirkested. Det er m.a.o. en sterk kontinuitet i senterlokalisering og rituell aktivitet gjennom nærmere 2000 år.

Analysen av materialet har vært holdt på et generaliserende nivå for å klargjøre hovedmønstrene både gjennom tid og rom. Den går derfor bare i liten grad inn på enkeltgraver og -funn, og avhandlingen vil således ikke kunne leses som en katalogisering av funn og fornminner i de enkelte distrikter. I stedet presenterer den en alternativ tolkning av gravskikkutviklingen og bosetningsutbredelsen i eldre og yngre jernalder, samt klargjør ulikhetene mellom de enkelte distrikter av undersøkelsesområdet på en måte som må sees i forhold til hierarkiseringsprosessen utvikling over tid og den etniske differensieringen mellom nordmenn og samer som ser ut til å vokse fram nettopp i denne perioden, muligens som et resultat av den samme prosessen.

Fig. 8: Eldste gravfunndatering fra herredet.
 (NB! Funn fra Indre Troms ikke medtatt.)

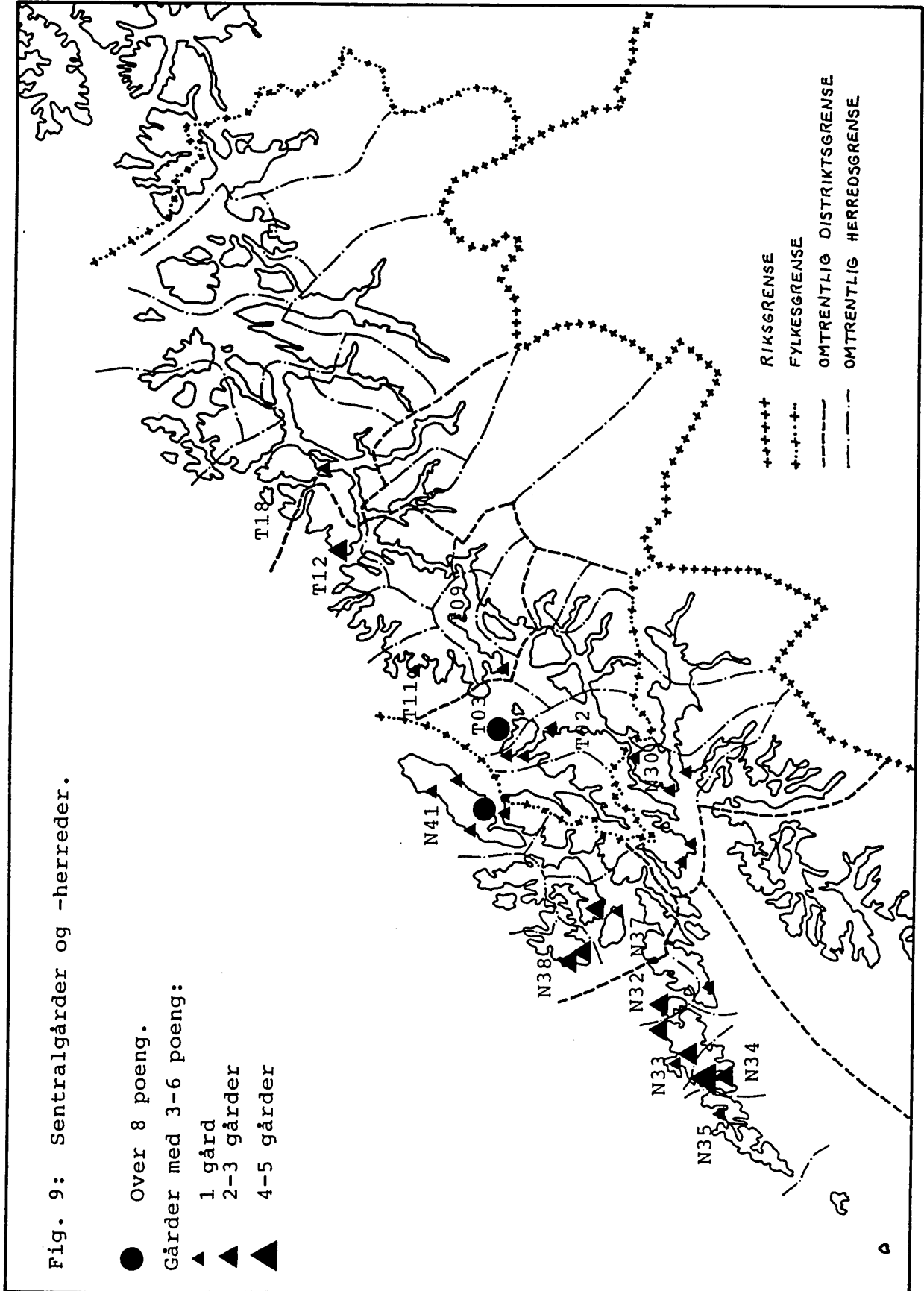
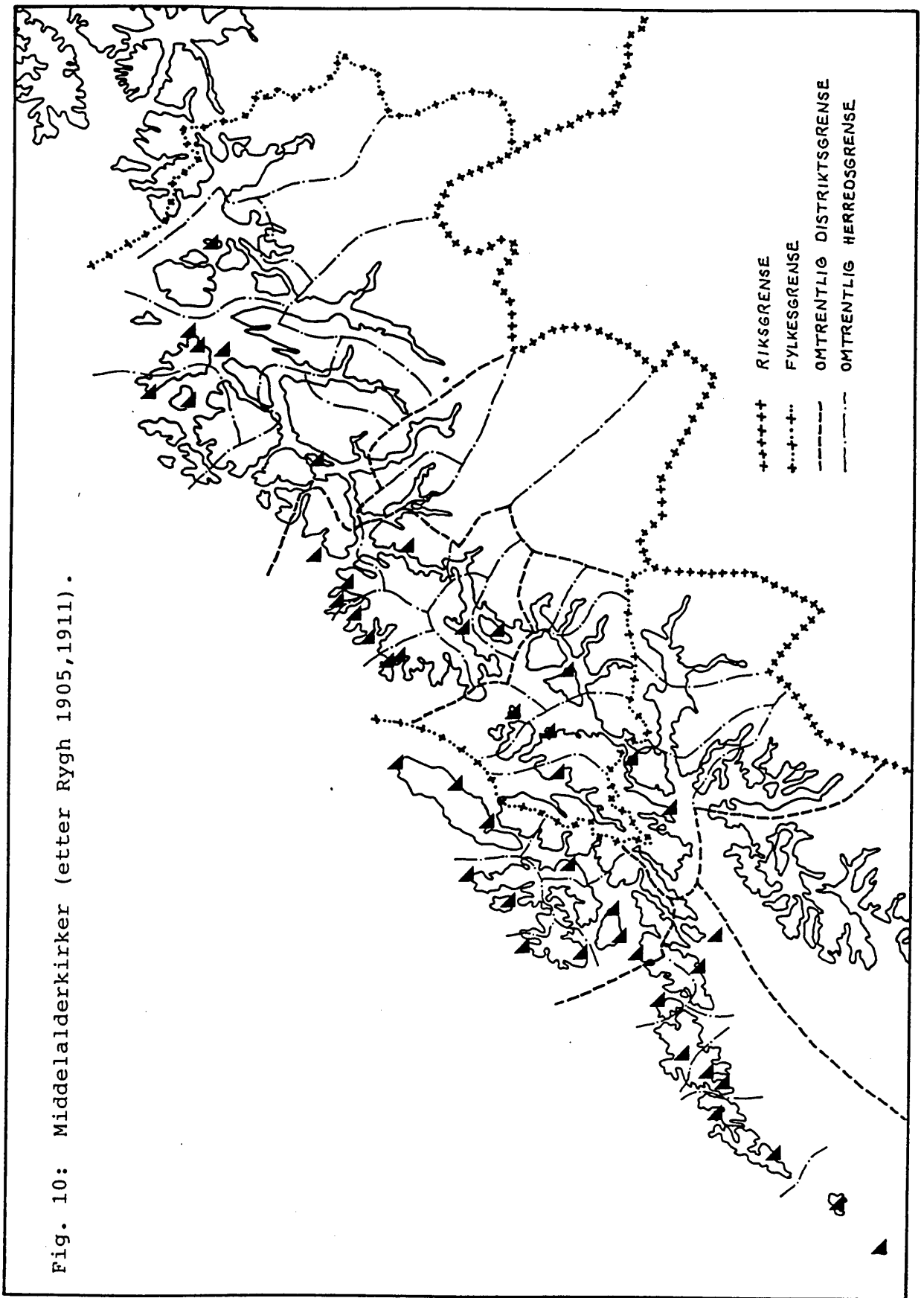

Fig. 9: Sentralgårder og -herreder.

- Over 8 poeng.
- Gårder med 3-6 poeng:
 - ▲ 1 gård
 - ▲ 2-3 gårder
 - ▲ 4-5 gårder

Fig. 10: Middelalderkirker (etter Rygh 1905, 1911).

LITTERATURLISTE:

- Ambrosiani, B., 1964: Fornlämningar och bebyggelse. Studier i Attundalands och Södertörns förhistoria. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
- Andreassen, R.L., 1985: Kulturminneregistrering i forbindelse med LNG-terminal i Nord-Norge. Arkeologisk feltarbeid i Nord-Norge 1984, TROMURA, Kulturhistorie nr. 5.
- Andreassen, R.L., og Mydske, N., 1984: Rapport fra kulturminneregistrering, LNG-terminal i Nord-Norge. Universitetet i Tromsø, Tromsø Museum.
- Bang-Andersen, S., 1976: Arkeologi fra stor høyde; flyfoto avslører ringformet tunanlegg i Suldal. Frå Haug ok Heidni.
- Bertelsen, R., 1979: Gårdshaugene i Nord-Norge. Kommentarer til de siste 15 års forskningsvirksomhet. Fra: Fladby, R., & Sandnes, J., eds.: På leiting etter den eldste garden.
- 1983: Gårdslokalisering i jernalder og historisk tid i Lofoten og Vesterålen, stabilitet eller labilitet. Fra: Olafsson, G., red.: Hus, Gård och Bebyggelse. Föredrag från det XVI nordiska arkeologmötet, Island 1982. Reykjavik.
- 1984: Lofotens og Vesterålens historie. Fra den eldste tida til ca. 1500 e.Kr.
- 1985: Nye dateringer av botnlag i gårdshauger. Arkeologisk feltarbeid i Nord-Norge 1984, TROMURA, Kulturhistorie nr. 5.
- Binford, L.R., 1968: Archaeological Perspectives. Fra: Binford, S.R., & Binford, L.R., eds.: New Perspectives in Archaeology.
- Binns, K. Støren, 1978: Jernalderbosetningen på Kvaløy i Troms. Mag.grad avhandling, UiTø.
- 1979: Flatmarksgraver fra merovingertiden. En hedensk gravskikk i Nord-Norge for 12-1400 år siden. Ottar nr. 115.
- 1983: Et jernalders gårdsanlegg på Tussøy i Troms. Bygningsmessige og bosetningshistoriske aspekter. Fra: Olafsson, G., red.: Hus, Gård och Bebyggelse. Föredrag från det XVI nordiska arkeologmötet, Island 1982, Reykjavik.
- 1988: Ringformet tunanlegg - også oppdaget på Mo i Brønnøy. Spor nr. 2.
- Binns, R., 1986: Smårøyser, en ny kategori fornminner på kysten av Nord-Troms. Arkeologisk feltarbeid i Nord-Norge 1985, TROMURA, Kulturhistorie nr. 6.

- Bradley, R., 1984: The social foundations of prehistoric Britain. Themes and variations in the archaeology of power. Longman Archaeology Series.
- Bratrein, H. Dahl, 1984: Skjøttebåter og leidangskip i Nord-Norge. Acta Borealia Vol. 1.
- Brown, J. A., 1981: The search for rank in prehistoric burials. Fra: Chapman, R., Kinnes, I., & Randsborg, K., eds.: The Archaeology of Death. CUP.
- Chapman, R., 1981: The emergence of formal disposal areas and the "problem" of megalithic tombs in prehistoric Europe. Fra: Chapman, R., Kinnes, I., & Randsborg, K., eds.: The Archaeology of Death, CUP.
- Chapman, R., Kinnes, I., & Randsborg, K., eds., 1981: The Archaeology of Death. New Directions in Archaeology. CUP.
- Chapman, R., & Randsborg, K., 1981: Approaches to the archaeology of death. Fra: Chapman, R., Kinnes, I., & Randsborg, K., eds.: The Archaeology of Death. CUP.
- Cohen, A.P., 1985: The Symbolic Construction of Community. Tavistock Publ. Ltd., London.
- Dommasnes, L. H., 1982: Late Iron Age in Western Norway. Female Roles and Ranks as Deduced from an Analysis of Burial Customs. NAR Vol. 15, Nos. 1-2.
- 1987: Male/female roles and ranks in Late Iron Age Norway. Fra: Bertelsen, R., Lillehammer, A., og Næss, J.-R., eds.: Were they all men? An examination of sex roles in prehistoric society. AmS-Varia, Vol. 17. Stavanger.
- 1987: On Hypotheses, Inferences and Man in Norwegian Archaeology. NAR Vol. 20, No. 1.
- Earle, T., and Preucel, R. W., 1987: Processual Archaeology and the Radical Critique (with Comments). Current Anthropology, Vol. 28, No. 4.
- Farbregd, O., 1980: Perspektiv på Namdalens jernalder. Undersøkingar på Veiem, Sem, Værem og Bertnem. Viking, bd. XLIII.
- 1986: Elveosar - gamle sentra på vandring. Spor - fortidsnytt fra Midt-Norge, nr. 2.
- 1988: Gåtefulle kvinnegraver på Jøa. Årbok for Namdalen 1988, utg. Namdal Historielag.

- Fladby, R., Imsen, S.,
og Winge, H., red., 1974: Norsk Historisk Leksikon.
J.W. Cappelens Forlag.
- Flannery, K.V., 1973: Archaeology with a capital "S". Fra:
Redman, C.L., ed.: Research and Theory
in current archaeology.
- Foote, P.G.,
og Wilson, D.W., 1970: The Viking Achievement. The society and
culture of early medieval Scandinavia.
Chapter 3: The Free.
- Gibbs, L., 1987: Identifying gender representation in the
archaeological record: a contextual
study. Fra: Hodder, I., ed.: The
archaeology of contextual meanings.
New Directions in Archaeology, CUP.
- Gilman, A., 1987: Comments (to: Processual Archaeology and
the Radical Critique). Current Anthro-
pology, Vol. 28, No. 4.
- Gjessing, G., 1963: "Socio-archaeology". FOLK, Dansk etno-
grafisk tidsskrift, Vol. 5.
1972: Comments on Immigration in Archaeological
Contexts. NAR, Vol. 5:1.
1975: Socio-archaeology (med kommentarer).
Current Anthropology, Vol. 16, No. 3.
- Goldstein, L., 1981: One-dimensional archaeology and multi-
dimensional people: spatial organisa-
tion and mortuary analysis. Fra:
Chapman, R., Kinnes, I., & Randsborg,
K., eds.: The Archaeology of Death.
CUP.
- Goody, J., 1976: Production and Reproduction. A Compara-
tive Study of the Domestic Domain. CUP.
- Halstead, P.,
& O'Shea, J., 1982: A friend in need is a friend indeed:
social storage and the origins of social
ranking. Fra: Renfrew, C., & Shennan,
S., eds.: Ranking, Resource and
Exchange. CUP.
- Hodder, I., 1982a: Theoretical archaeology: a reactionary
view. Fra: Hodder, I., ed.: Symbolic
and Structural Archaeology.
1982b: Symbols in action. Ethnoarchaeological
studies of material culture, kap. 9:
Implications for archaeology. CUP.
1984: Burials, houses, women and men in the
European Neolithic. Fra: Miller, D.,
and Tilley, C., eds.: Ideology, Power
and Prehistory. New Directions in
Archaeology. CUP.

- Hofseth, E. Høigård, 1985: Spinnehjul - symbolet for kvinne. Frå haug ok heidni nr. 2, bind 10.
- Holand, I., 1986: Utgravning av 2 gravfunn på gnr. 191/3 Skarvhalsen, Edøy, Tromsø k. Upubl. rapport i Tromsø Museums Top. ark.
- 1988a: Graver - monument for levende og døde. Ottar nr. 169.
- 1988b: Oversikt over arkeologiske utgravninger i Nord-Norge i 1986:
Utgraving av:
Tuft i ringformet tunanlegg, Gimsøy, Vågan k.
Tuft i ringformet tunanlegg, Bøstad, Vestvågøy k.
Nausttuft, Borgsjøen, Vestvågøy k.
Arkeologisk feltarbeid i Nord-Norge og på Svalbard 1986, TROMURA, Kulturhistorie nr. 14.
- Holm-Olsen, I. M., 1980: Jernalder i Helgøy. På leiting etter historia i et nordnorsk kystsamfunn. Ottar nr. 125-126.
- 1981: The Helgøy Project: Economy and Settlement Pattern 1350-1600 AD, Based on Evidence from Farm Mounds. NAR, Vol. 14, No. 2.
- 1985: Datering av hellegraver. Arkeologisk feltarbeid i Nord-Norge 1984, TROMURA, Kulturhistorie nr. 5.
- 1986: Registrering av faste kulturminner for Økonomisk kartverk i Troms fylke - en vurdering av den første registreringsomgangen 1964-1984. TROMURA, Kulturhistorie nr. 6.
- 1988: Gravhauger i nord-norsk arkeologi. Ottar nr. 169.
- Holmsen, A., 1979: Gård, skatt og matrikkel, s. 182-198. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B: Skrifter. Universitetsforlaget.
- Horst, H., 1879: Arkæologiske undersøgelser i Nordland og Tromsø Amter i 1877. Ab. 1878.
- 1879: Tromsø Museums Tilvekst af Oldsager i 1878. Ab. 1878.
- 1880: Tromsø Museums Tilvekst af Oldsager i 1879. Ab. 1879.
- Huntington, R., & Metcalf, P., 1979: Celebrations of Death. The Anthropology of Mortuary Ritual. Press Syndicate of the University of Cambridge.
- Haavaldsen, P., 1984: Den bosetningsarkeologiske forsknings-tradisjon i Norge. En forskningshistorisk skisse. Viking XLVII - 1983.

- Johansen, A.B., 1983: Aksiomer i arkeologi. Fra: Foredrag på Norsk arkeologmøtes symposium i Trondheim 1983. Rapport, Arkeologisk Serie 1984:1, DKNVS, Trondheim.
- Johansen, O. S., 1975: Gammelt gull. Ottar nr. 83.
 1979a: Jernaldergårder i Nord-Norge. Fra Fladby, R., og Sandnes, J., eds.: På leiting etter den eldste garden.
 1979b: Arkeologiske registreringer og utgravninger på Vestvågøy i Lofoten 1970-79. Ottar nr. 115.
 1982a: Den eldste bosetninga i Borge og Valberg. Fra: Krogtoft, M., red.: Borge og Valberg Bygdebok, bd. 1.
 1982b: Viking Age Farms: Estimating the Number and Population Size. A Case Study from Vestvågøy, North Norway. NAR, Vol. 15, Nos. 1-2.
 1982c: Det eldste jordbruket i Nord-Norge. En arkeologisk oversikt. Fra: Sjøvold, T., ed.: Introduksjonen av jordbruk i Norden. Foredrag holdt ved fellesnordisk symposium i Oslo april 1980. Universitetsforlaget.
 1989: Vikingene lengst i nord. Håløyske høvdingesenter i Nord-Norge. Syvende tværfaglige vikingesymposium, Odense 1988. (In press)
- Johansen, O. S., Larssen, I., og Munch, G. Stamsø, 1983: De arkeologiske utgravningene på Borg 1983. Lofotr, Årbok nr. 6, Vestvågøy Historielag.
- Johansen, O. S., Munch, G. Stamsø og Holand, I., 1986: Arkeologiske utgravninger på Borg 1986. Lofotr, Årbok for Vestvågøy Historielag.
- Johansen, O. S., og Søbstad, T., 1977: De nordnorske tunanleggene fra jernalderen. Viking.
- Jørgensen, R., 1983: Spor etter gammel bosetning på Bleik på Andøya. Ottar nr. 141.
 1984: Bleik. En økonomisk/økologisk studie av grunnlaget for jernaldergården på Andøya i Nordland. Avhandling til magistergrader i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
 1986: The Early Metal Age in Nordland and Troms. Acta Borealia 2, Vol. 3.
- Klejn, L.S., 1975: Comments (to: Gjessing, G.: Socio-Archaeology). Current Anthropology, Vol. 16, No. 3.
- Kristiansen, K., 1984: Danish Archaeology in the 1980's. Journal of Danish Archaeology, Vol. 3.

- Larssen, I., 1986: Jernaldergravfunn fra Stangnes, Sør-Senja. Arkeologisk feltarbeid i Nord-Norge 1985, TROMURA, Kulturhistorie nr. 6.
- Larssen, I., Johansen, O. S., og Munch, G. Stamsø, 1984: De arkeologiske utgravningene på Borg 1984. Lofotr, Årbok nr. 7, Vestvågøy Historielag.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L., 1982: Luistari III. A Burial-Ground Reflecting The Finnish Viking Age Society. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aika-kauskirja 82:3. Helsinki.
- Leone, M. P., 1982: Some opinions about recovering mind. American Antiquity, Vol. 47, No. 4.
- Lund, H. E., 1955: Håløyske høvdingeseter fra jernalderen. Særtrykk av: Stavanger Museums Årbok 1955
 1959: Håløyske høvdingeseter og tun-anlegg fra eldre og yngre jernalder. Resymé av hovedresultatene 1949-1958. Serprent av: Håløygminne hefte 1 1959.
- Løken, T., 1983: En ny type gårdsanlegg fra Forsand i Rogaland. Fra: Olafsson, G., red.: Hus, Gård och Bebyggelse. Föredrag från det XVI nordiska arkeologmötet, Island 1982. Reykjavik.
 1987: The correlation between the shape of grave monuments and sex in the Iron Age, based on material from Østfold and Vestfold. Fra: Bertelsen, R., Lillehammer, A., og Næss, J.-R., eds.: Where they all men? An examination of sex roles in prehistoric society. AmS-Varia nr. 17, Stavanger.
- Magnus, B., & Myhre, B., 1972: The Concept "Immigration" in Archaeological Contexts Illustrated by Examples from West Norwegian and North Norwegian Early Iron Age. NAR, Vol. 5:1.
 1986: Norges historie. Bind 1: Forhistorien. Fra jegergrupper til høvdingsamfunn. Romertid og folkevandringstid: Gård, bebyggelse og erverv. Jæren - et nøkkelområde, s. 260-274.
- Mahler, D.L., Paludan-Müller, C., & Hansen, S. Stumman, 1983: Om arkæologi. Forskning, formidling, forvaltning - for hvem? Hans Reitzels Forlag A/S, København.
- Mainfort, R. C., 1985: Wealth, space, and status in a historic Indian cemetery. American Antiquity, 50(3).

- Mathiesen, P., 1981: The Helgøy Project. An Interdisciplinary Study of Past Eco-Ethno Processes in the Helgøy Region, Northern Troms, Norway. An Introduction. NAR, Vol. 14, No. 2.
- Moberg, C.-A., 1981: From artefacts to timetables to maps (to mankind?): regional traditions in archaeological research in Scandinavia. World Archaeology, Vol. 13, No. 2.
- Moltu, T., 1983: Dei store hustuftanlegga frå jernalderen på Bø og Steigen på Engeløya. Ottar nr. 141.
- 1989: Engeløya i Steigen. Studiar over den førhistoriske busetninga tufta på arkeologi og vegetasjonshistorie. Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Morris, I., 1987: Burial and ancient society. The rise of the Greek city-state. New Studies in Archaeology, CUP.
- Munch, G. Stamsø, 1975a: Verdens nordligste gravfunn fra bronsealderen. Ottar nr. 83.
- 1976: En 1300 år gammel kvinnegrav på Tjeldøya i Nordland. Ottar nr. 89.
- 1977a: Graver og gravskikk i Nord-Norge i jernalderen. Ottar nr. 98.
- 1977b: Er det funnet "Charonspenge" i Nord-Norge? Ottar nr. 98.
- 1979a: En merovingertids kvinnegrav fra Haukenes i Hadsel. Hofdasegl, Hadsel Historielags Årbok nr. 24.
- 1979b: Et nytt skattefunn fra Nord-Norge. Ottar nr. 115.
- 1981a: Nytt vikingetidsfunn på Borg fra ca. 800 e. Kr. Lofotr, Årbok nr. 4, Vestvågøy Historielag.
- 1981b: Bautasteiner og vei. Et forsøk på nytolkning av reiste sten på Gimsøy i Lofoten. Viking.
- Munch, G. Stamsø, og Johansen, O.S., 1988a: Borg in Lofoten - An Inter-Scandinavian Research Project. NAR, Vol. 21, No. 2.
- Munch, G. Stamsø, og Johansen, O.S., 1988b: Arkeologiske utgravninger på Borg 1988. Lofotr, Årbok for Vestvågøy historielag.
- Munch, G. Stamsø, Johansen, O.S., og Holand, I., 1987: Arkeologiske utgravninger på Borg 1987. Lofotr, Årbok for Vestvågøy historielag.
- Munch, G. Stamsø, Larssen, I., og Johansen, O.S., 1986: A Chieftain's Farm at Borg, Lofoten, N. Norway. Medieval Archaeology, XXX (1986), Notes and News.

- Munch, G. Stamsø, Johansen, O.S., og Larssen, I., 1987: Borg in Lofoten. A chieftain's farm in arctic Norway. Proceedings of The Tenth Viking Congress, Larkollen, Norway, 1985. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke, Nr. 9.
- Munch, J. Storm, 1966: Et nytt bronsealderfunn fra Troms. Viking.
- Myhre, B., 1978: Agrarian Development, Settlement History, and Social Organization in Southwest Norway in the Iron Age. Fra: Kristiansen, K., & Paludan-Müller, C., eds.: Studies in Scandinavian Pre-history and early History, Vol. I: New Directions in Scandinavian Archaeology, The National Museum of Denmark.
- 1983: Beregning av folketall på Jæren i yngre romertid og folkevandringstid. Fra: Olafsson, G., red.: Hus, Gård och Bebyggelse. Föredrag från det XVI nordiska arkeologmötet, Island 1982, Reykjavik.
- 1985: Boathouses as Indicators of Political Organization. NAR, Vol. 18, Nos. 1-2.
- 1987: Chieftains' graves and chiefdom territories in South Norway in the Migration Period. Fra: Studien zur Sachsenforschung, Band 6, herausgegeben von Hans-Jürgen Hassler, Niedersächsisches Landesmuseum, Verlag August Lax, Hildesheim.
- Møllerop, O., 1971: De ringformede tunanlegg i Rogaland. Frá Haug ok Heidni nr. 3.
- Nicolaissen, O., 1884: Undersøgelser i Nordlands Amt 1883. Ab. 1883.
- 1885: Undersøgelser i Nordlands Amt i 1884. Ab. 1884.
- 1886: Undersøgelser i Nordlands Amt i 1885. Ab. 1885.
- 1887: Undersøgelser i Nordlands Amt 1886. Ab. 1886.
- 1888: Undersøgelser i Nordlands og Tromsø Amter i 1887. Ab. 1887.
- 1889: Undersøgelser i Nordlands og Tromsø Amter i 1888. Ab. 1888.
- 1890: Undersøgelser i Tromsø og Finmarkens Amter i 1889. Ab. 1889.
- 1891: Undersøgelser i Nordlands Amt 1890. Ab. 1890.
- 1892: Undersøgelser i Øst-Finmarken i 1891. Ab. 1891.
- 1893: Undersøgelser i Nordlands Amt i 1892. Ab. 1892.

- 1895: Undersøgelser og udgravninger i Tromsø amt 1894. Ab. 1894.
- 1896: Undersøgelser i Tromsø amt 1895. Ab. 1895.
- 1897a: Undersøgelser og udgravninger i Nordlands amt i 1896. Ab. 1896.
- 1897b: Bautastene i det høie Norden. Aarb. 1897.
- 1898: Undersøgelser i Nordlands amt 1897. Ab. 1897.
- 1899a: Undersøgelser i Nordlands amt 1898. Ab. 1898.
- 1899b: Fortegnelse over oldsager indkomne til Tromsø Museum i 1898. Ab. 1898.
- 1900: Undersøgelser i Tromsø amt 1899. Ab. 1899.
- 1901: Undersøgelser i Nordlands amt 1900. TMA 23.
- 1902: Undersøgelser i Nordlands amt 1901. TMA 24.
- 1903: Arkæologiske undersøgelser i Nordland 1902. Ab. 1902.
- 1904a: Undersøgelser i Nordlands Amt 1903. TMA 26.
- 1904b: Katalog over Oldsager i Tromsø Museum. TMA 26.
- 1905: Arkæologiske undersøgelser i Nordlands Amt 1904. TMAa 27.
- 1906: Arkæologiske undersøgelser i Nordlands og Tromsø amter 1905. TMAa 28.
- 1907: Undersøgelser i Nordlands amt 1906. TMAa 29.
- 1908: Undersøkelser i Nordlands amt 1907. TMAa 30.
- 1909: Undersøkelser i Nordlands amt 1908. TMAa 31 & 32.
- 1910: Undersøkelser i Tromsø og Nordlands amter 1909. TMAa 31 & 32.
- 1911: Undersøkelser i Tromsø og Nordlands amter 1910. TMAa 33.
- 1912: Arkæologiske undersøkelser i Nordlands og Tromsø amter 1911. TMAa 34.
- 1913: Undersøkelser i Nordlands amt 1912. TMAa 35-36.
- 1914: Undersøkelser i Nordlands amt 1913. TMAa 35-36.
- 1915: Arkæologiske undersøkelser i Nordlands Amt 1914. TMAa 37.
- 1918a: Undersøkelser i Tromsø og Nordlands Amter 1915. TMAa 38-39.
- 1918b: Arkæologiske undersøkelser i Tromsø og Nordlands amter 1916. TMAa 38-39.
- 1919a: Arkæologiske undersøkelser i 1917. TMAa 40.
- 1919b: Arkæologiske undersøkelser i 1918. TMAa 41.
- 1920a: Sølvfundet fra Rønvik. TMAa 42.
- 1920b: Urner fra Nord-Norges graver. TMAa 42.

- 1920c: Arkæologiske undersøkelser i 1919. TMAa 42.
- 1921a: Arkæologiske undersøkelser i 1920. TMAa 43.
- 1921b: En gravplads i Nord-Norge fra folkevandringstiden. TMAa 43.
- 1922: Arkæologiske undersøkelser i 1921. TMAa 44.
- 1923: Arkæologiske undersøkelser i Nord-Norge 1922. TMAa 45.
- 1924a: Arkæologiske undersøkelser 1923. TMAa 47.
- 1924b: Vesteraalen i oldtiden. TMAa 46.
- Næss, J.R., 1972: Some Reflections on the Study of Iron Age Burial Customs in Norway. NAR, Vol.
- 1984: Gravskikkforskningens skiftende skjebne: om å være i tiden. Fra: Foredrag på Norsk arkeologmøtes symposium i Trondheim 1983. Rapport, Arkeologisk Serie 1984:1, DKNVS, Trondheim.
- Næss, J.R., og Syversen, G., 1985: Innledning. Fra: Næss, J.R., ed.: Arkeologi og etnisitet. AmS-Varia 15. Stavanger.
- Odner, K., 1973: Økonomiske strukturer på Vestlandet i eldre jernalder. (Ullshelleren i Vall-dalen II).
- 1983: Finner og Terfinner. Oslo Occasional Papers in Social Anthropology No. 9.
- 1985: Saamis (Lapps), Finns and Scandinavians in History and Prehistory, Ethnic Origins and Ethnic Processes in Fenno-Scandinavia. Comments: Olsen, B., Zachrisson, I., Bergsland, K., Moberg, C.-A. Reply: Odner, K. NAR, vol. 18, Nos. 1-2.
- Olsen, B., 1984: Stabilitet og endring. Produksjon og samfunn i Varanger 800 f.Kr. - 1700 e.Kr. Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- 1985: Comments on Saamis, Finns and Scandinavians in History and Prehistory. NAR, vol. 18, Nos. 1-2.
- 1986a: Norwegian archaeology and the people without (pre-)history: Or how to create a myth of a uniform past. Archaeological Review from Cambridge 5:1.
- 1986b: Arkeologi - Tekst - Samfunn. Seminar om post-prosessuell arkeologi, del 5: Om kritisk arkeologi, 19 s. Utrykt forelesningsrekke, ISV, Universitetet i Tromsø.

- Pearson, M. Parker, 1984a: Social change, ideology and the archaeological record. Fra: Spriggs, M., ed.: Marxist perspectives in archaeology. New Directions in Archaeology, CUP.
- 1984b: Economic and ideological change: cyclical growth in the pre-state societies of Jutland. Fra: Miller, D., & Tilley, C., eds.: Ideology, Power and Prehistory, CUP.
- Petersen, J., 1919: De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben. Videnskapselskapets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse 1919. No. 1.
- 1928: Vikingetidens smykker.
- 1951: Vikingetidens redskaper. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse. 1951. No. 4.
- Renfrew, C., 1984: Approaches to Social Archaeology. Edinburgh University Press.
- 1986: Varna and the emergence of wealth in prehistoric Europe. Fra: Appadurai, A., ed.: The social life of things. Commodities in cultural perspective, CUP.
- Resi, H. Gjøstein, 1986: Gravplassen Hunn i Østfold. Norske Oldfunn XII, Universitetets Oldsaksamling.
- Reymert, P. K., 1975: Når kom hesten til Nord-Norge? Ottar nr. 83.
- 1976: Bårsetbåten - spor etter samisk-norsk kulturblanding? Ottar nr. 89.
- 1980: Arkeologi og etnisitet. En studie i etnisitet og gravskikk i Nord-Troms og Finnmark i tiden 800-1200. Mag.grad avh. i arkeologi, UiTø.
- Ringstad, B., 1986: Vestlandets største gravminner - et forsøk på lokalisering av forhistoriske maktsentra. Avhandling for mag.graden i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- 1987: De store gravminnene - et maktideologisk symbol? Viking 1987.
- Rolfsen, P., 1972: Comments on Immigration in Archaeological Contexts. NAR, Vol. 5:1.
- 1974: Båtnaust på Jærkysten. Stavanger Museums Skrifter 8.
- Rygh, O., 1898: Norske Gaardnavne. Forord og indledning. Faksimileutgave ved Børsums Forlag og Antikvariat A/S, Oslo, 1980.
- 1901: Faste fornlevninger i Tromsø Stift.
- 1905: Norske Gaardnavne. Sextende bind: Nordlands Amt. Bearbejdet av K. Rygh. Faksimileutgave ved Børsums Forlag og

- 1911: Antikvariat A/S, Oslo, 1970.
Norske Gaardnavne. Syttende bind: Tromsø Amt. Bearbejdet av K. Rygh. Faksimileutgave ved Børsums Forlag og Antikvariat A/S, Oslo, 1970.
- Sandmo, A.-K., 1985: Gravfelt og bosetningsområder fra eldre og yngre jernalder på Flakstad i Lofoten. Foreløpige gravningsresultater og noen hypoteser. Arkeologisk feltarbeid i Nord-Norge 1984, TROMURA, Kulturhistorie nr. 5.
- Schanche, A., 1983: Hva kan gravhauger og gårdshauger fortelle om bosettingshistorien i Sør-Troms? Ottar nr. 141.
- 1986: Nordnorsk jernalderarkeologi. Et sosialgeografisk perspektiv. Magistergrad i arkeologi, UiTø.
- Schanche, A., og Olsen, B., 1983: Var de alle nordmenn? En etnopolitisk kritikk av norsk arkeologi. Kontaktstensil 22.23.
- Service, E., 1971: Primitive Social Organization. An evolutionary Perspective. Random House, New York. (First publ. 1962.)
- Shanks, M., & Tilley, C., 1982: Ideology, symbolic power and ritual communication: a reinterpretation of Neolithic mortuary practices. Fra: Hodder, I., ed.: Symbolic and Structural Archaeology, CUP.
- 1987: Social Theory and Archaeology. Polity Press.
- Shennan, S., 1982: Ideology, change and the European Early Bronze Age. Fra: Hodder, I., ed.: Symbolic and Structural Archaeology, CUP.
- Shetelig, H., 1912: Vestlandske graver fra jernalderen. Bergens Museums Skrifter, Ny række, Bd. II, No. 1.
- 1915: Nye jernaldersfund paa Vestlandet. Bergens Museums Aarvog 1916-17, Hist.-antikv. række nr. 2.
- Simonsen, P., 1970a: Fortidsminner nord for Polarsirkelen.
- 1970b: En nordnorsk gård for 1500 år siden. Ottar nr. 66.
- 1972: Institusjonen og dens menn gjennom 100 år - en oversikt. Oldtidsforskning og fornminnevern. Begge fra: Vorren, Ø., ed.: Museum og Universitet, Jubileumsskrift til Tromsø Museum 1872-1972.
- 1988: Husgraver. Ottar nr. 169.

- Simonsen, P., og Munch,
G. Stamsø, 19??: Guldfundet fra Kongsvik i Nord-Norge. Aarb. f. Nord. Oldk. & Hist.
- Sjøvold, T., 1962: The Iron Age Settlement of Arctic Norway. A Study in the Expansion of European Iron Age Culture within the Arctic Circle. I: Early Iron Age (Roman and Migration Periods). Universitetsforlaget, Tromsø/Oslo.
- 1971: Åse-anlegget på Andøya. Et nord-norsk tun-anlegg fra jernalderen. Acta Borealia B. Humaniora No. 12. Universitetsforlaget, Tromsø/Oslo/Bergen.
- 1974: The Iron Age Settlement of Arctic Norway. A Study in the Expansion of European Iron Age Culture within the Arctic Circle. II: Late Iron Age (Merovingian and Viking Periods). Tromsø Museums Skrifter Vol. X, 2. Universitetsforlaget, Tromsø/Oslo/Bergen.
- Solberg, B., 1985: Social Status in the Merovingian and Viking Periods in Norway from Archaeological and Historical Sources. NAR, Vol. 18, Nos. 1-2.
- Stenvik, L.F., 1988: Flere overraskelser på Skei. Spor nr. 2.
- Storli, I., 1985: Håløyghøvdinger. Om grunnlaget for og vedlikeholdet av høvdingmakt i jernalderen, med vekt på Sør-Salten. Magistergrad i arkeologi, UiTø.
- 1988: Begravelse i steinur - en gammel samisk gravskikk. Ottar nr. 169.
- Støren, K., 1975: På spor etter jernalderbondens utpost i nord. Ottar nr. 83.
- Søbstad, T., 1976: En 1200 år gammel kvinnegrav fra Tromsøområdet. Ottar nr. 89.
- 1981: The Helgøy Project: Housegrounds of the "Gamme" Type and the Sami Settlement. NAR, Vol. 14, No. 2.
- Tainter, J.A., 1984: Mortuary Practices and the Study of Prehistoric Social Systems. Fra: Schiffer, M.B., ed.: Advances in Archaeological Method and Theory. Vol. 7. Academic Press, New York.
- Vinsrygg, S., 1975: Gravplassen på Ytre Kvarøy, Helgeland. Ottar nr. 83.
- 1976: Kauriskjel i Tromsø Museum - minne om gamal kulturkontakt med fjerne kyststrok. Ottar nr. 89.
- 1979: Merovingartid i Nord-Noreg. Studie i utvalt materiale frå gravfunn. Arkeolo-